
**ДЕРЖАВНА СЛУЖБА УКРАЇНИ З НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ**

ПРОБЛЕМИ ЕКСТРЕМАЛЬНОЇ ТА КРИЗОВОЇ ПСИХОЛОГІЇ

**Збірник наукових праць
Випуск 22**

**Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
15 січня 2007 р.
Серія КВ № 12201-1085Р**

Харків 2017

ББК 88.36

Проблеми екстремальної та кризової психології. Збірник наукових праць. Вип. 22. – Х.: НУЦЗУ, 2017. – 330 с.

У збірнику висвітлюються актуальні проблеми теоретичних та прикладних психологічних досліджень існування та діяльності людини в умовах екстремальних та кризових ситуацій, а також питання розробки заходів із захисту від впливу психогенних травмуючих факторів.

Збірник орієнтовано на працівників в галузі психології, практичних психологів, ад'юнктів, слухачів та студентів ВНЗ України.

Головний редактор: *Перелигіна Л.А.*, д-р біол. наук, проф.

Заступник головного редактора: *Тімченко О.В.*, д-р психол. наук, проф.

Відповідальний секретар: *Афанасьєва Н.Є.* канд. психол. наук, доц.

Редакційна колегія: *Барко В.І.*, д-р психол. наук, проф.
Назаров О.О., канд. психол. наук, доц.
Садковий В.П., канд. психол. наук, проф.
Самойлов Н.Г., д-р біол. наук, проф.
Сафін О.Д., д-р психол. наук, проф.
Стасюк В.В., д-р психол. наук, проф.
Потапчук Е.М., д-р психол. наук, проф.
Рябініна О.В., д-р філос. наук, проф.
Христенко В.Є., канд. психол. наук, доц.

Затверджено до видання Вченою радою
Національного університету цивільного захисту України
Протокол від 25.10.2017 №2

Збірник наукових праць включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук у галузі психологічних наук.

(Постанова президії ВАК України від 10.02.2010 року № 1-05/1)

© Національний університет цивільного захисту України, 2017

Зміст

<i>Akitis Edmunds</i>	
Is capacity building possible during emergency? Initial case study on solotvyno, Ukraine salt mines issue	6
<i>Alexis Lorenzo Ruiz</i>	
Psicología en emergencias y desastres: contextualización y principales perspectivas para Cuba y América Latina	15
<i>Арпентьева М.Р.</i>	
Проблематика деформаций личностной безопасности	34
<i>Балабанова Л.М.</i>	
Психологічні особливості рефлексії вимушених переселенців	51
<i>Балабанова Л.М.</i>	
<i>Яіцька К.А.</i>	
Організаторські здібності та їх прояв у майбутніх фахівців сил охорони правопорядку	59
<i>Боснюк В.Ф., Перелигіна Л.А.</i>	
Образ психолога ДСНС України через призму психосемантичного простору психологів різноманітного роду діяльності.....	67
<i>Бутко О.О., Кучеренко С.М.</i>	
Вплив професійної агресивності на ефективність виконання професійних завдань фахівцями екстремального профілю	74
<i>Веремейчик В.В., Селюкова Т.В.</i>	
Особливості саморегуляції та самопрезентації у осіб з різним рівнем самооцінки	82
<i>Виноградова К.С., Ільїна Ю.Ю.</i>	
Лідерські якості та їх прояв у майбутніх фахівців сил охорони правопорядку.....	95
<i>Герасимчик А.П., Богданович А.Б., Сергеев В.Н.</i>	
Особенности профессионального психологического отбора работников МЧС Республики Беларусь на ранних этапах профессионализации	105
<i>Гермацкая Е.И.</i>	
Условия формирования и проявления профессионально важных качеств спасателей.....	118
<i>Иванченко А.А.</i>	
Антистрессовая и организующая роль феномена жизнестроительной креативности личности	129
<i>Кокун О.М., Пішко І.О., Лозінська Н.С.</i>	
Стресогенні чинники бойової діяльності, що зумовлюють виникнення у військовослужбовців посттравматичних стресових розладів	143

Корчинська І.В., Кучеренко С.М., Максимов А.В. Сучасні підходи до психологічного забезпечення службової підготовки рятувальників ДСНС України до діяльності у екстремальних умовах	150
Лефтеров В.О., Немерцева Д.О. Соціальні та психологічні аспекти постпенітенціарної адаптації колишніх ув'язнених.....	158
Лучникова О.П., Кучеренко С.М. Особливості формування професійного наміру майбутнього спеціаліста до діяльності в екстремальних умовах	168
Миронець С.М., Формування психологічної сумісності фахівців міжнародних гумантарних місій	175
Назаров О.О., Кучеренко С.М., Кучеренко Н.С. Розробка комплексної програми психологічного забезпечення підготовки майбутніх офіцерів технічного профілю	185
Олефір В.О. Взаємодія когнітивних ресурсів у прогностиці надійності дій рятувальників.....	195
Онїщенко Н.В., Тімченко О.В. Особливості ставлення рятувальників – учасників антитерористичної операції до ключових смислоутворюючих категорій життєдіяльності.....	205
Приходько І.І. Сучасна система психологічного забезпечення професійної діяльності фахівців екстремального профілю в Україні.....	214
Сафін О.Д., Гуртовенко Н.В. Теоретико-методологічні основи дослідження проблеми психологічної готовності майбутніх педагогів до професійної самореалізації	227
Світлична Н.О., Іванова Ю.М. Вплив тривожності на ефективність учбової діяльності курсантів та студентів НУЦЗУ	238
Скориніна-Погрібна О.В., Волошина О.В. Індивідуальні батьківські приписання чи заборони у молоді: їх структура і зміст	248
Скориніна-Погребна О.В., Калмикова М.В. Методика формування професійної готовності психолога до діяльності в особливих умовах	256
Стулій Т.М., Афанасьєва Н.Є., Хмиров І.М. Конструювання самоідентичності особистості в процесі наративної психологічної допомоги	262

<i>Ткаченко В.В., Афанасьєва Н.Є.</i>	
Особливості копінг-поведіки у осіб з різим стилем гумору	269
<i>Ушакова І.М., Шовкун О.О.</i>	
Розвиток професійної мотивації майбутніх працівників ДСНС під час їх навчання у ВНЗ	275
<i>Чуйко О.Ю., Сергієнко Н.П.</i>	
Особливості комунікативної компетентності студентів– психологів.....	284
<i>Шахновский Д.В., Толкач С.Н., Сергеев В.Н.</i>	
Прогнозирование результативности деятельности спасателя в условиях ликвидации чрезвычайных ситуаций	291
<i>Zamperini Adriano, Sidoli Daniel, Menegatto Marialuisa</i>	
State torture: The endurance of denial narratives in Italy	302
Annotations to the articles	319

Akitis Edmunds, Ph.D., Professor, e-mail: akitis.edmunds@gmail.com

IS CAPACITY BUILDING POSSIBLE DURING EMERGENCY? INITIAL CASE STUDY ON SOLOTVYNO, UKRAINE SALT MINES ISSUE

Introduction

In December 2010, the situation related to the dangerous exogenic geological processes within the territory of Solotvyno salt mines was classified as an emergency by a decision of the Transcarpathian Regional State Administration. Later, this decision was approved by the expert report of the Ministry of Emergency Situations of Ukraine (No. 02-17292 /165 dated from 09.12.2010). This resulted in the announcement of an environmental disaster at state level by the Ministry.

The problem

In Solotvyno village, 24 salt karst sinkholes have been revealed and one of the largest has emerged to approx. 120 meters from the underground working site. Overall, sinkhole development is preliminarily estimated at approximately 5 million cubic meters, while the depth of degradation zone is reported to reach more than 200 meters. Moreover, **the situation may cause cross-border environmental and health challenges in the neighbouring Romania and Hungary if large quantities of salt water stream into the trans-boundary Tysza river. A significant increase in dangerous deformations of the earth's surface are reported in the area that can affect residential, industrial buildings (it has also impeded the functioning of the mine sites) as well as engineering systems.**¹

The collapse hazard is due to the rupture of the roof of old mining voids and some of them are located near the surface at shallow depths (approximately 30m). The rupture of the roof occurred after the filling up from water in different parts of the mine complex. The dissolution process has increased in intensity:

1. Due to the change of mining methods, particularly the use of explosive mining techniques to expose the salt product which has damaged the underground structure;
2. Due to the drainage system not having been maintained.

Methodology

Site visits, meetings and interviews, literature study and case study, data cross-referencing.

On 12 January 2016, Emergency Response Coordination Centre (ERCC) of Directorate General for Civil Protection and Humanitarian Aid Operations received a co-signed **Request for Assistance (RFA) from Ukraine and Hungary** to conduct a risk and threat assessment on a possible

¹ EUCPT Scoping mission's report, 2016

cross-border environmental disaster situation in Soltovyno, Ukraine which may have significant negative effects on human health and the environment of Hungary, Romania and Ukraine. Two missions (Scoping – 5 experts and Advisory – 17 experts) were deployed and as a result the Risk Assessment report was produced. Author of this paper was the Project Officer for these two missions – from the early beginning after receiving the RFA - establishing the Terms of reference and managing the whole project as well as being an ERCC Liaison Officer.

The aim of the Advisory mission was to determine a programme of actions, which in addition to short-, medium- and long-term goals and their priorities, would define available resources for their achievement within the framework of the EU Strategy for the Danube Region (EUSDR). The Advisory Mission's independent report produced a number of conclusions and a set of 8 packages of recommendation. One of the first recommendations was to establish and set a monitoring system in order to obtain data, set benchmarks and plan next steps, activities and investment.²

The report also tried to linking up the Union Civil Protection Mechanism's work with the EU Strategy for Danube River for possible projects.

Based on my previous research as a Master of Science programme student at San Diego State University, USA in 2013 and my thesis - "A future model for capacity building and partnership integration by leveraging GIS and knowledge discovery" (hereinafter – Akitis, 2013), I find many of the findings relevant and timely also for the case of Soltovyno salt mines. A number of elements from my thesis I am applying also to the Soltovyno case. I hope that I will be able to explore and research the capacity building in the Soltovyno area even further. The situation is "frozen" in Soltovyno in terms of active solution finding.

During its missions, the EUCPT noticed remarkable drawbacks in functionality and disagreements among the main Ukrainian stakeholders with the Ukrainian civil protection system. Coordination and horizontal information sharing was lacking, and therefore the disaster risk management system is fragmented and knowledge and expertise is needed to ensure the proper risk management process. In other words – capacity building for the Ukrainian civil protection system was urgently needed.

Important to remember that the emergency situation was still ongoing at the time when the missions were deployed and even today the Emergency situation is present.

I have observed numerous stakeholders, their interest, and willingness or neglecting to cooperate and work together before, during and after the missions. Local government, State Enterprise "Soltovvynksyi solerudnik",

² EUCPT Advisory mission's Risk Assessment report, 2016

regional government, Ministry of Agrarian Policy and Food, State Emergency Service, Scientists representing different scientific institutions of Ukraine, politicians, media, general public, just to name the few key stakeholders and their interest.

As in every emergency, the biggest issue in emergency response is often national capacity. Clearly, for the case of Solotvyno, the national and local capacities are limited. There have been attempts and there are relatively small activities corresponding to the financial resources, ongoing, including scientific. There is working group established (led by the Ministry of Agrarian Policy and Food), there are some finances allocated, but it is all insufficient. The biggest threat in solving the Solotvyno problem is **lack of not having disaster risk reduction mechanism in place**, stakeholder different interest, local management and population's attitude (waste management problem). All of the mentioned affects everything: planning, implementation, monitoring, evaluation, training, and so on. It should be the priority of the country to build the country's own capacity within own terms and conditions. Of course, political decisions and financial solutions not to be forgotten, but difficult to manoeuvre since the chain of command is very complex, fragmented and not transparent.

Leveraging Knowledge Discovery capabilities can really support in finding solutions to the common problems and can assist across the boundaries of multiple agencies and can build bridges for increased communication and collaboration throughout agencies and neighbouring jurisdictions. (Akitis 2013). Discovering the most likely “early wins” is a key reason to engage Geographical Information Systems and Knowledge Discovery as key components of preparing for and responding to disasters.

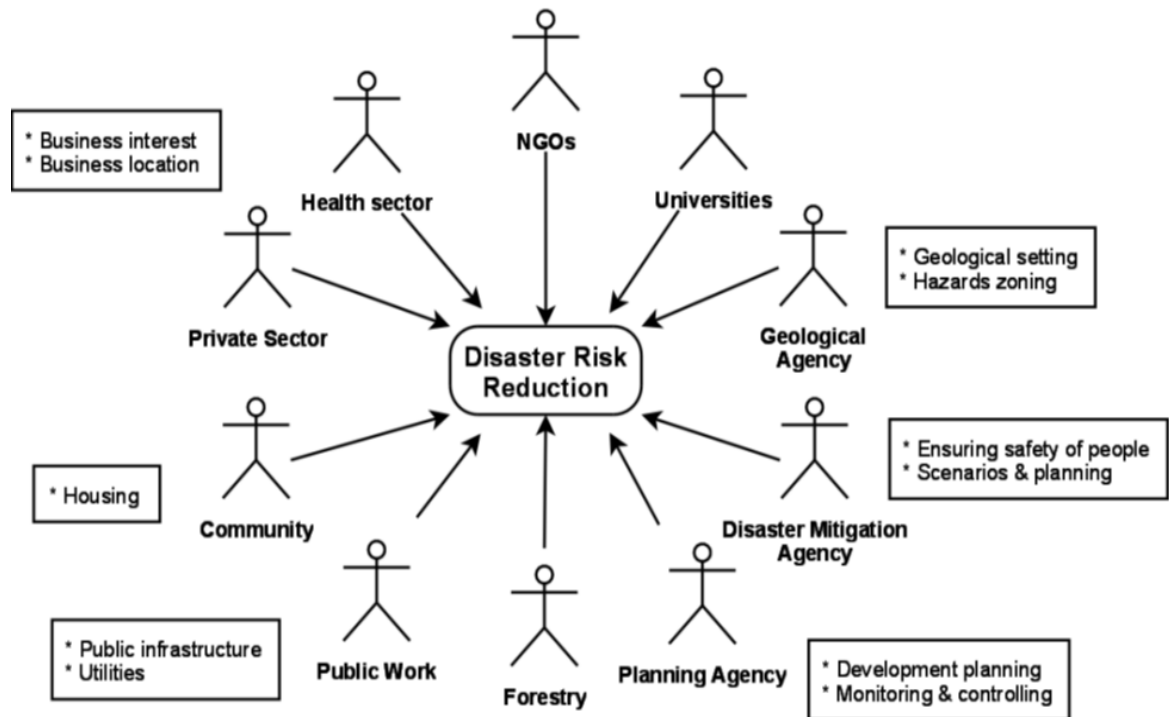
1. “Identification, assessing, monitoring and measuring of capacity and its ultimate impact is difficult.”³ Yet in the difficulty, this is a common reason for government to be involved because their responsibility is in this overall coordination and leading especially during times of extreme stress and threat to a community and nation.(Akitis, 2013) The difficulty of the issue lies also within the legal area and the shared responsibilities between Ministry of Agrarian Policy and Food the local administration where the latter has little or no say at all.

I have found and concluded in my professional and academic work, that developing countries tend to rely on international support and are often very reluctant and slow in their own internal development. In part this is completely understandable as trying to build your own system when you are also seeking and sometime receiving international assistance is a complicated balancing of commitments, partnerships, and control. (Akitis , 2013) There are opportunities for having the EU financed projects, but with partnership

³ http://ec.europa.eu/echo/files/funding/grants/Enhanced_Response_Capacity_guidelines_en.pdf, pg. 8.

(including Ukrainian) co-financing - 10-25 % depending on the programme. Lack of the overall strategy in addressing the issue hinders the possibilities to reach an agreement and address on a priority basis the solutions to the Solotvyno issue.

Stakeholders in disaster risk reduction and their interests⁴

Ideally, this is how the picture should like in best case scenario, for the Solotvyno case it far from this, but nevertheless it should be the aim of all stakeholder and partner activities.

The solution

International capacity is most effective when combined appropriately with local capacity: “The engagement of international actors with local capacities was most effective and efficient when it was built on sustained partnerships with the local actors that existed before the disaster”⁵ International Capacity is really relationships empowering response capabilities. Communication networks enable maps and information to assist in such relationships and partnerships so that the disasters can be addressed by a much larger group of people with much larger resources than those directly impacted by the disaster. Information including maps and specific, near real-time information (Knowledge Discovery) can be provided globally via networks that enable these partnerships and provide one of the brightest

⁴ Gopalakhrisnan and Okoda (2007)

⁵ <http://www.sida.se/Documents/Import/pdf/Joint-Evaluation-of-the-International-Response-to-the-Indian-Ocean-Tsunami4.pdf>, pg. 35.

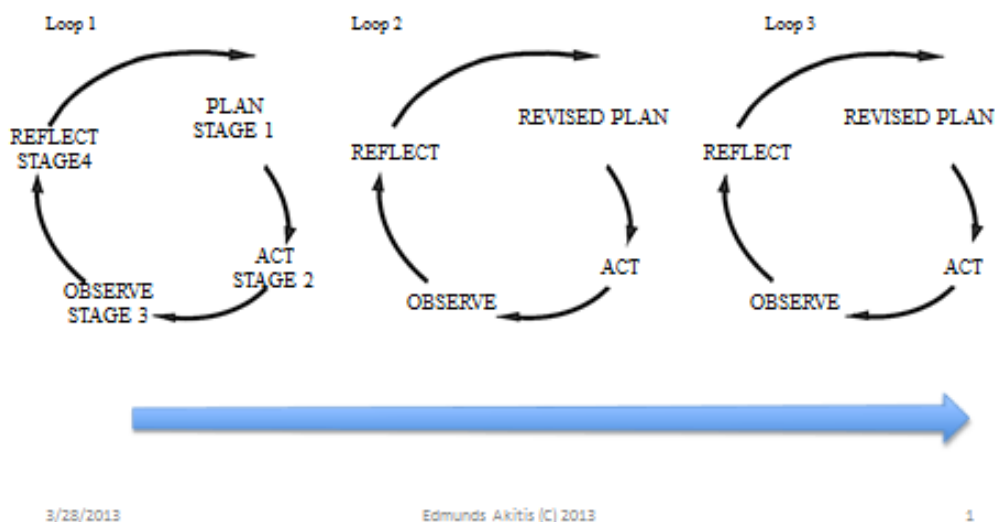
lights for Emergency Management across the world. (Akitis, 2013)

Action Research Model

Action research methodology should be used in the future studies to determine the shortfalls and possibilities for improvements in this particular case

The Action Research model that should be used and employed in analysing and addressing the Solotvyno salt mine issue, with a target for capacity building. It can be expressed as an “interacting spiral”⁶ of activities – plan, act, observe and reflect. By doing or employing that the problem or the issue addressed can be exploited even further and compared to other models in order to determine the gaps or the possible improvements and discovering the things that work or that does not.

Action research model/methodology used to determine the shortfalls and possibilities for improvements in Emergency management, and particularly – whether employing GIS and Data mining Capacity Building (CB) and Partnership Integration (PI) could be improved.

Partnership integration

With the work done and performed by the EU civil protection and other actors (Hungarian colleague field visit in 2016) integrated relationship attempts have been addressed. These partnerships and relationships are vital to ensure possibilities to develop multidisciplinary approaches and cross-coordination and collaboration.

There is an enormous complexity of the concerns for organizations and institutions trying to address the Solotvyno issue. It is clear that the individual needs for each group and each disaster determine the requirements and context for the focus group of people both serving and seeking assistance

⁶ Stringer E.T. Action Research, 2007

during disasters. (Akitis, 2013). Individual work or rather individual incentives are sought, but collectively or on partnership based principles the work is little to be noticed, that is due to the financial aspects and also knowledge or lack of knowledge of what and how to address these issues. Shared responsibility and coordinated and motivated actions should be the way to address the Soltvyno issue. The complexity requires more study and research, but what I have observed that the partnership integration works best when all Ukrainian stakeholders sit around one table (all government levels, scientist, others and are mentored by the EU representative/stakeholder) and try to find commonly acceptable solutions. Individually driven aims and incentives harm the whole partnership idea and the possible suitable solutions.

What is Knowledge Discovery?

The process of analysing data from different perspectives and summarizing it into useful information that can be used in variety of ways to reduce or to improve the organizations abilities and capacities in many forms is called “Data Mining” or is also sometimes called “Knowledge Discovery,”⁷.

One of the solutions is the integrated approach and capacity building activities before the disasters, where tools that display data locations and information can be tested and linked to other similar or related data (Akitis, 2013). Not in the case of Soltvyno, remember that the Emergency situation has been declared in 2010, and today we are in 2017.

EU Copernicus Risk and Recovery Mapping⁸ is an EU programme aimed at developing European information services based on satellite Earth Observation and in situ (non space) data. It has been activated, maps produced and available for the public, and the products are just shocking and eye opening. The maps explain the ground deformation in a retrospective linear line. The area is fragile, instable and houses damaged and sinkholes in the ground are opening frequently. With the GIS we can acquire knowledge and, in fact, perform the knowledge discovery and learn the damages or even project potential damages in the future. This is the perfect case where we see how the knowledge discovery creates partnerships, and builds capacities as the data do not have emotions and are free of charge and every user can clearly see the threats and risks to the people and environment. Leveraging existing data and discovering new knowledge by using GIS is the way to go when establishing partnerships and solving the salt mine issue

Recommendations

European Union and its institutions and services have many different policies and programmes and financial means to support them. A number of EU Member States have initiated projects to address the Soltvyno issue.

⁷ <http://www.anderson.ucla.edu/faculty/jason.frand/teacher/technologies/palace/datamining.htm>

⁸ <http://emergency.copernicus.eu/mapping/list-of-components/EMSR182>

Hopefully, the external partners will initiate projects and programmes both for the disaster risk management and for revitalization of the Solotvyno area. Also, the solutions should be sought by leveraging the EUCPT missions' recommendations. It has been a long time since the emergency situation has been declared, the capacity building and partnership integration can be performed if the aims are true, shared and agreed by all relevant stakeholders. Even when the emergency situation is still on-going.

The question remains on how willing are the Ukrainian authorities to support and contribute. As mentioned earlier, there have been different activities and actions from the Ukrainian state institutions, but a clear strategic action plan is missing.

The partnership integration should be pursued but not the donor input, since that will not solve the situation, but will only be a temporary solution for a complex problem.

However, the coordinated action among Ukrainian authorities at central- regional- local levels should be undertaken with respect to short – mid – long term priorities. This seems to be a challenge due to different stakeholder interest and levels of commitment. The political will has been expressed by all respective levels and authorities.⁹

When looking at the situation and trying to understand the overall picture, it is clear that in general the disaster risk reduction management is weak and each segment (risk assessment, monitoring, prevention, preparedness, evaluation etc.) are purely developed and sometimes not in place. The main focus for the Ukrainian colleagues is risk assessment and monitoring, followed by socio-economic issues meaning that new shafts could be made and salt excavated. EUCPT sees the opportunity to introduce and share knowledge on disaster risk reduction management system; thus allowing the local and regional authorities to adapt new settings and formats of the risk management. That would ensure a proper hand-over to the local and regional authorities; credibility to Ukrainian authorities from international stakeholders and through education and knowledge risks will be mitigated and preparedness and response enhanced.

REFERENCES

1. EU Civil Protection Scoping mission's report, 2016.
2. EU Civil Protection Team, Risk Assessment Report, 2016
3. E. Akitis, thesis A future model for capacity building and partnership integration by leveraging GIS and knowledge discovery, SDSU, 2013

⁹ EUCPT Scoping mission's report, 2016

4. http://ec.europa.eu/echo/files/funding/grants/Enhanced_Response_Capacity_guidelines_en.pdf, pg. 8
5. <http://www.sida.se/Documents/Import/pdf/Joint-Evaluation-of-the-International-Response-to-the-Indian-Ocean-Tsunami4.pdf>, pg. 35.
6. Stringer E.T. Action Research, 2007
7. Gopalakhrisnan and Okoda (2007), web
8. <http://www.anderson.ucla.edu/faculty/jason.frand/teacher/technologies/palace/datamining.htm>
9. <http://emergency.copernicus.eu/mapping/list-of-components/EMSR182>

2. ANNEX I

Information from the EUCPT Scoping mission, 2016

Activities of the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine for the mitigation and rehabilitation measures implementation in the area affected by the mining works of the SE “Solotvynskyi solerudnyk ” in 2015-2016

Uncontrolled developments of the emergency situation within the territory of the Solotvino salt deposit may result in the risk of the considerable amount of salt water inflow to the trans boundary river Tisa. This could also be followed by the negative consequences for people’s health and the environment of Ukraine, Romania, Hungary and other states within the basins of the rivers Tisa and Danube. Last summer, the Ministry of Foreign Affairs and Trade of Hungary, as the hosting institute of the national coordination of the EU Strategy for the Danube Region (EUSDR) have requested the Hungarian members of the European Parliament to enquire on the possible financial sources to be mobilized for assessing the environmental risk in Solotvyno via a question to the EU Commission. In his answer, Mr. Johannes Hahn, commissioner for European Neighbourhood Policy & Enlargement Negotiations, highlighted the EU Civil Protection Mechanism and the Hungary-Slovakia-Romania-Ukraine ENI CBC programme; he has also emphasized the importance of effectively utilizing the framework of the EUSDR.

For this reason, the Hungarian national coordination of the EU Strategy for the Danube Region (EUSDR) – through the Embassy of Hungary – has turned to the Ministry of Ecology and Natural resources of Ukraine expressing anxiety on the above-mentioned issue, and assured in the readiness to assist in funding request from the side of the EU. On September 14, 2015 the Ministry of Ecology and Natural resources of Ukraine convoked a meeting dedicated to the issue of the mining influence territory ecological rehabilitation of the SE “Solotvynskyi solerudnyk”. During that meeting, the UN FAO expert Mr. M Malkov confirmed the willingness to render support by the international organization, which he represents.

The solution of the problem on the mitigation and ecological

rehabilitation of the territory lies within the mandate of, not only the MoAPF of Ukraine, but also that of the Ministry of Foreign Affairs, State Emergency Service and others., Therefore, in 2015, the representatives of the above mentioned institutions held a series of consultations with a view to jointly coordinate and approve further actions. The MoAPF of Ukraine by its Order dated from 29.12.2015 No 499 established a Working group on the issue of mining influence territory ecological rehabilitation; this was carried out by the state enterprise “Solotvynskiyi solerudnyk” and consisted of the representatives of the above-mentioned Ministries, local authorities and institutions.

To bring into action the Instruction of the Deputy Prime Minister of Ukraine Mr. Voschevskiy dated from 29.07.2015 No 30322/1/1-15, the State Emergency Service of Ukraine together with the Ministry of Foreign Affairs, Ministry of Ecology and Natural Resources and Ministry of Agriculture and Food of Ukraine; this also was done in close cooperation with the Hungarian EUSDR National Coordination and the National Directorate General for Disaster Management, Hungary. A joint letter was then drafted and sent to the EU Commissioner for Humanitarian aid and crisis management Mr. Ch. Stylianides dated from 12.01.2016 № 01-322/162 requesting to assess the risks and threats arising from the situation within the Solotvino territory, to determine the program of activities and resources.

On January 14, 2016 the MoAPF of Ukraine convoked a meeting of the Working group, which supported the proposal as for the international assistance and in a way was anticipated by the legislation en force for the mitigation and ecological rehabilitation of the salt deposit’s territory and in the whole of Solotvino settlement. It was also decided that the State Emergency Service of Ukraine should appeal to the Hungarian officials as for the funding of the geological and hydrological examination of the situation within the village Solotvino and SE “Solotvynskiyi solerudnyk”.

During a joint meeting of the State Emergency Service of Ukraine and the representatives of the EU General Directorate “Humanitarian aid and civil protection” on February 3, 2016 in Brussels, the readiness of the EC experts to direct a mission to that area in order to assess the risks and threats was confirmed.

ANNEX II

Immediate Recommendations to Ukrainian authorities from scoping mission

1. The Ukrainian authorities were strongly advised that the protection zone must be increased.

2. Inhabitants living inside the hazard zone should be re-located.

3. Local, regional and State response and emergency plans and procedures are urgently reviewed, updated, coordinated, exercised and tested. This should include public safety messaging.

4. *They undertake immediate local on-site weekly measurements as a first step to monitoring-*

- *Photography.*
- *Crater dimensions and water level measurements using laser measurements.*
- *Change to ground conditions (cracking, morphology).*
- *Above documented with GPS coordinates.*
- *Above subject to ensuring a safe system of work.*
- *Maintain a register of new damage to buildings and infrastructure etc.*

5. *The Ukrainian expert stakeholders coordinate and agree a common platform to move forward with an advisory mission from the EU.*¹⁰

Alexis Lorenzo Ruiz, Ph.D, Profesor Titular, Doctor en ciencias psicológicas, Master Profesional Especialista Psicología de la Salud, Presidente Sociedad Cubana Psicología, Miembro Fundador Red Latinoamericana Psicología Emergencias y Desastres, e-mail: alexis.Lorenzo@psico.uh.cu, alexislorenzo64@gmail.com

PSICOLOGÍA EN EMERGENCIAS Y DESASTRES: CONTEXTUALIZACIÓN Y PRINCIPALES PERSPECTIVAS PARA CUBA Y AMÉRICA LATINA

Область надзвичайних ситуацій та лих в даний час є проблемою, яка зачіпає більшість людей, націй і вчених. Це робить її необхідною і важливою для вивчення і досліджень. Мета цієї роботи – запропонувати інтеграцію поточної і перспективної роботи «Психологія в надзвичайних ситуаціях і стихійних лихах» (PED) для Куби і Латинської Америки. Поєднання методу теоретичного рівня науки, аналітично-синтетичного, індуктивно-дедуктивного, історико-логічного, з переважно описовим характером. Через недостатність зв'язку між професіоналами та інститутами в Латинській Америці і Європі в цю область включене широке коло бібліографічних джерел для сприяння поширенню та діалогу з цього питання. Воно підтверджує освіту в Регіоні спеціалізації по психології в надзвичайних ситуаціях і стихійних лихах; яка існує як в процесі формування, так і в професійній діяльності в реальних умовах. Однак ця тенденція не розголошується в кожній країні. Сила в Регіоні відрізняється тенденцією до зміцнення інтеграції ноу-хау, знань, навичок і різних форм професійної діяльності. На основі цих критеріїв представлені прогнози розвитку цієї теми.

Ключові слова: надзвичайні ситуації, катастрофи, психологія, поведінка людини, культурна історична пам'ять.

Область чрезвычайных ситуаций и бедствий в настоящее время является проблемой, которая затрагивает и затрагивает большинство людей, наций и ученых. Это делает его необходимым и важным для изучения и исследований. Цель этой работы – предложить интеграцию текущей и перспективной работы «Психология в чрезвычай-

¹⁰ EU Civil Protection Report, July 2016

ных ситуациях и стихийных бедствиях» (PED) для Кубы и Латинской Америки. Сочетание метода теоретического уровня науки, аналитически-синтетического, индуктивно-дедуктивного, историко-логического, с преимущественно описательным характером. Из-за недостаточной связи между профессионалами и институтами в Латинской Америке и Европе в эту область включен широкий круг библиографических источников для содействия распространению и диалогу по этому вопросу. Он подтверждает образование в Регионе специализации по психологии в чрезвычайных ситуациях и стихийных бедствиях; которая существует как в процессе формирования, так и в профессиональной деятельности в реальных условиях. Однако эта тенденция не разглашается в каждой стране. Сила в Регионе отличается тенденцией к укреплению интеграции ноу-хау, знаний, навыков и различных форм профессиональной деятельности. На основе этих критериев представлены прогнозы развития этой темы.

Ключевые слова: чрезвычайные ситуации, катастрофы, психология, поведение человека, культурная историческая память.

Introducción. El siguiente trabajo lo escribe en respuesta a una solicitud de mis Colegas Profesores y mis Maestros los Dr. Sc. Alexander V. Timchenko. (Dr.Sc) y Dr. Vitaly E. Khristenko. Ph.D. del Laboratorio (en Ucraniano: Екстремальна та кризова психологія; en ruso: Экстремальная и кризисная психология; en Inglés: Extreme and Crisis Psychology), (para mayor información de esta institución ver: <http://extrpsy.nuczu.edu.ua/>).

Este material lo preparo para ser incluido en la publicación correspondiente a las Memorias de la 4ta Conferencia Científica y Práctica Internacional «El Desarrollo Contemporáneo de la Psicología Extrema y Crisis» (en ucraniano: 4-та Міжнародна науково-практична конференція «Сучасний стан розвитку екстремальної та кризової психології; ruso: 4-та Международная научно-практическая конференция «Современное состояние развития экстремальной и кризисной психологии; inglés: 4 th The International Scientific and Practical Conference «The Contemporary Development of Extreme and Crisis Psychology»).

Este evento científico internacional, se va a desarrollar en la Universidad Nacional de Protección Civil de Ucrania, se celebrará del 30 de noviembre al 1 de diciembre de 2017, en la ciudad de Kharkov.

Escribir este texto en el año 1990 cuando me iniciaba hubiese sido quizás más sencillo, al menos por dos razones: (1) tenía muy poco que decir; (2) existía en Cuba (y en la mayor parte de los países) escasa bibliografía dedicada al tema. En aquella etapa en Cuba, el único libro al cual tuve acceso, fue al primer Manual escrito por la Dra. Raquel Cohen (1980). Pues ante mis solicitudes de ayuda y/o asesoría a profesores y profesionales de mucha experiencia en la psicología cubana, nadie supo ni que decirme en concreto. Igual respuesta obtuve, en conversaciones con representantes de la psiquiatría, medicina, educación, ciencias sociales, entre otras.

En este momento, cuando intento hacer una valoración inicial de cuánto quisiese comunicar y compartir, me encuentro con dificultades de otra índole. Entre las cuales, podría describir a las siguientes *cuestiones*:

De una ausencia de *publicaciones del tema*, hoy hay una extensa, casi imposible de abarcar cantidad y diversidad de publicaciones (tanto en digital-online, como impresas) en todos los idiomas principales existentes a nivel mundial.

Ello asociado, al *tránsito paulatino* (aunque de modo desigual en cada Región y por países) de una mayoritaria *descripción anecdótica y periodística* de los acontecimientos y del comportamiento humano en emergencias y desastres, al incremento de producciones de alta calidad con evidencias y resultados de investigaciones científicas del tema.

De un tema aparentemente «*raro, incipiente o desconocido*», se ha convertido en un tema «*popularmente*» mucho más difundido y conocido. No solo entre los profesionales, también se observa en el centro del debate, principalmente entre la «*gente común*», en las más disímiles y diferentes comunidades y culturas a nivel mundial: desde los países de mayor nivel de desarrollo socio-económico y financiero, hasta en los de menores posibilidades como tal.

De una *comprensión estrecha* en el marco de una única o quizás de algunas disciplinas-ciencias por parte de los pioneros «*desastrólogos*» (o personas/profesionales/instituciones quienes en cada contexto, se les consideran los iniciadores del tema), se ha llegado al momento actual a conformarse una *valoración multi y transdisciplinaria* del tema.

De una ausencia de la humanización con predominio de la tecnocracia, de una negación y/o minimización de la subjetividad humana, estamos en presencia de una generalizada y explícita comprensión de las particularidades psicológicas y sociales del comportamiento humano en tales circunstancias. Quizás, sea esta de todas las *cuestiones*, la de menor incidencia a nivel mundial desafortunadamente.

En base a ello, el tema y toda esta discusión constituyen en el año 2017 una cuestión *necesario* (porque a todos concierne, nada ni nadie está exento), *importante* (en ello va mucho la calidad de la propia existencia de la vida humana y todo lo relativo al entorno en el cual habitamos), *pertinente* (porque la magnitud del problema y las crecientes consecuencias e impactos constituyen desbordantes y a veces inalcanzables), y *novedoso* a priori (porque permite enunciar análisis y valoraciones de una gran profundidad para fomentar el bienestar y la adaptación humana como tal).

No significan estas aseveraciones, que estemos partiendo de una premisa de *psicologizar* este campo del conocimiento ni de su particular actuación profesional. Muy por el contrario, estamos declarando y reafirmando, que la comprensión y cada acción desde lo psicológico y lo social en emergencias y desastres, son tan importante y necesaria, como todas aquellas que sean requeridas en cada una de las situaciones correspondientes en este mundo.

Metodología: El texto constituye una nueva intención del autor de ofrecer una visión integradora del tema, siguiendo su propia experiencia de

formación, investigación y trabajo in situ en el área de 1990 al 2017 en *Psicología en emergencias y desastres* (PED).

La *muestra intencional* de una cifra superior a las once mil personas. Entre ellos: profesionales del tema (psicólogos, psiquiatras, médicos, trabajadores sociales, ingenieros, comunicadores sociales, directivos protección civil, entre otros), socorristas (bomberos, emergencistas médicos y paramédicos), voluntarios (Cruz Roja, UNICEF, UNESCO, Médicos y Psicólogos Sin Fronteras, Save The Children, Plan International, Migración Internacional, proyectos religiosos, entre otros, y los integrantes de comunidades damnificadas.

Integran la muestra personas procedentes de Argentina, Bolivia, Uruguay, Paraguay, Perú, Chile, Ecuador, Brasil, Panamá, El Salvador, Costa Rica, Haití, Puerto Rico, Estados Unidos y México. Además, de todas las provincias de Cuba.

En el *diseño de investigación* emplearon, entre los métodos del *nivel teórico de la ciencia*, el analítico - sintético, el inductivo – deductivo, el histórico – lógico y el método *entrevista en profundidad* de carácter directivo (de 3 tipos: *individual*, *grupal*: profesionales - socorristas - voluntarios y población en general, *holística* enfocada en experiencias concretas). Adicionalmente, la revisión bibliográfica en bases de datos y otras fuentes no indexadas, estudio de los programas curriculares en escuelas y facultades de psicología, así como la triangulación de toda la información.

Es una *investigación descriptiva transversal cualitativa* con sentido reflexivo por encargarse de una intención de integración de gran cantidad de informaciones, experiencias y consideraciones científicas de profesionales y de personas de su vida cotidiana con vistas a obtener un sentido del tema PED en el período de tiempo comprendido entre los años 1990 a 2017. Partiendo de un debate y no de una verdad fija con cierto grado de validez ecológica y de índole etnográfica (Banister, et.al, 2000).

Los *objetivos* aquí trazados fueron:

1. Describir la realidad actual de emergencias y desastres en Latinoamérica.
2. Valorar las tendencias de la Psicología en emergencias y desastres en Latinoamérica.
3. Identificar principales proyecciones futuras para el desarrollo del tema en Latinoamericana.

Contextualización: Sería posible responder de un modo consistente y definitivo a la siguiente pregunta ¿Cuántos desastres ocurren en el mundo hoy? De inmediato, muchos dirían “Sí, por supuesto, claramente que son muchos”. Pero, les podrán recriminar: “Por favor expóngalo con mayor nivel de precisión”. Y para hacerlo, no es posible hacerlo de otro modo, que recurriendo al gran y variado sistemas de Organismos /Organizaciones Internacionales /Regionales / Nacionales/ Locales, las gigantescas bases de

datos, todo tipo de publicaciones y fuentes de informaciones existentes a nivel global hoy.

Entre muchas, voy a optar por tomar de referencia al Sistema de Naciones Unidas. La Organización de Naciones Unidas (ONU) cifra en 335 los desastres naturales al año 2016 por fenómenos climáticos y 30.000 sus muertos (ver más en: <http://www.20minutos.es/noticia/2611725/0/desastres-naturales-lima/aumento-mundo-cambio/climatico-relacionados/#xtor=AD-15&xts=467263>). Aquí ya encontramos una primera imprecisión conceptual y metodológica. Soy de los convencidos que ninguno de estos *desastres no son naturales*. Pues persiste la clasificación- subdivisión en: naturales, causados por el hombre (antropogénicos), tecnológicos, sanitarios, sociales, etc. Naturales constituyen la vida humana, el amor, y un gran sinnúmero de aspectos más. Y sobre todo el propio comportamiento humano en desastres es NORMAL y NATURAL.

Según, el Informe mundial sobre desplazamiento interno 2017 (GRID 2017) de la ONU:

- Representan un 14% más que en el decenio anterior y el doble que los registrados en el periodo 1895-1995.
- Estados Unidos es el país más golpeado por los huracanes, e India y China por las inundaciones.
- Mientras que los países pobres, los más afectados, son los que menos pérdidas económicas reportan, solo el 25% del total.
- En 2016, hubo 31,1 millones de nuevos casos de desplazamiento interno provocados por los conflictos, la violencia y los desastres.
- Esto equivale a una persona obligada a huir de su hogar cada segundo.
- En 2016, hubo 6,9 millones de nuevos desplazamientos internos provocados por los conflictos y la violencia.
- Las cifras muestran una tendencia general al alza desde 2003, con un promedio anual de 5,3 millones de nuevos desplazamientos al año.
- En 2016, hubo 24,2 millones de nuevos desplazamientos asociados a desastres en 118 países y territorios. El desplazamiento provocado por desastres fue más de tres veces mayor al desplazamiento provocado por conflictos. En tanto, hasta finales de 2016, hubo 40,3 millones de personas viviendo en condiciones de desplazamiento interno a causa de los conflictos y la violencia en 56 países y territorios. El número total de personas casi se ha duplicado desde el año 2000 y ha aumentado considerablemente en los últimos cinco años.

Países con *mayor número* de nuevos desplazamientos provocados por conflictos y violencia en 2016

1. República Democrática del Congo: 922.000
2. Siria: 824.000

3. Irak: 659.000
4. Afganistán: 653.000
5. Nigeria: 501.000
6. Yemen: 478.000
7. India: 448.000
8. Etiopía: 296.000
9. Sudán del Sur: 281.000
10. Filipinas: 280.000

Países con mayor número de nuevos *desplazamientos asociados a desastres* en 2016

1. China: 7.434.000
2. Filipinas: 5.930.000
3. India: 2.400.000
4. Indonesia: 1.246.000
5. Estados Unidos: 1.107.000
6. Cuba: 1.079.000
7. Japón: 864.000
8. Bangladesh: 614.000
9. Myanmar: 509.000
10. Sri Lanka: 500.000

Estas cifras hablan por sí misma. Ellas constituyen una alerta ante la cual resulta imposible quedarse de brazos cruzados. Pues superan con creces los pronósticos y estimados establecidos poro investigaciones bien fundamentadas, como el propio *World Risk Report 2016*, o los datos que se exponen en The International Disasters Database (EM-DAT).

Según, la *Base de Datos Internacional sobre Desastres* (EM-DAT, 2016) de la Oficina de Asistencia de Desastres en el Extranjero y el Centro de Investigación sobre la Epidemiología de los Desastres (OFDA/CRED) de la Universidad Católica de Lovaina en Bruselas: En el período 1970-2010 tuvieron lugar 10.271 desastres en el mundo, de los cuales un 23,7% se produjeron en América (16,9% en países América Latina y el Caribe). Ocurrieron 1.737 desastres en América Latina y el Caribe, de los cuales 1.392 fueron de origen climático, 227 de origen geológico y 118 de origen biológico. En lo que se refiere a las subregiones, el crecimiento más importante del número de desastres ocurrió en Centroamérica (410%) y en el Caribe (372%); en América del Sur la cifra fue del 288%. Este comportamiento estuvo determinado por la ocurrencia de fenómenos de origen climático, que se incrementaron un 448% y un 438% en Centroamérica y en el Caribe, respectivamente.

Integración conceptual, instrumental y metodológica del tema: La *Psicología en emergencias y desastres* (PED) es ya hoy una disciplina y una especialización en América Latina. De cuando, la definió como tal Valero (2002, 2003,2004), incluyendo en esa consideración a otros autores

latinoamericanos quienes ya hasta este momento con su trabajo han aculado una experticia impresionante (Calderón Ocampo, 1999; Campuzano, 2007; Lima, 1992; *Marín Uribe, 2015*; Palacios Banchemo, et.al., 2007; Parker, 2009; Picado Rojas, Sáenz Segreda, 2002; Saenz, Campos, Salas, 2001; Santini, López, 1997).

Confirmándose lo que ya se destacaba en un conjunto de revisiones *bibliográficas especializadas* desarrolladas (*Alves Borghetti, 2012*; Gaborit, 2006; Galindo, 2010; *Mattedi, 2008*; Pineda Martín, López López, 2010; Cortés Trujillo, 2003, 2003a; Figueroa, et.al., 2010; 2016; 2016^a). En ese sentido, no se rehúsa entender la aplicabilidad de los preceptos desde la Psicotraumatología (Benyakar, 2002; Everly, Lating, 1995; Golberg, 2009; Mitchell, Everly, 1997).

En caso, hay un primer momento cuando se decide evaluar las posibilidades y alcance del diseño y alcance del programa cubano de ayuda solidaria médica-psico-social-educativa y cultural a los Niños de Chernóbil en Cuba, (Lorenzo; et.al., 1997) se destaca la pertinencia y funciones de un sistema de acompañamiento psicológico y social propio-autóctono, que demuestra su eficiencia-eficacia y efectividad por los resultados alcanzados. Cuestiones, mucho más profundizadas en la investigación doctoral (Lorenzo, 2000), cuando se llega a una sistematización teórica-metodológica de las bases y fundamentos psicológicos y sociales para diseñar-implementar y validar programas de acompañamiento a personas / comunidades damnificadas por emergencias y desastres.

Se requirió ver en realidad en qué consistía el apoyo psicológico (Lorenzo, 2003), como modalidad específica de actuación. Para definir las siguientes acciones y programas, reflexionamos sobre la evolución del quehacer psicológico en el tema de emergencias y desastres (Lorenzo, 2006), encontrando plena coincidencia con lo planteado en las revisiones bibliográficas enunciadas. De lo cual comprendimos cuanta diversidad de teoría y prácticas estaban coexistiendo en las actividades de preparación psicosocial para emergencias y desastres en Cuba y América Latina (Lorenzo, 2007).

En base a todo este trabajo de formación, actuación profesional, basado en la metodología «*investigación-acción*», se logra conformar un documento que se convirtió en la base legal del trabajo en los «*Lineamientos para la salud mental en emergencias y desastres en Cuba*». Bases metodológicas para la elaboración e implementación de la *Indicación No. 20 del Ministro de Salud Pública de Cuba. 30 de septiembre del año 2008*» (Lorenzo, et.al, 2012). Indicaciones metodológicas e instrumentales que tuvieron una gran importancia durante las actividades de recuperación ante los impactos de tres fuertes huracanes en Cuba desde en la temporada del año 2008 que afectaron el 93 % de la geografía nacional. La importancia y alta confiabilidad de estos resultados, se corrobora en otras investigaciones realizadas pasados unos

años a estos sucesos (Sánchez Gil, Lorenzo, et.al, 2014).

Ello se vio igualmente reflejado en los resultados satisfactorios en un trabajo de educación ambiental con enfoque preventivo-formativo en educación primaria en territorios de alta vulnerabilidad ante desastres hidrometeorológicos (Valdés Valdés, Lorenzo Ruiz, et.al., 2008).

En otro momento, profundizamos -con la inclusión de todos nuevos criterios- en cuáles son las principales lecciones aprendidas en la organización de programas de ayuda e intervención psicológica para las situaciones de emergencias y desastres en Cuba (Lorenzo, 2009)

Se tuvo un marcado énfasis en desarrollar para estos fines capacidades locales en situaciones de desastres (Rodríguez Luis, Lorenzo Ruiz, et.al, 2010). Se trabaja en escuelas de educación primaria para validar estas metodologías (Sandoval Lanigan, , Lorenzo Ruiz, 2010).

Una experiencia única, por su esencia y posibilidades de corroborar todo lo estudiado y trabajado, fue el programa cubano de solidaridad y ayuda al pueblo de Haití cuando el terremoto de enero del año 2010. Esta experiencia permitió comprender la adecuación de la experiencia cubana e internacional y sus frutos en el marco *del Programa de Mitigación del daño psicosocial en la población infanto- juvenil afectada por el terremoto en Haití* (Balseiro Estevez, 2015; Lorenzo Ruiz, et.al, 2012; Sánchez Gil, Lorenzo, et.al, 2012).

Un área con gran desarrollo en la Región y en Cuba, constituyen los aspectos psicológicos y sociales de la labor de enfermería en emergencias y desastres (Lorenzo, 2011).

En pos de conocer mejor el tejido social de las personas en estas circunstancias, se investigan las representaciones sociales (*Aguayo, López Vázquez, Lorenzo Ruiz, 2016; De la Yncera Hernández, Lorenzo Ruiz, 2014*), las estrategias de afrontamiento (*Aguayo, López Vázquez, Lorenzo Ruiz, 2016a*). *En base a todo ello se ha podido trabajar en la preparación de metodologías aplicables a los medios de comunicación en situaciones de desastres (Gaeta, Lorenzo Ruiz, 2012).*

Sin embargo, a pesar del gran esfuerzo y avances en el tema, aun se evalúa como insipiente nivel de preparación de los estudiantes de psicología, y un pobre reflejo de estos temas en los programas curriculares Lic. Psicología en las Universidades Latinoamericanas (Díaz, Lorenzo, 2016). Lo cual ya anteriormenets e había comprobado en estudiantes de ciencias de la salud (Rolo, Lorenzo, 2014). Estos hallazgos sirven de base para el diseño de una *propuesta metodológica para el Postgrado Internacional en Salud y Desastres (Sánchez, Lorenzo, 2015).*

Permitiendo, este quehacer avanzar al diseño y validación de metodologías para la evaluación psicosocial a nivel de las comunidades (Amaro, Barroso, Lorenzo, 2017). Una característica importante, en la experiencia cubana, lo constituye el internacionalismo como solidaridad y

trabajo profesionalmente basado en evidencias científicas aculadas en el tiempo (Castro, Melluish, Lorenzo, 2015).

Todo este «*modus operandis*» o conceptualización descrito, va a estar igualmente reflejado en los principales *Manuales de Salud Mental para Desastres o Guías para el trabajo psicosocial*, tales como:

- Diagnostico estadístico de las enfermedades mentales (DSM IV, y IV-R, DSM 5 de la APA)

- [Estrategia Internacional para la Reducción de desastres \(EIRD\) de las Naciones Unidas \(UNISDR\)](#).

- Guía del IASC sobre Salud Mental y Apoyo Psicosocial en Situaciones de Emergencia. Comité Permanente entre Organismos (IASC).

- Guía práctica de salud mental en situaciones de desastres. Washington, D.C. Organización Panamericana de la Salud (OPS; 2006).

- La comprensión explícita del triage psicológico (Ruiz Muñoz,, 2015).

- Manual de Formación. Federación Internacional de Sociedades de la Cruz Roja y la Media Luna Roja.

- Modelo de Intervención en Crisis para Niños y Niñas en situación de desastres UNICEF.

- *World Health Organization Assessment Instrument for Mental Health Systems. Emergencies* (WHO-AIMS-E 1.0)

Perspectivas futuras del tema:

- Continuar diseñando programas donde las conceptualizaciones o consideraciones teórico-metodológicas se basen en prácticas profesionales y psicológicas basadas en evidencias científicas. Sin ignorar y/o minimizar el saber cotidiano o la memoria histórica cultural de las personas y comunidades objeto de los análisis.

- Establecer con mayor profundidad los equilibrios – desequilibrios entre los factores de riesgo / vulnerabilidad y los factores protectores y la resiliencia humana en tales circunstancias.

- Profundizar en la comprensión propia del comportamiento humano en emergencias y desastres, con vistas a determinar con mayor precisión los indicadores y factores participantes en los procesos de estreso génesis y psicotraumatización, adaptación y readaptación, estrés post-traumático, shock psicológico cultural, crecimiento humano, entre otros.

- Una mayor sistematización de cada actuación en diferentes momentos del ciclo de reducción de los desastres.

- Validar las metodologías existentes en PED en diversos contextos para evaluar su confiabilidad, consistencia y posibilidades de replicarlas y multiplicarlas.

- Perfeccionar los sistemas de difusión del conocimiento y de las «*buenas*» prácticas profesionales de la *Psicología en emergencias y desastres*.

- Incorporar al máximo el tema a los programas curriculares de todos los niveles de enseñanza y educación. Énfasis necesario, principalmente, en los programas de pre y postgrado de psicología.

Consideraciones finales.

En el año 2017, de *forma general*, el tema de *Psicología en emergencias y desastres (PED)*, para Cuba y América Latina, se considera:

- Temática como reconocida e interrelacionada con la propia historia de la Región y de toda la humanidad.
- Hoy con una mayor visibilidad y difusión.
- Incremento de los conocimientos sobre sus características, consecuencias e impactos.
- Incorporación a su atención de casi la totalidad ciencias y disciplinas.

En lo *específico* a PED:

- El tema emergencias y desastres, es innegablemente una realidad de la vida cotidiana en la Región.
- Su comprensión científica no avanza a la par de la difusión mediática de sus impactos y consecuencias. Aún persisten reflejos de la insuficiente percepción y aceptación del ROL FACTORES PSICOLÓGICOS y SOCIALES.
- Persiste mayor visibilidad factores riesgo /vulnerabilidad versus factores protectores resiliencia humana. Ello se asocia a la fuerza y prevalencia de la comprensión negativa y psicopatologizante del tema.
- Prevalece el enfoque disciplinar, en lugar del multi y transdisciplinario, en detrimento de su comprensión psicológica y social integrativo.
- La PED requiere ser reconocida como tal, y principalmente desde las propias Universidades y la mayor cantidad de instituciones.

Una fortaleza en la Región fue el nacimiento y fortalecimiento de integración del saber hacer, conocimientos, habilidades y diferentes formas de actuación profesional, con la creación de la RED Psicología Emergencias y Desastres América Latina, en un principio en junio 2006 en Brasilia-Brasil, y oficialmente 10 septiembre 2007 en La Habana-Cuba (<http://psicologiaenemergencias.blogspot.com/>). Acción con la cual se legitima y reconocen la existencia de Asociaciones y Organizaciones de psicología dedicadas explícitamente al tema PED (Argentina, Bolivia, Chile, Perú, Brasil, México, Colombia, México, Cuba).

Finalmente, surge esta interrogante *¿La Psicología en emergencias y desastres (PED) está hoy en consonancia de ofrecer comprensión ética de las realidades cambiantes y con la capacidad profesional de satisfacer demandas de incorporar innovaciones científico- tecnológicas para su desarrollo en Latinoamericana?*

Esta interrogante podría tener, al menos, tres posibles respuestas: «No», «Sí» y «Quizás». En base a lo aquí descrito y a la experiencia y aprendizajes de todos estos años, mi respuesta es SI. Resta saber qué piensa cada lector.

BIBLIOGRAFÍA

1. Aguayo, A., López Vázquez, E., Lorenzo, A.; Ávila M.E.; Vera, J.A., Hindrichs, I. (2016). *Estrategias de afrontamiento ante emergencias y desastres*. En, *Revista Electrónica CUADERNOS DE CRISIS; No.15 Vol.2, Año 2016*. http://www.cuadernosdecrisis.com/docs/2016/numero15vol2_2016.
2. Aguayo, A., López Vázquez, E., Lorenzo, A.; Ávila M.E.; Vera, J.A., Hindrichs, I. (2016) *Representaciones sociales ante emergencias y desastres*. En, *Revista Electrónica CUADERNOS DE CRISIS; No.15 Vol.1, Año 2016*. <http://www.cuadernosdecrisis.com/>
3. Alves Borghetti, R.; Alves de Camargo Lacerda, M.; Jose legal, E. (2012). *A Atuação Do Psicólogo Diante Dos Desastres Naturais: Uma Revisão*. En, *Psicologia em Estudo*, Maringá, v. 17, n. 2, p. 307-315, abr./jun. 2012.
4. Amaro Blanco, A.J., Barroso Pérez, C.T., Lorenzo Ruiz, A. (2017). *Instrumentos y metodologías de los diagnósticos de la vulnerabilidad psicosocial de la comunidad y de la vulnerabilidad familiar, ante situaciones*. En, la *Revista Electrónica CUADERNOS DE CRISIS; Num 16, Vol.1* www.cuadernosdecrisis.com/docs/2017/numero16vol1_2017_3_instrumentos.pdf
5. *Apoyo Psicológico basado en la Comunidad. Manual de Formación*. Federación Internacional de Sociedades de la Cruz Roja y la Media Luna Roja. Geneva, 2003. http://www.cruzroja.org/documentos/docs/manual_apoyo_psicologico_sp.pdf
6. Balseiro Estevez, J. (2015). *Condiciones, factores de riesgo, y señales de afectación psicológicas identificadas en un Equipo de Respuesta. Brigada Médica cubana en el Hospital de campaña de Leogane, terremoto de Haití del 2010*. En, *Anuario «Salud y Desastres»*. Experiencia Cubana. Editora Científica Lic. Yraida Rodríguez Luís. Editorial de Ciencias Médicas (ECIMED) y Centro Latinoamericano de Medicina de Desastres (CLAMED). La Habana, Cuba, Tomo IX. Capítulo 2. ISBN 978-959-212-940-5. Disponible en: <http://bvscuba.sld.cu/libros-de-autores-cubanos/listado-de-titulos-en-orden-alfabetico/#S%20-%20U>.
http://www.bvs.sld.cu/libros/salud_desastre_ix/
7. Banister, P., Burman, E., Parker, I., Taylor, M., Tindall, C. (2000). *Métodos cualitativos en Psicología: una guía para la investigación*. Editorial Universidad de Guadalajara, México.
8. Benyakar, Mordechai. *Salud mental y desastres: Nuevos desafíos*. *Revista Neurología, Neurocirugía y Psiquiatría*; 35. (1):3-25, ene.-mar. 2002. Localización: on line. <http://www.crid.or.cr/digitalizacion/pdf/spa/doc14422/doc14422.htm>
9. Calderón Ocampo, J.H. (1999): *Los Desastres: reacciones psicológicas y Psicosociales*. Doc. O.P.S. C.E.I.D. –San José, Costa Rica. Disponible on line: disaster-publications@paho.org

10. Campuzano, M. (1997): *Psicología para casos de Desastre*. PAX, México.

11. Cohen R. (1980): *Salud Mental en desastres. Guía para Instructores*. OMS/OPS., Editorial Moderno; México.

12. Castro, M.; Melluish, S.; Lorenzo, A. (2015). Cuban Internationalism – An Alternative Form of Globalisation. In, *Journal International Review of Psychiatry*. Volume 26, Number 5, October 2014.

13. Cortés Trujillo, E.G. (2003): **La percepción psicológica del riesgo y el desastre. Capítulo I: Presentación.** En, http://www.cuadernosdecrisis.com/volum2/v2_003.html

14. Cortés Trujillo, E. G. (2003a): **La percepción psicológica del riesgo y el desastre. Capítulo II: Aspectos neuropsicológicos.** En, http://www.cuadernosdecrisis.com/volum2/v2_004.html

a. De la Yncera Hernández, N.; Lorenzo Ruiz, A. (2014) *Los desastres desde una mirada psicosocial. Representaciones sociales en trabajadores y amas de casa de La Coloma, Pinar del Río*. Editorial Académica Española OmniScriptum GmbH & Co. KG. ISBN: 978-3-659-08583-3. Ubicación online: <https://www.eae-publishing.com//system/covergenerator/build/20227>

15. *Diagnostical Statistical Manual IV-R (1995)* Diagnostico estadístico de las enfermedades mentales. APA, USA. (En soporte magnético).

16. *Diagnostical Statistical Manual 5 (2013)*. Diagnostico estadístico de las enfermedades mentales. APA, USA. (En soporte magnético).

17. Díaz Arcaño, K, Lorenzo Ruiz, A. (2016). «*Conocimientos e impacto psicológico de los desastres en estudiantes de psicología: resultados de una investigación*». En la Revista, *Integración Académica en Psicología*, 2016, Vol. 4, Num. 12, p.45-56.

18. **EIRD**. Información para la reducción de la vulnerabilidad en América Latina y el Caribe. Disponible en Internet. El CRID apoya la gestión de información sobre desastres. Disponible en Internet. http://www.eird.org/esp/revista/No1_2001/pagina38.htm

19. [Estrategia Internacional para la Reducción de desastres de las Naciones Unidas \(UNISDR\). \(2009\). Terminología sobre reducción del riesgo de desastre Geneva: UNISDR](http://www.unisdr.org/files/7817_UNISDRTerminologySpanish.pdf)

20. Everly, G.S.Jr.; Lating, J. (1995): *Psychotraumatology: key papers and are concepts in post-traumatic stress*. N.Y.: Plenum.

21. Figueroa, R.A., Marín Uribe ,H. (2016). Desafíos que enfrenta Latinoamérica en salud mental en emergencias y desastres. <http://www.sochped.cl/noticias/prioridades-para-la-proteccion-de-la-salud-mental-despues-de-desastres-en-latinoamerica-y-el-caribe>

22. Figueroa, R.A., Cortés, P.F., Accatino, L.; Sorensen, R. (2016a). Trauma psicológico en la atención primaria. Orientaciones de manejo. En, *Rev. Med. Chile*, 144; 643-655.

23. Figueroa, R.A, Marín Uribe, H., González, M. (2010). Apoyo psicológico en desastres: Propuesta de un modelo de atención basado en revisiones sistemáticas y metaanálisis. Rev. méd. Chile [revista en Internet]. 2010 Feb [citado 2011 Mar 05]; 138(2): 143-151. Disponible en: http://www.scielo.cl/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0034-8872010000200001&lng=es doi: 10.4067/S0034-98872010000200001
24. Gaborit, M. (2006). Desastres y trauma psicológico. Pensamiento Psicológico, 2(7), 15-39. Recuperado de <http://www.redalyc.org/pdf/801/80120703.pdf>
25. Gaeta Castillo N., Lorenzo Ruiz, A. (2012) «*La incursión de la comunicación en la prevención de desastres: el caso Cubano*». ·En, Anuario «*Salud y Desastres*». Experiencia Cubana. Colectivo de Autores. Editora Científica Lic. Yraida Rodríguez Luís. Editorial de Ciencias Médicas (ECIMED) y Centro Latinoamericano de Medicina de Desastres (CLAMED). La Habana, Cuba. Tomo V. 2012. pp.: 66-79 http://www.bvs.sld.cu/libros/salud_desastre_v/cap_08.pdf
26. Galindo, E. (2010). Intervención de los psicólogos de la UNAM Iztacala después de los sismos de 1985 en México, ed. 1ª. México: AMAPSI Editorial, 2009. [https://dspace.uevora.pt/rdpc/bitstream/10174/13116/1/Galindo%20\(2010\)%20Intervencion-de-psicologos-de-la-UNAM-sismos1985.pdf](https://dspace.uevora.pt/rdpc/bitstream/10174/13116/1/Galindo%20(2010)%20Intervencion-de-psicologos-de-la-UNAM-sismos1985.pdf)
27. Golberg, J. (2009). Global Traumatic Stress: hypothetical events and possible solutions. In, J. Traumatology, Vol. 15, N. 2, pp. 78-80. 101177/1534765608326748. In, <http://tmt.sagepub.com>
28. Guía práctica de salud mental en situaciones de desastres. Washington, D.C. Organización Panamericana de la Salud. 2006. Rodríguez, Jorge, ed.; Zaccarelli Davoli, Mónica, ed; Pérez, Ricardo, Ed. Disponible on line: disaster-publications@paho.org
29. Guía del IASC sobre Salud Mental y Apoyo Psicosocial en Situaciones de Emergencia. Comité Permanente entre Organismos (IASC). Ginebra: IASC. 2007.
30. Informe mundial sobre desplazamiento interno 2017 (GRID 2017). Observatorio de Desplazamiento Interno (iMDC). Consejo Noruego para Refugiados. (NRC) (www.internal-displacement.org/.../grid2017/.../IDMC-GRID-2017)
31. Inter-Agency Standing Committee IASC. (2007). Guía del IASC sobre Salud Mental y Apoyo Psicosocial en Emergencias Humanitarias y Catástrofes. Ginebra. Lorenzo Ruiz, A. (2011). Aspectos psicológicos y sociales de la labor de enfermería en emergencias y desastres, pp.: 393-424. En, Monografía “*Psicología y Práctica Profesional de Enfermería*”. Colectivo de Autores. Editora Científica Lic. Margarita García Váldez. Editorial de Ciencias Médicas (ECIMED). La Habana, Cuba. Octubre, 2011. Disponible, en www.sld.cu/libros/

32. Lorenzo Ruiz, A. (2000). Psychological Base International Rehabilitation Programs for People who had suffered after The Biggest Critical Incident. Manuscript. Thesis for a Candidate's Degree in Psychology. National University of Internal Affairs Ukraine. Kharkov. Centro de Información y Documentación del Centro Latinoamericano de Medicina de Desastres (CLAMED), La Habana, Cuba.

33. Lorenzo Ruiz, A. (2000). Psychological Base International Rehabilitation Programs for People who had suffered after The Biggest Critical Incident. Manuscript. Thesis for a Candidate's Degree in Psychology. National University of Internal Affairs Ukraine. Kharkov. Centro de Información y Documentación del Centro Latinoamericano de Medicina de Desastres (CLAMED), La Habana, Cuba.

34. Lorenzo Ruiz, A. (2003). Apoyo psicológico en desastres. En, Monografía: GERENCIA DE DESASTRES EN CUBA. Una compilación de Artículos contribuidas por el Centro de Información y Documentación del Centro Latinoamericano de Medicina de Desastres (CLAMED), La Oficina de Asistencia Humanitaria de La Comisión Europea CARDIN y La Biblioteca de la University of The West Indies. Kingston, Jamaica, 2003. Web site: <http://wwwcardin.uwimona.edu.jm:1104>. Pag. 10–16.

35. Lorenzo Ruiz, A. (2006). Reflexiones sobre la evolución del quehacer psicológico en el tema de emergencias y desastres. Análisis de la experiencia en Cuba. En, la *Revista Electrónica CUADERNOS DE CRISIS*; pp. 7-37. <http://www.cuadernosdecrisis.com/num5vol2/Num5Vol2-2006.pdf>

36. Lorenzo Ruiz, A. (2007) «*Teoría y prácticas en actividades de preparación psicosocial para emergencias y desastres en Cuba y América Latina*». En, Memorias del III Congreso Nacional de Innovaciones en Psicología y Salud Mental. Organizado por la Escuela de Psicología de la Universidad de Tunja, Estado de Boyacá-Colombia. Imprenta y Publicaciones UPTC, Tunja-Colombia. pp.: 4–20

37. Lorenzo Ruiz, A. (2009). Lecciones aprendidas en la organización de programas de ayuda e intervención psicológica para las situaciones de emergencias y desastres en Cuba. En el Anuario «*Salud y Desastres*». Experiencia Cubana. Colectivo de Autores. Editora Científica Lic. Yraida Rodríguez Luís. Editorial de Ciencias Médicas (ECIMED) y Centro Latinoamericano de Medicina de Desastres (CLAMED). La Habana, Cuba. Tomo I. Octubre del 2009.

38. Lorenzo Ruiz, A., Gómez Martínez C., Sánchez Gil, Y.Y, Balseiro Estevez, J. «*Primeras experiencias del Programa de Mitigación del daño psicosocial en la población infanto- juvenil afectada por el terremoto en Haití*». En, Anuario «*Salud y Desastres*». Experiencia Cubana. Colectivo de Autores. Editora Científica Lic. Yraida Rodríguez Luís. Editorial de Ciencias Médicas (ECIMED) y Centro Latinoamericano de Medicina de Desastres (CLAMED). La Habana, Cuba. Tomo V. 2012, pp.: 41-49. ISBN 978-959-212-599-5. Disponible en http://www.bvs.sld.cu/libros/salud_desastre_v/cap_04.pdf

39. Lorenzo Ruiz, A., Gómez Martínez C., Ventura Velázquez, R.E., Mesa Ridel, G. “Lineamientos para la salud mental en emergencias y desastres en Cuba. Bases metodológicas para la elaboración e implementación de la *Indicación No. 20 del Ministro de Salud Pública de Cuba*. 30 de septiembre del año 2008. En, Anuario «Salud y Desastres». Experiencia Cubana. Colectivo de Autores. Editora Científica Lic. Yraida Rodríguez Luís. Editorial de Ciencias Médicas (ECIMED) y Centro Latinoamericano de Medicina de Desastres (CLAMED). La Habana, Cuba. Tomo V. 2012, pp.: 15-24. ISBN 978-959-212-599-5. Disponible en http://www.bvs.sld.cu/libros/salud_desastre_v/cap_01.pdf
40. Lorenzo Ruiz, A.; Perez Lovelle, R.; Amargós, G.; Becquer, L.; Vasileva Anguelova, M.; Perez, B. (1997): Psychological study of the Children from the areas affected by the Nuclear Accident in Chernobil who were treated in Cuba. I/A/E/A- TECDOC- 958. Viena, Austria; pp. 69-89.
41. Lima B. (1992). Atención Comunitaria en Salud Mental en Situaciones de Desastres. O.P.S. ED. LEVAV.
42. Marín Uribe, H. (2015). *Operación San Lorenzo 2 0 1 0. Dispositivo de Apoyo Psicosocial a familiares de los 33 mineros encerrados en la mina San José*. En, la Revista Electrónica CUADERNOS DE CRISIS; No.14, Vol.1, año 2015.
43. Mattedi, M.A. (2008). *The Psychology approach on the issue of disasters: A challenge for the vocational and cognitive Psychology*. In, *Psicologia Ciência E Profissão*, 2008, 28 (1), 162–173.
44. Mitchell, J.T.; Everly, G.S.Jr. (1997): Critical Incident Stress Debriefing (CISD). An Operations Manual for the Prevention and Traumatic Stress Among Emergency services and Disaster Workers. Second Edition Revised by Chevron Publish. Co., Maryland, USA.
45. Modelo de Intervención en Crisis para Niños y Niñas en situación de desastres. Guía Metodológica, Tercera Edición. Industrias Gráficas, S.A. de C.V. UNICEF El Salvador, 2001.
46. Nair Puthanveetil Unnikrishnan (2007). The Guidelines AISC. [Aid workers put rights first in mind care](http://www.tsunamiresponsewatch.org/trw/2007/03/13/aid-workers-put-rights-first-in-mind-care/). Inter-Agency Standing Committee (IASC). Bangalore, India. <http://www.tsunamiresponsewatch.org/trw/2007/03/13/aid-workers-put-rights-first-in-mind-care/>; indiadisasters.org
47. Natural Disasters *Coping with Calamity* Winter 2007. “Hurricanes, Society and the Culture of Citizenship”. In, *Revista Harvard Review of Latin America. A Latin American Round Table by direction Rafael Hernández*; mayo 2007. http://drclas.fas.harvard.edu/revista/articles/view_spanish/911
48. Psicólogo na redução de riscos de desastres. Teoria e Prática. Autores compiladores: Olavo Sant’Anna Filho & Daniela da Cunha Lopes (Orgs.). Editorial Hogrefe CETEPP, Sao Palo. Brasil. ISBN : 978-85-85439-43-9. www.hogrefe.com.br

49. Palacios Banchero, A.; Condori Inga, L; Ego-Aguirre Madrid, V. (2007). Impacto psicológico en el trabajo en emergencias y desastres en equipos de primera respuesta. En, <http://www.monografias.com/trabajos46/trabajo-en-emergencias/trabajo-en-emergencias.shtml>

50. Parker, I. (2009). Psicología crítica: ¿Qué es y qué no es? [‘Critical psychology: What it is and what it is not’], Revista Venezolana de Psicología Clínica Comunitaria, 8, pp. 139-159. [Caracas: Universidad Católica Andrés Bello, ISSN: 1316 -886X] [SPANISH].

48. Picado Rojas, C.; Sáenz Segreda, L. (2002). Manual de autoayuda para personal de salud mental en situaciones de desastre. San José. Costa Rica, Universidad de Costa Rica. 2001. Disponible on line: OPS. Protección de la salud mental en situaciones de desastres y emergencias. Serie manuales y guías sobre desastres, No. 1. OPS, Washington, Agosto 2002. Localización: Centro de Documentación CLAMED. Localización: on line <http://www.crid.or.cr/digitalizacion/pdf/spa/doc15324/doc15324.htm>

52. Pineda Martín, C.; López López, W. (2010). Atención Psicológica Postdesastres: Más que un «*Guarda la Calma*». Una Revisión de los Modelos de las Estrategias de Intervención. En, Revista *Terapia Psicológica*, 2010, Vol. 28, Nº2. pp.: 155–160.

53. Psychosocial consequences of Disasters. Prevention and Managements.- Geneva, WHO. 1992.

54. Rodríguez Luís, Y., Lorenzo Ruiz, A., Mesa Ridel, G., Salabarría Valdés, C. (2010) Desarrollo de capacidades locales en situaciones de desastres. Isla de la Juventud, una experiencia para compartir. En, Anuario «Salud y Desastres». Experiencia Cubana. Colectivo de Autores. Editora Científica Lic. Yraida Rodríguez Luís. Editorial de Ciencias Médicas (ECIMED) y Centro Latinoamericano de Medicina de Desastres (CLAMED). La Habana, Cuba. Tomo III. pp.: 137-143. ISBN 978- 959- 212-598-8 http://www.bvs.sld.cu/libros/salud_desastre_tomo03/indice_p.htm

55. Rolo González, A.I., Lorenzo Ruiz, A., Pérez Cárdenas, C: Quiñonez, R.E., Rolo Gómez, F.M. (2014). Percepción de Riesgo de Desastres de origen natural en Estudiantes de Medicina. En, Anuario “*Salud y Desastres*”. Experiencia Cubana. Editora Científica Lic. Yraida Rodríguez Luís. Editorial de Ciencias Médicas (ECIMED) y Centro Latinoamericano de Medicina de Desastres (CLAMED). La Habana, Cuba, Tomo VIII.; pp.: 77-82. ISBN 978-959-212-940-5. Disponible en: http://bvscuba.sld.cu/libros-de-autores-cubanos/listado-de-titulos-en-orden-alfabetico/#S%20-%20Uhttp://www.bvs.sld.cu/libros/salud_desastre_viii/

56. Ruiz Muñoz, E.M. (2015) El triage psicológico ¿Una herramienta para el psicólogo de emergencias? En, Revista Electrónica Cuadernos de Crisis, No. 14, Vol. 1, 2015. Localización: Localización: <http://www.cuadernosdecrisis.com/num14vol12/2015.pdf>

57. Saenz, L, Campos, A., Salas, J.M. (2001). Desastres y salud mental. Una propuesta de evaluación e intervención en el ámbito comunitario. Universidad de Costa Rica. Facultad de Ciencias Sociales, Escuela de Psicología. San José, Costa Rica.

58. Sánchez Gil, Y.Y., Lorenzo Ruiz, A., Gómez Martínez C., Balseiro Estevez, J., Ventura Velázquez, R.E. “*El Equipo de Salud Mental en la Brigada Médica de Primera Respuesta para situaciones de desastres.*” En, Anuario “*Salud y Desastres*”. Experiencia Cubana. Colectivo de Autores. Editora Científica Lic. Yraida Rodríguez Luís. Editorial de Ciencias Médicas (ECIMED) y Centro Latinoamericano de Medicina de Desastres (CLAMED). La Habana, Cuba. Tomo V. 2012, pp.: 41-49. ISBN 978-959-212-599-5. Disponible en http://www.bvs.sld.cu/libros/salud_desastre_v/cap_04.pdf

59. Sánchez Gil, Y.Y., Lorenzo Ruiz, A., Mesa Ridel, G.; Del Huerto Marimón, M.E.; Sauchay Romero, L. (2015). “Propuesta metodológica para el Postgrado Internacional en Salud y Desastres. Centro Latinoamericano de Medicina de Desastres”. En, Anuario “*Salud y Desastres*”. Experiencia Cubana. Editora Científica Lic. Yraida Rodríguez Luís. Editorial de Ciencias Médicas (ECIMED) y Centro Latinoamericano de Medicina de Desastres (CLAMED). La Habana, Cuba, Tomo IX. Capítulo 2. ISBN 978-959-212-940-5. Disponible en: <http://bvscuba.sld.cu/libros-de-autores-cubanos/listado-de-titulos-en-orden-alfabetico/#S%20-%20U>. http://www.bvs.sld.cu/libros/salud_desastre_ix/

60. Sánchez Gil, Y.Y., Lorenzo Ruiz, A., Ventura Velázquez, Cristóbal Martínez Gómez, Jorge Balseiro Estévez. (2014). Estrategia de implementación de los Lineamientos sobre salud mental en situaciones de desastres en Cuba. En, Anuario “*Salud y Desastres*”. Experiencia Cubana. Editora Científica Lic. Yraida Rodríguez Luís. Editorial de Ciencias Médicas (ECIMED) y Centro Latinoamericano de Medicina de Desastres (CLAMED). La Habana, Cuba, Tomo VIII.; pp.: 69-76 ISBN 978-959-212-940-5. Disponible en: <http://bvscuba.sld.cu/libros-de-autores-cubanos/listado-de-titulos-en-orden-alfabetico/#S%20-%20U>http://www.bvs.sld.cu/libros/salud_desastre_viii/

61. Sandoval Lanigan, S., Y., Lorenzo Ruiz, A., Sandoval Ferrer, J.E. (2010) Conociendo a los niños ante los desastres” En, Anuario “*Salud y Desastres*”. Experiencia Cubana. Colectivo de Autores. Editora Científica Lic. Yraida Rodríguez Luís. Editorial de Ciencias Médicas (ECIMED) y Centro Latinoamericano de Medicina de Desastres (CLAMED). La Habana, Cuba. Tomo III. pp.: 364-369 ISBN 978- 959- 212-598-8 http://www.bvs.sld.cu/libros/salud_desastre_tomo03/indice_p.htm

62. Santini, O.A.; López, D.O. (1997): DESASTRES. Impacto Psicosocial. Alción Editora, Córdoba, Argentina.

63. The International Disasters Databases.
<http://emdat.be/reference-maps>

64. Valdés Valdés, O.; Lorenzo Ruiz, A.; Amador Lorenzo, E.L.; Cols. (2008): A prepararnos y protegernos: medio ambiente y desastres". Manual 3. Editado por Ministerio de Educación, Ministerio de Salud Pública, Ministerio de la Agricultura de Cuba. La Habana. Impreso por Molinos Trade.

65. Valero Álamo, S. Perfil del psicólogo emergencista. Comunicación personal, 2004.

66. Valero Álamo, S. Psicología en emergencias y desastres una nueva especialidad, 2003. Internet:
<http://www.monografias.com/trabajos10/emde/emde.shtml>

67. Valero Álamo, S. (2002): Psicología en las Emergencias y los Desastres. Editorial San Marcos, Perú.

68. World Health Organization. *World Health Organization Assessment Instrument for Mental Health Systems. Emergencies (WHO-AIMS-E 1.0) (draft)*. Geneva: WHO; 2005.

69. World Risk Report 2016. Published by Universitat Sttugart. UNU-EHS and Bündnis Entwicklung Hilft (<https://ehs.unu.edu/.../world-risk-report-2016-the-importance-of-i..>)

Otras **Web sites** consultadas:

- [Biblioteca virtual: materiales educativos de preparación ante tsunamis \(CRID\)](#)

- [Council of Representatives approves APA clinical practice guideline](#)

...

- <http://educacionygestiondelriesgo.cridlac.org/>,

- <http://educacionygestiondelriesgo.cridlac.org/>,

- <http://psicologiaenemergencias.blogspot.com/>

- <http://psicologiaenemergencias.blogspot.com/>

- <http://saludydesastres.info/index.php?lang=es>

- <http://www.desenredando.org/>

- http://www.disaster-info.net/socios_sp.htm

- <http://www.hogrefe.com.br/Produto-1-Livros-O-psicologo-na-reducao-dos-riscos-de-desastres-versao-122-125.aspxDr>

- <http://www.ifrc.org/es/>

- [http://www.paho.org/col/;](http://www.paho.org/col/)

- http://www.paho.org/Spanish/DD/PIN/saludmental_001.htm

- <http://www.psicologossinfronteras.org/>,

- [http://www.sochped.cl/noticias/469-programa-congreso-sochped-](http://www.sochped.cl/noticias/469-programa-congreso-sochped-2017)

[2017](#)

- <http://www.unesco.org/new/es/santiago/education/disaster-risk-management-education/>,

- <http://www.unesco.org/new/es/santiago/education/disaster-risk-management-education/>,
 - <http://www.who.int/topics/emergencies/es/>;
 - http://www2.paho.org/hq/index.php?option=com_content&view=article&id=12495%3Apaho-creates-health-emergencies-program&Itemid=135&lang=es,
 - <https://plan.org.co/trabaje-con-nosotros>
 - <https://plan.org.co/trabaje-con-nosotros>
 - <https://plan-international.es/>;
 - <https://www.icrc.org/es/where-we-work/americas/colombia,;>
 - <https://www.icrc.org/es/>;
 - <https://www.msf.es/conocenos/proyectos/Colombia>,
 - <https://www.psychiatry.org/patients-families/ptsd/what-is-ptsd>
 - <https://www.psychiatry.org/psychiatrists/meetings/.../courses>
 - <https://www.savethechildren.org.co/>
 - <https://www.savethechildren.org.co/>
 - <https://www.unicef.org/spanish/emergencies/>,
 - <https://www.unicef.org/spanish/emergencies/>,
 - [La reducción de desastres empieza en la escuela - Inglés \(UNISDR\)](#)
 - [Portal de educación y gestión del riesgo \(CRID\)](#)
 - [Post-traumatic Stress Disorder - American Psychological Association](#)
- Association
- [Programa sobre tsunamis](#)
 - [Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy](#)
 - [PTSD treatments grow in evidence, effectiveness](#)
 - [Red Interagencial para la Educación en Emergencias \(INEE\)](#)
 - [Riesgos y desastres naturales](#)
 - [Risk Red, Risk reduction education for disasters](#)
 - [Role of education and schools in disaster risk reduction \(Eldis.org\)](#)
 - [Tsunami and Ocean Hazards](#)
 - www.apa.org/
 - www.apapracticentral.org/update/2017/03.../guideline-ptsd.asp...
 - www.apatraumadivision.org/527/webinar-series.html
 - www.apatraumadivision.org/527/webinar-series.html
 - www.sapsed.ar
 - www.sld.cu/sitios/chernobil/
 - [www.sld.cu/sitios/saludydesastres /](http://www.sld.cu/sitios/saludydesastres/)
 - www.soched.cl

УДК 159.98

Арпентьева М.Р., д. психол. наук, доцент, профессор кафедры психологии развития и образования, Калужский государственный университет им К.Э. Циолковского, Калуга, Россия

ПРОБЛЕМАТИКА ДЕФОРМАЦИЙ ЛИЧНОСТНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Стаття присвячена проблемам деформацій особистісної безпеки співробітників МНС. Розглядаються питання виховання і відновлення «особистості безпечного типу», а також трансформації особистостей небезпечного типу: дії яких привели і можуть привести в подальшому до більш-менш масового насильства і іншим злочинам, НС. Розглядаються поняття «культура насильства», «протравматическій стрес» і посттравматичний стрес », способи корекції цих стресових станів і формування грамотного ставлення до насильства (його культури). Автор обговорює питання можливостей і обмежень психологічної реабілітації осіб небезпечного для себе і оточуючих типу. Автор зазначає, що однією з центральних завдань в підготовці і реабілітації співробітників спецслужб є виховання і відновлення «особистості безпечного типу», яка може не тільки виживати в небезпечних ситуаціях, але може допомогти виживати оточуючим. Цінність безпеки в його житті і професійній діяльності пов'язана з іншими цінностями (моральність, відповідальність, здоров'я). Ця цінність має для особистості виражений і усвідомлений «особистісний сенс». Професійне ставлення до ризику забезпечується розумінням рятувальниками сенсу своєї роботи. Тільки за цієї умови готовність до ризику не стає прагненням до необдуманих ризикованих дій, небезпечним не тільки для самого «спасителя», а й для інших людей, залучених в екстремальну ситуацію. Цінність безпеки виступає як умова збереження як свого власного життя і психічного здоров'я, так і життя, здоров'я жертв катастроф. Безпека оточуючих, суспільства в цілому, таким чином, – функція дотримання правил особистої безпеки. Рятувальникам і іншим суб'єктам, включеним в екстремальну ситуацію (НС) необхідно розуміння, осмислення особистістю того, що безпека кожного тісно пов'язана зі збереженням соматичного і психічного здоров'я оточуючих. Саме тому так велика роль психолога в роботі спецслужб і в процесі реабілітації первинних і вторинних жертв надзвичайних подій, терактів, воєн.

Ключові слова: безпечна особистість, реабілітація, прощення, розуміння, психологічна допомога, стрес.

Статья посвящена проблемам деформаций личностной безопасности сотрудников МЧС. Рассматриваются вопросы воспитания и восстановления «личности безопасного типа», а также трансформации личностей опасного типа: действия которых привели и могут привести в дальнейшем к более или менее массовому насилию и иным преступлениям, ЧС. Рассматриваются понятия «культура насилия», «протравматический стресс» и посттравматический стресс», способы коррекции этих стрессовых состояний и формирования грамотного отношения к насилию (его культуры). Автор обсуждает вопросы возможностей и ограниченной психологической реабилитации лиц опасного для себя и окружающих типа. Автор отмечает, что одной из центральных задач в подготовке и реабилитации сотрудников спецслужб является воспитание и восстановление «личности безопасного типа», которая может не только выживать в опасных ситуациях, но может помочь выживать окружающим. Ценность

безопасности в его жизни и профессиональной деятельности связана с другими ценностями (нравственность, ответственность, здоровье). Эта ценность имеет для личности выраженный и осознанный «личностный смысл». Профессиональное отношение к риску обеспечивается пониманием спасателями смысла своей работы. Только при этом условии готовность к риску не становится стремлением к необдуманным рискованным действиям, опасным не только для самого «спасающего», но и для других людей, вовлеченных в экстремальную ситуацию. Ценность безопасности выступает как условие сохранения как своей собственной жизни и психического здоровья, так и жизни, здоровья жертв катастроф. Безопасность окружающих, общества в целом, таким образом, – функция соблюдения правил личной безопасности. Спасателям и иным субъектам, включенным в экстремальную ситуацию (ЧС) необходимо понимание, осмысление личностью того, что безопасность каждого тесно связана с сохранением соматического и психического здоровья окружающих. Именно поэтому так велика роль психолога в работе спецслужб и в процессе реабилитации первичных и вторичных жертв чрезвычайных событий, терактов, войн.

Ключевые слова: безопасная личность, реабилитация, прощение, понимание, психологическая помощь, стресс.

Постановка проблемы. Современный мир находится перед угрозами превращения терактов в повседневность и инициации террористами и демократическими силами» США и ЕС новой мировой войны. Уже сейчас можно говорить о превращении массового насилия в виде войн и террористических актов в системный геноцид наций и всего человечества: компрадорская буржуазия, проигравшая Вторую Мировую войну, после развала СССР и стран социалистического лагеря» в конце XX века берет реванш, целенаправленно уничтожая возможных оппонентов. Количество жертв в разной мере локальных, интенсивных и длительных военных конфликтов и террористических актов, многоуровневых коррупционных пирамид, обслуживающих интересы немногочисленной «элиты» богатейших людей мира, все возрастает. Возрастает и запрос на своевременное и эффективное оказание медицинской, социальной и психологической поддержки населению, его обучения и воспитания безопасному поведению и отношению к себе и миру. Особенно это значимо в ситуации, когда военные стрессы, стрессы катастроф и стрессы терактов благодаря активизации деятельности компрадорской буржуазии и поддерживаемых ими террористов, благодаря «нормализовавшейся» коррупции и активному росту повседневного бытового насилия, росту наркобизнеса и рабовладельческого бизнеса, становятся все более обыденными и активно демонстрируются СМИ мира для запугивания (формирования состояний выученной беспомощности), дезориентации (формирования состояний экзистенциального тупика и бессмысленности) и стимулированию насилия (формирование личностей опасного типа) у обычных граждан. Благодаря пропаганде насилия СМИ и иными институтами современного «цивилизованного» мира нормативными стали нарушения, ранее называвшиеся посттравматическими

стрессовыми расстройствами, от них теперь страдают не только непосредственные жертвы стрессовых событий, но и те, кто наблюдает их страдания и тщетность усилий преодолеть эти страдания, равнодушные государств и произвол демократии, стремление государств и бизнеса нажиться на страданиях, морально, а где можно и физически – уничтожить людей. Возникают и иные нарушения духовно-нравственной, ценностно-смысловой и поведенческой, интерактивной сторон жизни личностей и групп, мешающие спонтанному формированию личностей и отношений «безопасного типа» и ставящие задачу их целенаправленного воспитания и обучения ради сохранения жизни на Земле и сохранения человеческого сообщества и культуры [13; 19; 30]. Проблема обеспечения личной безопасности сотрудников МЧС и иных специалистов, участвующих в более или менее постоянных военных, антитеррористических и спасательных операциях, имеет особую актуальность в связи с особенностями их профессиональной деятельности. В сложившихся условиях всеобщей социальной напряженности, характерной чертой которой рост числа техногенных и природных катастроф, несчастных случаев, успешность действий сотрудников МЧС в экстремальных ситуациях во многом зависит от того, какие действия предпринимал сотрудник по обеспечению своей личной безопасности, а также безопасности остальных участников операции (групповая безопасность), первичных и вторичных жертв катастроф [11; 15; 24].

Цель статьи – анализ проблем деформаций личностной безопасности и роли культуры безопасности в ее обеспечении.

Метод исследования – теоретический анализ проблем деформаций личностной безопасности и роли культуры безопасности в ее обеспечении.

Изложение основного материала. Теоретический анализ проблем деформаций личностной безопасности направляет внимание исследователей к значимости формирования и развития у специалистов и населения в целом культуры безопасности. Культура безопасности складывается из многих компонентов, обеспечивающих защищенность человека и окружающих его людей в самых сложных, ЧС.

По мнению исследователей, одной из центральных задач в подготовке и реабилитации сотрудников спецслужб является воспитание и восстановление «личности безопасного типа», которая может не только выживать в опасных ситуациях, но может и помочь выживать окружающим. Безопасность должна быть связана с другими ценностями (нравственность, ответственность, здоровье) и, наряду с ними, должна иметь для личности выраженный и осознанный «личностный смысл», выступая как условие сохранения как своей собственной жизни и психического здоровья, так и жизни, здоровья жертв ЧЧС, терактов, катастроф, войн и «локальных военных конфликтов». Профессиональное отношение к риску

обеспечивается пониманием спасателями смысла своей работы: только при этом условии готовность к риску не становится стремлением к необдуманным рискованным действиям, опасным не только для самого «спасающего», но и для других людей, вовлеченных в экстремальную ситуацию. Специалисту особенно необходимо понимание, осмысление личностью того, что безопасность каждого тесно связана с сохранением соматического и психического здоровья окружающих. Безопасность окружающих, общества в целом, таким образом, – функция соблюдения правил личной безопасности. Именно поэтому так велика роль психолога в работе спецслужб и в процессе реабилитации первичных и вторичных жертв чрезвычайных событий, катастроф и терактов, войн: специалистов и мирного населения, ставшего жертвой многоуровневой пирамиды насилия, типичной для многих «демократических» стран.

Помощь им связана с обращением к профилактике и коррекции психосоциальных аспектов нарушений и болезней, особенно – болезней и нарушений психических, возникших в связи с переживанием различных, травмирующих психику и организм в целом, событий. Ярким примером таких событий являются участие в военных действиях, беженство, заложничество и пытки, произвол и коррупция, stalking и буллинг населения сотрудниками правоохранительных, образовательных, медицинских и иных государственных и общественных структур, иными заинтересованными лицами, участие в ликвидации последствий террористических актов и катастроф, вызванных как природными катаклизмами и неграмотным управлением производственными процессами, так и намеренным применением биоклиматического и иных видов оружия массового поражения т.д.. Другой пример – постоянное пребывание в странах, правительство которых поддерживает националистические и откровенно фашистские режимы, – в которых люди разделены на «граждан», «сепаратистов» и «временно проживающих»: люди живут в состоянии постоянной угрозы массового насилия и преследования, а также в состоянии постоянного насилия в отношении них со стороны властей. На территориях массовых «скоплений» таких «сепаратистов» ведутся необъявленные войны, организован системный stalking и буллинг инакомыслящих, не желающих уничтожать сограждан и даже тех, кто, опасаясь преследований, пытается покинуть страну [3; 4; 17].

Безопасность вообще часто определяется как защищенность. М.А. Котик понимает под защищенностью человека от опасности в том числе в его профессиональной деятельности, способность человека не создавать опасные ситуации, а в случае их возникновения (по вине субъекта или независимо от него) – успешно противодействовать им [7; 8]. Он выделяет три типа защищенности. Первый тип – базовая защищенность, которая зависит от комплекса природных психофизиологических качеств. Второй тип – индивидуальная защищенность. Она зависит, кроме психо-

физиологических, и от социальных и профессиональных качеств, а также от состояния человека, его мотивации, механизмов саморегуляции. Защищенность человека при оценке опасных ситуаций может определяться как способность не допускать ошибок, чреватых еще более опасными последствиями. Кроме того, она может определяться и как способность противостоять случайным, незапрограммированным факторам, например, опасностям, неожиданно возникающим в деятельности. Безопасная деятельность является результатом не столько противодействия человека опасностям, сколько проявлением его возможностей не породить своей деятельностью эти опасности. Различается также адекватная и неадекватная защищенность. Под адекватной защищенностью исследователями обычно понимается особое психическое состояние личности как способность противостоять отрицательным явлениям окружающей среды или внутренним побуждениям, ведущим к отрицательным проявлениям в деятельности и в поступках, способных вызвать отрицательные изменения в структуре личности, в характеристике её черт и качеств. Под неадекватной защищенностью – психическое состояние как способность сохранять удовлетворяющее отношение к себе, выдавать свои искаженные желания за потребности, деформированные ценностные установки и фиктивные цели, несмотря на негативные оценки общества и негативные последствия данных искажений в собственной жизни. Примером неадекватной защищенности является и «синдром войны»: многие симптомы посттравматического стресса – не более чем попытка защитить себя от опасностей войны, но уже вне военных действий. Эта попытка связана с переживанием причастности к страданиям других людей и внутренней ответственностью за их судьбы, которая, тем не менее, активно отрицается, приводя человека на грань самоуничтожения. Причем, критерием позитивности защищенности того или иного типа является ее действительная полезность для общества и человека.

К.Г. Хойос рассматривает проблему безопасности как многоуровневого и многокомпонентного социального явления, охватывающего задачи управления, руководителей, и обязанности работников, подчиненных. Он предлагает включить в понятие «психология безопасности человека» категории, связанные с духовно-нравственной, в том числе гражданской ориентацией, с пониманием жизни и достоинства человека как высшей ценности в существующем мире, как меры уровня утилитарных, промышленных технологий, технологий культуры (науки, искусства и просвещения), их роль в общем прогрессе человечества. В психологическом плане это означает повышение чувствительности общества и государства к общей боли, к персональной и межиндивидуальной ответственности за последствия своих поступков выборов, своей необразованности, неэмпатичности, лени, равнодушия, бездействия и невежества по отношению к себе и к тем, кем управляют государственные и обществен-

ные структуры, кто составляет основание пирамиды благополучия всех и чьи жизненные силы активно уничтожаются в борьбе за власть, собственное процветание и комфорт [1; 18]. Начало этой деятельности связано с подготовкой сотрудников спецподразделений (спасателей, сотрудников АТО и т.д.). Таким образом, деформации личной безопасности тесно связаны с деформациями безопасности в обществе в целом, отсутствием как общей, так и персональной культуры безопасности.

Современные исследователи также обращают внимание на такое проявление деформации личной безопасности как посттравматический стресс. Они подчеркивают важность лечения посттравматического стрессового расстройства, том числе путем спонтанного и целенаправленного дебрифинга («обмена историями», *sharing stories*). Ученые и практики в сфере экстремальной психологии также побуждают государство и общество, обычных «должностных» и «гражданских» лиц понять, что война, теракты, катастрофы и иные ЧС делают с людьми, обращают внимание на вопросы о цене небрежности, конфликтности, экономии и о том, чего «стоят» войны и иные ЧС для населения и страны в целом, ставят вопросы о том, стоит ли затевать войны и участвовать в них, описывают опыт солдат и сотрудников спецслужб, жизни и психика которых были разрушены войной, терактами и ЧС, их психологическими последствиями. Исследователи в области экстремальной психологии не останавливаются на краткосрочных эффектах, но следуют за своими респондентами «домой», в мир «обычный», исследуя их страдания в этом обычном, но также переполненном насилием мире. Эти работы часто свидетельствуют о глубоком желании исцелить (*profound desire to heal*): респондентов, «обычных» граждан, себя и мир. Это, по их же оценкам, «тяжелый материал»: многие из моментов, обсуждаемых в этих исследованиях, являются откровенно жестокими, раскрывающими глубоко интимные аспекты потерь от войн, терактов и ЧС на личном, персональном уровне. Обсуждая «вещи, которые сотрудники спецслужб и военнослужащие «не могут сказать» (*the things they cannot say*), исследователи и исследуемые демонстрируют редкое мужество, для них «правда» означает совсем иное, чем для обычных людей: это травмы головы, лишаящие способности сопереживать и любить, это попытка переосмыслить убийство невинного человека и свою причастность к убийству, свое равнодушие и отсутствие помощи; это уважение к врагу, которые пытался убить тебя самого, это соучастие в убийстве и поиски искупления, способные спасти его от само-разрушительной нисходящей спирали (*self-destructive downward spiral*) [29; 31]. Само по себе понимание «спиральности» насилия, осознание необходимости поиска, искупительного и волевого выхода из насилия – основной мотив этих теоретических и практических исследований. Столкновение со смертью, даже случайное, а тем более сознание собственного участия в убийстве — в обычном мире об этом не принято

говорить. Но говорить об и нужно и просто приходится: терроризм пришел в жизнь стран, никогда не помышлявших, что кто-то когда-то покусятся на их спокойствие. Исследовать и исправлять происходящее – единственный способ, пережив войну, террористический акт или катастрофу, начать новую, по-настоящему мирную то есть безопасную жизнь: без кошмаров, наркотиков и т.д..

Специалисты, проводящие реабилитационные и профилактические мероприятия, имеют дело с сочетанием массового и индивидуального, прошлого и актуального насилия со стороны окружающих и государства, множественными трансординарными травмирующими событиями, в которых люди выступают и как объекты и как субъекты насилия [9; 17]. При этом реальная картина настолько запутанная и сложная, что простые методы типа «собаке – собачья смерть», перестают работать: волны преступивших закон, поддерживаемые правительствами этих стран, безболезненно сменяют друг друга, а те, кто стал их жертвами часто самоуничтожается, не дождавшись «торжества справедливости». Однако, травмирующие события являются лишь частью общей картины, внешним обстоятельством, которое сыграло или продолжает играть свою роль в болезненном процессе, но часто лишь маскирует истинную драму человеческих отношений. Внешнее событие, как бы жестоко оно не было, всегда наслаивается на внутренние обстоятельства, включая знания и умения человека продуктивно вести себя по отношению к насилию. Эти знания и умения могут быть названы «культурой насилия» или «компетентностью по отношению к насилию». Они включают компетентность виктимную (защиты от внешнего и внутреннего насилия) и компетентность в осуществлении и прекращении насилия (знания и умения в области наказаний, их предотвращения, осуществления и завершения наказаний). Наименее сформированными моментами этой компетентности являются защита от внутреннего насилия (самонаказаний и аутодеструкции в целом) и знания и умения в области предотвращения и прекращения насилия: человечество веками практикуется в осуществлении внешнего и внутреннего насилия, не будучи способным решить вопрос о его сущности, а также его процессах и результатах, возможностях и ограничениях. Опыт же войн и террористических актов к решению этого вопроса активно побуждает: и для того, чтобы помогать жертвам войн, и для того, чтобы избегать войн как таковых. Большинству ветеранов военных действий, переживших множественные трансординарные события, связанные с массовыми смертями и угрозами смерти, предательством и лишениями, полным нарушением человеческих прав и нравственных отношений, свойственны сходные нарушения внутреннего равновесия. Этот особый комплекс психологических проблем получил медицинское название «военный стресс» или, позднее, «синдром посттравматического стресса».

В случае же войн с «сепаратистами», человека, столкнувшегося с противоречием нежелания убивать и необходимостью убивать, и разрешившего это противоречие в сторону «желания убивать», как правило, поглощает другое расстройство, предполагающее тотальное отчуждение от собственной человечности. Вообще говоря, человек страдает и разрушается от любого убийства: но особенно он страдает тогда, когда «вынужден» убивать того, кто прежде был для него «своим». Чем меньше дистанция между людьми в психологическом и социальном, культурном и историческом плане, тем больший и ускоренный разрушительный эффект («бумеранг») наблюдается: сознавая себя убийцей, виновником чьей-то болезни, смерти и страдания, любой, даже не желающий осознавать это человек, наносит себе непоправимый вред. Сознавая свои поступки как целенаправленные действия по достижению в разной мере общих, военных целей, эти люди не способны оценить их духовно-нравственный смысл, оценить себя как субъекта, реализующего эти поступки с точки зрения соответствия этому смыслу. Частым феноменом становится – и у жертв, и у преследователей – феномен раздвоения или удвоения личности [19]. Деструктивно направленная, опасная для себя и окружающих личность формируется в специфических условиях. Удвоения позволяют выжить в экстремальных ситуациях. К сожалению, коллизии данного уровня описаны и исцеляются длительно и скорее в практике духовно-религиозной, чем психологической, медицинской или социальной помощи. Они описаны, например, как одержимость, которая преодолевается через механизмы служения, епитимьи и покаяния. В классической психиатрии, медицине и психологии эти стояния описаны и изучены гораздо меньше «посттравматического стрессового расстройства»: с социальной точки зрения боевики и прочие представители группы лиц, испытывающих желание и удовольствие убивать и насиловать, преследовать и травить окружающих, подлежат «уничтожению»: работа с военными и иными «должностными» преступниками по сути, не предполагается. При этом суть нарушения – отказ быть человеком, – остается вне внимания специалистов. Вместе с тем, общество потребления, ставшее ярлыком современной «цивилизации», превозносящей аномию и толерантность, физическое и социальное благополучие, является основой формирования того, что можно назвать социальный каннибализм: начинаясь как стремление и удовольствие уничтожать себе подобных в конкурентной борьбе за выживание и размножение, он перерастает в отказ признавать их людьми, и, завершающая стадия нарушения, – отказ считать человеком самого себя.

Данное нарушение, которое можно назвать «протравматическое стрессовое расстройство», сходно с симптомами самоповреждающего поведения. Можно предположить, что оно является формой компенсации состояний беспомощности и бессилия, пережитых и переживаемых

человеком на протяжении всей его жизни: начиная с раннего детства заканчивая взрослостью. Не умея уйти от насилия, человек создает его бесконечные «круги» и «спираль». Спираль насилия, раскручиваясь, вовлекает в себя все новых участников, в том числе тех, кто выполняют функции «финальной ситуации» для того, кто ее активировал. По сути говоря, протравматический стресс имеет целью самоуничтожение человека и окружающих его лиц. Посттравматический стресс, напротив, – выживание человека и окружающих его лиц. В протравматическом стрессе искажены, таким образом, сама цель и сопутствующие ей ценностно-смысловые аспекты переживаний и поступков личности. В посттравматическом – нарушены не столько целевые, ценностно-смысловые, сколько «психотехнические» аспекты переживаний и поступков человека. Посттравматический стресс преодолевается, поэтому, через осознание человеком и поддержку окружающими его осознания цели переживаний и поступков в трансординарной и посттрансординарной ситуации – «выживание» [9; 23]. Протравматический стресс – через тотальное преобразование базовых смыслов жизнедеятельности человека. К сожалению, такое преобразование часто невозможно: в помощи такому человеку могут оказаться неготовыми и немотивированными ни государство, ни специалисты, ни сам человек, которому проще умереть, чем измениться. Кроме того, ряд переживших протравматические стрессовые события вполне спокойно продолжают жить после них: общество потребления с его аномией и псевдотолерантностью, представляет собой оптимальную среду жизни, не побуждающую человека к раскаянию и не ставящую перед ним иных задач, кроме тех, которые он привык ставить: выживание за счет других людей. Возможно в этом и секрет малой изученности таких нарушений и их носителей: начинающиеся исследования буллинга (травли) и «сталкинга» (преследования) слишком фрагментарны, чтобы осмыслить весь масштаб происходящего насилия, даже на примере отдельной личности или группы. До той поры, пока не будет поставлен вопрос о повсеместности насилия и культуры насилия, пока насилие будет полагаться «законным атрибутом» власти и «незаконным атрибутом» в отношениях людей, в нее не включенных, войны, террористические акты и иные формы массового и индивидуального насилия под разными предлогами, будут процветать.

Центральным моментом реабилитации человека и общества в целом является осознание сути насилия в жизни человека, его роли в развитии или деструкции самосознания личности. М. Бланшо по этому поводу пишет: «...между человеком нормальным, загоняющим садиста в тупик, и садистом, который превращает этот тупик в выход, располагается тот, кто знает больше других об истинном своем положении и обладает более глубоким его пониманием, поэтому он способен помочь нормальному человеку осознать самого себя, содействуя ему в изменении

условий всякого осмысления» [6]. Протравматическое стрессовое расстройство включает весь комплекс последствий и причин насилия по отношению к себе и миру: субъект протравматического расстройства – одновременно и жертва, и преследователь. Именно с этим связаны феномены типа «стокгольмского синдрома»: неумелая, но попытка понять преступника заложниками, найти с ним общий язык и даже помочь – выжить, вопреки его собственному желанию уничтожить – мир и себя. Важно, что вследствие нанесенной правонарушением психологической травмы, предубеждений и негативных переживаний у жертв войны и военных преступников часто теряется способность адекватно анализировать конфликтную ситуацию с разных сторон. Каждый объясняет свои действия из своей «точки» начала конфликта как ответ на действия другого и каждый считает себя правым и жертвой агрессии другого. Для травмированного ситуацией человека становится доминантным стремление к мести и наказанию либо к избеганию наказания и ответному обвинению. Ситуация как «черная дыра» стягивает сознание в «болезненную точку» со стремлением оправдаться, отомстить, сделать вид, что ничего не произошло и т. п., что он и другие – не люди (не достойные люди) и т.д. Для того чтобы разобраться, нужен сторонний человек, который создает пространство, в котором люди могут вернуть себе контроль над конфликтными взаимоотношениями: кто-то из близких и уважаемых людей или специалист – ведущий программ восстановительного разрешения конфликтов и криминальных ситуаций.

Пока не произошли изменения в «пространстве понимания», сложно ожидать реальных изменений в «пространстве принятия решений»: обидчик и пострадавший, даже не будучи знакомы, могут неожиданно оказаться в особом рода ситуациональном взаимодействии, позволяющем открыть не только тайны внутренних и внешних войн и их переживания, но и те тайны души, которые лежат в их основе. Осознание и примирение основываются на безусловном уважении жизни человека, человеческих взаимоотношений и общества, духовной, а не только материальной, долговременной и имманентной, а не только случайной и краткосрочной связи людей, учета религиозных, культурных, политических различий в образах жизни. Обе стороны могут влиять друг на друга непосредственно, получая шанс на разрешение конфликта, возникшего в результате неправомерного ошибочного поведения (поступка) одной или обеих сторон. Идеальный результат реабилитационной работы в парах «жертвы – преступники» состоит из двух шагов. Сначала преступивший законы человека и Бога выражает стыд и искреннее раскаяние в своих действиях. Потом – жертва в ответ предпринимает, по крайней мере, первый шаг на пути к его прощению. Эти два шага являются «восстановительными действиями», они способствуют воссозданию разрушенных преступлением отношений между жертвой и правонарушителем, между

нациями и странами. Без «восстановительных действий» какое бы соглашение ни было достигнуто, оно не снижает напряжения и оставляет участников с чувством неудовлетворенности, корни нарушения остаются нетронутыми [1; 2; 5; 20; 21; 26; 27]. Развитие человечества предполагает, кроме прочего, культуру отношения к насилию (культуру насилия): умение помогать тем, кто в современном мире становится преступником, не имея шансов на изменение и осознание сделанного и умение преодолевать последствия насилия для «жертв» и «преступников», создавать и развивать безопасные отношения, лишены насилия, формирующие или восстанавливающие безопасную личность. Осознание и изменение возможны там, где сформирована культура насилия: понимание его неизбежности и функций вместо бессмысленных «табу» на любое обсуждение реальности его неизбежности и встроенности в систему человеческих отношений. Так же, как и инстинкт смерти, «инстинкт насилия» должен и может быть осознан и трансформирован, в том числе – в социально одобряемые формы. Общество и жертвы войн и катастроф же нуждаются в обратном: искреннем, реалистичном понимании произошедшего и принятии опыта насилия и его последствий – в себе и окружающих. Круг насилия может быть разомкнут: в помощи нуждаются не только жертвы, но и «преследователи», а также, как показывают исследования и практика дебрифинга – «спасатели» [6]. Восстановительная работа, таким образом, включает процедуры формирования и реформирования культуры насилия личности и группы (общности).

Выводы. Длительное пребывание и осуществление деятельности в экстремальных условиях приводят к истощению психологических ресурсов человека. Условия дефицита ресурсов психологической защиты приводят к росту агрессии, т.к. вследствие своей реактивной природы она легко активизируется распространяется [14]. Поэтому помощь в исцелении состоит не в самой по себе (ре)адаптации человека, ставшего опасным для себя и окружающих, к обыденным социальным нормам, но в том, чтобы помочь человеку примириться с самим собой и людьми, увидеть себя таким, как есть на самом деле и, внося изменения в свою жизнь, действовать не вопреки своей индивидуальности и жизни, не игнорируя ошибки и преступления – против себя, мира, а в согласии с жизнью, открывая новые возможности и перспективы, через поддерживаемую собственную безопасность создавать безопасность жизни других. Обретение мира в своей собственной душе позволяет человеку обнаружить новые, более адекватные и адаптивные способы защиты от травматических событий и способы совладания с тяжелыми переживаниями и стрессами. Разомкнуть круг насилия и защищаться о него в последующем. Огромный опыт работы с пережившими кризисные ситуации людьми накоплен в работах практических психологов, занимающихся проблемами психологического и физического (в том числе сексуально-

го) насилія, проблемами психологічного виживання і трансформацій особистості, зв'язаних з перебуванням людини в зоні воєнних дій, участю в них, а також в рамках досліджень, присвячених психологічній реабілітації пацієнтів, перенеслих смертельно небезпечні захворювання (рак і т.д.). В будь-якому з цих випадків проявляється універсальна закономірність: необхідність розмежування «сфер впливу» об'єктивної (фізичної, зовнішньої) загрози або травматичної ситуації і зони, піддаючої потенціальному контролю з боку самої людини, вимагаючої прощення і виправлення і не здатної бути виправленою [10; 12; 14; 16; 22; 28; 29]. Продуктивне переосмислення травматичного досвіду, перетворення посттравматичного і протравматичного стресу передбачає суттєву зміну тимчасового ракурсу його аналізу: переорієнтація з пошуку об'єктивно неіснуючих внутрішніх причин (прошлого) трагедії на побудову моделей майбутнього, з «Чому?» на «Навіщо?»

Сучасні дослідники підкреслюють важливість лікування посттравматичного стресового розладу, зокрема шляхом спонтанного і цілеспрямованого дебрифінгу («обмін історіями», *sharing stories*). Вони закликають державу і суспільство, звичайних «обов'язкованих» і «громадянських» осіб зрозуміти, що війна робить з людьми, і задати питання про те, чого вона варта і варто ли заводити війни і брати участь в них, описують досвід солдатів і співробітників спецслужб, життя і психіку тих, хто був розрушений війною, терактами і ЧС, їх психологічними наслідками [1; 4; 20; 21; 27]. Вони не зупиняються на короткотривалих ефектах, а йдуть за своїми респондентами «домой», в світ «звичайний», досліджують їх страждання в цьому звичайному, але також переповненому насиллям світі. Ці роботи часто свідчать про глибоке бажання вилікувати (*profound desire to heal*): респондентів, «звичайних» громадян, себе і світ. Це важкий матеріал, так як багато з моментів, обговорюваних в цих дослідженнях, є відкрито жорстокими, розкриваючими глибоко інтимні аспекти втрат від війн, терактів і ЧС на особистому, особистому рівні. Обговорюючи «вещі, які співробітники спецслужб і військовослужбовці часто просто «не можуть сказати» (*the things they cannot say*), навіть самим собі і найближчим, не говорячи про суспільство і державу, дослідники і досліджувані виявляють дивовижну мужність, для них «правда» означає зовсім інше, ніж для звичайних людей: це травми голови, позбавляють здатності співпереживати і любити, це спроба переосмислити вбивство невинного людини і свою причастність до вбивства, своє байдуже і відсутність допомоги; це повага до ворога, який намагався вбити тебе самого, це співучастя в вбивстві і пошуки викуплення, здатні рятувати його від само-руйнівної нисхідної спіралі (*self-destructive downward spiral*) [29; 31]. Само по собі розуміння «спіраль-

ности» насилия, осознание необходимости поиска, искупительного и волевого выхода из насилия – основной мотив этих теоретических и практических исследований. Столкновение со смертью, даже случайное, а тем более сознание собственного участия в убийстве — в обычном мире об этом не принято говорить. Но говорить об и нужно и просто приходится: терроризм пришел в жизнь стран, никогда не помышлявших, что кто-то когда то покусится на их спокойствие. Для тех же, кто вернулся или возвращается расставание с войной – непростой опыт: за спиной у них стоит смерть, от которой порой невозможно избавиться: человеку кажется, в мире не осталось места для любви и веры, веры в предназначение и судьбу, в жизнь и в Бога. Насилие и опасности, перенапряжение и опыт смертей и убийств не проходят бесследно: война «поселяется» внутри [9; 17]. Исследовать и исправлять происходящее – единственный способ, пережив войну, террористический акт или катастрофу, обрести покой и начать новую, по-настоящему мирную, то есть безопасную жизнь: без кошмаров, наркотиков и т.д.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арпентьева М.Р. Восстановительная юстиция: особенности и перспективы / М.Р. Арпентьева // Советник юриста. – 2015 – №9. – С.3-11.
2. Арпентьева М.Р. Доктрина понимания и деятельность социального работника в ювенальной юстиции / М.Р. Арпентьева // Советник юриста. – 2015. – №10. – С.58-76.
3. Арпентьева М.Р. Современный фашизм и социальное служение / М.Р. Арпентьева // Вестник Калужского государственного университета им. К.Э. Циолковского. – 2015. – №2. – С.30-46.
4. Арпентьева М.Р. Психологические аспекты правоохранительной деятельности: эссе по юридической психологии Текст / М.Р. Арпентьева. – Калуга: КГУ, 2017. – 270с.
5. Арпентьева М.Р., Краснова О.В. и др. Антология тяжелых переживаний: социально-психологическая помощь: Сборник статей / М.Р. Минигалиева. – Москва: МПГУ; Обнинск: «Принтер», 2002. – 336 с..
6. Бланшо М. Сад. / М. Бланшо // Маркиз де Сад и XX век / Сост В.В. Рыклин. – М: РИУ «Культура», 1992. – С.47-88. – С.52.
7. Золотарева Т.Ф. Проблемы социально-психологической помощи жертвам террора / Т.Ф. Золотарева, М.Р. Минигалиева. – Москва: Изд-во МГСУ, «Союз», 2002. – 256 с.
8. Котик М.А. Психология и безопасность / М.А. Котик. – Таллин: Знание, 1981. – 320с.
9. Магомед-Эминов М.Ш. Экзистенциальная ситуация уцелевшего / М.Ш. Магомед-Эминов // 1 Всероссийская научно-практическая конференция по экзистенциальной психологии. – Москва: Смысл, РПО, 2001. – С.35-36.

10. Нколс Т. Глобальный обзор реакции человека на стихийные бедствия: землетрясения / Т. Нколс // Стихийные бедствия: изучение и методы борьбы / Под ред. Г. Ф. Уайта. – М.: Прогресс, 1978. – 440 с.
11. Падун М.А. Психическая травма и картина мира: Теория, эмпирия, практика / М.А. Падун, А.В. Котельникова. – Москва: ИП РАН, 2012. – 206 с.
12. Пергаменщик Л.А. Психологическая помощь в кризисных ситуациях. Практикум / Л.А. Пергаменщик, Н.Л. Пузыревич. – Минск: Изд-во Гревцова, 2012. – 340 с.
13. Попов В.Е. Психологическая реабилитация военнослужащих после экстремальных воздействий / В.Е. Попов. – Автореф. дисс... канд. псих. наук. – Москва, 1992. – 20с.
14. Предотвращение, спасение, помощь: Материалы науч.–практ. конф., 12 янв. 2000 г. / Редкол.: Мазуркин П.М. и др.– Йошкар-Ола: Марийский гос. техн. ун-т, 2000. – 107 с.
15. Психология экстремальных ситуаций для спасателей и пожарных / Под. общей ред. Ю. С. Шойгу. – М.: Смысл, 2007. – 319 с.
16. Смирнов Б.А. Психология деятельности в экстремальных ситуациях / Б.А. Смирнов, Е.В. Долгополова. – Харьков: Изд-во Гуманитарный центр, 2007. – 292 с.
17. Флиер А.Я. Культурные основания насилия / А.Я. Флиер // Знание. Понимание. Умение. – 2012. – № 1. – С. 19–25.
18. Хойос К.Г. Психология безопасности взамен традиционной проблемы аварийности / К. Г. Хойос // Иностранная психология. – 1995. Т. 3. – №5. – 45-56.
19. Austin L.S. Therapeutic approaches for survivors of disaster / L.S. Austin, L.S. Godleski // Psychiatric Clinics of North America. – 1999. – Vol.22, №4. P.897-910.
20. Braithwaite J. Crime, Shame and Reintegration / J. Braithwaite. – Cambridge. UK: Cambridge University Press, 1998. – 236p.
21. Bush R.A.B. The Promise of Mediation Responding to Conflict Through Empowerment and Recognition / R.A.B. Bush and J.P. Folger. – San Francisco: Jossey-Bass, 1994. – 320p.
22. Davidson L.M. Chronic stress and post-traumatic stress disorders / L.M. Davidson, A. Baum // J. of Consulting and Clinical Psychology. – 1986. – №54. – P.303-308.
23. Diregov A. Caring for helpers in disasters situations psychological debriefing / A. Diregov // Disaster management. – 1989. – №2. – P.25,30.
24. Disasters: Planning for a caring response –. – Part 1,2. – London: Bernan Press, HMSO, 1992. – 230p., 240p.
25. Dyregov A. Caring for helpers in disaster situations / A.Dyregov // Disaster Management. – 1989. – V.2. – P.25–30.

26. Fattah Ez. Towards a victim policy aimed at healing, not suffering / Ez. Fattah // Victims of crime / Eds. by A. J Lurigio. – Thousand Oaks, CA: Sage, 1997. – P. 7-25.

27. Gold L. Influencing Unconscious Influences. The Healing Dimension of Mediation / L. Gold // Mediation Quarterly. – 1993. –Vol. 11 (1). – P. 55-66.

28. Hodkinson R. Coping with catastropha. A handbook of disaster management / R.Hodkinson, M. Stewart. – L.,N.-Y.: Routledge 1991. – 271p.

29. Sites K. The things they cannot say. Stories soldiers won't tell you about what they've seen, done or failed to do in war. – New York, London, Toronto, Sydney, New Delhi, Aucland: Harper Perennial, 2013. – 336p.

30. Ursano R.J. Posttraumatic stress disorder and identification in disaster workers / R.J. Ursano, C.S. Fullerton, K. Vance, T.C. // Am. j. psychiatry.- 1999. – Vol.156, №3. – P.353-359.

31. Zehr H. Changing Lenses / H. Zehr. – Scottdale, PA: Herald Press, 2015. – 302p.

ТРАНСЛИТЕРАЦИОННЫЙ ПЕРЕВОД СПИСКА ЛИТЕРАТУРЫ

1. Arpentieva M.R. Vosstanovitel'naya yustitsiya: osobennosti i perspektivy [Restorative justice: features and prospects]. Sovetnik yurista [Adviser to the lawyer]. – 2015 – №9. – P.3-11. (In Russian)

2. Arpentieva M.R. Doktrina ponimaniya i deyatel'nost' sotsial'nogo rabotnika v yuvenal'noy yustitsii [The doctrine of understanding and the activity of a social worker in juvenile justice]. Sovetnik yurista [Adviser to the lawyer].. – 2015. – №10. – P.58-76. (In Russian)

3. Arpentieva M.R. Sovremennyy fashizm i sotsial'noye sluzheniye [Modern Fascism and Social Service]. Vestnik Kaluzhskogo gosudarstvennogo universiteta im. K.E. Tsiolkovskogo [Bulletin of K.E. Tsiolkovskiy Kaluga State University]. – 2015. – №2. – P.30-46. (In Russian)

4. Arpentieva M.R. Psikhologicheskiye aspekty pravookhranitel'noy deyatel'nosti: esse po yuridicheskoy psikhologii [Psychological aspects of law enforcement: an essay on legal psychology]. – Kaluga: KSU, 2017. – 270p. (In Russian)

5. Arpentieva M.R., Krasnova O.V. Antologiya tyazhelykh perezhivaniy: sotsial'no-psikhologicheskaya pomoshch': Sbornik statey [An anthology of hard feelings: social and psychological help: Collection of articles]. – Moscow: MPGU; Obninsk: "Printer", 2002. – 336 p. (In Russian)

6. Blancho M. Sad [Sad]. Markiz de Sad i XX vek [Marquis de Sade and the twentieth century]. Sost V.V. Ryklin. – Moscow: RIU "Culture", 1992. – P.47-88. – P.52. (In Russian)

7. Zolotareva T.F., Minigaliyeva M.R. Problemy sotsial'no-psikhologicheskoy pomoshchi zhertvam terror [Problems of socio-

psychological assistance to victims of terror]. – Moscow: MSSU Publishing House, Soyuz, 2002. – 256 p. (In Russian)

8. Kotik M.A. Psikhologiya i bezopasnost' [Psychology and safety]. – Tallinn: Knowledge, 1981. – 320p. (In Russian)

9. Magomed-Eminov M.Sh. Ekzistentsial'naya situatsiya utselevshego [The existential situation of the survivor]. Vserossiyskaya nauchno-prakticheskaya konferentsiya po ekzistentsial'noy psikhologii.[All-Russian Scientific and Practical Conference on Existential Psychology]. – Moscow: Sense, RPO, 2001. – P.35-36. (In Russian)

10. Nchols T. Global'nyy obzor reaktsii cheloveka na stikhiynnye bedstviya: zemletryaseniya [Global overview of human response to natural disasters: earthquakes]. Stikhiynnye bedstviya: izucheniye i metody bor'by [Natural disasters: study and methods of struggle]. Ed. G. F. White. – Moscow: Progress, 1978. – 440 p. (In Russian)

11. Padun M.A., Kotel'nikov A.V. Psikhicheskaya travma i kartina mira: Teoriya, empiriya, praktika [Mental trauma and the picture of the world: Theory, empirics, practice]. – Moscow: IP RAS, 2012. – 206 p. (In Russian)

12. Pergamenschik L.A., Puzyrevitch N.L.. Psikhologicheskaya pomoshch' v krizisnykh situatsiyakh. Praktikum [Psychological help in crisis situations. Practical work]. – Minsk: Publishing House Grevtsova, 2012. – 340 p. (In Russian)

13. Popov V.E. Psikhologicheskaya reabilitatsiya voyennosluzhashchikh posle ekstremal'nykh vozdeystviy [Psychological rehabilitation of servicemen after extreme impacts]. – Author's abstract. diss... cand. psychol. sciences. – Moscow, 1992. – 20p. (In Russian)

14. Predotvrashcheniye, spaseniye, pomoshch': Materialy nauch.–prakt. konf., 12 yanv. 2000 g. [Prevention, rescue, assistance: Materials of scientific-practical. Conf., Jan. 12 2000]. Rarely: P. Mazurkin. and others. - Yoshkar-Ola: Mari State. tech. University, 2000. – 107 p. (In Russian)

15. Psikhologiya ekstremal'nykh situatsiy dlya spasateley i pozharnykh [Psychology of extreme situations for rescuers and firefighters]. Pod. general ed. Yu. S. Shoigu. – Moscow: Sense, 2007. – 319 p. (In Russian)

16. Smirnov B.A., Dolgopolova E.V. Psikhologiya deyatelnosti v ekstremal'nykh situatsiyakh [Psychology of activities in extreme situations]. – Kharkov: Publishing house of the Humanitarian Center, 2007. – 292 p. (In Russian)

17. Flier A.Ya. Kul'turnyye osnovaniya nasiliya [. Cultural causes of violence. Znaniye. Ponimaniye. Umeniye [Knowledge. Understanding. Skill]. – 2012. – No. 1. – P. 19-25. (In Russian)

18. Khoyos K.G. Psikhologiya bezopasnosti vzamen traditsionnoy problemy avariynosti [Psychology of security in place of the traditional

problem of accidents]. Inostrannaya psikhologiya [Foreign psychology]. – 1995. Т. 3. – № 5. – P. 45-56. (In Russian)

19. Austin L.S., L.S. Godleski. Therapeutic approaches for survivors of disaster /. Psychiatric Clinics of North America. – 1999. – Vol.22, №4. – P.897-910.

20. Braithwaite J. Crime, Shame and Reintegration. – Cambridge. UK: Cambridge University Press, 1998. – 236p.

21. Bush R.A.B. and Folger J.P.. The Promise of Mediation Responding to Conflict Through Empowerment and Recognition. – San Francisco: Jossey-Bass, 1994. – 320p.

22. Davidson L.M., Baum A. Chronic stress and post-traumatic stress disorders. J. of Consulting and Clinical Psychology. – 1986. – №54. – P.303-308.

23. Diregrov A. Caring for helpers in disasters situations psychological debriefing. Disaster management. – 1989. – №2. – P.25,30.

24. Disasters: Planning for a caring response –. Part 1,2. – London: Bernan Press, HMSO, 1992. – 230p., 240p.

25. Dyregov A. Caring for helpers in disaster situations. Disaster Management. – 1989. – V.2. – P.25–30.

26. Fattah Ez. Towards a victim policy aimed at healing, not suffering. Victims of crime. Eds. by A. J Lurigio. – Thousand Oaks, CA: Sage, 1997. – P. 7-25.

27. Gold L. Influencing Unconscious Influences. The Healing Dimension of Mediation. Mediation Quarterly. – 1993. –Vol. 11 (1). – P. 55-66.

28. Hodkinson R., Stewart M. Coping with catastropha. A handbook of disaster management. – L.,N.-Y.: Routledge 1991. – 271p.

29. Sites K. The things they cannot say. Stories soldiers won't tell you about what they've seen, done or failed to do in war. – New York, London, Toronto, Sydney, New Delhi, Aucland: Harper Perennial, 2013. – 336p.

30. Ursano R.J., Fullerton C.S., Vance K. Posttraumatic stress disorder and identification in disaster workers. Am. j. psychiatry. – 1999. – Vol.156, №3. – P.353-359.

31. Zehr H. Changing Lenses. – Scottdale, PA: Herald Press, 2015. – 302p.

УДК 159.9

Балабанова Л.М., д. психол. наук, професор, професор кафедри психології діяльності в особливих умовах НУЦЗУ, e-mail: Valabanova@nuczu.edu.ua

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕФЛЕКСІЇ ВИМУШЕНИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ

Стаття присвячена проблемі вивчення психологічних особливостей рефлексії вимушених переселенців. Показана наявність у цих осіб непродуктивних типів рефлексії, що може розглядатись як прояв психологічних захисних механізмів у психотравмуючій ситуації. Робиться висновок, що психологічна допомога вимушеним переселенцям повинна спрямовуватись на розвиток системної рефлексії, як найбільш продуктивного типу рефлексії.

Ключові слова: рефлексія, вимушені переселенці, психотравмуюча ситуація, ціннісно-сміслова сфера особистості.

Статья посвящена проблеме изучения психологических особенностей рефлексии вынужденных переселенцев. Показано наличие у этих лиц непродуктивных типов рефлексии, что может рассматриваться как проявление психологических защитных механизмов в психотравмирующей ситуации. Делается вывод, что психологическая помощь вынужденным переселенцам должна направляться на развитие системной рефлексии, как наиболее продуктивного типа рефлексии.

Ключевые слова: рефлексия, вынужденные переселенцы, психотравмирующая ситуация, ценностно-смысловая сфера личности.

Постановка проблеми. У наш складний час, коли точаться військові дії на сході України, коли сотні людей вимушено покинули домівки, щоб врятувати себе, коли відчувається постійна загроза, велика кількість українців постають перед необхідністю долати наслідки перебування у екстремальних ситуаціях, переосмислювати події, які ще нещодавно вважалися неможливими.

У цілому, на сьогоднішній день, проблема ускладнюється тим, що протистояння триває, і неможливо передбачити час та спосіб його завершення. Все це впливає і на психологічний стан людей, і на їх мотивацію до подальшої діяльності, і на адаптацію тих, хто щойно залишив зону конфлікту. Пошук адекватних шляхів і способів психологічної допомоги людям, що в результаті міграції змушені пристосовуватися до життя в новому соціокультурному середовищі, постійно вимагає вивчення психологічного стану вимушених переселенців і виявлення основних психологічних чинників, що перешкоджають успішній адаптації.

Проблема надання психосоціальної допомоги переселенцям, їх психологічного супроводу не є новою для світу, але вітчизняні фахівці повинні її опанувати швидко, відповідаючи на виклики сьогодення. Наразі в Україні немає закріпленого терміну, яким позначаються грома-

дяни України, які були вимушені покинути свої домівки і виїхати в інші регіони країни. У офіційних документах і мові фахівців зустрічаються різні визначення цієї категорії осіб: тимчасово переселені особи, внутрішньо переміщені особи, переселенці, вимушені мігранти, біженці тощо. На думку правозахисників, внутрішньо переміщені особи – термін, що максимально відповідає міжнародній правовій практиці, і його необхідно поширити в Україні, але це питання ще до кінця не вирішене. У цій роботі ми застосовуємо терміни «вимушені переселенці» та «біженці» як синоніми до юридичного терміну «внутрішньо переміщені особи».

Психологічні проблеми і можливості адаптації людей, що пережили екстремальні ситуації, у психологічній науці описані досить чітко, але є важливі аспекти, які залишаються майже не вивченими. Однією з найбільш складних і найменш розроблених в психології проблем виступає проблема рефлексії, хоча робіт, спрямованих на її вивчення, достатньо як у вітчизняній, так і в зарубіжній науці. Наукових праць, присвячених саме питанням рефлексії вимушених переселенців, майже немає, але дослідники звертають на увагу на її певні особливості у внутрішньо переміщених осіб.

Ситуація, в якій опиняються вимушені переселенці, кардинально змінює всю структуру їх мотивів і потреб, які є найважливішими регуляторами поведінки людини. Задоволення потреб різних рівнів - від найважливіших до вищих - в самоповазі і самореалізації – має дуже багато перешкод. Між тим існують певного роду протиріччя між усвідомленням важливості надання психологічної допомоги внутрішньо переміщеним особам і недостатньою увагою до цього питання з боку дослідників та психологів-практиків, між усвідомленням значущості психологічної і соціальної допомоги таким людям в процесі їх інтеграції в суспільство і недостатньою увагою до самої проблеми рефлексії таких людей, в той час, як саме вона вкрай важлива для успішної адаптації. Таким чином, актуальність вивчення питань психологічних особливостей прояву рефлексії вимушених переселенців не підлягає сумніву.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Історія вивчення рефлексії багато в чому збігається з розвитком уявлення людини про саму себе. Як вказує Г.М. Шигабетдінова, для поняття рефлексії характерна невизначеність понятійного статусу і місця в системі психологічних понять. Це викликано широтою і варіативністю підходів до дослідження проблеми рефлексії [1, с. 415].

Саме поняття рефлексії в дослівному перекладі з латинської мови означає «звернення назад». У психологічному словнику В.П. Зінченко і Б.Р. Мещерякова рефлексія (англ. reflection) тлумачиться як «розумовий (пізнавальний) процес, спрямований на аналіз, розуміння, усвідомлення себе: власних дій, поведінки, мови, досвіду, почуттів, станів, здібностей, характеру, відносин до своїх завдань, призначення і т. ін.» [2, с. 422].

Основи вивчення рефлексії закладені в працях Б.Г. Ананьєва, Л.С. Виготського, С.Л. Рубінштейна. Вчені розглядають рефлексію як поясню-вальний принцип розвитку свідомості та психіки в цілому. Рефлексія дає людині здатність до самоаналізу, осмислення і переосмислення своїх предметно-соціальних відносин з оточуючим світом і є необхідною складовою частиною розвинутого інтелекту.

Р.П. Щедровицький, зображуючи рефлексію як процес і особливу структуру діяльності, представляє її як механізм і закономірність природного розвитку самої діяльності [41, с. 487].

Слід відмітити, що процес вивчення рефлексії у світовій психологічній науці йшов непослідовно і складно. Посилення впливу біхевіоризму і когнітивізму у двадцяті роки ХХ століття призвело до втрати інтересу до проблеми рефлексії в психології. Але у когнітивній і гуманістичній психології рефлексія все ж вивчалася і розглядалася як один з дієвих факторів інтелектуального та особистісного розвитку людини. Кінець ХХ століття характеризується підвищенням інтересу до цієї проблематики.

В контексті проблематики психології мислення рефлексія досліджувалась в роботах Н.Р. Алексеєва, О.В. Брушлинського, В.О. Давидова, О.З. Зака, В.К. Зарецького, Б.В. Зейгарник, Ю.Н. Кулюткіна, І.Н. Семенова, В.Ю. Степанова та інших.

Незважаючи на досить короткий період вивчення рефлексії в психології, є вчені, що вважають за потрібне виділити окремий напрямок психології – психологію рефлексії [4]. Відсутня не лише цілісна узагальнююча психологічна концепція рефлексії, але і єдиний підхід до її розробки.

Представники природничо-наукового підходу до дослідження рефлексії (П.К. Анохін, Н.О. Бернштейн, В.М. Бехтерев, О.Р. Лурія, В.М. Сеченов) принцип зворотного зв'язку рефлексії вбачали у виконанні нею регулятивної і конструктивної функції. Рефлексія в такому контексті ототожнюється з відчуттям власного тіла в процесі реальних рухових актів.

В сучасних психологічних словниках позначений зв'язок рефлексії з процесами самоконтролю і саморегуляції. Вчені О.Н. Олексіїв, Б.Г. Ананьєв, Л.С. Виготський, С.Л. Рубінштейн вбачали принцип зворотного зв'язку рефлексії в рефлексивних процесах самосвідомості, які виконували регулятивну і конструктивну функції і забезпечували цілісність і динамізм внутрішнього духовного світу людини.

На думку М.К. Тутушкіної, рефлексію можна вважати одним з найважливіших механізмів саморегуляції. Вона розглядала рефлексію як механізм відображення особистісних смислів і принципів дій за допомогою встановлення зв'язків між конкретною ситуацією і світоглядом особистості, що лежить в основі самоконтролю і саморегуляції особис-

тості в спілкуванні та діяльності. [5, с. 18]. Рефлексія як здатність людини до самоаналізу, самоосмислення і переосмислення, на думку О.Р. Асмолова і В.П. Зінченко, стимулює процеси самосвідомості, збагачує «Я-концепцію» людини і є найважливішим чинником особистісного самовдосконалення

Вивчення рефлексії в контексті сучасних досліджень направлено на розгляд процесів міжособистісного сприйняття, пізнання його поза ситуацією взаємодії, в умовах здійснення спільної діяльності. Особливе місце серед цих робіт належить дослідженням, присвяченим виявленню кооперативного аспекту рефлексії. А.В. Кужильна та С.В. Шмачиліна-Цибенко, спираючись на дослідження М. Аргайл, Є.Є. Бочарова, Р.М. Шаміонова, виділили дві основні групи факторів, які впливають на внутрішню картину світу вимушених переселенців і, зокрема, на їх рефлексію. Це об'єктивні і суб'єктивні чинники. У свою чергу, об'єктивні фактори підрозділяються на соціальні, матеріальні і фізичні [6, с. 45].

Таким чином, проведений аналіз показав, що поняття рефлексії наразі не отримало в науковій літературі однозначного тлумачення. Слідом за вченими І.Н. Семеновим і С.Ю. Степановим можна констатувати існування в сучасній психології трьох рівнів розуміння рефлексії: як пояснювального принципу психічних явищ, як суттєвого компонента психічних процесів і як предмет спеціального психологічного дослідження.

В контексті нашого дослідження ми вважаємо за доцільне розглядати процес рефлексії як самоусвідомлення, самопізнання та розбудови людиною своєї свідомості, пошуку нового сенсу життя.

Мета статті полягає у вивченні психологічних особливостей рефлексії вимушених переселенців та її впливу на рівень їх соціально-психологічної адаптації.

Виклад основного матеріалу. Вимушений переселенець – це особа, яка добровільно покинула свою країну в результаті військових дій, насильства, пов'язаного із загрозою для життя і здоров'я, та за інших надзвичайних обставин, що потребує допомоги, і не має можливості або бажання повернутися назад. Людина, що пережила вимушену міграцію, наділена певними психологічними особливостями, що виражаються у специфічному світосприйнятті, пригніченості психічних функцій, наявності психологічного травмування, притаманного індивідам, що пережили екстремальні ситуації.

Як вказує Н.В. Якушкін, одним з головних негативних психологічних наслідків екстремальних травматичних подій є втрата ціннісно-сміслових орієнтацій особистості [7, с. 101]. Потрапляючи після психологічної травми в звичайне соціальне оточення, людина відчуває, що вона, на відміну від інших, має унікальний досвід життя в незвичайній, аномальної реальності. Основною значущою характеристикою відмінності двох дійсностей є парадигма «життя – смерть», що тотально змі-

ное систему координат існування, сприйняття, переживання. Людина починає сприймати дійсність із зовсім іншою системою ціннісно-сміслових орієнтирів.

Повернення до нормальних умов життя є не меншим випробуванням, ніж травматичні переживання. Немає відчуття повної безпеки, ні з ким оговорити по душах», важче стримувати емоції, є ризик втратити самоконтроль. У такій ситуації психічна напруга довгий час не може розрядитися.

У дослідженні західних науковців ще в 1980-ті роки було показано, що на психологічне здоров'я вимушених переселенців значно більший вплив має не подія, що стала причиною переселення, а перші роки перебування у новій країні, в процесі яких людина пристосовується до нового соціокультурного середовища. Зміни у мотиваційній сфері починаються у вимушених переселенців ще до від'їзду, коли перешкоди, що виникають на шляху задоволення потреб різних рівнів, призводять до посилення реакцій страху, гніву, агресії, поступово стають постійними детермінантами поведінки. Результати проведених опитувань вимушених переселенців свідчать про тривалі негативні зміни. У переважній частині вимушених переселенців відсутні можливості для задоволення базових потреб у їжі, житлі, відносному матеріальному добробуті.

Саме в цей період людина, що вимушено вирвала себе зі звичного середовища опиняється наодинці з кризою ідентичності. Основним показником такої кризи є нездатність особистості прийняти нову роль, яка пропонується зовнішніми обставинами, або, прийнявши її, адаптуватися до неї. Можна виділити найбільш загальні характерні для цього стану ознаки: неадекватність самооцінки; втрата перспективи; зростання песимізму; зміна соціальної активності; поява безкомпромісних суджень і соціально-агресивної поведінки.

Для біженців та вимушених переселенців, що безперервно зазнають психоемоційного напруження, відчуття тривоги і депресії, соціальної фрустрованості, турбота про власне здоров'я відіграє важливу роль. Розглянуті нами об'єктивні сторони життя лише частково детермінують суб'єктивне благополуччя особистості. Для психологічного вирішення цієї проблеми саме суб'єктивні чинники мають більшу значущість, оскільки рівень добробуту складається з суб'єктивних оцінок індивіда, його емоційного стану, життєвого досвіду, цінностей і прагнень особистості.

Як вказує О.Р. Асмолов, в ситуації вимушеної міграції проявляється смислова криза особистості, при якій потрібна концепція смислової реабілітації, або смислового відновного виховання особистості. Багато з них намагаються взагалі не думати про те, що в ними сталося, їх психіка підключає механізми психологічного захисту, що дійсно важливо на перших етапах, але далі питання усвідомлення пережитого досвіду, сприйняття себе у новій ситуації і побудова нового сьогодні стає

важливим внутрішнім завданням – рефлексія допомагає вийти на новий рівень усвідомлення, отримати ту допомогу, яка дійсно потрібна, і рухатися далі до суб'єктивного відчуття благополуччя.

Для досягнення поставленої мети нами було проведено дослідження на базі центру допомоги вимушеним переселенцям з Криму та зони АТО в м. Харкові (емпіричні дані були зібрані під час написання магістерської роботи Д. Білодід під нашим науковим керівництвом). У цьому дослідженні прийняли участь 35 осіб, що покинули зону збройного конфлікту, серед яких було 20 жінок та 15 чоловіків віком від 27 до 43 років.

Проводилось психодіагностичне обстеження, спрямоване на виявлення смисложиттєвих орієнтацій вимушених переселенців (методика СЖО Д.О. Леонтєва), вивчення особливостей рефлексії (диференціальний тест рефлексії Д.О. Леонтєва і визначення індивідуальної міри рефлексивності А.В. Карпова) та дезадаптивних рис характеру (опитувальник дезадаптивних рис характеру).

Аналіз отриманих результатів показав, що жоден з досліджуваних не має високих показників по жодній зі шкал СЖО. Для більшості вимушених переселенців був характерний низький рівень смисложиттєвих орієнтацій з шести субшкал опитувальника. Так, по субшкалі «Цілі в житті» 65,7% респондентів мали низький рівень показника, а по субшкалі «Процес життя» - 71,4% респондентів.

Найбільш виразні зміни спостерігались при визначенні показників по субшкалі «Локус контролю-Я» та по субшкалі «Осмисленість життя» (відповідно 80,1% та 82,9% респондентів мали низькі значення).

Вимушений переїзд впливає на особистісний зміст і тимчасові перспективи особистості. Більшість з вимушених переселенців втрачають минуле, не відчують впевненості в майбутньому і відчують труднощі в регуляції життєвої програми в сьогоденні. У побудові нових сенсів важливу роль може відіграти рефлексивність, як особистісна риса та тип рефлексії, який властивий переселенцям.

Як показало дослідження з використанням методики визначення індивідуальної міри рефлексивності А.В. Карпова, в цілому переселенцям властивий середній рівень особистісної рефлексивності (середній показник 4,34). Але, якщо проаналізувати вибірку, можна зазначити, що 45,7% переселенців мають низький рівень особистісної рефлексивності, 42,9% мають середній рівень особистісної рефлексивності і тільки 11,4% досліджуваних мають високий рівень особистісної рефлексивності.

Таблиця 1

Розподіл вибірки за диференціальними типами рефлексії (%)

Типи рефлексії	Низький	Середній	Високий
Системна рефлексія	48,6	37,1	14,3
Інтроспекція	25,8	57,1	17,1
Квазірефлексія	40,0	17,1	42,9

Як бачимо із даних наведених у таблиці 1, у вимушених переселенців переважають непродуктивні типи рефлексії і, перш за все, квазірефлексія, тобто рефлексія, спрямована на об'єкт, що не має відношення до актуальної життєвої ситуації і пов'язаний з відривом від актуальної ситуації. Можна припустити, що така рефлексія може бути психологічним захистом у психотравмуючій ситуації.

Між тим, з трьох описаних типів рефлексії саме системна рефлексія є найбільш адаптивною, і саме ця форма пов'язана з самодетермінацією та подальшим успіхами. Тому психологічна допомога вимушеним переселенцям, на наш погляд, повинна спрямовуватись і на розвиток системної рефлексії.

Оптимальній рефлексії та успішній адаптації можуть заважати деякі дезадаптивні риси характеру. Для переселенців, згідно наших даних, найбільш характерні такі риси: схильність до глибоких (47,7% респондентів) та частих (50,7% респондентів) перепадів настрою; злостивість (42,9% респондентів) та втомлюваність (42, 5% респондентів).

При високих показниках чутливості і втомлюваності звертає на себе увагу те, що у більшості вимушених переселенців низький рівень схильності до розваг і дуже низький рівень веселості. Більшість з них мають пригнічений настрій, дуже низький життєвий тонус і бачать світ у темних фарбах. На наш погляд, оптимальній рефлексії та успішній адаптації вимушених переселенців можуть заважати такі дезадаптивні риси, як схильність до глибинних та частих перепадів настрою, висока чутливість, втомлюваність, знижений життєвий тонус, замкненість.

Проведений нами кореляційний аналіз показав, що рефлексивність як особистісна риса має прямий взаємозв'язок ($r = 0,67$ $p < 0,01$) з системною рефлексією, як найбільш продуктивним типом рефлексії. Крім того, було виявлено, що і рефлексивність системна рефлексія) достовірно мають прямий зв'язок (відповідно $r = 0,59$; $r = 0,49$ $p < 0,01$) з таким показником смисложиттєвих орієнтацій, як «Локус контролю – життя» і зворотній зв'язок ($r = 0,67$ $p < 0,01$) з такими рисами характеру, як глибинні та часті перепади настрою.

Щодо такого виду рефлексії, як інтроспекція, то вона має зворотній зв'язок ($r = -0,47$ $p < 0,01$) з такими рисами характеру, як глибинні та часті перепади настрою, а також з асоціальністю ($r = -0,37$ $p < 0,01$). Важливо, що квазірефлексія має прямий зв'язок як зі схильністю до частих, так і до глибинних перепадів настрою

Наслідком психотравмуючої ситуації переселення стало те, що більшість з вимушених переселенців втратили переконання в тому, що людина може контролювати своє життя, вільно приймати рішення і втілювати їх у життя. Вони схиляються до того, що життя людини непідвладне свідомому контролю, що свобода вибору ілюзорна, і безглуздо що-небудь загадувати на майбутнє.

Таким чином, розвиток навичок системної рефлексії у вимушених переселенців може сприяти більш змістовному наповненню їх життя, знаходженню нового сенсу, стабілізації емоційної сфери та поліпшенню життєвого тону.

Висновки.

1. Враховуючи вищевикладені міркування зазначимо, що вимушений переїзд впливає на особистісний зміст і тимчасові перспективи особистості. Більшість з вимушених переселенців втрачають минуле, не відчують впевненості в майбутньому і відчують труднощі в регуляції життєвої програми в сьогодні.

2. Згідно з результатами дослідження, більшість переселенців мають низький і середній рівень рефлексивності. У вимушених переселенців переважають непродуктивні типи рефлексії і, перш за все, квазірефлексія, тобто рефлексія, спрямована на об'єкт, що не має відношення до актуальної життєвої ситуації. Можна припустити, що така рефлексія може бути психологічним захистом у психотравмуючій ситуації. Рівень найбільш продуктивного типу рефлексії - системної рефлексії – у них на низькому рівні.

Тому психологічна допомога вимушеним переселенцям, на наш погляд, повинна спрямовуватись саме на розвиток системної рефлексії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шигабетдинова Г. М. Феномен рефлексии: границы понятия. Вестник ННГУ. 2014. №2-1. С. 415–422.
2. Психологический словарь. Под ред. В. П. Зинченко, Б. Г. Мещерякова. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Педагогика-Пресс, 1999. 440 с.
3. Щедровицкий Г. П. Рефлексия. Избранные труды. Москва: Шк. Культ. Политиздат, 1995. 800 с.
4. Карпов АВ. Психология рефлексивных механизмов деятельности. Москва: ИП РАН, 2004. 324 с.
5. Практическая психология. Учебник. Под ред. М. К. Тутушкиной. 7-е изд., перераб., доп. Санкт-Петербург: Дидактика Плюс, 2015. 368 с.
6. Психологічна допомога постраждалим внаслідок кризових травматичних подій. Методичний посібник. За ред. З. Г. Кісарчук. Київ: ТОВ Видавництво «Логос». 2015. 207 с.
7. Якушкин Н. В. Ценностно-смысловые характеристики личности в посткатастрофный период. Вестник ВГМУ. 2006. №1 С. 97–100.

ТРАНСЛІТЕРАЦІЙНИЙ ПЕРЕКЛАД СПИСКУ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Shigabetdinova G. M. Fenomen refleksii: granicy ponjatija. Vestnik NNGU. 2014. №2-1. S. 415–422.

2. Psihologicheskij slovar'. Pod red. V. P. Zinchenko, B. G. Meshherjakova. 2-e izd., pererab. i dop. Moskva: Pedagogika-Press, 1999. 440 s.

3. Shhedrovickij G. P. Refleksija. Izbrannye trudy. Moskva: Shk. Kul't. Politizdat, 1995. 800 s.

4. Karpov AV. Psihologija refleksivnyh mehanizmov dejatel'nosti. Moskva: IP RAN, 2004. 324 s.

5. Prakticheskaja psihologija. Uchebnik. Pod red. M. K. Tutushkinoj. 7-e izd., pererab., dop. Sankt-Peterburg: Didaktika Pljus, 2015. 368 s.

6. Psihologichna dopomoga postrazhdalim vnaslidok krizovih travmatichnih podij. Metodichnij posibnik. Za red. Z. G. Kisarchuk. Kiïv: TOV Vidavnictvo «Logos». 2015. 207 s.

7. Jakushkin N. V. Cennostno-smyslovyje harakteristiki lichnosti v postkatastrofnij period. Vestnik VGMU. 2006. №1 S. 97–100.

УДК 159.9.07

Балабанова Л.М., д. психол. наук, професор, професор кафедри психології діяльності в особливих умовах НУЦЗУ, e-mail: balabanova05@gmail.com;

Яіцька К.А., магістр соціально-психологічного факультету НУЦЗУ, e-mail: Ikatelin@ukr.net

ОРГАНІЗАТОРСЬКІ ЗДІБНОСТІ ТА ЇХ ПРОЯВ У МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СИЛ ОХОРОНИ ПРАВОПОРЯДКУ

Організаторські здібності – це практичні вміння людини, пов'язані з організацією якої-небудь справи або взаємодії людей при її виконанні, вміння аналізувати різноманітні ситуації, які виникають в процесі діяльності, вміння визначати черговість задач, своєчасно приймати аргументовані рішення, узгоджувати свої задумки з реальними умовами і забезпечувати їх виконання. Організаторські здібності майбутнього правоохоронця заслуговують на особливу увагу, оскільки, перебуваючи на більшості посад, працівники сил охорони правопорядку здійснюють організаторську діяльність. І тому майбутніх фахівців сил охорони правопорядку повинні бути розвинені такі якості як: комунікативність, ініціативність, відповідальність, цілепокладання та стресостійкість.

Ключові слова: організаторські здібності, організаторська діяльність, особистість фахівця сил охорони правопорядку.

Организаторские способности – это практические умения человека, связанные с организацией какого-либо дела или взаимодействия людей при ее выполнении, умение анализировать различные ситуации, возникающие в процессе деятельности, умение определять очередность задач, своевременно принимать аргументированные решения, согласовывать свои задумки с реальными условиями и обеспечивать их выполнение. Организаторские способности будущего работника охраны

правопорядка заслуживають особого внимания, поскольку, находясь на большинстве должностей, работники сил охраны правопорядка осуществляют организаторскую деятельность. И поэтому будущих специалистов сил охраны правопорядка должны быть развиты такие качества как: коммуникабельность, инициативность, ответственность, целеполагание и стрессоустойчивость.

Ключевые слова: организаторские способности, организаторская деятельность, личность специалиста сил охраны правопорядка.

Постановка наукової проблеми. Джерелами організаційних здібностей є природжені особливості особистості, передумови конкретних психофізіологічних базових характеристиках, життєвий досвід, і спеціальні методи навчання. Одними з ключових необхідних психологічних якостей для фахівців сил охорони правопорядку є організаційні здібності. Однак професійні організаційні здібності не можуть бути сформовані стихійно, необхідні спеціальна робота та психологічні умови. Актуальність обраного напрямку обумовлена недостатньою розробленістю даної теми в сучасній психології, а також відсутністю комплексних рекомендацій щодо формування організаторських здібностей.

Більшість вчених, що займалися даною проблемою асоціювали організаторські здібності з наявністю у індивіда групи індивідуальних властивостей: інтелектуальних (Р. Кетелл, Л. Наттінг), вольових (Дж. Льюїс, Г. Річардсон і Н. Ханавелт, С. Хенклі), емоційних (У. Уайт, Е. Куртіні). Багато зарубіжних (Ч. Хенді, Р. Стогдилл) і російських (Р.Л. Кріневський, А.У. Хараш, А.Г. Шмельов) дослідників визначають організаторські здібності як суму різноманітних позитивних особистісних рис (морально-етичних, пізнавальних, емоційно-вольових, нервово-психічних, комунікативних).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Поняття «організаторські здібності» є комплексним, воно включає сукупність окремих здібностей, кожна з яких є самостійним психологічним утворенням [1].

У науковій літературі існують визначення понять «організаторські здібності» та «організація». Так, у психологічному словнику організаторські здібності – це практичні вміння людини, пов'язані з організацією якої-небудь справи або взаємодії людей при її виконанні [2]. Організація — це об'єднання людей, що спільно реалізують цілі, програми і взаємодіють на основі певних норм і правил [5].

Також організаторські здібності визначаються як навички налагодження спільної роботи багатьох людей, вміння аналізувати різноманітні ситуації, які виникають в процесі діяльності, вміння визначати черговість задач, розраховувати термін їх виконання, своєчасно приймати аргументовані рішення, узгоджувати свої задумки з реальними умовами і забезпечувати їх виконання, відстоювати свої цінності в міжгруповому спілкуванні та впливати на формування внутрішньогрупових цінностей [4].

Якість діяльності правоохоронців залежить від рівня сформованості професійної компетентності, вміння працювати з людьми, вимогливості, оперативності, цілеспрямованості, відповідальності усього складу працівників. І тому майбутні правоохоронці мають оволодівати основами організаторської діяльності, побудови організаційних стосунків, які є невід'ємними компонентами зазначеної діяльності [3].

Метою нашого дослідження стало вивчення організаторських здібностей у майбутніх фахівців сил охорони правопорядку. На нашу думку, організаторські здібності майбутнього правоохоронця заслуговують на особливу увагу, оскільки, перебуваючи на більшості посад, працівники сил охорони правопорядку здійснюють організаторську діяльність.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проводилося в Харківській спеціалізованій школі-інтернаті «Ліцей Правоохоронець». В дослідженні приймали участь учні старших класів у кількості 20 досліджуваних.

Для реалізації завдань дослідницької роботи на першому етапі ми вивчили особливості розвитку організаторських здібностей та особливості їх прояву у майбутніх фахівців сил охорони правопорядку за допомогою анкетування та психодіагностичних методів дослідження.

З метою оцінки здібності респондентів до організаторської діяльності нами застосовувався опитувальник «Експрес-діагностика організаторських здібностей». Отримані дані респондентів представлено у таблиці 1.

Таблиця 1

Розподіл показників організаторських здібностей у досліджуваних за рівнями (% , бали)

Рівень \ Показник	Організаторські здібності	
	%	Середній бал
Високий	10	73,5±2,21
Середній	45	54±8,70
Низький	45	29,3±5

Із наведених в таблиці даних видно, що тільки 10% респондентів мають високий рівень розвитку організаторських здібностей на рівні 73,5 балів. В таких досліджуваних організаторські здібності проявляються, як правило, в умінні чітко і швидко встановлювати ділові і товариські контакти з людьми, вони прагнуть займатись громадською діяльністю, допомагають близьким, друзям, беруть участь у групових заходах, проявляють ініціативу, кмітливість, винахідливість.

У 45% респондентів відмічається середній рівень розвитку організаторських здібностей на рівні 54,0 балів. Такі досліджувані легко встановлюють контакти з людьми, здатні відстоювати свою думку; можуть бути активними та мають здібності до планування своєї роботи, але не відчувають у собі сил взятися за організацію відповідальної справи.

Низький рівень мають 45% досліджуваних (середній бал 29,3), характеризуються низьким рівнем організаторських здібностей і, отже, настільки ж низьким прагненням до їх прояву.

Для дослідження комунікативних та організаторських здібностей нами була використана методика КОС. Отримані дані показників організаторських здібностей відображені в таблиці 2, а показників комунікативних здібностей представлені в таблиці 3.

Таблиця 2

Розподіл показників організаторських здібностей за рівнями (% , бали)

Рівень	Показник	Організаторські здібності	
		%	Середній бал
Дуже високий		-	-
Високий		15	0,75±0,02
Середній		35	0,67±0,01
Нижче середнього		30	0,59±0,03
Низький		20	0,50±0,04

Таблиця 3

Розподіл показників ефективності лідерства у досліджуваних за рівнями (% , бали)

Рівень ефективності	Показник	Ефективність лідерства	
		%	бали
Високий		10	30,7
Середній		40	21,3
Низький		50	6,2

Таким чином, аналіз отриманих даних показав, що дуже високого результату не має жоден із досліджуваних. Це означає, що поміж досліджуваних немає людей, організаторські здібності яких були б розвинуті у повному обсязі, давали б їм можливість у важливій справі або складній ситуації, активізувати і організувати інших.

Лише 15% мають високі результати та середній бал 0,75, Організаторські здібності таких досліджуваних виступають суттєвою складовою загальної структури здібностей людини. З поміж інших, такі респонденти відрізняються тим, що мають навички та практичні вміння налагоджування спільної роботи багатьох людей, вміння аналізувати різноманітні ситуації, які виникають в процесі діяльності, вміння визначати черговість задач, розраховувати термін їх виконання, своєчасно приймати аргументовані рішення, узгоджувати свої задумки з реальними умовами і забезпечувати їх виконання.

Більше ніж третина досліджуваних мають середні показники розвитку організаторських здібностей з середнім балом 0,67. Володіючи в цілому середніми показниками, вони прагнуть до контактів з людьми, не об-

межують коло своїх знайомств, відстоюють свою думку, планують свою роботу. Однак «потенціал» цих схильностей не відрізняється стійкістю.

Ця група досліджуваних потребує подальшої серйозної та плано-мірної виховної роботи з ними по формуванню і розвитку їх комуніка-тивних та організаторських здібностей.

30% досліджуваних, із середнім балом 0,59, мають організаторсь-кі здібності на рівні розвитку нижче середнього. Їх організаторські здіб-ності не відповідають вимогам, що висуваються до організаторської ді-яльності. Частіше за все такі особи не приймають активної участі в ко-лективній роботі, можуть бути байдужими та безініціативними.

Низький рівень розвитку організаторських здібностей мають 20% досліджуваних, з середнім балом 0,50. Часто їх діяльність погано орга-нізована, вони самоусуваються від виконання своїх функцій.

Отримані дані показників комунікативних здібностей після підра-хунку відображені у таблиці 4.

Таблиця 4

Розподіл показників комунікативних здібностей за рівнями (% , бали)

Рівень \ Показник	Комунікативні здібності	
	%	Середній бал
Дуже високий	-	-
Високий	10	0,71±0,03
Середній	40	0,57±0,02
Нижче середнього	40	0,49±0,03
Низький	10	0,41±0,02

Дуже високого результату не має жоден із досліджуваних. Лише 10% досліджуваних мають високий рівень комунікативних здібностей з середнім балом 0,71. Воги знайомляться з новими людьми, люблять бу-ти в центрі уваги, не відмовляють в проханнях, хоча не завжди можуть їх виконати.

40% майбутніх фахівців сил охорони правопорядку мають серед-ньо виражені організаторські здібності (середній бал 0,57). Вони допит-ливі, охоче слухають співрозмовника, досить терплячі в спілкуванні, але не володіють ефективним стилем лідерства.

Нижче за середній рівень комунікативних здібностей мають 40% ліцеїстів (середній бал 0,49). На таких досліджуваних, як правило, важ-ко покластися в справі, яка вимагає групових зусиль.

Низький рівень комунікативних здібностей було виявлено у 10% досліджуваних, з середнім балом 0,41. Такі досліджувані замкнуті, не-говіркі, віддають перевагу самотності.

Ми звернули увагу на те, що в групі досліджуваних невелика кі-лькість осіб мають високий рівень розвитку організаторських та комуні-кативних здібностей, тому, на нашу думку, доцільним є проведення тренінгових занять, спрямованих на покращення цих якостей.

Наступний тест «Самостійність та ініціативність» допоміг нам дослідити такі якості досліджуваних, як самостійність та ініціативність.

Результати представлені в таблиці 5.

Лише 10% досліджуваних на рівні 56,0 балів мають високий рівень самостійності та ініціативності. Це досить ініціативні люди, які здатні впливати на думку навколишніх людей, та приймати самостійні рішення.

Таблиця 5

Розподіл показників самостійності та ініціативності у досліджуваних за рівнями (% , бали)

Рівень	Показник	Самостійність та ініціативність	
		%	Середній бал
Високий		10	56,0±1,41
Середній		30	39,1±3,87
Низький		60	19,8±8,87

Третина ліцеїстів мають середній рівень розвитку даних показників, вони не мають схильності до занять організаторською діяльністю.

Низький рівень показників мають 60% досліджуваних (середній бал 19,8). Вони схильні виконувати чужі розпорядження, не готові приймати та нести відповідальність за власні рішення.

Рівень відповідальності ми оцінювали за допомогою опитувальника «Діагностика рівня морально-етичної відповідальності особистості» (І.Г. Тимошук). Морально-етична відповідальність представляє собою особистісну якість, яка полягає в усвідомленні необхідності виконання соціальних та особистісних норм. Усі опитувані отримали допустимий рівень за шкалою брехні, тому в таблиці 6 ми його не наводимо.

Таблиця 6

Розподіл показників морально-етичної відповідальності (бали)

	Морально-етичні цінності				
	Рефлексія	Альтруїстичні почуття	Моральна інтуїція	Екзистенціальна відповідальність	Цінності
Середній бал	1,8±0,83	2,4±1,19	3,6±1,14	2,0±0,85	4,1±1,02

Середній бал за шкалою «морально-етична рефлексія» – 1,8, це означає, що більшість досліджуваних не здатні рефлексувати дію факторів, що перешкоджають прояві відповідальної поведінки, не мають чіткого усвідомлення засобів і можливостей прояву відповідальності.

Трохи вищий середній бал – 2,0 досліджувані мають за шкалою «екзистенціальна відповідальність». Іншими словами, опитувані не мають високого рівня відповідальності стосовно власного буття.

Ще більший бал за шкалою «альтруїстичні почуття» – 2,4 бали. Тобто, майже на половину, досліджувані співчують тим, чия доля видається їм несправедливою, що є мотивом альтруїстичних вчинків. Опитувані можуть надавати допомогу іншим, не розраховуючи на винагороду чи вигоду.

Доволі високий бал – 3,6, досліджувані мають за шкалою «моральна інтуїція». Це означає, що загалом, виконання опитуваних своїх моральних законів та правил відбувається на підсвідомому рівні. На нашу думку, це пов'язано з відсутністю достатнього життєвого та професійного досвіду.

Найвищий бал – 4,1 досліджувані отримали за шкалою «морально-етичні цінності». Це означає, що опитувані вже мають сукупність вимог, приписів, норм і принципів щодо поведінки людини у ставленні її до суспільства, соціальних інститутів, суб'єктів та інших людей і до себе.

Також, за допомогою даного опитувальника ми визначили загальний рівень сформованості морально-етичних якостей. Результати дані в табл 7.

Таблиця 7

Розподіл показників морально-етичних якостей у досліджуваних за рівнями (% , бали)

Рівень	Показник	Морально-етичні якості	
		%	Середній бал
Високий		5	16,0
Середній		55	7,7±1,95
Низький		40	2,4±1,14

У 5% юнаків, з середнім балом 16,0, що свідчить про високий рівень сформованості морально-етичної відповідальності, спостерігається високий рівень розвитку рефлексії у поєднанні з розвинутою системою морально-етичних цінностей. Дана категорія юнаків, як правило, характеризується працездатністю, емоційною зрілістю, життєрадісністю, імпульсивністю.

Середній рівень сформованості (7,7 балів) у 55% респондентів, що свідчить про нормально розвинену рефлексію, наслідування законів моралі і совісті, проте вони можуть, зрідка, усвідомлено порушувати їх.

Низький рівень морально-етичної відповідальності мають 40% досліджуваних на рівні 2,4 бала.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Проведене нами емпіричне дослідження свідчить про недостатній рівень розвитку у майбутніх правоохоронців таких необхідних для організаційної діяльності характеристик, як цілепокладання, відповідальність, ініціативність, стресостійкість, комунікативність, емоційний контроль, та адекватна самооцінка. Тому доцільним буде, на наш погляд, розробити та

апробувати соціально-психологічний тренінг, для поліпшення вищевказаних складових організаційних здібностей майбутніх фахівців сил охорони правопорядку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андриенко Е. В. Социальная психология: учебное пособие для студентов пед.вузов. Москва: Просвещение, 2000. 339 с.
2. Крысько В. Г. Социальная психология: словарь-справочник. МИНСК: Харвест, 2004. 688 с.
3. Мальцев Л. С. Деятельность органов военного управления по поддержанию и укреплению воинской дисциплины. Днепропетровск: Баланс Бизнес Букс, 2005. 339 с.
4. Мотозюк Л. М. Формування організаторських здібностей у майбутніх керівників прикордонних підрозділів. Хмельницький: ХГТУ, 2006. 130 с.
5. Шрагіна Л. І. Основи організаційної психології. Одеса: Видавництво Бартенєва, 2014. 40 с.

ТРАНСЛІТЕРАЦІЙНИЙ ПЕРЕКЛАД СПИСКУ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Andrienko E. V. Social'naja psihologija: uchebnoe posobie dlja studentov ped.vuzov. Moskva: Prosveshhenie, 2000. 339 s.
2. Krysk'o V. G. Social'naja psihologija: slovar'-spravochnik. MINSK: Harvest, 2004. 688 s.
3. Mal'cev L. S. Dejatel'nost' organov voennogo upravlenija po podderzhaniu i ukrepleniju voinskoj discipliny. Dnepropetrovsk: Balans Biznes Buks, 2005. 339 s.
4. Motozjuk L. M. Formuvannja organizators'kih zdibnostej u majbutnih kerivnikiv prikordonnih pidrozdiliv. Hmel'nic'kij: HGTU, 2006. 130 s.
5. Shragina L. I. Osnovi organizacijnoï psihologii. Odesa: Vidavnictvo Barteneva, 2014. 40 s.

УДК 159.9

Боснюк В.Ф., канд. психол. наук, доцент кафедри психології діяльності в особливих умовах НУЦЗУ, e-mail: Bosnyk@nuczu.edu.ua;

Перелигіна Л.А., д. біол. наук, професор, начальник кафедри психології діяльності в особливих умовах НУЦЗУ, e-mail: Perelugina@nuczu.edu.ua

**ОБРАЗ ПСИХОЛОГА ДСНС УКРАЇНИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ
ПСИХОСЕМАНТИЧНОГО ПРОСТОРУ ПСИХОЛОГІВ
РІЗНОМАНІТНОГО РОДУ ДІЯЛЬНОСТІ**

У роботі визначаються два основних напрямки досліджень образу психолога. Перший напрямок присвячено проблемі формування соціальних уявлень про фахівця-психолога і його взаємовідносин з представниками інших професійних груп. Інший представлений роботами присвяченими безпосередньому аналізу професії психолога, специфічним особливостям професійної діяльності та особистісним характеристикам психолога.

В статті вказується, що дослідження образу психолога ДСНС передбачає звернення до закономірностей масової свідомості. А основним напрямком, який дозволяє вирішити завдання реконструкції образу психолога ДСНС України в системі категорій та понятійних координат виступає психосемантика.

За допомогою багатовимірного шкалювання було визначено місце психолога-рятувальника в психосемантичному просторі психологів різноманітного роду діяльності. Так, психолог ДСНС України має найбільш близьку професійну схожість з військовим психологом та психологом-криміналістом.

Психолог ДСНС України, на думку досліджуваних займається переважно психологічною корекцією та реабілітацією, йому доводиться працювати в некомфортних та небезпечних умовах, а також мати справу як з індивідуальними так і груповими психологічними проблемами.

Ключові слова: образ, психолог ДСНС України, психосемантика, багатовимірне шкалювання.

В работе определяются два основных направления исследований образа психолога. Первое направление посвящено проблеме формирования социальных представлений о специалисте-психологе и его взаимоотношениях с представителями других профессиональных групп. Другое представлено работами посвященными непосредственному анализу профессии психолога, специфическим особенностям профессиональной деятельности и личностным характеристикам психолога.

В статье указывается, что исследования образа психолога ГСЧС предполагает обращение к закономерностям массового сознания. А основное направление, которое позволяет решить задачу реконструкции образа психолога ГСЧС Украины в системе категорий и понятийных координат выступает психосемантика.

С помощью многомерного шкалирования было определено место психолога-спасателя в психосемантическом пространстве психологов разнообразного рода деятельности. Так, психолог ГСЧС Украины имеет наиболее близкое профессиональное сходство с военным психологом и психологом-криминалистом.

Психолог ГСЧС Украины, по мнению испытуемых, занимается преимущественно психологической коррекцией и реабилитацией, ему приходится работать в

некомфортных и опасных условиях, а также иметь дело как с индивидуальными так и групповыми психологическими проблемами.

Ключевые слова: образ, психолог ГСЧС Украины, психосемантика, многомерное шкалирование.

Постановка наукової проблеми. На сьогодні з впевненістю можна говорити про значущу роль психологів в житті суспільства. З кожним роком збільшується їх кількість та звернень населення до них. В більшості державних і приватних організаціях існує штатна посада психолога. Такі фахівці працюють і у Державній службі України з надзвичайних ситуацій (ДСНС України), однією з головних функцій яких є надання психологічної допомоги населенню, яке постраждало у надзвичайних ситуаціях. Вони неодноразово доводили свою затребуваність під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій різного характеру: руйнування будинків, вибухів газу та військових арсеналів, трагедій на шахтах, проведення антитерористичних операцій тощо. Незважаючи на свою активну діяльність й соціальну значущість суспільству достатньо складно диференціювати психологів, що виконують різні професійні завдання.

Мета статті – встановлення місця психолога ДСНС України серед психологів різноманітного роду діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Звертаючись до питання образу психолога має сенс відзначити два напрямки досліджень. Так, перший напрямок присвячено проблемі формування соціальних уявлень про фахівця-психолога і його взаємовідносин з представниками інших професійних груп. Такими є дисертаційні дослідження Оліфірович Н.І. [3], Сизової І.Г. [5]. У першій роботі розглядається специфіка взаємовідносин педагогів школи та шкільного психолога. Сизова І.Г. акцентувала увагу на відмінності в уявленнях таких професійних груп, як психологи, вчителі, менеджери і офіцери МВС, які безпосередньо працюють в одній системі з психологами, тобто виступають колегами у відношенні до психологів. Із зарубіжних досліджень можна назвати дослідження R. Varrow [6], S. Hartwig [7], де розглядається стереотипний образ психолога в масовій свідомості.

Другий напрямок представлений роботами присвяченими безпосередньо аналізу професії психолога. Автори зосереджують свою увагу в основному на вивченні мотивації професійного вибору, специфічні особливості професійної діяльності та особистісні особливості психолога.

Дослідження образу психолога ДСНС передбачає звернення до закономірностей масової свідомості. В даний час при зростанні інтересу до масової психології існують різні підходи до її вивчення, абстрактність і розмитість розуміння. Багато дослідників, розуміють під масовою свідомістю систему соціальних уявлень, цінностей, установок, фактично маючи на увазі буденну свідомість або суспільну психологію. Прийняття тради-

ційних у вітчизняній психології положень про свідомість як єдність об'єктивного і суб'єктивного [4, с. 15.], приводить до розуміння того, що психіка людини не просто «відображає» психолога ДСНС України, вона створює, «конструює» її образ. Даний аспект психіки активно вивчають та розвивають науковці когнітивного підходу до дослідження особистості.

Галуззю психологічної науки, що дозволяє вирішити задачу реконструкції образу психолога ДСНС України в системі категорій та понятійних координат виступає психосемантика. Вона націлена не стільки на вивчення індивідуальних систем значень, скільки на сфери колективної свідомості. Це і обумовлює її успішне застосування при вивченні образів, стереотипів і інших соціально-психологічних явищ.

Так проведене дослідження з визначення семантичного профілю сприйняття населенням образу психолога ДСНС України дозволило встановити, що спостерігається позитивна узгодженість цього образу, навіть тенденція до його ідеалізації. Найбільш вираженими характеристиками образу психолога ДСНС України є кмітливість, дисциплінованість, організованість, відповідальність, сміливість [1].

Таким чином, проблему дослідження образу (іміджу) психолога ДСНС України доцільно розглядати з позиції конструктивізму як продуктивного підходу в сучасній соціальній психології. Результатом цього конструювання є створення прототипу світу, який постає перед людиною як певна соціальна реальність [2].

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів. З метою встановлення місця психолога ДСНС України серед психологів різноманітного роду діяльності було виділено вісім психологів, які відрізняються між собою за функціональними обов'язками.

1. Організаційний психолог – фахівець в галузі управління людськими ресурсами організації, психологічного супроводу управлінської діяльності та психологічних основ маркетингу.

2. Клінічний психолог – як правило, працює в медичних установах, допомагає впоратися з невротами і підвищеною тривожністю, панічними атаками, допомагає розібратися в собі у кризових ситуаціях.

3. Психолог-педагог – працює в дитячих садах, загальноосвітніх та спортивних школах, гімназіях, допомагаючи учням пізнавати себе, вибудовувати відносини з однолітками, вчителями, батьками, а вчителям допомагає знайти оптимальні форми навчання і виховання.

4. Військовий психолог – працює в воєнізованих і військових підрозділах країни. Завданнями військового психолога можуть бути: реабілітація і налаштування на бій, розробка методів негативного впливу на противника, пошук і адаптація психологічних знань корисних в умовах військових дій як всередині країни так і на території противника і т.д.

5. Психолог-криміналіст – працює в спеціальних лабораторіях судово-психологічної експертизи, в органах правопорядку. Проводить експертні дослідження злочинної поведінки, наявності здорового глузду в момент вчинення злочинного діяння, психічного стану і психофізіологічних особливостей суб'єкта злочину, проводить аналіз психології злочинця, мотивів злочину, ситуацій насильства і т.д.

6. Психолог PR-компаній – займається формуванням суспільних настроїв і думок, дослідженням політичних настроїв і мотивів, психологічним забезпеченням політичних рухів і виборів кандидатів на політичні посади, контролем стану груп, мас, натовпу, підвищенням ефективності інформаційного впливу, в т.ч. в рекламі, просуванні товарів і послуг.

7. Психолог-дослідник – працює зазвичай в інститутах і лабораторіях, вивчаючи різні галузі психології. Також психолог-дослідник працює і зі студентами як викладач психологічних дисциплін. Основне завдання психолога-дослідника – відкриття нового знання про внутрішній світ людини і її поведінку.

8. Психолог-консультант – це фахівець, який надає компетентну інформацію за запитом клієнта для оптимального вирішення тих чи інших життєвих, особистісних або ділових проблем. Створює умови для розуміння людиною самої себе та інших, для прийняття рішень про те, що робити і як до цього ставитися.

Задача досліджуваних полягала в попарному порівнянні всіх психологів між собою за критерієм схожості-відмінності роду діяльності згідно шкали інтенсивності від 1 до 5, де оцінки мають таке значення:

- 1 – подібні (виконують схожі професійні завдання);
- 2 – несуттєво відрізняються;
- 3 – значно відрізняються;
- 4 – суттєво відрізняються;
- 5 – виконують абсолютно різні професійні завдання.

У процедурі попарного порівняння психологів взяли участь студенти та курсанти 4-5 курсів навчання соціально-психологічного факультету Національного університету цивільного захисту України у кількості 58 осіб, які навчають за спеціалізацією «Психологія діяльності в особливих умовах» та добре знають особливості професійної діяльності психолога ДСНС України.

З метою візуалізації отриманих даних та одержання картини узагальненого психосемантичного простору співвідношення стимулів середньогрупову матрицю відмінностей було піддано аналізу статистичним методом – багатовимірним шкалюванням. Результатом стало відображення двохмірного семантичного простору. Показник стресу Краскала рівний 0,177 (Stress) – допустима норма не більше 2,0. Квадрат коефіцієнта кореляції вихідної матриці суб'єктивних відмінностей і матриці міжстимульних відстаней дорівнює 0,868 (RSQ) – допустима вва-

жається норма не менше 0,6. Тобто пояснювальна доля дисперсії даних рівна 86,8 %. Ці результати є свідченням чудової відповідності одержаної моделі початковим даним.

Відмітимо, що чим більш суб'єктивно схожі досліджувані явища, стимули, об'єкти, тим ближче в просторі ознак повинні розташовуватись показники цих стимулів. Виходячи з такої дистанційної моделі, за суб'єктивними даними стосовно відмінностей одного стимулу від іншого реконструюється їх взаємне розташування в просторі декількох ознак. Відстань між цими об'єктами в цьому просторі можна вважати показником оцінки відмінностей.

Вищезазначене дозволяє стверджувати, що психолог ДСНС України має найбільш близьку професійну схожість з військовим психологом та психологом-криміналістом (див. рис. 1).

Рис. 1. Психосемантичний простір співвідношення психологів різноманітного роду діяльності

За допомогою багатовимірного шкалювання було встановлено, що організаційний психолог та психолог PR-компаній знаходяться в одній психосемантичній області сприйняття. На думку досліджуваних вони виконують схожі професійні обов'язки. Дану групу спеціалістів можна назвати «Психолог з групових процесів». Вони працюють в державних і комерційних організаціях, в консалтингових фірмах – з організаціями, підприємствами будь-якого масштабу. Дані спеціалісти консультують керівника і фахівців по роботі з персоналу з питань психології управління, психологічних аспектів маркетингу, реклами, побудови системи мотивування і професійно-особистісного розвитку співробітників, проводять навчання колективу мистецтву спілкування та вирішення конфліктів, вивчають соціальні психологічні процеси, допомагають налаго-

дженню відбору, підбору і атестації кадрів, розвитку корпоративної культури, відданості та багато іншого.

Наступний кластер складається з психолога-консультанта та клінічного психолога. Дану групу спеціалістів можна охарактеризувати як «Психологи з особистісних проблем». Вказані психологи надають допомогу у вирішенні життєвих, особистісних або ділових проблем, допомагають людям, що мають труднощі в адаптації та самореалізації, пов'язані з їх фізичним, психологічним, соціальним і духовним станом. Тобто, вони надають компетентну інформацію для вирішення індивідуальних психологічних проблем за запитом клієнта.

Психолог-педагог та психолог-дослідник об'єдналися в одну категорію. Загально можна її позначити як «Психолог-вихователь». Вказані спеціалісти працюють в системі освіти та займаються психологічним просвітленням населення. Вони вивчають та надають своєчасну інформацію про індивідуально-психологічні особливості особистості, психічні процеси, стани, здібності, процес їх розвитку, розробляють та реалізують різноманітні техніки надання психологічної допомоги. Суспільство об'єднує цих двох психологів в одну категорію, напевно через те, що найчастіше психолог-дослідник працює зі студентами як викладач психологічних дисциплін, де він займається і педагогічною діяльністю, здійснює наукове виховання населення.

Також результат багатовимірного шкалювання дозволив виявити професійну схожість психолога ДСНС України, психолога-криміналіста, та військового психолога. Даний кластер можна охарактеризувати як «Психологи силових структур». Особливістю перерахованих психологів є праця в особливих умовах з великою кількістю стрес-факторів, надзвичайних ситуаціях.

Аналіз психосемантичного простору співвідношення психологів різноманітного роду діяльності дозволив виділити нам три основних вектори (критерії) ранжування психологів в свідомості населення.

Перший вектор впорядкування психологів, на нашу думку, згідно осі Х виступає критерій – вид професійної діяльності. З справої сторони на рис. 1 знаходяться спеціалісти (військовий психолог, психолог ДСНС України, клінічний психолог, психолог-криміналіст) основними професійними задачами є відновлення, нормалізація психічного стану після його погіршення. Основними видами їх професійної діяльності виступають психологічна корекція та реабілітація. На противагу їм в лівій стороні розміщені психологи, які переважно займаються психологічним діагностуванням, профілактикою, просвітленням. Тобто психолог PR-компаній, організаційний психолог, психолог-педагог та психолог-дослідник працюють в напрямку вивчення, формування та розвитку необхідних здібностей та особистісних якостей, недопущення негативних психологічних явищ. Проміжне положення в даному переліку займає психолог-консультант який виконує більш універсальні функції як і з

розвитку так і з корекції. Його основний вид професійної діяльності – психологічне консультування.

Другий критерій – тип психологічних проблем. Так в лівому верхньому квадраті (№ 1) знаходяться психологи, які в основному працюють з груповими психологічними проблемами (організаційний психолог, психолог PR-компаній), а в протилежному нижньому правому секторі (№ 4) – спеціалісти з особистісних проблем (психолог-консультант, клінічний психолог).

Інший критерій – умови праці. В нижньому лівому квадраті (№ 3) представлені спеціалісти, які працюють в достатньо зручних умовах (психолог-педагог, психолог-дослідник), а на противагу їм в верхньому правому секторі (№ 2) – психологи силових структур (психолог ДСНС України, психолог-криміналіст, військового психолога), яким доводиться працювати в некомфортних та небезпечних умовах.

Проведене нами дослідження особливостей образу психолога ДСНС України дозволило зробити наступні **висновки**:

1. У свідомості досліджуваних сформовані три основні критерії при диференціації психологів різноманітного роду діяльності: основний вид професійної діяльності, тип психологічних проблем, які вони вирішують та умови праці. Психолог ДСНС України на їх думку займається переважно психологічною корекцією та реабілітацією, йому приходится працювати в некомфортних та небезпечних умовах, а також мати справу як з індивідуальними так і груповими психологічними проблемами.

2. Психолог ДСНС України має найбільш близьку професійну схожість з військовим психологом та психологом-криміналістом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боснюк В. Ф Особливості сприйняття образу психолога ДСНС України. Проблеми екстремальної та кризової психології. Збірник наукових праць. Вип. 21. Харків: НУЦЗУ, 2017. С. 22–30.

2. Боснюк В. Ф. Теоретичний аналіз проблеми іміджу Державної служби України з надзвичайних ситуацій. Проблеми екстремальної та кризової психології. Збірник наукових праць. Вип. 19. Харків: НУЦЗУ, 2016. С. 35–44.

3. Олифирович Н. И. Психологические особенности профессиональных взаимоотношений практического психолога и педагогов школы: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Белорус. гос. пед. ун-т им. М. Танка. Минск, 1999. 22 с.

4. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. СПб., 2000. 594 с.

5. Сизова И. Г. Личность и профессиональная деятельность психолога: социальные представления у различных профессиональных групп: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.03. Тверь, 1999. 23 с.

6. Barrow R. Determining Stereotypical Images of Psychologists: The Draw a Psychologist Checklist. College Student J. 2000. Vol. 34. P. 81-86.

7. Hartwig S. G. Surveying Psychologists' Public Image with Drawings of a 'Typical' Psychologist. South Pacific J. of Psychology. 2002. Vol. 14. P. 69-75.

ТРАНСЛІТЕРАЦІЙНИЙ ПЕРЕКЛАД СПИСКУ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Bosnjuk V. F. Osoblivosti sprijnjattja obrazu psihologa DSNS Ukraïni. Problemi ekstremal'noï ta krizovoï psihologii. Zbirnik naukovih prac'. Vip. 21. Harkiv: NUCZU, 2017. S. 22–30.

2. Bosnjuk V. F. Teoretichnij analiz problemi imidzhu Derzhavnoï sluzhbi Ukraïni z nadzvichajnih situacij. Problemi ekstremal'noï ta krizovoï psihologii. Zbirnik naukovih prac'. Vip. 19. Harkiv: NUCZU, 2016. S. 35–44.

3. Olifirovich N. I. Psihologicheskie osobennosti professional'nyh vzaimootnoshenij prakticheskogo psihologa i pedagogov shkoly: avtoref. dis. ... kand. psihol. nauk: 19.00.07. Belorus. gos. ped. un-t im. M. Tanka. Minsk, 1999. – 22 s.

4. Rubinshtejn S. L. Osnovy obshhej psihologii. SPb., 2000. 594 s.

5. Sizova I. G. Lichnost' i professional'naja dejatel'nost' psihologa: social'nye predstavlenija u razlichnyh professional'nyh grupp: avtoref. dis. ... kand. psihol. nauk: 19.00.03. Tver', 1999. 23 s.

6. Barrow R. Determining Stereotypical Images of Psychologists: The Draw a Psychologist Checklist. College Student J. 2000. Vol. 34. P. 81-86.

7. Hartwig S. G. Surveying Psychologists' Public Image with Drawings of a 'Typical' Psychologist. South Pacific J. of Psychology. 2002. Vol. 14. P. 69–75.

УДК 159.9

*Бутко О.О., студентка соціально-психологічного факультету НУЦЗУ,
e-mail: loki.butko.95@gmail.com;*

Кучеренко С.М., канд. психол. наук, доцент кафедри психології діяльності в особливих умовах НУЦЗУ

ВПЛИВ ПРОФЕСІЙНОЇ АГРЕСИВНОСТІ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОНАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ЗАВДАНЬ ФАХІВЦЯМИ ЕКСТРЕМАЛЬНОГО ПРОФІЛЮ

Дана стаття присвячена вивченню професійної агресивності у фахівців екстремального профілю та її вплив на ефективність їх працездатності. Під ефективністю праці розуміють ступінь успішності досягнення людиною поставлених перед ним трудових цілей. При визначенні ефективності враховують кількість витрат, необхідних для отримання певного результату і результати, отримані при даних витратах. У контексті нашого дослідження ми приділимо увагу працездатності людини. Безпосередньо перед виконанням поставленого завдання в процесі психологічної підготовки

у працівників екстремального профілю має бути сформовано стан психологічної готовності, тобто налаштованості і мобілізованості психіки на подолання майбутніх труднощів службової діяльності, що забезпечують успішність досягнення мети.

Аналіз психологічної підготовки показує, що в її структурі центральне місце займають такі психологічні якості як психологічна готовність і стійкість. Дослідженню професійної агресивності не приділяється достатньої уваги. На наш же погляд саме вона є рушійним компонентом ефективності роботи силових структур.

Ключові слова: психограма, професійна агресивність, професійна деформація, професійна діяльність, ефективність праці.

Данная статья посвящена проблеме изучения профессиональной агрессивности у специалистов экстремального профиля и ее влияние на эффективность их работоспособности. Под эффективностью труда понимают степень успешности достижения человеком поставленных перед ним трудовых целей. При определении эффективности учитывают количество расходов, необходимых для получения определенного результата и результаты, полученные при данных затратах. В контексте нашего исследования мы уделим внимание работоспособности человека. Непосредственно перед выполнением поставленной задачи в процессе психологической подготовки у работников экстремального профиля должно быть сформировано состояние психологической готовности, то есть настроенности и мобилизованности психики на преодоление будущих трудностей служебной деятельности, обеспечивающие успешность достижения цели. Анализ психологической подготовки показывает, что в ее структуре центральное место занимают такие психологические качества как психологическая готовность и устойчивость. Исследование профессиональной агрессивности именно не уделяется внимание. На наш же взгляд именно она является движущим компонентом эффективности работы силовых структур.

Ключевые слова: психограмма, профессиональная агрессивность, профессиональная деформация, профессиональная деятельность, эффективность труда.

Постановка наукової проблеми. Актуальність даного дослідження полягає у вивченні професійної агресивності та її вплив на ефективність працездатності. Ефективність праці буде тим вище, чим вище продуктивність праці і чим менше витрати праці при необхідному якості роботи.

То ж вивчення поняття професійної агресивності дуже важливе адже багато в чому ефективність праці людини залежить від комфортних стосунків у колективі, мотивації до виконання роботи, реакції на стрес при виконанні службових обов'язків, можливостей та навичок при роботі з тим чи іншим екстремальним явищем на що і впливає професійна агресивність.

Слід розрізняти поняття професійної агресивності та агресивність узагалі.

Агресивність – стійка характеристика суб'єкта, що відображає його схильність до поведінки, метою якого є заподіяння шкоди навколишньому, або подібне афективний стан (гнів, злість).

Також слід розрізняти поняття професійної агресії та професійної агресивності. Професійній агресії присвячено багато праць у дослідженні

ефективності праці та професійних деструкцій менеджерів, вчителів, спорсменів та інших спеціалістів.

Тому саме впливу професійної агресивності на ефективність виконання професійних завдань фахівцями екстремального профілю необхідно приділити увагу у даному дослідженні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Розробці теорії професійної агресивності рятівників значна увага приділяється в роботах: Арадахов Ш.Г., Берон Р., Зеєра Є.Ф., Нотова С.В., Падерина І.Д., Рац А.М., Річардсон Д., Саманькова М.А. та інших. В працях Арадахова Ш.Г. значна увага приділяється вивченню змісту та методик базової підготовки до гірського туризму, Берона Р., Річардсона Д. вивченню рівня агресії, Рац А. М., Падерин І.Д. розглядали питання підвищення ефективності діяльності, Саманькова М.А. вивчення професійної деформації особистості в системі соціального забезпечення тощо.

Мета статті. Нашою метою є вивчення існуючого стану проблеми професійної агресивності спеціалістів екстремального профілю.

Виклад основного матеріалу. Фактори професійної агресивності які впливають на людину це безперечно реакції на стрес, ефективність праці, працездатність та багато іншого.

Реакції на стрес «замри, бий або біжи» як фактор професійної агресивності породжується екстремальністю, що характеризується:

- раптовістю;
- виходить за норми звичних дій і станів;
- супроводжується наростанням напруженості, прогресуючим при зміні обстановки;
- загрозою здоров'ю та життю.

Процеси, що відбуваються з людським організмом в екстремальній ситуації можна представити таким чином:

- стрес впливає на симпатичну нервову систему;
- симпатична нервова система стимулює наднирники;
- наднирники реагують виділенням адреналіну, гормонів і хімічних речовин.

Все це призводить до того, що у людини включаються три вроджені поведінкові реакції на екстремальну ситуацію: бий; біжи; замри.

Ситуація «замри» сама небажана, тому що позбавляє будь-якої здатності приймати рішення і діяти.

Негативним прикладом реакції «замирання» є те що під час воєнних дій люди в стані стресу з таким типом реакції можуть завмерти, так сказати впасти в ступор, а в цей момент триває бій і жертв стає більше.

Якщо ж розглянути залишилися дві реакції, то вийде, що людина або сліпо тікає, або кидається на загрозу. Без самоконтролю обидва варіанти до позитивного результату зазвичай не приводять. Тому найважливіше - не втрачати контроль і самовладання [5].

Тож аби уникнути негативних наслідків і керувати своїми реакціями за для досягнення позитивного результату потрібно аби ефективність праці, результативність та працездатність були на високому рівні, що б дало змогу нівелювати стресовий вплив. А так як усі ці поняття пов'язані між собою розглянемо їх.

Існує декілька визначень поняття ефективності, найбільш цікавими є такі визначення:

Ефективність – показник успішності функціонування системи для досягнення встановлених цілей .

Ефективність є результативність, тобто результат діяльності (ефект), який одержує суспільство, підприємство або окрема людина на одиницю використаних (чи застосованих) ресурсів [7].

При визначенні ефективності враховують кількість витрат, необхідних для отримання певного результату і результати, отримані при даних витратах. При оцінці ефективності розрізняють:

Об'єктивні показники: продуктивність і якість праці;

Суб'єктивні показники: ступінь задоволеності працівника результатами своєї праці, замученість різних сторін і рівнів психіки людини в здійсненні діяльності, активізація розумових здібностей і мотиваційно-вольових компонентів, психологічна ціна результату за величиною витрат особистісних ресурсів [6].

За для вивчення професійної агресивності яка впливає на діяльність спеціалістів екстремального профілю спочатку необхідно розглянути їх професіограму – детальну характеристику професійної діяльності із зазначеними умовами виробничого середовища, послідовністю, тривалістю та частотою кожної робочої операції, важкістю та напруженістю трудового процесу тощо.

Професіограма дозволяє:

1) виявити відповідність умов і характеру праці фізіологічним і психологічним можливостям людини, вплив на нього виробничих факторів;

2) розробити комплекс заходів, спрямованих на оптимізацію умов праці, ергономічну раціоналізацію робочих місць, підвищення працездатності, профілактику виробничого травматизму і професійних захворювань.

Складовою частиною професіограми спеціалістів екстремального профілю є психограма, в котрій надається опис структури професійно важливих психологічних якостей рятівника, симетричних (адекватних) або невідповідних об'єктивним вимогам професійної діяльності [3].

Виділяють наступні властивості і якості особистості спеціалістів екстремального профілю:

1. Властивості сприйняття: стійкість функцій аналізаторів і якості сприйняття (зорового, слухового, тактильного, сприйняття форми, розмірів, віддаленості, швидкості і т.п.).

2. Особливості вищих психічних функцій: добре розвинене просторове мислення; увага характеризується необхідністю великого обсягу, швидкого перемикання і розподілу в умовах відволікаючих впливів і дефіциту часу; здатність швидко орієнтуватися в новій і незнайомій обстановці, оцінити ступінь важливості інформації, що надходить.

3. Психомоторні властивості і фізичні якості: гарна фізична витривалість, стійкість до фізичної втоми; нормальна координація рухів, стійкість до тремору; здатність використовувати мускульну силу як вибухового, так і статичного характеру.

4. Особистісні особливості: високий рівень суб'єктивного контролю; емоційна стабільність; толерантність до стресу і фрустрації; середній рівень особистісної та ситуативної тривожності; стеничністю реакцій на складності і небезпека; помірна схильність до ризику; впевненість в собі; формування основних завдань та індивідуальних планів професійного розвитку.

5. Соціально-психологічні якості: вміння працювати в команді.

Як правило, гірські рятувальники дотримуються традиційно чоловічого стилю поведінки з рисами агресивності. Агресивність, реакції протесту ретельно контролюються, невдоволення проявляється тільки при наявності формального приводу [4].

Професія гірських рятувальників має свої специфічні особливості: мотиви, великий ризик при виконанні завдань, особливості прояву професійної агресивності тощо, пов'язані з відмінностями їх професійних функцій від діяльності інших працівників ДСНС України. Фахівець завжди знаходиться в трохи більш напруженому стані, ніж звичайна людина. Без відповідної підготовки ця ситуація веде до того, що людина, яка працює в такий професії, втрачає психологічне та фізичне здоров'я.

Такі наслідки обумовлені в першу чергу вимогами до професії та підготовки фахівців до роботи в надзвичайних ситуаціях. Головними факторами у підготовці спеціалістів є гірничо-та спелеологічна (робота у печерах та шахтах) підготовка.

Професійна агресивність гірських рятувальників в першу чергу пов'язана з вимогами до професії, що обумовлюється умовами роботи, стресу що її супроводжує та вимогами до спеціаліста [3].

Професійної діяльності рятувальників характерні і такі особливості, як аритмічність процесу служби і нерівномірність інтенсивності праці, які пояснюються випадковістю виникнення надзвичайної ситуації, а також різними їх видами і масштабами наслідків. Дані особливості також призводять до збільшення емоційної напруженості і сприяють її накопиченню. Рятувальники часто стикаються з людськими трагедіями, а придушення пов'язаних з цим емоцій також підсилює внутрішню напруженість.

Істотним несприятливим фактором є і періодичне порушення нормального режиму сну-неспанья, що виникає у зв'язку з чергуваннями і в ході ліквідації надзвичайної ситуації. Слід зазначити, що різні по-різному

здатні переносити тривале неспання, і періодичне позбавлення нічного сну може приводити деяких до тривалих розладів всього циклу «сон-неспання», що негативно позначається на психоемоційному стані [1].

Виходячи з цього можна припустити, що професійна агресивність гірських рятувальників пов'язана насамперед з бажанням рятувати людей. А ось прояви такого виду агресивності можуть бути різноманітні.

Необхідно зазначити, що феномен професійної агресивності недостатньо досліджень в працях сучасних психологів, а це говорить про необхідність більш ретельно вивчати цю проблематику.

По перше потрібно розуміти, що застосування сили не завжди є фактором агресії. Доведемо це на прикладі спортсменів. У багатьох видах спорту, особливо в тих, де допускається безпосередній фізичний контакт, різні форми контрольованої фізичної агресії просто необхідні.

Агресія – це поведінка, при якій переслідується мета заподіяти іншим людям фізичний і моральний збиток або обмежити їх бажання. З цієї точки зору спорт вже по своїй змагальній суті агресивний, так як спортсмени на змаганнях прагнуть ущемити прагнення інших до перемоги. На думку ряду вчених, змагання – це відрегульоване правилами агресивна поведінка, це агресивність, що виражається в соціально-безпечній формі. Часто поняття «агресивність» замінюють поняттям «спортивна злість».

А. Басс і А. Даркі виділяють наступні 5 видів агресії:

1. Фізична агресія (фізичні дії проти кого-небудь);
2. Роздратування (запальність, грубість);
3. Вербальна агресія (погрози, крики, лайка і т.д.);
4. Непряма агресія, спрямована (плітки, злобні жарти) і ненаправленої (крики в натовпі, тупання і т.д.);
5. Негативізм (опозиційна поведінка).

На відміну від агресії агресивність має свої особливості і своє визначення.

Агресивність – це складна властивість особистості, що виявляється в готовності (перевазі) людини вирішувати конфліктні ситуації за допомогою агресивних дій. Звичайно, зовсім не обов'язково спортсмен з високою агресивністю кожен раз буде вести себе агресивно, але «поріг агресивності» у нього явно нижче, що на тлі емоційного збудження і при наявності запальності полегшує виникнення агресивної поведінки [2].

Отже повертаючись до гірських рятувальників можна провести таку аналогію, що вони також як і спортсмени повинні володіти специфічною агресивністю для здійснення своїх професійних обов'язків.

Ставлення до агресивності в суспільстві неоднозначне. З одного боку, агресивність необхідна людині, щоб освоювати світ, здобувати знання, проявляти будь-яку активність, захищати себе та інших, з іншого боку аг-

ресивність. засуджується. Професійна агресія проявляється у відсутності прагнення враховувати почуття, права і інтереси підлеглих, прихильності до «каральних» впливів, у вимозі беззастережного підпорядкування. Агресивність як професійна деформація виявляється у керівників з ростом стажу роботи, коли посилюються стереотипи мислення, зменшуються самокритичність і здатність конструктивно вирішувати конфліктні ситуації.

У загальному розумінні, професійна деформація особистості являє собою зміну якостей особистості (стереотипів сприйняття, ціннісних орієнтацій, характеру, способів спілкування і поведінки), які наступають під впливом тривалого виконання професійної діяльності. На рівні особистості професійна деформація особливо поширена серед представників професій типу «людина-людина» [8].

Встановлено, що частота агресивних «спалахів» в поведінці людей збільшується в залежності від особливостей і умов зовнішнього середовища. Так, в задусі, спеці і тісноті люди стають більш дратівливими і агресивними.

Агресію ділять на невмотивовану або мотивовану. У агресії першого типу є мета і вона – лише інструмент для досягнення цієї мети. Наприклад, якщо в темному підворітті на Вас нападають, а у відповідь Ви наносите удар, то це буде акт інструментальної невмотивованої агресії, метою якої є не мотив нанесення шкоди не заради шкоди, а за для порятунку життя [2].

У нашому випадку професійна агресивність рятувальників пов'язана з рятуванням життя і вона є мотивованою. Мотивом у даному випадку виступає притримування правил безпеки і проведення операцій з порятунку людей.

Тобто з аналізу професійної діяльності спеціалістів можна зрозуміти, що професійна агресія являє собою деструктивну сутність і несе собою руйнування. Також необхідно розрізняти поняття професійна агресії та агресивності.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Під ефективністю праці спеціалістів екстремального профілю розуміють показник успішності функціонування системи для досягнення встановлених цілей.

При визначенні ефективності враховують кількість витрат, необхідних для отримання певного результату і результату, отримані при даних витратах.

За для більш швидкого відновлення витрачених ресурсів необхідно досліджувати усі аспекти діяльності спеціалістів.

А також спеціалістам екстремального профілю потрібно пам'ятати що за для уникнення негативних наслідків та за для досягнення позитивного результату потрібно аби ефективність праці, результативність та працездатність були на високому рівні, що б дало змогу нівелювати стресовий вплив.

Спеціалісти екстремального профілю повинні володіти специфічною агресивністю для здійснення своїх професійних обов'язків. Адже в ситуаціях де є необхідність застосування фізичної сили, слова не допомагають. Спеціалістам екстремального профілю більше доводиться стикатися з ситуаціями де треба швидко приймати рішення і пояснювати, що у даний момент спеціаліст переживає, і про що думає немає часу. Саме у таких стресових ситуаціях спеціалістам приходиться діяти покладаючись лише на власні зусилля, що в деяких випадках спонукають до застосування професійної агресивності.

Необхідно зазначити, що феномен професійної агресивності недостатньо досліджень в працях сучасних психологів, а це говорить про необхідність більш ретельно вивчати цю проблематику.

Виходячи з усього вище зазначеного можна прийти до визначення професійної агресивності.

Але для цього треба розуміти, що таке агресивність у загальному розумінні і у чому їх відмінності.

Агресивність – це складна властивість особистості, що виявляється в готовності (перевазі) людини вирішувати конфліктні ситуації за допомогою агресивних дій. Звичайно, зовсім не обов'язково спортсмен з високою агресивністю кожен раз буде вести себе агресивно, але «поріг агресивності» у нього явно нижче, що на тлі емоційного збудження і при наявності запальності полегшує виникнення агресивної поведінки.

Натомість професійна агресивність має свою специфіку і найбільш підходяще визначення на наш погляд є таке:

Професійна агресивність – це мотивована професійна діяльність людини свідомо направлена на здійснення своїх обов'язків на тлі емоційного збудження при наявності запальності і спонукання до активних агресивних дій під впливом стресових факторів за для рятування людського життя.

Все це вимагає подальшого практичного дослідження і практичного застосування, розроблення методики оптимізації робочого процесу спеціалістів екстремального профілю, адже в теорії професійна агресивність, та її вплив на ефективність праці здаються більш менш зрозумілою, а на практиці мало вивчена.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арадахов Ш. Г. Содержание и методика базовой подготовки в горном туризме. СПб.: Рос. гос. пед. ун-т им. А.И. Герцена. 2010. С. 23.
2. Берон Р., Річардсон Д. Агресія. СПб.: Питер, 2001. С. 25–32.
3. Бутко О. О., Кучеренко С. М. Дослідження професійної агресивності гірських рятувальників ДСНС України. Х.: НУЦЗУ, 2016. С. 30–42.
4. Егорин С. В., Лунев Б. Г. История спасательной службы в горах и ее организация в современных условиях. Вестник безопасности. 2009. № 4. С. 22–24.

5. Крам Дэн. Все способы раскусить лжеца М.: АСТ 2010. С. 64–71.

6. Учебно-справочное пособие Ю. В. Щербатых «Психология труда и кадрового менеджмента в схемах и таблицах». М.: Кнорус, 2011. 248 с.

7. Рац О. М. Визначення сутності поняття «ефективність функціонування підприємства». Економічний простір: зб. наук. праць. № 15. Дніпропетровськ: ПДАБА, 2008. С. 275–285.

8. Саманьков М. А. Професійні деформації особистості в системі соціального забезпечення. Молодий вчений. 2015. №21. С. 733–735.

ТРАНСЛІТЕРАЦІЙНИЙ ПЕРЕКЛАД СПИСКУ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Aradahov Sh. G. Soderzhanie i metodika bazovoj podgotovki v gornom turizme. SPb.: Ros. gos. ped. un-t im. A.I. Gercena.2010. S. 23.

2. Beron R., Richardson D. Agresija. SPb: Piter, 2001. S. 25–32.

3. Butko O. O., Kucherenko S. M. Doslidzhennja profesijnoj agresivnosti girs'kih rjatuval'nikiv DSNS Ukraïni. H.: NUCZU, 2016. С. 30–42.

4. Egorin S. V., Lunev B. G. Istorija spasatel'noj sluzhby v gorah i ee organizacija v sovremennyh uslovijah. Vestnik bezopasnosti. 2009. № 4. S. 22–24.

5. Kram Djen. Vse sposoby raskusit' lzheca М.: AST 2010. S. 64–71.

6. Uchebno-spravocnoe posobie Ju. V. Shherbatyh «Psihologija truda i kadrovogo menedzhmenta v shemah i tablicah». М.: Knorus, 2011. 248 s.

7. Rac O. M. Viznachennja sutnosti ponjattja «efektivnist' funkcionuvannja pidpriemstva». Ekonomichnij prostir: zb. nauk. prac'. № 15. Dnipropetrovs'k: PDABA, 2008. S. 275–285.

8. Saman'kov M. A. Profesijni deformacii osobistosti v sistemі social'nogo zabezpečennja. Molodij vchenij. 2015. №21. S. 733–735.

УДК 159.9

Веремейчик В.В., бакалавр соціально-психологічного факультету НУЦЗУ, e-mail: alinmir4@mail.ru

Селюкова Т.В., старший викладач кафедри психології діяльності в особливих умовах НУЦЗУ, e-mail: selukova_tv@ukr.net.

ОСОБЛИВОСТІ САМОРЕГУЛЯЦІЇ ТА САМОПРЕЗЕНТАЦІЇ У ОСІБ З РІЗНИМ РІВНЕМ САМООЦІНКИ

У статті розкриваються феномени саморегуляції та різноманітних стратегій самопрезентації, а також особливості самооцінки. Дослідження присвячене вивченню особливостей саморегуляції та самопрезентації у осіб з різним рівнем самооцінки.

Ключові слова: саморегуляція, самопрезентація, стратегії самопрезентації, самооцінка.

В данной статье раскрываются феномены саморегуляции и различных стратегий самопрезентации, а также особенности самооценки. Исследование посвящено изучению особенностей саморегуляции и самопрезентации у лиц с различным уровнем самооценки.

Ключевые слова: саморегуляция, самопрезентация, стратегии самопрезентации, самооценка.

Постановка проблеми. Проблема саморегуляції та самопрезентації є актуальною як у вітчизняній, так і в зарубіжній психології. Психологічні механізми саморегуляції та самопрезентації індивіда по актуальності займають одне з основних місць у суб'єктному підході дослідження психіки людини.

Проблема саморегуляції у професійній діяльності рятівників пов'язана з різними аспектами психологічної науки. Її розв'язання неможливе, в першу чергу, без осмислення досягнень та знахідок, зроблених вченими в контексті загальнотеоретичних та методологічних проблем психології.

Серед якостей особистості особливо важливою є здатність до саморегуляції – необхідної риси плідної діяльності людини, яка забезпечує гармонійність функціонування різних властивостей особистості. Тільки за умови ефективної організації власної поведінки та діяльності можна досягти значних результатів в професійній сфері та при взаємодії з іншими людьми.

В сучасних умовах збільшується інформатизація та глобалізація суспільних процесів і саме в цих умовах зростає актуальність проблеми самопрезентації особистості. Пошук та побудова адекватної самопрезентації та її збереження як свого «Я», є важливою основою для становлення та позитивного розвитку як окремої особистості, так і суспільства в цілому.

Немає нічого більш складного і більш важливого, ніж твереза, об'єктивна самооцінка. «Пізнай самого себе» – навчали великі мислителі давнини. Складно неупереджено контролювати свою поведінку, наслідки своїх вчинків. Ще більш складно об'єктивно оцінити своє місце в суспільстві, свої можливості.

На сьогодні ще нечітко визначені та недостатньо проаналізовані компоненти саморегуляції (змістовий та процесуальний), не уточнено роль змістового компоненту (потреби, мотиви, цілі, спрямованість), а також, роль самооцінки в успішній саморегуляції особистості. Залишається не розкритою проблема зв'язку саморегуляції та самопрезентації особистості, і як рівень самооцінки впливає на співвідношення цих двох феноменів.

У зв'язку з цим, дослідження особистісної саморегуляції та самопрезентації у осіб з різним рівнем самооцінки становить науковий інтерес та відкриває перспективи для покращення успішності професійної діяльності людини через забезпечення підвищення рівня особистісної саморегуляції, зокрема, в процесі навчання у ВНЗ.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вагомий внесок в розробку проблеми саморегуляції внесли вчені, які вивчали окремі прояви саморегуляції в різних видах діяльності (О.А. Конопкін, Г.С. Нікіфоров, А.К. Осницький), проблеми морального розвитку особистості на різних вікових етапах (Л.І.Божович, М.І. Боришевский, І.В. Дубровіна, І.І. Чеснокова, В.Є. Чудновський).

К.А. Абульханова-Славська зазначає що, саме широке визначення саморегуляції пов'язане з розумінням регулювання діяльності самим індивідом. При такому підході виділяється поняття «громадська регуляція», яка певним чином поєднується з саморегуляцією [1].

І.Д. Бех зазначав, що виникнення і формування регулятивних механізмів саморегуляції суб'єкта пов'язано з його здатністю розчленовувати в часі спонукально-операційну і виконавчу частини поведінкового акту [2].

Завдяки дослідженням О.А. Конопкіна на прикладі сенсомоторної діяльності були виділені індивідуально-типологічні особливості регуляторних процесів планування (ставлення мети), моделювання ситуацій досягнення, програмування дій, оцінювання результатів та корекції, тобто процесів, які реалізують основні компоненти системи саморегуляції і діяльності особистості. Автор розглядає усвідомлену саморегуляцію як «системно-організований процес внутрішньої психічної активності людини щодо ініціації, побудови, управління, підтримування різними формами довільної активності» [8].

Найчастіше виявляється спроба зводити саморегуляцію до проблеми свідомого управління людиною власними діями і поведінкою. У цьому випадку саморегуляція визначається, що включає в себе планування дій, вчинків, вольове зусилля, та їх затримку або активізацію, самоконтроль. Саморегуляція, з точки зору В.Є. Ключко, повинна розумітися через проблему співвіднесення усвідомлюваного і неусвідомлюваного, довільного і мимовільного, через їх взаємопереходи, взаємозумовленість в єдиній системі цілісного психічного саморегулювання [7].

В.І. Моросанова, Є.М. Коноз розглядають саморегуляцію як специфічну діяльність суб'єкта, що має індивідуальну структуру і стиль. Стиль саморегуляції визначається взаємодією різнорівневих механізмів, що реалізують процес саморегуляції. Високий рівень розвитку саморегуляції дає підставу припускати наявність досить зрілого стану самосвідомості в цілому [13].

Підсумовуючи сказане, можна стверджувати, що саморегуляція поведінки є інтегративною властивістю особистості, яка об'єднує в собі інтелектуальні, мотиваційні, вольові, емоційні сфери особистості. Загалом можна констатувати, що саморегуляція – це єдність соціальних та психологічних проявів свідомості і самосвідомості особистості.

Самопрезентація – це досить новий термін у психологічній науці. Уміння подати себе, використовуючи свої реальні знання і якості – це здатність привернути увагу і віднайти шлях до визнання того, хто самопрезентується, як особистості, котра знає свої сильні й слабкі сторони.

Т.О. Чигирин вказує, що найчастіше самопрезентацію визначають як процес формування уявлення або враження про себе у оточуючого соціального середовища. Під метою самопрезентації розуміють створення і донесення свого іміджу іншим людям. На сьогоднішній день існує декілька суміжних понять самопрезентації, характеристика яких багато в чому ідентична визначенню самопрезентації. До них можна віднести саморекламу (О.М. Лебедев-Любимов), самоподачу (Г.В. Бороздіна), самопред'явлення (І.П. Шкуратова), самовираження (Р. Баумайстер, І.П. Шкуратова, А. Стейнхилбер), тощо [17].

В.М. Шепель відзначає, що самопрезентація виступає як внутрішньо властивий людині стиль спілкування з людьми, як наочне підтвердження гарного ставлення до них. Вона надто важлива при першій зустрічі. Однак можна припустити, що до ефективного самопредставлення схильні люди впевнені у собі і своїх силах, особистості активні, ті, хто має надію лише на свої власні сили [18].

О.В. Михайлова визначає, що найбільш впевненими комунікаторами являються люди, які мають гнучку поведінку, вміють вести себе по різному в залежності від ситуації. Якщо людина визначає декілька образів своєї поведінки та вміє варіювати ними, то вона може досягти значних успіхів у сприйнятті себе іншими людьми, тобто ефективніше керує враженням про себе [12].

Як пише І. Гоффман, одним з основних мотивів самопредставлення є досягнення соціального успіху та соціального схвалення, однак не завжди самопрезентаційна поведінка відповідає соціальним нормам. Тобто, самопрезентація може бути зумовлена великою кількістю мотивів та не обов'язково включає в себе контроль та свідому увагу особистості. І. Гоффман також визначає, що в соціально-психологічній літературі поняття самопрезентації пояснюється з багатьох спектрів, а саме, це поведінка яка використовується як передача певної інформації про суб'єкта в соціум: управління створюваним враженням; форма соціальної поведінки; як засіб формування власного «Я» та підтримання завершеної самооцінки; прийом усунення когнітивного дисонансу; саморефлексія [4].

Т.О. Чигирин виділяє 2 види самопрезентації: самопрезентація досягнення (людина свідомо будує свою поведінку для вирішення постав-

лених нею цілей) і захисна самопрезентація (людиною рухає мотивація уникнення невдач) [17]. На думку Т.В. Селюкової і Д.С. Мохонько, в такому контексті види самопрезентації можна розглядати як своєрідні копінг-стратегії: тобто для досягнення життєвих цілей людина повинна проявляти конструктивну активність (самопрезентація досягнення), спрямовану на подолання чи прийняття ситуації, повинна включати цілеспрямовані та гнучкі процеси, що усвідомлюються. Якщо людина буде демонструвати захисну самопрезентацію, вона буде уникати проблем і пов'язаних з цим конкретних дій. Критерієм неефективної самопрезентації визначається феномен прокрастинації як «усвідомленого, добровільного» відкладання діяльності. Критерієм ефективності самопрезентації може бути зниження почуття уразливості до стресів [15].

Засобом підтримки завищеної самооцінки вважає самопрезентацію Д. Майєрс. У посібнику «Соціальна психологія» Д. Майєрс висловлює думку про те, що для більшості людей притаманне прихильне, оптимістичне ставлення до себе, тобто самооцінка у більшості людей завищена. Самопрезентація відображає бажання людини створити хороше враження про себе як у оточення, так і у самого себе. Людина постійно працює над власним іміджем. Д. Майєрс описує особливий тип людей, яким притаманна постійна усвідомлена самопрезентація, яку можна розглядати як стиль життя [11].

Отже, підсумовуючи різні погляди, самопрезентацію можна визначити як процес, під час якого відбувається управління сприйняттям навколишнього середовища через привертання уваги задля задоволення потреб та досягнення цілей особистості, а також в цьому процесі формується образ «Я» і підтримується самооцінка.

Як пише А.І. Ліпкіна, самооцінка пов'язана з однією з центральних потреб людини – потребою в самоствердженні, що визначається відношенням її дійсних досягнень до того, на що людина претендує, які цілі перед собою ставить. Від самооцінки залежать взаємовідносини людини з оточуючими, її критичність, вимогливість до себе, ставлення до успіхів і невдач. Самооцінка впливає на ефективність діяльності людини і дальший розвиток її особистості [10].

Н.П. Сергієнко визначає, що самооцінка відіграє важливу роль при виборі професії, особливо це стосується підрозділів ДСНС України. Екстремальна ситуація є дією, що змушує індивіда мобілізувати резерви свого організму, її ознаками є раптовість та непередбачуваність, надмірно висока інтенсивність дії чинників або незвична їх комбінація, а тому мати адекватну самооцінку дуже важливо. Знаючи тип самооцінки можна певною мірою нею регулювати. У визначенні власної самооцінки слід знати орієнтовні характеристики людей із заниженою і завищеною самооцінкою [16].

І.Т. Кавецький та інші автори пишуть: самооцінка особистості включає в себе вміння оцінити свої сили і можливості, поставитися до себе критично. Вона складає основу рівня тих завдань, до вирішення яких людина вважає себе здатним. Присутня у кожному акті поведінки, самооцінка є важливим компонентом в управлінні цією поведінкою [6]. А.Н. Лебедев-Любимов визначає, що самооцінка особистості може бути адекватною і неадекватною. Тому характер самооцінки визначає формування тих чи інших якостей особистості [9].

Самооцінка, з точки зору В.М. Оржеховської, має комплексний характер, оскільки розповсюджується на різні прояви особистості – інтелект, зовнішні дані, успішність у спілкуванні тощо. Вона також є динамічною, так як може змінюватись впродовж життя [14]. На думку В.М. Галузинського самооцінка – це своєрідні когнітивні схеми, котрі узагальнюють минулий досвід особистості і організують нову інформацію відносно даного аспекту «Я». Разом з тим самооцінка, особливо якщо мова йде про здібності і потенційні можливості особистості, виражає певний рівень домагань [3].

У підсумку доцільно зазначити, характер людини виявляється не тільки у її ставленні до інших людей, але й до себе. Кожний з нас, ненавмисно сам того не усвідомлюючи, часто, порівнює себе з оточуючими й у підсумку виробляє досить стійку думку про свій інтелект, зовнішність, здоров'я, становище в суспільстві, тобто формує «набір самооцінок», від якого залежить: скромні ми чи зарозумілі, вимогливі до себе чи самозаспокоєні, соромливі чи чванливі.

Під саморегуляцією в структурі самосвідомості у широкому сенсі мається на увазі така форма саморегуляції поведінки, яка передбачає момент включеності в неї результатів самопізнання, самопрезентації, емоційно-ціннісного ставлення до себе, причому ця включеність актуалізована на всіх етапах здійснення поведінкового акту, починаючи від мотивуючих компонентів і закінчуючи власною оцінкою досягнутого ефекту поведінки.

Мета нашого дослідження – вивчити особливості саморегуляції та стратегій самопрезентації у осіб з різним рівнем самооцінки.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проводилось на базі Національного університету цивільного захисту України. В дослідженні брали участь курсанти та студенти НУЦЗУ в кількості 90 осіб у віці від 18 до 21 років. Були використані наступні методики: 1. Опитувальник рівня самооцінки С.В. Ковальова. 2. Методика «Здібності до самоуправління» Н.М. Пейсахова. 3. Опитувальник «Стратегії самопрезентації» С.-Ж. Лі, Б. Куіглі.

На першому етапі роботи, за допомогою методики С.В. Ковальова ми розділили вибірку досліджуваних на дві рівноправні групи (по 25

осіб в кожній): з високою та низькою самооцінкою. Групу респондентів з середніми значеннями показника в подальше дослідження ми не включали.

Самооцінка, елемент самосвідомості, що характеризується емоційно насиченими оцінками самого себе, власних здібностей, етичних якостей і вчинків; важливий регулятор поведінки. Самооцінка визначає взаємини людини з її оточенням, її критичність, вимогливість до себе, відношення до невдач. Тим самим самооцінка впливає на ефективність діяльності людини.

Наступний етап нашої роботи це дослідження особливостей самопрезентації та саморегуляції у осіб з різним рівнем самооцінки.

Отримані в ході досліджування результати за шкалами методики «Стратегії самопрезентації» С.-Ж. Лі, Б. Кійглі, представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Розподіл показників за шкалами самопрезентації у осіб з високою та низькою самооцінкою (бали)

Шкали	Респонденти з високим рівнем самооцінки	Респонденти з низьким рівнем самооцінки	t-критерій Стьюдента	
			t	p
Прагнення сподобатися	7,2 ± 2,25	11,3 ± 2,35	3,8	p ≤ 0,01
Самопросування	9,8 ± 2,21	5,8 ± 1,66	4,1	p ≤ 0,01
Прилежність	6,2 ± 1,17	9,5 ± 1,34	4,4	p ≤ 0,01
Залякування	6,1 ± 0,39	7,2 ± 0,41	0,6	-
Демонстрація слабкості або благання	4,1 ± 2,31	9,7 ± 1,88	3,2	p ≤ 0,01
Відстеження виробленого враження	8,2 ± 0,25	9,4 ± 0,43	2,1	-
Варіативність поведінки	9,6 ± 2,43	6,5 ± 1,69	6,4	p ≤ 0,01

За шкалою «прагнення сподобатися» виявлені статистично достовірні відмінності на рівні статистичної значущості p ≤ 0,01, вищий рівень більше проявляють особи з низьким рівнем самооцінки.

За шкалою «самопросування» виявлені статистично достовірні відмінності в досліджуваних групах на рівні статистичної значущості p ≤ 0,01, вищий рівень визначається у осіб з високим рівнем самооцінки. Самопросування це стратегія самопрезентації, яка являється декілька схожою на попередню. Якщо старання сподобатися – це спроба виглядати привабливим, то людина, яка просуває себе, намагається виглядати компетентним. Намагання сподобатися – це стратегія, мета якої – викликати симпатію, в той час як самопросування має на меті отримання поваги з боку інших людей. Найбільш ефективний спосіб самопросування – демонстрація своїх знань і умінь.

За шкалою «прилежність» були виявлені статистично достовірні відмінності на рівні статистичної значущості $p \leq 0,01$. Більш схильними до прояву прилежності виявились особи з низьким рівнем самооцінки.

Статистично достовірних відмінностей за шкалою «залякування» в досліджуваних групах не виявлено. Цей тип самопрезентації характерний для обох груп. Залякуючий повинен постаратися переконати об'єкт в тому, що він потенційно небезпечний, тобто може і буде причиною неприємностей, якщо об'єкт відмовиться робити те, що від нього вимагають. Це достатньо небезпечна стратегія. Людям не подобаються ті, хто їх залякує, і вони не хочуть спілкуватися з ними, маючи на те серйозні причини.

За шкалою «демонстрація слабкості або благання» виявлені статистично достовірні відмінності в досліджуваних групах на рівні статистичної значущості $p \leq 0,01$. Вищий рівень більше проявляють особи з низьким рівнем самооцінки. Благання працює тому, що в нашій культурі широко поширена норма піклуватися про нужденних людей. Але благання не завжди гарантує успіху, крім того, слабкість не завжди приваблива.

За шкалою «відстеження виробленого враження» не було виявлено статистично достовірних відмінностей в групах осіб з низьким та високим рівнем самооцінки. Особи з високою самооцінкою можуть збільшити свої досягнення, а люди з низькою самооцінкою можуть використовувати цю стратегію, щоб захистити себе від поразок.

За шкалою «варіативність поведінки» в досліджуваних групах були виявлені статистично достовірні відмінності на рівні статистичної значущості $p \leq 0,01$, вищий рівень більше проявляють особи з високим рівнем самооцінки. Найбільш впевненими в соціумі являються люди, які мають достатньо гнучку поведінку, тобто вміють вести себе по різному в залежності від ситуації. Успішність самопрезентації залежить від ефективності управління враженням про себе, змінюючи типи поведінки відносно обставин.

Потрібно розуміти, що стратегії самопрезентації є сукупністю поведінкових актів особистості, розділених в часі і просторі, спрямованих на створення певного образу в очах оточуючих. Тактика самопрезентації – це певний прийом, за допомогою якого реалізується обрана стратегія. Стратегія самопрезентації може включати в себе безліч окремих тактик. Тактика самопрезентації є короточасним явищем і спрямована на створення бажаного враження в конкретній життєвій ситуації. Самопрезентація не є тільки поверхневою і маніпулятивною діяльністю, вона може також включати в себе спробу представити аудиторії наблизений до ідеалу образ, який відображає трохи змінену і поліпшену Я-концепцію, у що «актор» щиро вірить сам.

На основі отриманих даних ми можемо стверджувати, що такі складові самопрезентації як прагнення сподобатися, прилежність, та

демонстрація слабкості або благання значущо вищі у курсантів другої групи (з низьким рівнем самооцінки), а за шкалами самопросування і варіативність поведінки перевагу мають респонденти першої групи (з високим рівнем самооцінки).

Для діагностики сформованості окремих етапів системи саморегуляції, а також оцінки загальної здатності до саморегуляції був використаний опитувальник «Здатність до самоуправління» Н.М. Пейсахова. Результати представлені в таблиці 2.

Таблиця 2

Показники сформованості окремих етапів системи саморегуляції та загальної здатності до самоуправління в досліджуваних групах (бали)

Шкали	Досліджувані		t-критерій Стьюдента	
	Група № 1	Група № 2	t	p
Аналіз суперечностей	3,3±1,39	4,1±2,18	1,3	-
Прогнозування	4,3±0,26	5,2±1,12	1,7	-
Цілепокладання	2,1±1,58	4,8±1,52	5,3	p≤0,001
Планування	3,3±1,13	5,8±2,17	4,4	p≤0,01
Критерії оцінки якості	3,5±0,56	4,3±0,78	1,4	-
Прийняття рішення	5,2±2,11	2,1±2,23	6,1	p≤0,001
Самоконтроль	3,7±1,17	4,8±1,12	0,8	-
Корекція	3,6±1,48	3,9±1,81	0,5	-
Загальна здатність до саморегуляції	5,5±2,56	2,3±2,48	4,2	p≤0,001

За шкалою «аналіз суперечностей» не було виявлено статистично достовірних відмінностей в групах осіб з низьким та високим рівнем самооцінки. Аналіз суперечностей або орієнтування в ситуації означає, що людина формує суб'єктивну модель ситуації, відповідаючи на питання, які ставить сам собі: чому зараз не виходить так, як це було раніше? У чому причина моїх невдач (в мені, в інших, в обставинах, що склалися)?

За шкалою «прогнозування», також не виявлено статистично значущих відмінностей в досліджуваних групах. Прогнозування це, коли людина формує модель-прогноз, яка заснована на аналізі минулого і сьогодення, на аналізі протиріч між минулим і сьогоденням. Прогноз – це спроба заглянути в майбутнє, передбачити хід подій або бажані дії.

За шкалою «цілепокладання» були виявлені статистично достовірні відмінності на рівні статистичної значущості p≤0,001. Більш схильними до прояву цілепокладання виявились особи з низьким рівнем самооцінки. Цілепокладання означає, що людина формує суб'єктивну модель бажаного або належного. Це перехід від припущення про принципову можливість провести зміни до припущення про ймовірні результати.

За шкалою «планування» виявлені статистично достовірні відмінності в досліджуваних групах на рівні статистичної значущості p≤0,01.

Вищий рівень більше проявляють особи з низьким рівнем самооцінки. Планування вказує на потребу в усвідомленому плануванні своєї діяльності, плани в цьому випадку деталізовані, але цілі діяльності не завжди висувуються самостійно.

Статистично достовірних відмінностей за шкалою «критерії оцінки якості» в досліджуваних групах не виявлено. Критерії оцінки якості для особистості, це необхідність вирішити питання: якими повинні бути показники, що дозволяють оцінити успіхи в реалізації плану?

За шкалою «прийняття рішення» в досліджуваних групах були виявлені статистично достовірні відмінності на рівні статистичної значущості $p \leq 0,001$, вищий рівень більше проявляють особи з високим рівнем самооцінки. Ця шкала свідчить про автономність в організації своєї активності, здатність самостійно планувати діяльність і поведінку, організувати роботу по досягненню висунутої мети, контролювати хід її виконання, оцінювати як проміжні, так і кінцеві результати діяльності. Випробовувані з низькою самооцінкою залежні від думок і оцінок оточуючих. Плани і програми дій розробляються несамоостійно, такі люди часто і некритично слідує чужих порад. При відсутності сторонньої допомоги у них неминуче виникають регуляторні збої.

За шкалою «самоконтроль» не було виявлено статистично достовірних відмінностей в групах осіб з низьким та високим рівнем самооцінки. Самоконтроль – збір інформації про те, як іде виконання плану в реальному спілкуванні, поведінці, діяльності

За шкалою «корекція» в досліджуваних групах не було виявлено статистично достовірних відмінностей. Корекція – зміни реальних дій, поведінки, спілкування, переживань, а також самої системи саморегуляція. Людина шукає відповідь на питання: як бути далі? Відповідь на це питання залежить від результатів самоконтролю. Якщо йде задумано, то людина може продовжувати діяти так само, повторити ще і ще раз, щоб переконатися в ефективності знайденої системи саморегуляція. Фактично – це перехід саморегуляції, закріплення того нового, що було знайдено процесі саморегуляція. Якщо самоконтроль показує, що є розрив між бажаним і дійсним, що є помилки в поведінці і діяльності, то виникають нові питання що потрібно змінити в своїх вчинках і діях?

За шкалою «загальна здатність саморегуляція» були виявлені статистично достовірні відмінності на рівні статистичної значущості $p \leq 0,001$, вищий рівень був діагностований у осіб з високим рівнем самооцінки. У досліджуваних з високим рівнем самооцінки визначається більш високі показники загального рівня саморегуляції. Такі особи самостійні, гнучко і адекватно реагують на зміну умов, висунення і досягнення мети у них в значній мірі усвідомлено. При високій мотивації досягнення вони здатні формувати такий стиль саморегуляції, який дозволяє компенсувати вплив особистісних, характерологічних особливостей,

що перешкоджають досягненню мети. Чим вище загальний рівень усвідомленої регуляції, тим легше людина опановує новими видами активності, впевненіше почуває себе в незнайомих ситуаціях, тим стабільніше його успіхи в звичних видах діяльності. У респондентів з низьким рівнем самооцінки за даною шкалою потреба в усвідомленому плануванні та програмуванні своєї поведінки менш сформована, вони більш залежні від ситуації і думки оточуючих людей. У таких досліджуваних знижена можливість компенсації несприятливих для досягнення поставленої мети особистісних особливостей, в порівнянні з піддослідними першої групи.

Висновки. Отже, в результаті проведеного аналізу теоретичних досліджень, ми виявили, що проблемі саморегуляції, саопрезентації та самооцінки присвячено чимало досліджень у вітчизняній і зарубіжній психології. Самопрезентація та саморегуляція являються важливими аспектами життя кожної людини, а самооцінка відноситься до ядра особистості й суттєво впливає на поведінку та здібності індивіда. Самопрезентація – це процес виконання соціальних ролей упродовж усього життя, засіб організації власної поведінки людиною. Саморегуляцію потрібно відрізнити від самопрезентації. Саморегуляція – процес творчий, він пов'язаний зі створенням нового, зустріччю з незвичайною ситуацією або протиріччям, необхідністю постановки нових цілей, пошуком нових рішень і засобів досягнення цілей. Самооцінка виступає як відносно стійкий структурний утвір, компонент самопізнання і як процес самооцінювання. У процесі життєдіяльності ці поняття йдуть поруч і не можуть бути відокремленими, та не впливати один на одного.

У осіб з високим рівнем самооцінки значущо переважають такі складові самопрезентації як самопросування, та варіативність поведінки. А у осіб з низьким рівнем самооцінки переважають показники як прагнення сподобатися, прилежності та демонстрації своєї слабкості. Адекватна чи навіть дещо висока самооцінка як правило, стає невід'ємною якістю успішної людини, незалежно від будь-якої професії, а для цього особливо необхідне вміння самопоросування і відповідна тактика самопрезентації, яка передбачає варіативність поведінкових механізмів, а також здібність до варіативної поведінки у зв'язку зі зміною обставин. Особи ж з низьким рівнем самооцінки менш схильні до ризику, більше потребують прийняття соціумом, та відповідно прагнуть бути морально бездоганними та виглядати привабливими, а іноді здаватися слабкими.

У досліджуваних з високим рівнем самооцінки визначається більш високі показники загального рівня саморегуляції. Такі особи самостійні, гнучко і адекватно реагують на зміну умов, висунення і досягнення мети у них в значній мірі усвідомлено. У респондентів з низьким рівнем самооцінки за даною шкалою потреба в усвідомленому плануванні та програмуванні своєї поведінки менш сформована, вони більш залежні від ситуації і думки оточуючих людей. У таких досліджуваних

знижена можливість компенсації несприятливих для досягнення поставленої мети особистісних особливостей, в порівнянні з респондентами першої групи. Особи з низькою самооцінкою потрапляють в замкнуте коло поведінкових стереотипів і негативних очікувань. Ефективність саморегуляції знижується.

Таким чином, самооцінка, будучи ядром особистості, відіграє роль важливого регулятора поведінки і дій людини. Саме від неї залежить те, чи буде людина жити в гармонії з навколишнім світом і наскільки вдало він вибудує стосунки з іншими. Самооцінка впливає на всі сфери життєдіяльності людини, а також на його життєву позицію (вона впливає на відносини людини з іншими людьми і суспільством в цілому, на рівень вимогливості і критичності до самого себе, на формування ставлення особистості до своїх успіхів або невдач і т. д.). Тому самооцінка не тільки позначається на ефективності та успіху діяльності людини в даний момент, але і визначає весь подальший процес розвитку самої особистості. Самооцінка – це результат розумових операцій (порівняння, аналізу та синтезу), в якому постійно присутній емоційний компонент (суб'єктивне переживання). Самооцінка виконує функцію посередника між самосвідомістю особистості і її соціальним оточенням в процесі саморегуляції поведінки. Самооцінка як образ "Я" – це результат самопізнання, це психологічне утворення, яке забезпечує головну функцію саморегуляції – функцію цілепокладання; як узагальнений, глобальний механізм саморегуляції на особистісному рівні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абульханова-Славская К. А. Проблема соотношения личности, индивидуальности, субъекта. В кн.: Современная личность: Психологические исследования. Москва: ИП РАН, 2012. С. 17–35.
2. Бех І. Д. Від волі до особистості. Київ: Україна-Віта, 1995. 202 с.
3. Галузинський В. М. Педагогіка: теорія та історія. Київ: Вища шк., 1995. 237 с.
4. Гоффман І. Представление себя другим в повседневной жизни. Москва: Канон-Пресс, 2000. 304 с.
5. Журавлева И. А. Феномен самопрезентации личности в психологии. Вестник университета. Москва: Из-во Государственный университет управления. 2012. №12 С. 248–253.
6. Кавецкий И. Т., Рыжковская Т. Л., Коверзнева И. А., и др. Основы психологи и педагогики: учебник. Минск: Изд-во МИУ, 2010. 352 с.
7. Клочко В. Е. Онтология смысла и смыслообразование. Вестник Московского ун-та. Серия 14. 2013. №2. С.106–120.
8. Конопкин О. А. Психическая саморегуляция произвольной активности человека. Структурно-функциональный аспект. Вопросы психологии. 1995. № 1. С. 5–13.

9. Лебедев-Любимов А. Н. Психология рекламы. Санкт-Петербург: Питер, 2003. 368 с.
10. Липкина А. И. Самооценка. Москва: Знание, 1976. 64 с.
11. Майерс Д. Социальная психология: пер. с англ. 7-е изд. Санкт-Петербург: ПитерКом, 2007. 793 с.
12. Михайлова Е. В. Самопрезентация: теории, исследования, тренинг. Санкт-Петербург: Речь, 2007. 224 с.
13. Моросанова В. И., Коноз Е. М. Стилевая саморегуляция поведения человека. Вопросы психологии. 2000. №2. С. 118–127.
14. Оржеховська В. М., Хілько Т. В., Кириленко С. В. Посібник з самовиховання. К.іів: ІЗМН, 1996. 192 с.
15. Селюкова Т. В., Мохонько Д. С. Особливості копінг-стратегій у осіб схильних до прокрастинації. Проблеми екстремальної та кризової психології. Збірник наукових праць. Вип. 20. Харків: НУЦЗУ, 2016. С. 242–254.
16. Сергієнко Н. П. Особливості професійної мотивації майбутніх рятувальників з різним рівнем самооцінки. Проблеми екстремальної та кризової психології. Збірник наукових праць. Вип. 19. Харків: НУЦЗУ, 2016. С. 206–214.
17. Чигирин Т. О. Сучасні підходи до вивчення феномену самопрезентації. Неперервна професійна освіта: теорія і практика. 2013. № 3-4. С. 153–157.
18. Шепель В. М. Имиджелогия. Как нравиться людям: учеб. пособие. Москва: Народное образование, 2002. 360 с.

ТРАНСЛІТЕРАЦІЙНИЙ ПЕРЕКЛАД СПИСКУ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Abul'hanova-Slavskaja K. A. Problema sootnoshenija lichnosti, individual'nosti, sub#ekta. V kn.: Sovremennaja lichnost': Psihologicheskie issledovanija. Moskva: IP RAN, 2012. S. 17–35.
2. Beh I. D. Vid voli do osobistosti. Kiiv: Ukraïna-Vita, 1995. 202 s.
3. Galuzins'kij V. M. Pedagogika: teorija ta istorija. Kiiv: Vishha shk., 1995. 237 s.
4. Goffman I. Predstavlenie sebja drugim v povsednevnoj zhizni. Moskva: Kanon-Press, 2000. 304 s.
5. Zhuravleva I. A. Fenomen samoprezentacii lichnosti v psihologii. Vestnik universiteta. Moskva: Iz-vo Gosudarstvennyj universitet uprvlenija. 2012. №12 S. 248–253.
6. Kaveckij I. T., Ryzhkovskaja T. L., Koverzneva I. A., i dr. Osnovy psihologi i pedagogiki: uchebnik. Minsk: Izd-vo MIU, 2010. 352 s.
7. Klochko V. E. Ontologija smysla i smysloobrazovanie. Vestnik Moskovskogo un-ta. Serija 14. 2013. №2. S.106–120.
8. Konopkin O. A. Psihicheskaja samoreguljacija proizvod'noj

aktivnosti cheloveka. Strukturno-funkcional'nyj aspekt. Voprosy psihologii. 1995. № 1. S. 5–13.

9. Lebedev-Ljubimov A. N. Psihologija reklamy. Sankt-Peterburg: Piter, 2003. 368 s

10. Lipkina A. I. Samoocenka. Moskva: Znanie, 1976. 64 s.

11. Majers D. Social'naja psihologija: per. s angl. 7-e izd. Sankt-Peterburg: PiterKom, 2007. 793 s.

12. Mihajlova E. V. Samoprezentacija: teorii, issledovanija, trening. Sankt-Peterburg: Rech', 2007. 224 s.

13. Morosanova V. I., Konož E. M. Stilevaja samoreguljacija povedenija cheloveka. Voprosy psihologii. 2000. №2. S. 118–127.

14. Orzhehovs'ka V. M., Hil'ko T. V., Kirilenko S. V. Posibnik z samovihovannja. K.iiv: IZMN, 1996. 192 s.

15. Seljukova T. V., Mohon'ko D. S. Osoblivosti koping-strategij u osib shil'nih do prokrastinacii. Problemi ekstremal'noi ta krizovoї psihologii. Zbirnik naukovih prac'. Vip. 20. Harkiv: NUCZU, 2016. S. 242–254.

16. Sergienko N. P. Osoblivosti profesijnoi motivacii majbutnih rjatuval'nikiv z riznim rivnem samoocinki. Problemi ekstremal'noi ta krizovoї psihologii. Zbirnik naukovih prac'. Vip. 19. Harkiv: NUCZU, 2016. S. 206–214.

17. Chigirin T. O. Suchasni pidhodi do vivchennja fenomenu samoprezentacii. Neperervna profesijna osvita: teorija i praktika. 2013. № 3-4. S. 153–157.

18. Shepel' V. M. Imidzhelogija. Kak nravit'sja ljudjam: ucheb. posobie. Moskva: Narodnoe obrazovanie, 2002. 360 s.

УДК 159.9.07

Виноградова К.С., магістр кафедри психології діяльності в особливих умовах Національного університету цивільного захисту України, e-mail: vinogradovakristina@mail.ua;

Льїна Ю.Ю., к. біол. наук, доцент, доцент кафедри психології діяльності в особливих умовах Національного університету цивільного захисту України, e-mail: Julija-illina@mail.ru

ЛІДЕРСЬКІ ЯКОСТІ ТА ЇХ ПРОЯВ У МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СИЛ ОХОРОНИ ПРАВОПОРЯДКУ

Лідерство — це соціально-психологічний феномен, що пов'язаний з динамічними процесами у малій групі; поняття, яке характеризує відношення домінування і підпорядкованості в групі. Лідер - індивід, у якого найяскравіше виражені певні якості, внаслідок чого його професійна діяльність найбільш продуктивна. Лідерські якості найбільш важливі для майбутніх фахівців сил охорони правопорядку, за допомогою яких військовослужбовці мають можливість успішно керувати підлеглими та виконувати професійну діяльність. У лідера повинні бути розвинені такі якості,

як цілепокладання, відповідальність, ініціативність, стресостійкість, комунікативність, емоційний контроль та необхідна нормальна самооцінка.

Ключові слова: лідерські якості, особистість фахівця сил охорони правопорядку.

Лидерство – это социально-психологический феномен, связанный с динамическими процессами в малой группе, понятие, характеризующее отношения доминирования и подчинения в группе. Лидер – индивид, у которого лучше всего выражены определенные качества, вследствие чего его профессиональная деятельность наиболее продуктивна. Лидерские качества являются наиболее важными для будущих специалистов сил охраны правопорядка, с их помощью военнослужащие имеют возможность успешно руководить подчиненными и выполнять профессиональную деятельность в целом. У лидера должны быть развиты такие качества, как целеполагание, ответственность, инициативность, стрессоустойчивость, коммуникативность, эмоциональный контроль и необходима нормальная самооценка.

Ключевые слова: лидерские качества, личность специалиста сил охраны правопорядка.

Постановка наукової проблеми. Ефективність діяльності особистості в колективі багато в чому залежить від її активності й ініціативності, від уміння налагодити відносини із членами групи, виявити свої можливості й т. д. У цих відносинах особливе місце займає такий феномен, як лідерство. Одними з основних необхідних психологічних якостей для фахівців сил охорони правопорядку є лідерські якості. Однак від природи не кожен майбутній фахівець має повний набір лідерських якостей, необхідних для високоефективного керівництва та повноцінного виконання своїх службових обов'язків. Актуальність обраного напрямку обумовлена недостатньою розробленістю даної теми в сучасній психології, а також відсутністю комплексних рекомендацій щодо формування лідерських якостей.

Проблемами лідерства займалися не лише такі вітчизняні вчені, як В. Городяненко, А. Кравченко, Б. Паригін, І. Столяр, Л. Уманський та інші, але й багато зарубіжних соціологів і психологів. Серед них К. Левін, Д. Макгрегор, М. Харріс, Р. Хаус, Ч. Хенді, Е. Флейшман, Дж. Френч та ін.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Термін «лідер» має два значення. Перше – індивід, у якого найяскравіше виражені корисні (з погляду внутрішньогрупового інтересу) якості, внаслідок чого він здається найбільш продуктивним. Такий лідер служить зразком для наслідування, своєрідним «еталоном», до якого мають, з погляду групових цінностей, прислуховуватись інші члени групи. Вплив такого лідера ґрунтується на психологічній суб'єктивності (тобто на сприйнятті іншими членами групи) [5].

Друге значення – це обличчя, за яким дана група визнає право приймати рішення, найвагоміші з погляду групового інтересу. Автори-

тет цього лідера ґрунтується на здібності об'єднувати інших для досягнення групової мети. Таке обличчя, незалежно від стилю лідерства, регулює відносини у групі, відстоює її цінності в міжгруповому спілкуванні, впливає на формування внутрішньогрупових цінностей, й у окремих випадках символізує їх [2].

Лідерство – це соціально-психологічний феномен, що пов'язаний з динамічними процесами у малій групі; поняття, яке характеризує відношення домінування і підпорядкованості в групі [4].

Лідерство є результатом дії як об'єктивних чинників (мети і завдань групи в конкретній ситуації), так і суб'єктивних (потреби, інтереси, індивідуально-психологічні особливості членів групи), а також це дії лідера як ініціатора й організатора групової діяльності [1].

На нашу думку лідерство складається з таких характеристик, як: цілепокладання, самооцінка, відповідальність, ініціативність, стресостійкість, комунікативність та емоційний контроль.

Лідер – це особистість, здатна об'єднувати людей заради досягнення будь-якої мети. Роль лідера полягає в умінні повести людей за собою, забезпечити існування таких зв'язків в системі між людьми, які сприяли б вирішенню конкретних завдань в рамках єдиної мети [6].

Цілеспрямований розвиток лідерських якостей майбутніх фахівців сил охорони правопорядку істотно підвищує ефективність їх професійної підготовки, мотиваційну і практичну готовність до лідерської діяльності, потребу в саморозвитку, самовдосконаленні та самореалізації [3].

Метою нашого дослідження стало вивчення особливостей лідерських якостей у майбутніх фахівців сил охорони правопорядку. На нашу думку, для ефективного вирішення службових завдань, які стоять перед фахівцями сил охорони правопорядку в сучасних умовах, офіцеру керівництво підлеглими необхідно здійснювати у формі лідерства.

Дослідження проводилося в Харківській спеціалізованій школі-інтернаті «Ліцей Правоохоронець».

Для реалізації завдань дослідницької роботи на першому етапі ми вивчили особливості розвитку лідерських якостей та особливості їх прояву у майбутніх фахівців сил охорони правопорядку.

Багатофакторний опитувальник лідерства дозволяє оцінити таку компетенцію як лідерство. При цьому методика дозволяє визначити, який стиль лідерства демонструє людина.

При аналізі отриманих результатів ми враховували те, що у разі отримання від 9 до 12 балів, випробовуваний високо оцінив свої лідерські якості, якщо від 5 до 8 балів – то помірно, і низько якщо від 0 до 4 балів.

Отримані дані респондентів представлено у таблиці 1.

Фактор 1 – вплив, який вказує, що лише 10% досліджуваних можуть сформувати довіру до себе і виступати в якості авторитету, та, при

необхідності, висловлювати свої ідеї.

Таблиця 1

Розподіл показників стилів лідерства у досліджуваних за рівнями (%)

Рівень	Стиль лідерства						
	Вплив	Натхнення	Інтел. стим.	Індив. під-хід	Мотивація	Управління	Надання самостійності
Високий	10	20	10	15	15	20	20
Помірний	70	55	60	65	60	55	50
Низький	20	25	30	20	25	25	30

Фактор 2 – натхнення, що вимірює ступінь, в якій людина здатна використовувати символи і образи, щоб стимулювати роботу інших, підштовхнути до дій, долати перешкоди на шляху досягнення мети. Лише 20% мають високий рівень по цьому фактору, а у 25 % він майже відсутній.

Фактор 3 – інтелектуальна стимуляція, яка показує, щолише 10% досліджуваних заохочують інших до творчого та креативного підходу при вирішенні завдань, а 30% не зможуть створити середовище в колективі, яке дозволяє людям виявляти свої здібності і самореалізовуватися.

Фактор 4 – індивідуальний підхід, він показує ступінь, в якій людина показує зацікавленість в інших людях, здатний знайти індивідуальний підхід до незнайомої людини. Високий рівень цього параметру маютьлише 15% досліджуваних.

Фактор 5 – мотивація. Демонструє, що в 15% досліджувані мотивуютьінших людей на досягнення мети, формують образ результату, позначають його критерії, чітко обумовлюють очікування, а в 25% вони цього не роблять зовсім.

Фактор 6 – управління, яке оцінює те, як людина управляє процесом досягнення мети. 25% досліджуваних задовольняються формальними показниками, та лише 20% прагнуть зробити групову роботу максимально ефективною.

Фактор 7 – надання самостійності, що показує, що 30% досліджуваних схильні все робити самостійно, та лише 20% готові правильно і ефективно організувати групову роботу для досягнення мети.

Ми звернули увагу на те, що у групі невелика кількість досліджуваних мають високі бали по факторам лідерських якостей, тому, на нашу думку, доцільним є покращення цих якостей, за допомогою тренінгу.

Для дослідження цілепокладання ми використали методикку «Ціль-Засіб-Результат». Даний опитувальник, запропонований О.О. Кармановим, розрахований на дослідження особливостей структури діяльності. В основу його покладено загальнонауковий базис Ціль-Засіб-

Результат, що відображає основні риси діяльності. Згідно цій парадигмі будь-яку діяльність можна розглядати як структуру, що складається з трьох компонентів (зазвичай чергуються послідовно). На початку будь-якої діяльності людина, синтезуючи велику кількість інформації, виробляє ціль діяльності, тобто починає представляти більш-менш ясну картину бажаного майбутнього, та кінцевий стан, у який вона хоче привести ситуацію і себе.

Далі в хід вступає засіб, тобто той ресурс, який людина готова витратити для досягнення мети. Підсумком будь-якої діяльності є актуалізація результату - того результату, якого досягла людина.

Всі отримані дані відображені в таблиці 2.

Таблиця 2

Розподіл показників структури діяльності у досліджуваних за рівнями (%)

Рівень	Структура діяльності		
	Ціль	Засіб	Результат
Високий	10	0	60
Середній	60	50	0
Низький	30	50	40

Дані результатів за шкалою «Ціль» свідчить про те, що у 30% досліджуваних виявлено сильний фрустрований стан, що виражається в неможливості ставити перед собою конструктивні цілі. Мотиви діяльності безсистемні, не ієрархізовані. Замість того, щоб ставити реальні цілі діяльності, досягати вагомих результатів, такі досліджувані обмежуються постановкою або «мікроцілей», обмежених поточною ситуацією. 60% досліджуваних ставлять цілі не завжди обґрунтовано. Не всі розумні дії доцільні, іноді схильні до порожнього проведення часу. Що стосується труднощів з вибором мети, легко користується підказкою ззовні, готові прийняти ціль ззовні. Щоб підготувати себе до виконання будь-якої діяльності – їм завжди потрібна певна сила волі, щоб «зібратися». Лише 10% мають оптимальний результат. Такі досліджувані ставлять перед собою реальні цілі, налаштовані на досягнення, мотиви цілепокладання і діяльності в цілому систематичні та ієрархізовані. Практично все, що роблять такі випробувані вони можуть пояснити з точки зору доцільності. Такі досліджувані не схильні до порожнього проведення часу. Рішучість пов'язана з легкістю формування цілей.

Дані за шкалою «засіб» показує, що 50% відчувають хронічну нестачу засобів досягнення поставлених цілей. Їх типові прояви обмеженості у виборі засобів: низький енергетичний потенціал, переважання парасимпатичної складової вегетативної нервової системи, конформність, сильна залежність від ситуації та інших людей (в першу чергу від їх думки), сугестивність, велика кількість психологічних комплексів, які в тому числі заважають використовувати весь свій внутрішній потенці-

ал. 50% досліджуваних періодично зустрічаються з труднощами у виборі засобів (мова йде про психологічні бар'єри). Причиною такої скутості часто буває відсутність конструктивної, досяжної мети. Також одним з факторів такої поведінки є комплекс причин, який можна назвати «страхом самовираження». В професійній сфері таких досліджуваних переважають «енергозберігаючі мотиви» та вони зовсім не проявляють спонтанної поведінки. Оптимального результату по цій шкалі немає ні у кого. Це означає, що поміж досліджуваних немає людей, які досить вільні у виборі засобів, та поведінка яких настільки спонтанна, наскільки цього вимагає ситуація. У досліджуваних немає хорошого енергетичного потенціалу та збалансованості симпатки і парасимпатки. Їх поведінка блокується комплексами, підозрілістю та негативізмом.

За шкалою «результат» ми бачимо, що 60% досліджуваних схильні переоцінювати результат своєї діяльності. Удача викликає напади сильних веселощів, невдачі провокують неадекватне горе. Навіть незначні події здатні викликати справжнє потрясіння. Особистісне зростання таких випробуваних непередбачуване, багато в чому випадкове. Як правило, у них підвищена тривожність та інтерес до свого внутрішнього світу. Оптимальний результат не отримав жоден із досліджуваних, отже немає тих, хто досить тверезо оцінюють результати своєї діяльності – вони або переоцінюють, або недооцінюють результати. В оцінках інших людей та подій досить упереджені. У таких досліджуваних можуть виникати труднощі з особистісним, нормально динамічним розвитком. 40% досліджуваних схильні недооцінювати результати своєї діяльності. Можливі ригідність, зайва критичність. В оцінках поведінки інших людей переважає відтінок критики, несхвалення. Такі досліджувані рідко відчують сильні емоції, навіть найефектніші результати не викликають яскравого задоволення або ж прикрощів.

Таким чином, параметри ціль, засіб та результат потребують корекції. Ми вважаємо, що для розвитку цих якостей доцільно буде провести тренінг. Методика «Ефективність лідерства» дозволила нам оцінити не лідерські якості, а можливу практичну діяльність людини у ролі лідера, з точки зору її потенційної ефективності.

Таблиця 3

Розподіл показників ефективності лідерства у досліджуваних за рівнями (% , бали)

Рівень ефективності	Ефективність лідерства		
	Показник	%	бали
Високий		10	30,7
Середній		40	21,3
Низький		50	6,2

Високоєфективний стиль керівництва у 10% досліджуваних (середній бал 30,7), середньоєфективний виявлений у 40%, з середнім балом

21,3, а малоефективний стиль лідерства мають 50% досліджуваних (середній бал 6,2). Використання корекційних засобів може покращити результат.

Для вивчення загальної самооцінки ми використовували опитувальник Казанцевої Г.М. Досліджуваним необхідно було обрати ту відповідь, яка найбільшою мірою відповідає поведінці в аналогічній ситуації. Рівень ініціативності ми досліджували за допомогою тесту «Самостійність та ініціативність».

Підраховані результати щодо розподілу показників представлені в таблиці 4.

Таблиця 4

Розподіл показників самооцінки та ініціативності у досліджуваних за рівнями (%)

Рівень \ Показник	Самооцінка	Ініціативність
Високий	15	10
Середній	40	30
Низький	45	60

Отже, високу самооцінку мають 15% досліджуваних. Вони, можливо, переоцінюють свої можливості, результати діяльності, особистісні якості, зовнішність, та не прислуховуються до думки інших людей. Ці параметри можуть заважати гарному лідеру. Середній рівень самооцінки виявлено у 40%, Вони лідирують у своїх групах, маютьсамоповагу і почуття впевненості в собі,можуть або самостійно приймати рішення, або прислуховуватися до чужих думок. Занижену самооцінка у 45% досліджуваних, у яких виникають почуття невпевненості, страху або апатії. У цій ситуації лідерські якості не будуть розвиватися, а можуть взагалі не проявлятися. Такі випробувані мають низьку соціальну активність.

За даними методики «Самостійність та ініціативність» лише 10% досліджуваних досить ініціативні люди, які здатні впливати на думку оточуючих, а також приймати самостійні рішення. У професійній діяльності вони в змозі встановлювати позитивні контакти, аналізувати помилки, залягоджувати конфлікти, пропонувати ефективні шляхи вирішення багатьох проблем. Середній, найбільш оптимальний, рівень мають 30%. Низька ініціативність у 45% досліджуваних, вони готові виконувати чужі розпорядження, свої рішення приймати не люблять, як і брати на себе будь-яку відповідальність, вони у майбутньому малоініціативні співробітники.

Рівень стресостійкості ми визначали за допомогою методики «Перцептивна оцінка типу стресостійкості». Лише 5% досліджуваних набрали від 0 до 10 балів, що означає, що вони належать до типу Б. Такі випробувані чітко визначають мету своєї діяльності і вибирають оптимальні шляхи її досягнення. Вони прагнуть впоратися з труднощами самі, труднощі та їх виникнення аналізують, роблять правильні висновки. Можуть довгий час

працювати з великим напруженням сил. Уміють і прагнуть раціонально розподіляти час. Несподіванки, як правило, не вибивають їх з колії. Люди типу Б – стресостійкі. Невеликий відсоток – 15% респондентів набрали від 10 до 20 балів, що свідчить про схильність до типу Б, але помірно виражену. Вони часто проявляють стресостійкість, але не завжди.

До типу А належать 35% досліджуваних, їх результати від 30 до 40 балів. Випробувані такого типу характеризуються прагненням до конкуренції, досягнення мети, зазвичай бувають не задоволені собою і обставинами і починають рватися до нової мети. Часто вони проявляють агресивність, нетерплячість, гіперактивність, у них швидка мова, постійна напруга лицьової мускулатури. Майже половина досліджуваних – 45% набрали від 20 до 50 балів, що означає схильність до типу А, але помірно виражену. Нестійкість до стресів у них проявляється нерідко.

Для покращення результатів, на нашу думку доцільним буде використання соціально-психологічного тренінгу.

Наступний етап – це дослідження рівня товарищескості та комунікативності. Для цього ми використали тест Ряховського. Отримані дані представлені у таблиці 5.

Таблиця 5

Розподіл показників комунікативності у досліджуваних за рівнями (%)

Рівень	Показник	Комунікативність
Високий		10
Середній		50
Низький		40

Низький рівень комунікативності мають 40% досліджуваних, що означає, що вони некоммунікбельні. На них, як правило, важко покласти в справі, яке вимагає групових зусиль. Такі досліджувані замкнуті, неговіркі, віддають перевагу самотності, тому у них мало друзів. Нова робота і необхідність нових контактів виводять їх з рівноваги. 50% досліджуваних мають середній рівень. Такі досліджувані товариські і в незнайомій обстановці відчують себе цілком упевнено. І все ж з новими знайомляться з оглядкою, у суперечках і диспутах беруть участь неохоче. Вони допитливі, охоче слухають цікавого співрозмовника, досить терплячі в спілкуванні, відстоюють свою точку зору без запальності. У той же час не люблять гучних компаній; екстравагантні витівки і багатослівність викликають у них роздратування. За результатами випробування з високим рівнем 40%. Вони дуже товариські (часом, можливо, навіть надміру). Цікаві, говіркі, люблять висловлюватися з різних питань, що, буває, викликає роздратування навколишніх. Люблять бути в центрі уваги, нікому не відмовляють в проханнях, хоча не завжди можуть їх виконати. Їм бракує посидючості, терпіння і відваги при зіткненні з серйозними проблемами. Можливо, іноді, беруться за будь-яку

справу, хоча не завжди можуть успішно довести його до кінця. З цієї причини керівники і колеги можуть ставитися до них з деяким побоюванням і сумнівами.

Для дослідження емоцій ми використали методику Холла «Опитувальник на емоційний інтелект» з метою виявлення здатності розуміти відносини особистості, що репрезентується в емоціях і управлінні емоційною сферою на основі прийняття рішень. Емоційна обізнаність на високому рівні лише у 15%, які усвідомлюють і розуміють свої емоції, тому в них відбувається постійне поповнення власного словника емоцій. Люди з високою емоційною обізнаністю в більшій мірі обізнані про свій внутрішній стан. Управляють своїми емоціями лише 10% респондентів, які характеризуються емоційною відхідливістю, емоційною гнучкістю і т.д., іншими словами, довільно керують своїми емоціями. Самомотивація на високому рівні у 10%, які не здатні управляти своєю поведінкою, за рахунок управління емоціями. 10% досліджуваних з високим рівнем емпатії, які розуміють емоції інших людей, вміють співпереживати емоційному стану іншої людини, та готові надати підтримку. Розпізнавання емоцій інших людей на високому рівні у 15% досліджуваних, які вправно уміють впливати на емоційний стан інших людей.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Проведений констатуючий експеримент свідчить про те, що наступним нашим кроком доцільно буде розробити та використати соціально-психологічний тренінг, для покращення таких складових лідерських якостей, як: цілепокладання, відповідальність, ініціативність, стресостійкість, комунікативність, емоційний контроль, та нормальна самооцінка.

Соціально-психологічний тренінг є ефективним для розвитку лідерських якостей майбутніх фахівців сил охорони правопорядку. При цьому військовослужбовці мають можливість формувати успішний лідерський досвід та переносити його на реальні професійні ситуації.

До першого блоку тренінгу будуть включені такі завдання: усвідомлення значення планування і визначення мети для навчання і майбутньої професії; освоєння видів і способів постановки цілей; усвідомлення можливостей трансформації проблем в цілі; освоєння технологій і принципів ціле покладання; усвідомлення ролі зворотного зв'язку для визначення мети.

При проведенні тренінгу на самооцінку ми будемо встановлювати зв'язок між лідерськими якостями та самооцінкою та мотивували на нормалізацію самооцінки.

Для формування відповідальності ми звернемо увагу на розвиток обов'язковості, привчання фіксувати та виконувати зобов'язання і приймати відповідальність за наслідки своїх дій. Також ми плануємо розширити коло відповідальності і в особистісній, і в професійній сфері.

Четвертий блок матиме на меті розвиток ініціативності, тобто усвідомлення та розвиток особистих джерел ініціативності, що впливають на ефективність поведінки в професійних ситуаціях.

Завданнями на підвищення рівня стресостійкості будуть: розвиток стійкості до стресових ситуацій; збільшення витривалості і працездатності; розкриття прихованих можливостей; навчання самотійно справлятися зі стресом завдяки різним відновлювальним технікам.

Метою тренінгу з покращення самопрезентації - це навчання мові рухів тіла, осмислення основних бар'єрів здійснення публічної та соціальної взаємодії та освоєння навичок успішної самопрезентації.

При проведенні комунікаційного тренінгу передбачається навчання методам знаходження рішення в конфліктних ситуаціях; здійснення допомоги учасникам навчитися неупереджено оцінювати конфліктну ситуацію; допомагали учасникам скоригувати свою поведінку в бік зниження конфліктогенності.

В управлінському тренінгу ми будемо ставити такі задачі, як: розвиток управлінських навичок; вивчення інструментів управління: постановка завдань, контроль виконання, мотивація підлеглих, делегування; підвищення ефективності виконання управлінських завдань; збільшення усвідомленості управлінських рішень і дій.

При проведенні тренінгу на емоційний контроль передбачається формування самоконтролю в поведінці і в спілкуванні та розширення знань учасників про методи самотійної регуляції власного емоційного стану.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андриенко Е. В. Социальная психология: учебное пособие для студентов пед.вузов. Москва: Просвещение, 2000. 339 с.
2. Крысько В. Г. Социальная психология: словарь-справочник. Минск: Харвест, 2004. 688 с.
3. Мальцев Л. С. Деятельность органов военного управления по поддержанию и укреплению воинской дисциплины. Минск: Воениздат, 1998. 339 с.
4. Роббер М. А. Психология индивида и группы. Москва: Прогресс, 1988. 374 с.
5. Семечкин Н. И. Социальная психология: учебник для вузов. Санкт-Петербург: Питер, 2004. 376 с.
6. Смит Дж. Лидерство в сфере профессиональных услуг. Пер. с англ. Днепрпетровск: Баланс Бизнес Букс, 2005. 288 с.
7. Ільїна Ю. Ю., Кудрявцева Н. О. Особливості часової перспективи та її зв'язок з психологічною безпекою особистості. Проблеми екстремальної та кризової психології. Зб. наук. праць. Вип. 19. Харків: НУЦЗУ, 2016. С. 90–102.

ТРАНСЛІТЕРАЦІЙНИЙ ПЕРЕКЛАД СПИСКУ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Andrienko E. V. Social'naja psihologija: uchebnoe posobie dlja studentov ped.vuzov. Moskva: Prosveshhenie, 2000. 339 s.
2. Krys'ko V. G. Social'naja psihologija: slovar'-spravochnik. Minsk: Harvest, 2004. 688 s.
3. Mal'cev L. S. Dejatel'nost' organov voennogo upravlenija po podderzhaniju i ukrepleniju voinskoj discipliny. Minsk: Voenizdat, 1998. 339 s.
4. Robber M. A. Psihologija individa i gruppy. Moskva: Progress, 1988. 374 s.
5. Semechkin N. I. Social'naja psihologija: uchebnik dlja vuzov. Sankt-Peterburg: Piter, 2004. 376 s.
6. Smit Dzh. Liderstvo v sfere professional'nyh uslug. Per. s angl. Dnepropetrovsk: Balans Biznes Buks, 2005. 288 s.
7. Il'ina Ju. Ju., Kudrjavceva N. O. Osoblivosti chasovoї perspektivi ta її зв'язok z psihologichnoju bezpekoju osobistosti. Problemi ekstremal'noї ta krizovoї psihologії. Zb. nauk. prac'. Vip. 19. Harkiv: NUCZU, 2016. S. 90–102.

УДК 796.07+612.821:159.9]:614.8+355.233

Герасимчик А.П., канд. психол. наук, доцент, первый заместитель начальника Университета гражданской защиты МЧС Беларуси;
Богданович А.Б., канд. истор. наук, доцент, заведующий кафедрой гуманитарных наук Университета гражданской защиты МЧС Беларуси;
Сергеев В.Н., канд. истор. наук, доцент, доцент кафедры гуманитарных наук Университета гражданской защиты МЧС Беларуси.

ОСОБЕННОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ОТБОРА РАБОТНИКОВ МЧС РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ НА РАННИХ ЭТАПАХ ПРОФЕССИОНАЛИЗАЦИИ

Стаття присвячена розгляду специфіки професійного психологічного відбору в системі МЧС Республіки Білорусь. Акцент зроблений на дослідженні відбору на ранніх етапах професіоналізації, що здійснюються у вищому навчальному закладі міністерства. Підкреслюється роль і значення відбору в зв'язку з особливими вимогами, що пред'являються характером професійної діяльності майбутніх офіцерів-рятувальників. Розкрито принципи відбору, застосування яких гарантує високу достовірність результатів: цілеспрямованість, комплексність, об'єктивність, актуальність, особистісний підхід, особистісно-діяльнісний принцип. Проаналізовано критерії, зміст і інструментарій відбору. Вказані його етапи: психодіагностичне обстеження, що складається з двох-трьох стадій, а також психофізіологічне дослідження для ряду категорій. Разом з тим підкреслюються і складності: неповне правове регулювання процедури, рекомендаційний характер висновків, превалювання кількісних методик. Вказано на необхідність подальшого вдосконалення і розвитку системи професійного психологічного відбору.

Ключові слова: професійний відбір, психологічний відбір, органи і підрозділи з надзвичайних ситуацій, показники особистості, професійна придатність, професіоналізація.

Статья посвящена рассмотрению специфики профессионального психологического отбора в системе МЧС Республики Беларусь. Акцент сделан на исследовании отбора на ранних этапах профессионализации, осуществляемых в высшем учебном заведении министерства. Подчеркивается роль и значение отбора в связи с особыми требованиями, предъявляемыми характером профессиональной деятельности будущих офицеров-спасателей. Раскрыты принципы отбора, применение которых гарантирует высокую достоверность результатов: целенаправленность, комплексность, объективность, актуальность, личностный подход, личностно-деятельностный принцип. Проанализированы критерии, содержание и инструментарий отбора. Указаны его этапы: психодиагностическое обследование, состоящее из двух-трех стадий, а также психофизиологическое исследование для ряда категорий. Вместе с тем подчеркиваются и сложности: неполное правовое регулирование процедуры, рекомендательный характер выводов, превалирование количественных методик. Указано на необходимость дальнейшего совершенствования и развития системы профессионального психологического отбора.

Ключевые слова: профессиональный отбор, психологический отбор, органы и подразделения по чрезвычайным ситуациям, показатели личности, профессиональная пригодность, профессионализация.

Постановка проблемы. В связи с возрастанием роли антропогенных факторов в различных сферах жизни общества, проблема человека становится одной из центральных во всей системе современной науки. В ее решении особая роль принадлежит психологии. Изучая человека как субъект труда, познания и общения, она неизбежно становится связующим звеном между гуманитарными и техническими науками. Психология управления, психология труда, психофизиология, психодиагностика и иные отрасли психологической науки тесно связаны с системой управленческого знания, педагогической и профессиональной деятельности.

То есть всеми теми сферами, совершенствование которых предполагает опору на знания о человеке, закономерностях его деятельности и поведении, возможностях и способностях, психологических различиях между людьми, об их взаимодействии в трудовых коллективах. Среди наиболее существенных задач, стоящих перед психологией как прикладной дисциплиной следует упомянуть проблему отбора и расстановки кадров. Независимо от того, какие функции в системе будет исполнять кандидат, речь всегда идет о психологическом отборе лиц, способных обеспечить наибольшую эффективность выполнения задач. Владеть методами отбора в той или иной степени должны не только специалисты, но и руководители всех рангов при оценке своих подчиненных, выдвижении их на более высокую должность, при приеме на работу новых сотрудников и т.д.

Значение отбора обусловлено и экономической целесообразностью. Так, многолетний опыт применения методик отбора в промышленности и силовых структурах США показал, что эффективность его явля-

ется чрезвычайно высокой. В частности, отсеб непригодных в процессе обучения снижается с 30-40 до 5-8 процентов, аварийность по вине персонала уменьшается на 40-70 процентов, надежность систем управления повышается на 10-25 процентов, затраты на подготовку специалистов уменьшаются на 30-40 процентов [1; 7; 10]. Однако применительно ко многим сферам проблема до сих пор заключается в том, что психологический компонент профотбора зачастую сводится к тестированию и играет явно подчиненную роль.

Особое звучание данный вопрос приобретает в процессе комплектования органов и подразделений по чрезвычайным ситуациям (далее ОПЧС).

Проблема профессионального психологического отбора (далее ППО) специалистов опасных профессий (работников МЧС, сотрудников МВД, военнослужащих, космонавтов, летчиков, подводников и др.) является значимой в рамках основных проблем психологии труда, психологии безопасности, экстремальной психологии [4; 6].

И хотя проблема психологического отбора специалистов экстремальных видов деятельности имеет достаточно проработанные теоретические основы и практические результаты, благодаря исследованиям В.А. Бодрова, Р.М. Грановской, Г.М. Зараковского, А.А. Крылова, П.А. Корчемного, И.Б. Лебедева, Б.Ф. Ломова, В.Л. Марищука, А.Г. Маклакова, В.Н. Машкова, В.А. Пономаренко, К.К. Платонова, Ю.П. Платонова, Я.В. Подоляка, В.А. Пухова, В.Ю. Рыбникова, В.П. Третьякова и др., ее нельзя считать решенной.

Содержательные аспекты ППО. Профессиональная пригодность (соответствие человека в целом требованиям определенной профессиональной деятельности) практически чаще всего оценивается по отсутствию соответствующих особенностей («противопоказаний»), определяющих профнепригодность. Отсутствие у освидетельствуемого человека всех свойств, предусмотренных соответствующими статьями «расписания болезней», определяет заключение о его профпригодности как организма, хотя он как личность может не иметь никаких способностей к данной профессии. Следовательно, под профпригодностью иногда понимают отсутствие соматических противопоказаний к данной профессиональной деятельности.

Определение профессиональной пригодности является задачей экспертизы, которая не имеет права противопоставлять психологические способности человека физическим. Эти две ее стороны нельзя отрывать и от третьей – медицинского отбора. Четвертая сторона отбора – выявление уровня знаний. То есть, получается своеобразный квадрат форм профессионального отбора, стороны которого составляют: психологический отбор, педагогический отбор, отбор по физической подготовленности, медицинский отбор [8]. Отсюда вытекает необходимость ре-

ализации принципа единства отбора, включающего теоретическое изучение и практическое проведение психологического отбора согласованно со всеми другими его формами [9].

Уровень ППО не одинаков для различных профессий, и критерии его оценки различны. На наш взгляд, можно дать следующую сводку критериев, которые говорят об актуальности отбора по способностям: ответственность и опасность как для самого работника, так и для окружающих возможных результатов ошибочных действий; наличие на практике обучаемых, отчисляемых по профессиональному несоответствию или выпускаемых неполноценными специалистами; высокая стоимость профессионального обучения и его сложность; необходимость, в отдельных случаях, сокращенных сроков подготовки специалистов [9].

Разработка новых инструментальных методик ППО, а также подбор наиболее адекватных из числа существующих, позволяют надежно оценить профессиональную пригодность будущего специалиста, сделать прогноз успешности его обучения и эффективности последующей профессиональной деятельности; выработать дифференцированные подходы и рекомендации по формированию и коррекции важных психологических качеств курсантов в период обучения в вузе.

Для объективизации результатов ППО необходимы методики, опирающиеся на осуществление предметной деятельности на основе сформированных психических образов, являющихся результатом психического отражения динамики различных объектов или процессов.

Принципы ППО как фактор обоснованности результата. Точность и практическая значимость оценки профессиональной пригодности специалиста во многом зависят от того, насколько полно учитываются основные принципы профотбора, среди которых особое значение имеют следующие.

Принцип целенаправленности изучения личности, в соответствии с которым в ходе оценки профессиональной пригодности выявлению должны подлежать, прежде всего, те индивидуально-психологические особенности человека, которые, главным образом, будут определять успешность его подготовки к конкретной практической работе и ее эффективность [7; 12; 13].

Принцип комплексности оценки профессиональной пригодности требует всестороннего анализа и сопоставления всех данных о человеке, проявляющихся в различных видах деятельности и характеризующих его на уровне частных психологических свойств и отдельных психических процессов: время реакции, особенности внимания, памяти, мышления и т.д. [10; 11].

Личностно-деятельностный принцип, являющийся одним из основных методологических принципов профотбора, требует разработки критериев оценки профессиональной пригодности по результатам профессиографического исследования деятельности с учетом конкретных

спеціальностей. В ході професіографії виявляють особливості професійної діяльності спеціаліста, обґрунтовують вимоги до його професійно важливим психологічним якостям [15].

Принцип об'єктивності оцінки профпридатності вимагає врахування всіх необхідних даних про спеціаліста і ретельної їх перевірки (вточненні) [2].

Обґрунтованість оцінки профпридатності – принцип, в відповідності з яким профотбір повинен проводитися тільки для тих спеціальностей, для яких встановлена достовірна залежність успішності навчання і наступної професійної діяльності від рівня розвитку у кандидата психологічних якостей, необхідних для успішної діяльності по даній спеціальності [7; 12].

Принцип актуальності психологічного відбору не слід відокремлювати від принципу його відносності. Так, критерії військово-медичного відбору різні для мирного і воєнного часу.

С позицій принципу особистісного підходу в основі психологічного профотбору лежить всебічне вивчення динамічної функціональної структури особистості освідомлюваного. Тому профотбір повинен будуватися з можливо більшим врахуванням принципу динамічності, т. є. оцінки здібностей в їх розвитку, динаміці [9].

Общие требования к работникам в контексте профессиональных задач ОПЧС. Основними завданнями ОПЧС є: реалізація державної політики в сфері запобігання і ліквідації надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру, управління громадянської обороною, здійснення державного нагляду, контрольних, дозволових і інших спеціальних функцій в області захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій, громадянської оборони і забезпечення пожежної безпеки, забезпечення функціонування державної системи запобігання і ліквідації надзвичайних ситуацій, координація діяльності інших республіканських органів державного управління, місцевих виконавчих і розпорядчих органів по запобігання і ліквідації надзвичайних ситуацій, виконання інших завдань відповідно до законів Республіки Білорусь і рішеннями Президента Республіки Білорусь.

Многочисленність завдань, що вирішуються міністерством вимагає багатифункціональної підготовки випускників вузів МЧС до різних видів діяльності, в тому числі (як до основної) – оперативно-тактичними діями по ліквідації надзвичайних ситуацій, що, крім того, вимагає вміння приймати ефективні і грамотні рішення.

Професійна діяльність працівників МЧС характеризується впливом значущого числа стресогенних факторів і пред'являє підвищені вимоги до професіоналізму і психологічним якостям особистості, забезпечуючим ефективність діяльності

в экстремальных условиях.

Экстремальный характер деятельности работников МЧС, значительные физические и нервно-психические нагрузки при ликвидации аварий, катастроф и других чрезвычайных ситуаций обуславливают актуальность и практическую необходимость разработки мероприятий и средств психологического отбора специалистов опасных профессий.

Опасная профессия требует от человека специальной психологической готовности к работе в экстремальных условиях, тем самым, предопределяя ведущее значение личностных характеристик индивидуума (мотивы, потребности, целевые установки, характер, воля); наличие достаточно выраженных врожденных задатков, обеспечивающих высокий уровень поддержания гомеостатических функций различных систем организма; исключительно пластичной нервной системы и т.д. [3; 6]. Разумеется, перечисленные качества складываются в процессе профессионализации, однако максимально эффективным их формирование будет в случае постоянной и системной работы по профессиональной диагностике и отбору на всех этапах.

Задачи и специфика процедуры ППО на ранних этапах профессионализации. Первым этапом профессионального становления будущих работников МЧС является их обучение в вузе министерства. Высокая стоимость подготовки курсантов, значительный процент их отчисления по профессиональному и психологическому несоответствию (отчисляется около 10% от числа поступивших), высокие требования к мотивационной сфере личности, ее эмоционально-волевым качествам и когнитивным способностям определяют необходимость совершенствования профессионального психологического отбора среди абитуриентов вуза МЧС. Важным и определяющим этапом этой работы является разработка психодиагностического инструментария комплексной оценки профессиональной пригодности кандидатов на учебу в вуз МЧС, адекватного их предстоящей деятельности.

В Республике Беларусь ППО кандидатов на поступление в учреждения образования, осуществляющих подготовку специалистов для подразделений по чрезвычайным ситуациям, не имеет твердой юридической базы, поэтому и результаты отбора носят рекомендательный характер. Вывод о профессионально-психологической пригодности кандидата отражается в протоколе установленного образца. Протокол завершается одним из следующих выводов по результатам обследования:

А – «в основном соответствует требованиям». Данный вывод выносится в отношении лиц, у которых предполагают наличие личностных, интеллектуальных и психофизиологических качеств, обеспечивающих успешное выполнение профессиональных обязанностей;

Б – «не полностью соответствует требованиям». Данный вывод выносится в отношении лиц, для которых не могут с уверенностью про-

гнозировать успешное выполнение служебных задач в связи с личностными, поведенческими особенностями, уровнем интеллекта и индивидуальными резервными возможностями.

В некоторых учреждениях образования перед зачислением на обучение психологи дополнительно проводят психодиагностику кандидатов с целью выявления важных познавательных психических процессов личности, а также мотивационных и эмоционально-волевых качеств, необходимых для успешного обучения, овладения выбранной специальностью и эффективного закрепления знаний, навыков и умений в практической деятельности.

ППО, как отмечалось, зачастую базируется на тестах, позволяющих дать лишь ориентировочное заключение о пригодности кандидатов к обучению опасным профессиям и последующей профессиональной пригодности без проведения специального углубленного инструментального психологического обследования. По результатам тестирования все кандидаты разбиваются на три группы: рекомендуемые, нерекондуемые и условно рекомендуемые. Группа условно рекомендуемых необходима в том случае, если количество вакантных мест остается большим по сравнению с числом кандидатов, попавших по результатам тестирования в группу рекомендуемых.

Профессиональный психологический отбор в вуз МЧС Республики Беларусь основывается на специфике деятельности органов внутренних дел и включает:

определение индивидуальных психологических и психофизиологических качеств с целью оценки степени профессиональной пригодности к службе;

выявление признаков нарушений адаптации и скрытых форм нервно-психических расстройств.

Основными критериями в оценке психологической пригодности кандидатов на службу в МЧС в настоящее время являются:

1. Гармоничность и стабильность личностных характеристик кандидатов, что подразумевает зрелость жизненных установок, заинтересованность в службе в сочетании с готовностью принимать ее условия, достаточность интеллектуального уровня и развитые навыки применения предметных знаний на практике.

2. Способность к выполнению «оперативных задач», переносимость эмоционального напряжения, способность как подчиняться, так и действовать самостоятельно, сохранять достаточную устойчивость жизненных позиций, способность противостоять воздействию хронического стресса и переносить импульсное воздействие экстремальных внешних факторов.

3. Устойчивость к социально значимым формам профессиональной деформации, к употреблению психоактивных веществ (алкоголь,

наркотические средства) как средствам решения «проблемы хронического стресса».

4. Осознание социальной значимости статуса сотрудника органов и подразделений по чрезвычайным ситуациям, как представителя силовых структур при контактах с гражданскими лицами как «по долгу службы», так и вне ее, отсутствие утилитарно-потребительского отношения (стремления получить личную выгоду) к предстоящей службе, что находится в прямой взаимосвязи с уровнем правонарушений среди сотрудников ОПЧС.

5. Готовность принять и переносить тяготы службы, связанные с ее военизированным характером (регламентированность отношений в коллективе, необходимость подчиняться приказу и т.п.).

При проведении профессионального психологического отбора кандидатов на службу (учебу) в МЧС используется, как правило, психодиагностическое обследование. Психодиагностическое обследование состоит из двух-трех этапов.

Первый – групповое психологическое обследование с целью получения формализованных данных о психологических особенностях личности с использованием основных психологических методик. Завершается обработкой бланков тестов и формированием пакета первичных материалов по каждому освидетельствуемому.

Второй – индивидуальное психологическое обследование и собеседование с целью получения уточненной и развернутой психологической характеристики.

Третий – проводится при наличии признаков нарушений адаптации и иных требующих уточнения случаев с применением дополнительных методик, требует более длительного по времени индивидуального исследования. На всех трех этапах психодиагностического обследования основным методом исследования является использование тестов-опросников. Прогностичность и достоверность данного метода исследования весьма низкие. В отдельных случаях выносятся заключение о пригодности кандидата на службу (учебу) на основе математической обработки тестовых испытаний.

В отдельных случаях психодиагностическое обследование завершается одним из следующих выводов о пригодности освидетельствуемого к конкретному виду служебной деятельности с обоснованием:

«рекомендуется в первую очередь» (полностью соответствует требованиям к конкретному виду деятельности);

«рекомендуется» (в основном соответствует);

«рекомендуется условно» (минимально соответствует);

«не рекомендуется» (не соответствует).

«Рекомендуется в первую очередь» – выносятся на лиц, в отношении которых специалисты предполагают наличие таких индивидуаль-

ных, интеллектуальных, психологических и функциональных качеств, которые обеспечивают адаптацию организма к условиям и характеру предстоящей деятельности даже в экстремальных ситуациях. Предполагается низкая вероятность развития отклоняющегося поведения и профессиональных заболеваний. Эффективность и надежность служебной деятельности этих лиц ограничивается только уровнем и качеством профессиональной подготовленности.

При этом качественные показатели личности должны соответствовать следующим характеристикам:

- интеллектуальные качества способствуют пониманию специфики предстоящей служебной деятельности;
- развита способность к самоконтролю и самостоятельной коррекции поведения в обычных и экстремальных ситуациях;
- мотивационная направленность обеспечивает достаточную адекватность поведения;
- коммуникативные качества обеспечивают стиль общения адекватный специфике конкретной служебной деятельности;
- уровень физического развития и состояние функциональных систем обеспечивают физическую и психическую работоспособность, определяемую условиями служебной деятельности.

«Рекомендуется» – выносятся на лиц, в отношении которых предполагается наличие таких индивидуально-характерологических особенностей, которые могут затруднить адаптацию к условиям и характеру предстоящей деятельности, особенно в наиболее ответственных или экстремальных ситуациях. Однако после прохождения периода адаптации эффективность и надежность служебной деятельности этих лиц будет достаточно успешной. Для данной категории лиц наиболее важным моментом предупреждения отклоняющегося поведения или нарушения адаптации является выработка устойчивых профессиональных навыков.

«Рекомендуется условно» – выносятся на лиц, у которых индивидуально-характерологические особенности, интеллектуальные психофизические и функциональные качества даже при достаточной профессиональной подготовке не позволяют прогнозировать успешность в конкретном виде деятельности.

При высокой мотивации к службе эффективная деятельность таких кандидатов на протяжении длительного периода, как правило, невозможна в связи с быстрым истощением функциональных резервов вследствие постоянного напряжения. Как компенсаторные реакции могут наблюдаться диссимуляция либо жалобы на тяжесть службы, плохое самочувствие, настроение. Как декомпенсаторные могут отмечаться злоупотребление алкоголем, межличностные конфликты, аутоагрессия и другие.

В связи с тем, что отклоняющееся поведение, нарушение адаптации и болезненные состояния у таких лиц могут проявиться даже в шта-

тних ситуаціях, в більшості випадків вони належать до «групи ризику» і потребують постійного нагляду.

«Не рекомендується» – вносяться на ліч, маючих виражені ознаки порушення психическої адаптації, високу вірогідність розвитку захворювань і низку мотивацію до служби, негативні особистісні особливості, асоціальні форми поведінки, перешкоджаючі успішному здійсненню службової діяльності.

Дана категорія свідчуваних не відповідає вимогам до конкретних видів службової діяльності, має низький рівень психологічних професійно значимих якостей, обмежені адаптаційні можливості. У таких свідчуваних можуть відзначатися ознаки порушення адаптації в звичайних ситуаціях, виявлятися пограничні відхилення в стані здоров'я, в зв'язі з чим їх прийом на службу нецелесообразен.

Методи, використовувані для психодіагностического дослідження, включають в себе три блоку: методики, направлені на діагностику рівня розвитку інтелекту і когнітивних функцій; тести способностей; методики, направлені на діагностику особистісних якостей. Безумовно, ця класифікація є неповною, а лише описує найбільш часто використовувані в цілях профотбору методики.

Діагностика рівня розвитку інтелекту належить до найбільш часто використовуваних видів діагностики в різних областях психології і, в частині, часто використовується в сфері психології праці (вибору персоналу).

Частина методик, досліджуючих інтелект, направлена на дослідження окремих когнітивних способностей випробуваного, а загальний показник виводиться як сума або середнє результатів по окремих способностям. Такий підхід до дослідження інтелекту зв'язують з іменем Ф. Гальтона, який створив психометрическі тести, оцінювані рівень умственого розвитку. Той же підхід був використаний при створенні шкал Векслера, Стенфорд-Біне, в працях Терстоуна. Основними когнітивними способностями, досліджуваними в методиках цього класу, є: здатність до логіческому мисленню, вербальний інтелект, просторове мислення, пам'ять, увага, класифікація, рішення завдань по аналогії, рівень освіченості і т.д. При використанні методик цього класу можна отримати профіль когнітивних способностей випробуваного, і, відповідно, зробити висновок про здатності кандидата, необхідні для виконання цієї або іншої діяльності. Такими методами, наприклад, є тест Векслера, методика КР-385, розроблена для проведення профотбору в військових навчальних закладах, і др.

Інші методики для дослідження інтелекту представляють собою не набір субтестів, а набір з ряду завдань різних по своєму змісту. Вони, як правило, мають обмеження по часу. Це по-

зволяет, с одной стороны, уменьшить временные затраты на проведение исследования, т.е. позволяет оценить уровень развития интеллекта испытуемого в условиях, приближенных к условиям реальной деятельности (различные, а не однотипные задачи). С другой стороны, при использовании методик данного типа в качестве результата можно получить только общий показатель уровня интеллектуального развития, а уровень развития отдельных способностей остается скрытым. В качестве примера можно привести такие методики как КОТ (краткий отборочный тест), кадровый тест Вандерлика и др.

Еще одним типом методик, исследующих уровень развития интеллекта, являются диагностические средства, которые при помощи заданий одного типа позволяют получить информацию об общем уровне развития интеллекта. Наиболее ярким примером этого типа методик являются прогрессивные матрицы Равена. Эта методика разработана в соответствии с теорией Спирмана, которая декларирует существование такого фактора, как общая интеллектуальная способность.

Существует множество методик, которые позволяют оценить уровень развития отдельных когнитивных способностей, таких как память, внимание, способность к пространственному, логическому мышлению, уровень развития вербального интеллекта. Такие методики являются переходными между методиками, исследующими интеллект, и тестами способностей, направленными на изучение общих способностей.

Способности человека нельзя отождествлять с его интеллектом. Существуют различные классификации способностей. Наиболее общим является разделение на общие и специальные способности. К общим способностям относятся когнитивные способности. Специальные способности определяют возможность человека к выполнению какой-либо деятельности.

Диагностика способностей в большей степени, чем диагностика интеллекта, имеет отношение к решению задач профессионального психологического отбора. Зная, какие способности необходимы для достижения высокого уровня профессионального мастерства в конкретной специальности, можно говорить о том, насколько успешным будет человек в данной профессии еще даже до момента его обучения. В качестве примера можно привести такие способности, как: способность к пониманию сложных текстов (способность, важная, например, для врача), перцептивно-двигательные способности (способность, важная в спортивных профессиях), перцептивные способности (музыкальный слух) и др.

Диагностика способностей, таким образом, занимает значимое место в решении задач профессионального психологического отбора.

Важное место при решении задач профессионального психологического отбора занимает диагностика личностных черт. В качестве примера личностных особенностей, влияющих на качество выполнения

профессиональных обязанностей, можно привести такие черты как честность (правдивость), лидерство; уровень развития коммуникативных способностей. Также важным является мотивационный аспект.

Для диагностики личностных черт используются стандартизированные тесты (ММРІ, 16-факторный опросник Кеттелла и др.), а также проективные методики (рисунок несуществующего животного; «Дом, дерево, человек», тест Люшера). При использовании личностной диагностики при профотборе важным является соблюдение принципа психодиагностического минимума, т.е. важно исследовать только те личностные особенности, которые действительно влияют на эффективность профессиональной деятельности, иначе психодиагностическая процедура окажется чрезвычайно затянутой и снижается ее эффективность.

Для отдельных профессиональных групп специалистов опасных профессий (водители, работники подразделений специального назначения и некоторые другие), чьи условия труда предусматривают постоянное воздействие экстремальных условий, помимо психодиагностического отбора обязательным является психофизиологическое обследование (ПФО), проводимое индивидуально с использованием специальных методик.

В обязательную программу психофизиологического обследования входят исследования по следующим направлениям:

- оценка уровня физического развития;
- оценка уровня функциональных резервов сердечно-сосудистой системы;
- оценка уровня функциональных резервов центральной нервной системы;
- оценка уровня нервно-психологических особенностей.

Из этого следует, что данное обследование имеет в основном медицинскую направленность.

Заключение

Анализ существующей системы психологического отбора в вузы МЧС показывает, что она, в подавляющем большинстве случаев, опирается на использование различных бланковых и аппаратных тестов, опросников, статистических методов анализа результатов и определяет, как правило, личностные качества человека.

Используемые при отборе методические средства не вытекают из доминирующих функций деятельности и выполняемых действий и применяются без учета специфики требований, предъявляемых профессией спасателя к человеку. Конечный эффект такого диагностического обследования характеризуется низкой прогностичностью, т.е. не позволяет адекватно оценить уровень профессиональной готовности будущего работника МЧС и раскрыть его потенциальные возможности. Все это требует дальнейших мер совершенствования процесса и инструментального наполнения ППО.

ЛИТЕРАТУРА

1. Guilford J.P. Personality. New York : McGraw-Hill, 1959. 562 p.
2. Анастази А. Дифференциальная психология. Индивидуальные и групповые различия. Москва: Апрель Пресс. 1997. 742 с.
3. Березин Ф. Б. и др. Методика многостороннего исследования личности (структура, основы интерпретации, некоторые области применения) Москва: Фолиум. 1994. 175 с.
4. Бодров В. А., Сыркин Л. Д. Диагностика и прогнозирование профессиональной мотивации в процессе психологического отбора. Психол. журн. 2003. Т. 24, № 1. С. 73–82.
5. Бурлачук Л. Ф. Психодиагностика: учеб. для вузов. Санкт-Петербург: Питер: Питер принт. 2000. 349 с.
6. Медико-психологическая реабилитация ветеранов подразделений особого риска и подводников с дезадаптивными нервно-психическими состояниями: учеб.-метод. пособие. Под ред. А. М. Никифоров [и др.]; Всерос. центр экол. и радиац. медицины М-ва по чрезвычайн. ситуациям Рос. Федерации. Санкт-Петербург, 1999. 29 с.
7. Основы профессионального психологического отбора военных специалистов. М-во обороны СССР; под ред. В. Л. Пухова. Москва, 1981. 428 с.
8. Платонов К. К. Необходимые уточнения (о методологических проблемах профессионального отбора и профессиональной ориентации). Социалист. труд. 1970. № 10. С. 94–100.
9. Платонов К. К. Проблемы способностей. Акад. наук СССР, Ин-т философии. Москва: Наука, 1972. 312 с.
10. Практикум по психодиагностике. Дифференциальная психометрика: учеб. пособие. Под ред. В. В. Столина, А. Г. Шмелева. Москва: Изд-во Моск. ун-та. 1984. 150 с.
11. Практикум по психодиагностике. Психодиагностика мотивации и саморегуляции. В. С. Бабина [и др.]; редкол.: А. И. Зеличенко [и др.]. Москва: Изд-во Моск. ун-та. 1990. 160 с.
12. Психология личности: тесты, опросники, методики. Сост.: Н. В. Киршева, Н. В. Рябчикова. Москва: Геликон, 1995. 220 с.
13. Ростунов А. Т. Формирование профессиональной пригодности. Минск: Выш. шк. 1984. 176 с.

ТРАНСЛИТЕРАЦИОННЫЙ ПЕРЕВОД СПИСКА ЛИТЕРАТУРЫ

1. Guilford J.P. Personality. New York : McGraw-Hill, 1959. 562 p.
2. Anastazi A. Differencial'naja psihologija. Individual'nye i grupповые различия. Moskva: Aprel' Press. 1997. 742 с.
3. Berezin F. B. i dr. Metodika mnogostoronnego issledovanija lichnosti (struktura, osnovy interpretacii, nekotorye oblasti primenenija) Moskva: Folium. 1994. 175 с.

4. Bodrov V. A., Syrkin L. D. Diagnostika i prognozirovanie professional'noj motivacii v processe psihologicheskogo otbora. Psihol. zhurn. 2003. T. 24, № 1. S. 73–82.

5. Burlachuk L. F. Psihodiagnostika: ucheb. dlja vuzov. Sankt-Peterburg: Piter: Piter print. 2000. 349 s.

6. Mediko-psihologicheskaja rehabilitacija veteranov podrazdelenij osobogo riska i podvodnikov s dezadaptivnymi nervno-psihicheskimi sostojanijami: ucheb.-metod. posobie. Pod red. A. M. Nikiforov [i dr.]; Vseros. centr jekol. i radiac. mediciny M-va po chrezvychajn. situacijam Ros. Federacii. Sankt-Peterburg, 1999. 29 s.

7. Osnovy professional'nogo psihologicheskogo otbora voennyh specialistov. M-vo oborony SSSR; pod red. V. L. Puhova. Moskva, 1981. 428 s.

8. Platonov K. K. Neobhodimye utocnenija (o metodologicheskikh problemah professional'nogo otbora i professional'noj orientacii). Socialist. trud. 1970. № 10. S. 94–100.

9. Platonov K. K. Problemy sposobnostej. Akad. nauk SSSR, In-t filosofii. Moskva: Nauka, 1972. 312 s.

10. Praktikum po psihodiagnostike. Differencial'naja psihometrika: ucheb. posobie. Pod red. V. V. Stolina, A. G. Shmeleva. Moskva: Izd-vo Mosk. un-ta. 1984. 150 s.

11. Praktikum po psihodiagnostike. Psihodiagnostika motivacii i samoreguljaciji. V. S. Babina [i dr.]; redkol.: A. I. Zelichenko [i dr.]. Moskva: Izd-vo Mosk. un-ta. 1990. 160 s.

12. Psihologija lichnosti: testy, oprosniki, metodiki. Sost.: N. V. Kirsheva, N. V. Rjabchikova. Moskva: Gelikon, 1995. 220 s.

13. Rostunov A. T. Formirovanie professional'noj prigodnosti. Minsk: Vysh. shk. 1984. 176 s.

УДК 796.07+612.821:159.9

Гермацкая Е.И., психолог Центра кризисной психологической помощи МЧС Республики Беларусь.

УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ И ПРОЯВЛЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНО ВАЖНЫХ КАЧЕСТВ СПАСАТЕЛЕЙ

Дана робота присвячена опису умов роботи рятувальників-пожежних, їх професійно важливих якостей і психологічним аспектам формування цих якостей. Актуальність дослідження цієї теми обумовлена тим, що професійна діяльність рятувальників пред'являє високі вимоги до їх професійно важливих якостей. Дослідження по визначенню професійно важливих якостей рятувальників, тобто тих індивідуальних психологічних властивостей, які дозволять рятувальникам швидко, ефективно і якісно виконувати свої професійні обов'язки в різних умовах, у тому числі і при ліквідації НС, проводилися неодноразово. Темі формування та прояви

професійно важливих якостей рятувальників в наукових роботах приділено менше уваги. У переважній більшості робіт вказується, що ефективність професійної діяльності пожежних-рятувальників залежить як від генетично обумовлених властивостей особистості, так і від професійно важливих якостей, знань, умінь і навичок, набутих в процесі діяльності. Первинна оцінка рівня розвитку професійно важливих якостей і їх характеристик здійснюється на стадії комплектування органів і підрозділів з надзвичайних ситуацій особовим складом в рамках психологічного відбору. Однак в процесі навчання і подальшої служби професійно важливі якості необхідно постійно розвивати і вдосконалювати.

Ключові слова: екстремальні умови діяльності, професійно важливі якості, психологічна підготовка, надзвичайна ситуація.

Данная работа посвящена описанию условий работы спасателей-пожарных, их профессионально важным качествам и психологическим аспектам формирования этих качеств. Актуальность исследования этой темы обусловлена тем, что профессиональная деятельность спасателей предъявляет высокие требования к их профессионально важным качествам. Исследования по определению профессионально важных качеств спасателей, то есть тех индивидуальных психологических свойств, которые позволят спасателям быстро, эффективно и качественно выполнять свои профессиональные обязанности в различных условиях, в том числе и при ликвидации ЧС, проводились неоднократно. Теме формирования и проявления профессионально важных качеств спасателей в научных работах уделено меньше внимания. В подавляющем большинстве работ указывается, что эффективность профессиональной деятельности пожарных-спасателей зависит как от генетически обусловленных свойств личности, так и от профессионально важных качеств, знаний, умений и навыков, приобретенных в процессе деятельности. Первичная оценка уровня развития профессионально важных качеств и их характеристик осуществляется на стадии комплектования органов и подразделений по чрезвычайным ситуациям личным составом в рамках психологического отбора. Однако в процессе обучения и дальнейшей службы профессионально важные качества необходимо постоянно развивать и совершенствовать.

Ключевые слова: экстремальные условия деятельности, профессионально важные качества, психологическая подготовка, чрезвычайная ситуация.

Постановка проблемы. Труд пожарных-спасателей относится к тем видам деятельности, отличительной особенностью которых является постоянное столкновение с опасностью. Чрезвычайные обстоятельства, являющиеся неотъемлемой частью профессионального опыта пожарных, создают экстремальные условия их деятельности в связи с угрозой для жизни, физического и психического здоровья сотрудников, а также с угрозой жизни, здоровью, благополучию окружающих, с массовыми человеческими жертвами и значительными материальными потерями. Профессия пожарного характеризуется такими особенностями, как травмирующие ситуации, стрессовые воздействия и постоянная готовность к риску.

Необходимые психические свойства человека развиваются в процессе его профессиональной деятельности или компенсируются други-

ми свойствами с помощью специальных приемов и способов действия. Лишь в экстремальных и чрезвычайных случаях, к числу которых относятся пожары, требования к отдельным психическим свойствам резко повышаются, в то же время многие механизмы компенсации не срабатывают. И если профессиональная деятельность такова, что экстремальные ситуации возникают в ней довольно часто, появляется необходимость в отсеке людей, не соответствующих по психологическим свойствам требованиям деятельности, или в перераспределении их по рабочим местам с учетом индивидуальных психологических предпосылок [7].

Общая характеристика профессиональной деятельности работников МЧС

Пожарный-спасатель должен уметь пользоваться спасательным оборудованием, знать технику безопасности, уметь работать на высоте. Необходимо обладать отличным здоровьем, высокой выносливостью, физической силой. Представитель данной профессии должен знать правила оказания первой медицинской помощи, обладать крепкой психикой, высокой стрессоустойчивостью — ведь события развиваются непредсказуемо, да и не всех людей удастся спасти, иногда они гибнут на глазах, и это необходимо пережить.

Специфичным стрессогенным фактором для профессиональной деятельности пожарных является режим тревожного ожидания при несении суточного боевого дежурства. У некоторых пожарных волнение, вызванное ожиданием пожара, сопровождается реакцией, которая может превосходить реакцию, возникающую в период боевых действий. Во время своей рабочей смены спасатель находится в состоянии постоянной готовности, чтобы в случае возникновения экстремальной ситуации незамедлительно поспешить на место происшествия.

Когда поступает сигнал тревоги, бойцы должны за очень короткий срок времени надеть специальную одежду, после чего немедленно сесть в машину и выехать. От того, как быстро прибудет машина на место происшествия, часто зависят жизни многих людей. По прибытии пожарные определяют, что и где горит, какие действия следует предпринимать. Необходимо в экстренном порядке развернуть пожарные рукава и подключить их к местному источнику воды, если таковой имеется, либо к цистерне. Тушение огня может длиться от нескольких минут до нескольких суток. Если прибывших сил для борьбы с огнем не хватает, вызывается подмога [2].

Также следует отметить, что работа пожарных-спасателей связана с большими физическими нагрузками, которые вызваны высоким темпом работы при эвакуации пострадавших и материальных ценностей, разборке конструкций и оборудования, прокладывании рукавных линий, работе с пожарно-техническим оборудованием. В этих условиях пожарные-спасатели работают в специальном снаряжении, только стандарт-

ное обмундирование пожарного весит около 30 кг, а с ним нужно быстро передвигаться, маневрировать во время пожара, пешком подниматься на верхние этажи. Иногда приходится работать в непривычных позах (лежа, ползком и т. п.), в условиях ограниченного пространства, в непригодной для дыхания среде при весе противогаза до 15 кг. Сильная плотность дыма может ограничивать видимость вокруг.

Профессионально важные качества пожарных-спасателей.

Психофизиологическая характеристика «опасной профессии»

В результате изучения условий труда пожарных - спасателей можно сделать вывод о том, что профессиональная деятельность спасателей отличается повышенной опасностью и ответственностью за свою жизнь и жизнь других людей, и поэтому предъявляет высокие требования к профессионально важным качествам сотрудников МЧС.

Таблица 1

Структура профессионально-важных качеств пожарных-спасателей

Профессионально важные качества	Основные функции качеств	Характеристики качеств	Основные функции характеристик
Психологические качества			
Внимание	Позволяет осуществлять контроль за соблюдением порядка деятельности, работой технических средств, изменениями обстановки в зоне ЧС	Устойчивость внимания	Способность сосредоточиться на конкретном объекте, не отвлекаясь на посторонние раздражители
		Объем внимания	Способность удерживать в центре внимания несколько объектов наблюдения
		Переключаемость внимания	Способность, при необходимости, быстро переключать внимание с одного объекта на другой
Память	Помогает применять в практической деятельности полученный опыт и знания, умения и навыки во время выполнения аварийно-спасательных работ в зоне ЧС	Оперативная (кратковременная) память	Способность запоминать на непродолжительное время один раз увиденную или услышанную информацию
		Долговременная память	Способность в течение длительного времени удерживать в памяти большой объем полученной информации

Професійно важливі якості	Основні функції якостей	Характеристики якостей	Основні функції характеристик
		Непроизвольное запоминание	Способность запоминать информацию без специальных волевых усилий, направленных на ее запоминание
Мышление	Определяет такие аспекты деятельности, как прогнозирование развития событий, учет их вероятности, определение характера и объема информации, необходимой для принятия решения, установление и анализ основных взаимосвязей, характеризующих возникшую проблему.	Продуктивное и репродуктивное (математическое) мышление	Определяют способность к принятию обоснованных и грамотных решений, связанных с необходимостью учета изменений обстановки при выполнении аварийно-спасательных работ
		Свойства речи	Определяют способность к успешному взаимодействию спасателей с местным населением, оказавшимся в зоне ЧС.
Воля	Качество воли и его характеристики играют решающую роль в формировании устойчивости спасателя к воздействиям поражающих факторов и психотравмирующих условий ЧС. От уровня развития характеристик воли зависит также способность спасателя действовать в условиях, связанных с риском для здоровья и жизни	Эмоционально-волевая устойчивость	Определяет характер поведения спасателя в ходе выполнения работ по ликвидации ЧС. За счет оптимального уровня эмоционально-волевой устойчивости может быть полностью компенсировано недостаточное развитие других психологических профессионально-важных качеств спасателя.
		Склонность к риску	Характеризует деятельность спасателя при неопределенности ее исхода и наличии предположений о возможных неблагоприятных последствиях в случае неуспеха (трав-

Професійно важливі якості	Основні функції якостей	Характеристики якостей	Основні функції характеристик
			ма, потеря престижа и т.п.)
		Самообладание	Умение владеть собой, своими мыслями, чувствами, поступками, подчинять свои действия основной цели, вопреки трудностям условий, обстановки в зоне ЧС
		Настойчивость и упорство	Проявляются в достижении намеченной цели в условиях длительно и повторно возникающих трудностей
		Самостоятельность	Заключается в том, что спасатель действует на основании принятого им решения и согласно своим убеждениям, не поддаваясь постороннему влиянию
Самоотношение	Определяет уверенность в собственных возможностях, способность к самостоятельному выполнению профессиональных обязанностей.	Самооценка	Способность объективно оценивать результаты своей деятельности
		Уровень самоконтроля	Умение действовать в расчете только на собственные силы, а также самостоятельно отвечать за свои поступки.
Социально – психологические качества			
Когнитивный стиль	Определяет такие особенности деятельности спасателей, как: способность отвлечься в ходе решения задач деятельности от внешних условий; умение выделять в ситуации существенные, а не наиболее заметные черты; ориентация при принятии	–	–

Професійно важливі якості	Основні функції якостей	Характеристики якостей	Основні функції характеристик
	решення на об'єктивну ситуацію, а не на існуючі знання і досвід, якщо вони вступають в супереччя; орієнтація на постійний контакт (взаємодія) з іншими людьми.		
Комунікабельність	Характеризує такі особливості поведінки і діяльності рятувальників, як спрямованість на спілкування і інтерес до людей.	–	–
Медицинські (фізіологічні) якості			
Стан серцево-судинної системи	Характеризує ступінь відповідності можливостей організму рятувальника вмісту і умовам виконання АСР.	Частота серцевих скорочень Артеріальний тиск крові	Якості даної групи всібічно характеризують стан функціональних систем організму (серцево-судинної системи, дихальної системи, кістково-м'язової системи і органів чутлив). Крім того, оцінка характеристик якостей розглянутої групи дозволяє виявити у спеціалістів наявність патологій, перешкоджаючих виконанню професійних обов'язків в умовах ЧС.
Стан дихальної системи		Загальна ємкість легень Легочна вентиляція	
Стан кістково-м'язової системи		Сила м'язового напруження М'язова витривалість	
Стан органів чутлив		Зоровий аналізатор Слуховий аналізатор Вестибулярний аналізатор	
Загальний стан здоров'я		Наявність патологій, перешкоджаючих виконанню діяльності Вразливість до захворювань	
Ергономічні якості			
Стан центральної нервової системи	Визначають ефективність, якість і надійність роботи рятувальника при взаємодії з технічними засобами	Сила ЦНС Гнучкість ЦНС	В разі, коли значення характеристик даної якості знаходяться на оптимальному рівні, взаємодія

Професійно важливі якості	Основні функції якостей	Характеристики якостей	Основні функції характеристик
			ствіє людини і технічного засобу протікає з високою ступенем реалізації потенціалу останнього
Мононоустійчивість			Характеризує здатність рятувальника ефективно виконувати однорідну роботу впродовж тривалого часу.
Імпульсивність (рефлексивність)		–	–
Інженерно-психологічні якості			
Стан опорно-двигальної системи	С їх допомогою здійснюється урахування операторської складової діяльності рятувальника, яка проявляється при роботі з пульсами управління технічними засобами, контрольно-вимірною апаратурою і т.д.	Координація рухів	–
		Швидкість рухових реакцій	
		Точність рухових реакцій	
		Тремор	

Умови формування і розвитку професійно важливих якостей рятувальників

Тактична підготовка рятувальників - це неперервний процес навчання і виховання, спрямований на підвищення професійних знань, формування умінь і навичок управління силами і засобами на пожегах, а також проведення дій по виконанню основної бойової задачі.

Тактична підготовка об'єднує сукупність принципів, форм і методів навчання виховання всього особистого і начальницького складу гарнізонів пожежної служби з метою забезпечення високого рівня їх професійної підготовки. В процесі тактичної підготовки у рятувальників виробляються необхідні інтелектуальні і моральні якості, в т. ч. самообладання і воля, витривалість і психологічна стійкість до роботи в екстремальних умовах. Для формування цих якостей, а також виробки у начальницького складу тактичного мислення в навчальному процесі необхідно использо-

вать тактико-специальные полигоны, огневые полосы, современные технические средства, наиболее совершенные формы и методы обучения тактической подготовки.

Тактическое мышление – это сложный психологический процесс анализа постоянно меняющейся обстановки на пожаре и своевременной выработки правильных решений, направленных на организацию боевых действий по его тушению. Необходимо постоянно развивать гибкость тактического мышления, благодаря которой обеспечиваются своевременная и быстрая оценка обстановки на пожаре и корректировка ранее принятых решений [10].

«Опасная» профессия требует от человека: во-первых, специальной психологической готовности к работе в экстремальных условиях, тем самым предопределяя ведущее значение личностных характеристик индивидуума (мотивы, потребности, целевые установки, характер, воля); во-вторых, наличия достаточно выраженных врожденных задатков, обеспечивающих высокий уровень поддержания гомеостатических функций различных систем организма; в-третьих, исключительно пластичной нервной системы, позволяющей в течение жизни формировать гибкие функциональные системы в головном мозге, обеспечивающие такие творческие процессы, как интуиция, предвосхищение, эвристика [5].

Деятельность в чрезвычайной ситуации не может быть обеспечена только лишь знаниями, навыками, умениями, и в этом ее существенная психологическая особенность. Спасателю нередко приходится встречаться с ситуацией, в которой требуется преодолеть привычную логику мышления, совершать антифизиологические действия, противоестественные операции. Исследования поведения человека в опасной ситуации показало, что на него, как правило, воздействуют комплексные раздражители биологической и психологической природы, что нередко приводит к нарушению интеграции деятельности.

Научные факты свидетельствуют о том, что высококвалифицированные специалисты, не имеющие специальной подготовки к действиям в экстремальных ситуациях, не обеспечивают необходимой надежности. Наиболее сложным оказывается процесс принятия решений. Эксперименты показали, что в нестандартной ситуации более 3/4 от времени ее локализации затрачивается на принятие решения. Увеличение времени принятия решения обусловлено не только недостаточной информацией или слабой профессиональной подготовленностью, но в 50-60% случаев страхом за последствия своих действий, за возможность ошибки, слабым волевым импульсом, привычкой к опекунству, слабыхарактерностью. Кроме того, специалист, обладающий только профессиональным опытом действий в стандартных ситуациях, не в состоянии надежно действовать в нестандартной ситуации.

К ведущим свойствам психики, которые обеспечивают успешность действий, относятся оперативное мышление и предвосхищение реакций (прогнозирование).

Именно с помощью этих способностей человек может по отдельным признакам еще не произошедших событий предугадать ход их развития.

Процесс формирования профессиональной надежности крайне важен, так как он позволяет углубить в человеке самое ценное – творческое начало. Только хорошо развитые творческие способности дают возможность создать эмоциональный буфер против главного стрессора – неопределенности информации и отсутствии полной уверенности в успешности принятых решений. Формирование действий по решению нестандартных ситуаций в конечном счете выходит на формирование профессиональной надежности [5].

Существует связь факторов психологического благополучия с умением справляться со стрессовой ситуацией, которое необходимо для эффективной деятельности в ЧС, в том числе для принятия оптимальных решений по ее ликвидации. Это умение включает в себя также такие способности как: настойчивость, умение принимать решения, умение создать свой круг общения, умение «качественно» общаться, умение контролировать себя, организованность и т.д. Кроме того, мотивированные на достижение чего-либо легче переносят стрессовую ситуацию, чем те, кто мотивирован на избегание неудач [8].

Заключение

В процессе выполнения аварийно-спасательных работ пожарные – спасатели подвергаются воздействию поражающих факторов ЧС и их психотравмирующих условий. Их деятельность связана с угрозой для жизни и здоровья, а ее результаты имеют высокую социальную значимость. Содержание работ, необходимость оперативного принятия решений, сложность используемых технических средств и другие специфические условия, возникающие при ЧС, обуславливают высокие требования, предъявляемые профессиональной деятельностью к уровню знаний, умений, навыков и психологических особенностей спасателей

ЛИТЕРАТУРА

1. Дежкина Ю. А. Развитие профессионально важных качеств сотрудников государственной противопожарной службы МЧС России в процессе профессионализации: автореферат дисс. на соиск. ученой степени кандидата псих. наук. Санкт-Петербург: РГПУ, 2008. 24 с.
2. Дутов В. И. О воздействии на людей опасных факторов пожара. Безопасность людей на пожарах: сб. науч. тр. Москва: ВНИИПО. С. 36–41.
3. Зуйкевич С. А. Формирование и развитие способностей специалиста МЧС. Обеспечение безопасности жизнедеятельности: проблемы

и перспективы: сборник материалов VI международной научно-практической конференции курсантов (студентов), слушателей магистратуры и адъюнктов (аспирантов) 5–7 апреля 2012 года, в двух частях, часть 2. - Минск, 2012. С. 170–171.

4. Ильин Е. П. Дифференциальная психология профессиональной деятельности. Санкт-Петербург: Питер, 2006. 463 с.

5. Кремень М. А. Спасателю о психологии. Минск: Изд. центр БГУ, 2003. 136 с.

6. Осипов А. В. Профессионально важные качества сотрудников пожарно-спасательных формирований на разных этапах профессионального становления: автореферат дисс. на соиск. ученой степени кандидата психологических наук. Ростов-на-Дону, 2009. 24 с.

7. Профессиографическое описание основных видов деятельности сотрудников ГПС МВД России: пособие. Ред. М. И. Марьин, И. Н. Ефанова, М. Н. Поляков и др. Минск: ВНИИПО, 1998. 132 с.

8. Психология экстремальных ситуаций для спасателей и пожарных. Под общей ред. Ю. С. Шойгу. Москва: Смысл, 2007. 319 с.

9. http://www.metod-kopilka.ru/professionalno_vazhnye_kachestva_spasatelya_ih_rol_v_obespechenii_uspeshnoy_deyatelnosti_pri-18793.htm

10. <http://sajt-spasatel.ru/protivopozharnaya-podgotovka/takticheskaya-podgotovka-spasatelej.html>

ТРАНСЛИТЕРАЦИОННЫЙ ПЕРЕВОД СПИСКА ЛИТЕРАТУРЫ

1. Dezhkina Ju. A. Razvitie professional'no vazhnyh kachestv sotrudnikov gosudarstvennoj protivopozharnoj sluzhby MChS Rossii v processe professionalizacii: avtoreferat diss. na soisk. uchenoj stepeni kandidata psih. nauk. Sankt-Peterburg: RGPU, 2008. 24 s.

2. Dutov V. I. O vozdejstvii na ljudej opasnyh faktorov pozhara. Bezopasnost' ljudej na pozharah: sb. nauch. tr. Moskva: VNIPO. S. 36–41.

3. Zujkevich S. A. Formirovanie i razvitie sposobnostej specialista MChS. Obespechenie bezopasnosti zhiznedateljnosti: problemy i perspektivy: sbornik materialov VI mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii kursantov (studentov), slushatelej magistratury i ad#junktov (aspirantov) 5–7 aprelja 2012 goda, v dvuh chastjah, chast' 2. - Minsk, 2012. S. 170–171.

4. Il'in E. P. Differencial'naja psihologija professional'noj dejatel'nosti. Sankt-Peterburg: Piter, 2006. 463 s.

5. Kremen' M. A. Spasatelju o psihologii. Minsk: Izd. centr BGU, 2003. 136 s.

6. Osipov A. V. Professional'no vazhnye kachestva sotrudnikov pozharno-spasatel'nyh formirovanij na raznyh jetapah professional'nogo stanovlenija: avtoreferat diss. na soisk. uchenoj stepeni kandidata psihologicheskikh nauk. Rostov-na-Donu, 2009. 24 s.

7. Professiograficheskoe opisanie osnovnyh vidov dejatel'nosti sotrudnikov GPS MVD Rossii: posobie. Red. M. I. Mar'in, I. N. Efanova, M. N. Poljakov i dr. Minsk: VNIPO, 1998. 132 s.

8. Psihologija jekstremal'nyh situacij dlja spasatelej i pozharnyh. Pod obshhej red. Ju. S. Shojgu. Moskva: Smysl, 2007. 319s

9. http://www.metod-kopilka.ru/professionalno_vazhnye__kachestva_spasatelya_ih_rol_v_obespechenii_uspeshnoy_deyatelnosti_pri-18793.htm

10. <http://sajt-spasatel.ru/protivopozharnaya-podgotovka/takticheskaya-podgotovka-spasatelej.html>

УДК 159.9

Иванченко А.А., д. психол. наук, доцент, Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

АНТИСТРЕССОВАЯ И ОРГАНИЗУЮЩАЯ РОЛЬ ФЕНОМЕНА ЖИЗНЕСОЗИДАЮЩЕЙ КРЕАТИВНОСТИ ЛИЧНОСТИ

Життєздійснювальна креативність констатується як особистісний феномен, внутрішня динамічна спрямованість в екзистенції людини і початкова стадія в ієрархії екстра-ординарних психічних явищ. Емпірично виявлено її антистресову, протикризову і організуючу роль. Показано, що застосування авторської інноваційної програми/технології її активізації в рамках лінгвоосвітньої «Самоорганізувальної Психологічної Системи» (на прикладі навчальної діади *викладач-студенти* при засвоєнні італійської мови і культури Італії), по-перше, активує процес креативного саморозкриття студентів, яке приводить до адекватної ідентифікації в соціумі, життєзадоволенню та оптимізму, успішної життєвої самоорганізації, психо-сомо-енергетичної збалансованості організму та нормалізації здоров'я; а по-друге, життєздійснювальна креативність дозволяє абстрагуватися від кризово-стресових ситуацій/фактів, шукати можливості для гуманістично наповненої самореалізації, акцентуватися на позитивних, сприятливих сторонах життя та поринати в нішу життєвого позитиву (що особливо цінно у сучасних стресових соціальних умовах). Крім того, ще раз підтверджені результати позитивного впливу давньоєсхідних психолого-філософських рекреаційно-оздоровчих технік/практик (включаючи також і систему Рейкі) на енергофізіологічну збалансованість організму і нормалізацію психосоматики (які виступають ефективними протикризовими додатковими допоміжними засобами).

Ключові слова: життєздійснювальна креативність, антистресовий, протикризовий, самоорганізація, психосоматика, оздоровчі техніки.

Жизнесозидающая креативность констатируется как личностный феномен, внутренняя динамическая направленность в экзистенции человека и начальная стадия в иерархии экстра-ординарных психических явлений. Эмпирически выявлена ее антистрессовая, противокризисная и организующая роль. Показано, что применение авторской инновационной программы/технологии по ее активизации в рамках лингвообучающей «Самоорганизующейся Психологической Системы» (на примере учебной диады *преподаватель-студенты* при усвоении итальянского языка и культуры Италии), во-первых, активизирует процесс креативного самораскрытия студентов, ко-

торое приводит к адекватной идентификации в социуме, жизнеудовлетворению и оптимизму, успешной жизненной самоорганизации, психо-сомо-энергитической сбалансированности организма и нормализации здоровья; а во-вторых, жизнестроительная креативность позволяет абстрагироваться от кризисно-стрессовых ситуаций/фактов, искать возможности для гуманистически наполненной самореализации, акцентироваться на положительных, благоприятных сторонах жизни и погружаться в нишу жизненного позитива (что особо ценно в современных стрессовых социальных условиях). Кроме того, еще раз подтверждены результаты позитивного воздействия древних восточноазиатских психолого-философских рекреационно-оздоровительных искусств/техник/практик (включая также и систему Рэйки) на энергофизиологическую сбалансированность организма и нормализацию психосоматики (которые выступают эффективными противокризисными дополнительными вспомогательными средствами).

Ключевые слова: жизнестроительная креативность, антистрессовый, противокризисный, самоорганизация, психосоматика, оздоровительные техники

Постановка проблемы. Парадоксальность современной жизни состоит в том, что позитивный характер мирового экономико-технократического прогресса неизбежно провоцирует его негативное воздействие на человека, которое всё более часто приводит к различным личностно-межличностным конфликтогенным и кризисным ситуациям. Вполне очевидно, что эта закономерность характерна для всего мирового сообщества в целом. Возникновение же многочисленных стресс-факторов влечёт за собой психоэмоциональную перегрузку (ощущения бесперспективности, бесполезности, одиночества, неуверенности, тревожности, страха, депрессии и т.д.), что в совокупности неминуемо сказывается на снижении жизненного тонуса, ухудшении психосоматических показателей здоровья и работоспособности человека.

Однако такая нерадушная тенденция, с нашей точки зрения, не является фатальной. За последние десятилетия в психологии появились новые научные области, такие как экстремальная и кризисная психология, позитивная психология, акмеология и другие. Исследования, проводимые в рамках этих наук, направлены не только на поиск эффективных диагностико-коррекционных способов/технологий для предупреждения неблагоприятных последствий различных катаклизмов – экологических, сейсмо-климатических, техногенных и личностных, но и на активацию позитивогенных психических феноменов, раскрытие внутреннего потенциала человека, изучение его позитивных сторон, объективных/субъективных факторов самосовершенствования и закономерностей самореорганизации. Данный цикл исследований представляет сейчас особую *актуальность*. Свой посильный вклад в решение таких вопросов вносят и результаты исследований, которые приведены в этой статье.

Позитивные проявления психики человека обладают мощной превентивной и рекреационной силой, поэтому выступают эффективными антистрессовыми средствами. К ним относятся не только экстра-

ординарные психические явления, выстраивающие между собой определенную иерархию, а именно, *гениальность/одаренность – творчество – жизнесозидающая креативность (как врожденная данность человека, его природный «эмбрион»)*, но и разные формы благонацеленного межличностного взаимодействия: синергия, аттракция, эмпатия и подобное; при этом исследование *жизнесозидающей креативности* как личностного феномена и как начальной стадии в приведенной выше иерархии экстра-ординарных психических явлений – это новое психологическое направление, в рамках которого этот феномен рассматривается нами как мощная, заложенная от природы потенция человека, характеризующая исключительно позитивную его сторону (Ivanchenko, 2013; Иванченко, 2017). Каждое из позитивогенных проявлений психики эффективно противодействует любой деструктивности. Их активация не только обеспечивает антистрессовый, кризисо-профилактический, рекреационно-санирующий и самоорганизующий эффекты, но и способствует максимальному привлечению личностных ресурсов, появлению чувства самодовлетворенности, культурному и духовно-этическому саморазвитию. Ведь процесс самостановления, включающий осознание самодостаточности и позитивно наполненной самоактуализация, есть фактом поэтапного достижения неких акмеологических вершин. Естественно, что по мере самостановления человек опирается на знание собственных возможностей и понимание своих способностей, которые исходят из личностных интенций, интересов и нравственных ценностей, основанных на гуманистических жизненных установках, приоритетах, ориентирах.

Что касается *жизнесозидающей креативности* (в дальнейшем сокращенно – ЖСК), присущей каждому человеку, то эта позитивогенная динамическая жизненная направленность выполняет не только развивающую, но и адаптационную функцию, раскрываясь, к тому же, самым неэнергоемким естественным путем. При раскрытии ЖСК оба процесса – креативного жизнесозидания и адаптации к изменениям жизни – успешно согласуются и координируются, совместно восстанавливая гармонично сбалансированное функционирование всех систем организма и рационализируя жизнедеятельность личности в целом.

Цель и задачи данной работы: выявить антистрессовый характер жизнесозидающей креативности (которая способствует всесторонней самоорганизации человека и целостности его экзистенции), раскрыть ее роль (как превентивного фактора, противостоящего влиянию кризисных, дестабилизирующих фактов/ситуаций) и изучить психологический механизм ее положительного воздействия на человека.

Изложение основного материала исследования. Современная политико-экологическая и духовно-мировоззренческая тенденция в мире отражает не только локально-внутренние проблемы, но и общемиро-

вые кризисные явления, которые а priori проецируются на психику человека. Это вносит хаос в повседневный жизненный поток, провоцирует нарушения в психосоматике организма и дестабилизацию межличностных взаимоотношений, которые часто сопровождаются неконструктивностью, конфликтностью, агрессией и жестокостью. Поэтому приоритетное место среди наиболее актуальных научных исследований стабильно заняли сейчас проблемы предупреждения кризисных ситуаций, профилактики критических для человека состояний и сохранения его психосоматического здоровья.

Хочется сделать некоторое отступление и подчеркнуть, что управление здоровьем осуществляется согласно причинно-следственной связи универсального закона природы, а именно: от духовного – к телесному, через психику – к физическому телу. В этом случае проекция на позитив способствует формированию гармоничной внутренней стабильности, эмпатийной аттракции, позитивному мышлению, развитию духовности и созданию стереотипов синергизирующего межличностного взаимодействия, что закономерно приводит к сохранению здоровья, рациональной жизненной самоорганизации и успешной социализации человека (Гончаренко, 2009; Жедунова, 2010; Журавльова, 2008; Чумакова, 2013; Юсупов, 1995; Narayanswamy, 2008). Эффективный путь реинтеграции нормированного статуса организма состоит в том, чтобы восстановить внутреннюю гармонию и биоэнергетический баланс, что достигается посредством целенаправленных действий по активации/восполнению психоэнергетического потенциала человека. В наши дни уже не отрицается тот факт, что у человека есть ряд специфических качеств и особых психоэнергетических ресурсов, которые позволяют преодолевать стресс, осуществлять саморегуляцию, а значит – рационально использовать собственный природный арсенал и управлять его феноменальной силой (Джан, 1995; Кокун, 2012; Ярцев, 1998).

В изучение вопросов, связанных с психоэнергетической саморегуляцией организма, вовлекаются сейчас не только представители нетрадиционных методов восстановления функций организма, но и специалисты разных направлений ортодоксальной науки. В их исследованиях установлено, что нарушение биоэнергетического баланса снижает адаптационно-компенсаторные возможности психики, что провоцирует соматические нарушения – часто имеющие психо-био-социальную первопричину или отражающие проблемы психолого-этического характера. В наши дни уже становится привычным и вполне естественным довод, что применение древних восточноазиатских философско-медицинских искусств (медитации, Йоги, Фалунь Дафа, Цигун, Фэншуй и других, тысячелетиями использовавшихся у народов Востока) позитивно влияет на восстановление здорового статуса организма и способствует стабилизации биополя человека. Подобный эффект обеспечивает и система Рэйки,

которая базируется на древней восточноазиатской философско-психологической доктрине, основах китайско-тибетской медицины и методах индо-тибетской традиции, направленных на восстановление гармоничного психического/аурального равновесия; научное обоснование учения/техники Рэйки и результатов ее применения представлены в наших предыдущих публикациях (Иванченко, 2014; Иванченко, 2017, с. 175-182). Важным является тот факт, что все древневосточные искусства самовосстановления организма в первую очередь способствуют психоэмоциональной гармонизации человека: они не столько нормализуют соматофизиологию организма и пополняют его защитно-компенсаторные ресурсы (не нарушая, при этом, естественного функционирования всех внутренних систем), сколько обеспечивают психостабильность и эмоциональную уравновешенность, что и дает совокупный положительный соматический эффект. Сейчас к применению данных искусств/практик человек приходит не только в силу простого интереса и утоления любопытства, зная о нетривиальности, даже экзотичности этих оздоровительно-спортивных техник. Люди нередко обращаются к ним также и в случае необходимости (будучи осведомленными о медикорегенирующей функции этих искусств), то есть тогда, когда организм и сам «подсказывает» человеку, что требуется нормализовать соматофизиологическое состояние здоровья, восстановить психо-энергетический баланс организма (а тем самым восполняется его природный ресурс).

Раскрытие ЖСК выполняет такую же saniрующую функцию, как и древние восточноазиатские искусства (выступающие лишь дополнительными стабилизирующими средствами). Однако совокупный позитивный эффект от ЖСК существенно сильнее, поскольку этот феномен является естественной сущностью индивида: ведь в момент своего появления ни одно живое существо не проецируется на самоуничтожение, поэтому, рождаясь, ребенок нацелен на жизнь, а жизнь – это развитие, прогресс, эволюция. Проявленная ЖСК – это антипод любой деструктивности, контрфактор какой бы то ни было дезинтеграции организма и мощнейший антистрессор. ЖСК создает внутренний психоэнергетический баланс и оптимизирует соматофизиологию, одновременно проецируясь на двух ключевых сферах жизненной активности человека: социально-профессиональной и личностно-семейной. Отсутствие ЖСК может в той или иной мере дестабилизировать социально-профессиональные взаимоотношения, которые автоматически вносят аномальность и в семейно-бытовую сферу. Естественно действует и обратная зависимость: социально-профессиональные коллизии/конфликты непременно отражаются в личностно-семейной сфере человека. Как следствие, у него возникают внутренние стрессогенные состояния, разные проблемы со здоровьем, что усугубляется глобальными социальными изменениями и пагубным влиянием духовно-ценностной девальвации в мире.

ЖСК представляет собой не только способность человеческой психики, но и ее динамическое свойство. Она органично встраивается в структуру личностного саморазвития, содержит в себе положение о множественности сфер ее проявления в жизнедеятельности человека и согласуется с его целевыми, потребностно-мотивационными, духовно-креативными ориентирами. Предпосылки для самоактуализации (отчетливо присутствующие в детско-юношеском возрасте) изменяют или корректируют жизненные установки и цели человека. ЖСК создает для человека особый личностный настрой, своеобразную интериоризованную необходимость, формирует его специфическую внутреннюю «вселенную», а всё в целом предreshает частичное (или кардинальное) изменение жизненной стратегии человека и переход к качественно лучшему образу жизни. Проявленная ЖСК придает жизни эмоциональную заряженность, интеллектуальную активность, продуктивное межличностное взаимодействие и полноценность в мироощущении. Тем самым, уже изначально формируется здоровая психика, поддерживается здоровый психофизиологический и социальный статус человека, что и свидетельствует о благотворном влиянии ЖСК на эмоционально-когнитивном и конативном уровне, поскольку создается внутренняя установка на предупреждение дестабилизирующих факторов (а значит, не растрачиваются силы и энергия на устранение возникших последствий). Данный подход в анализе ЖСК созвучен с принципами биопсихосоциального подхода, предпринятого в психологии здоровья. Рассматривая человека целостно, интегрально, биопсихосоциальный подход анализирует биоорганические, психические, психосоциальные факторы – в их совокупности и взаимозависимости – для определения путей его оздоровления (Галецька, 2006, с. 56; Щелкова, 2009).

Активация ЖСК создает общий позитивирующий эффект на всех уровнях функционирования организма, генерируя его энергонаполненность. Как совокупное следствие, включается аттрактивный механизм, образуя на уровне подсознания эмпатийное межличностное взаимовлияние и стимулируя циркуляцию взаимно синергизирующего энергопотока. В этом случае свободная, непрерывная энергоциркуляция обеспечивает нормативные психофизиологические показатели, которые персонафицируют хорошее здоровье и самочувствие. Блокирование же энергоциркуляции приводит к разрыву его целостности, а значит, к нарушению нормального протекания биохимических и нейродинамических процессов в организме и возникновению негативных соматических симптомов: снижается тонус настроения, душевная комфортность, психофизиологическая резистентность организма, что может вызвать синдром психоэмоционального «выгорания», как антипода ЖСК.

На начальном этапе своего проявления, ЖСК является предпосылкой формирования общей жизнестойкой динамической направ-

ленности человека, а затем креативонасыщенная самоориентация принимается им как неременная сопутствующая жизнестимуляция и стратегическая жизнеперспектива, следовательно: 1) ЖСК выступает не только условием, но и результатом процесса развития духовности, формирования жизненной ориентации и, соответственно, улучшения здоровья (как показателя позитивации экзистенции); 2) развитие духовности стимулирует раскрытие ЖСК; и наоборот, проявление ЖСК расширяет диапазон духовности (оба взаимовлияющих и взаимозависимых процесса вытекают из ценностных ориентиров и приоритетов, на которых базируется духовность). Как свидетельствуют результаты наших предыдущих исследований, духовность и ЖСК воздействуют синергетически, одновременно являясь мерилем сохранения-укрепления здоровья (Иванченко, 2017, с. 105-123), а древнеазиатские техники восстановления организма – при необходимости – позволяют нормализовать психосому; в целом, тем самым, обеспечивается психо-биофизиологический фундамент для последующего жизнестроительного, креативно-духовного и творческого самороста (Иванченко, 2014, 2017). К сожалению, неразрывность и взаимовлияние внутри тандема *ЖСК-духовность* до сих пор оставались вне должного внимания исследователей, в то время как их совокупное влияние имеет ключевое значение для создания внутренних антикризисных состояний, регенерации жизненных функций организма, стабилизации психосоматики и позитивации жизни, подтверждая тот постулат, что критерием здоровья выступает духовность (и базирующаяся на ней ЖСК).

Радикализм тотальных мировых изменений и современные социально-политические трансформации создают жизненную неопределенность и неуверенность, эмоциональное перенапряжение и стрессы, которые не обходят стороной и молодое поколение, влияя на их личные планы, ожидания и перспективы, вызывая опасения, волнения и страхи, провоцируя возникновение жизненного кризиса еще в школьный период, что за последнее десятилетие усугубилось еще более (Варбан, 2009; Ольховецкий, 2007; Титаренко, 2003). В такой ситуации ЖСК играет роль буфера – то есть эффективной профилактики против патогенности жизни – сооружая для человека монолит его персонального позитивогенного микромира, наполненного лично значимыми устремлениями и целями. Этот микромир и выступает своеобразным мощным антистрессатором.

Очень показательной в этом плане нам представляется работа, в которой «эмоциональная креативность» исследовалась в ракурсе возможности «формирования навыков совладающего поведения в стрессовых условиях», что осуществлялось путем эффективного «влияния на эмоциональную сферу личности», причем, выборка испытуемых состояла из студенческого контингента (Кузнецов, 2010, с. 115). Авторы ста-

вили перед собой две главные задачи: (1) изучить динамику трансформации негативных жизненных эмоциопереживаний в позитивные с целью формирования у студентов способности к совладанию в сложных жизненных ситуациях (в данном случае, в условиях предэкзаменационного перенапряжения); (2) определить возможности создания оптимистичного внутреннего фона и усиления уверенности в свои силы. Ценно то, что «эмоциональная креативность» была выявлена у большинства испытуемых. Данные результаты подтверждают наше мнение, что студенчество, в частности, первокурсничество, является тем возрастным периодом, во время которого раскрытие ЖСК осуществляется наиболее эффективным и осознанным образом, способствуя приобретению улучшенного качества жизни.

Первокурсники легко увлекаются, вовлечь их в захватывающий процесс познания нового не представляет особого труда. Находясь еще на сенситивном возрастном этапе своей жизни, они интуитивно чувствуют любую дихотомию – агрессия-дружелюбие, ненависть-доброта, неприязнь-радушие, прессинг-одобрение, безразличие-отзывчивость, прекрасно ощущая это в силу нестереотипизированности своей натуры, отчетливости сознания, природной нацеленности на принятие всего заманчивого и эвристичного. По мнению Аристотеля «философия начинается с удивления», поэтому, с нашей точки зрения, именно удивление дает импульс процессу познания, самообогащения и раскрытия ЖСК (Таранов, 1997, с. 272). В этом случае студент перестает быть пассивным «принимателем» получаемой информации, а преподаватель прекращает свою функцию эмоционально безликого её «передатчика», приступая к креативному *управлению* учебно-педагогическим процессом. В период первокурсничества, когда процесс самоактуализации представляет для учащегося его первостепенную цель, фигура Учителя-Маэстро играет акмеологическую роль, которая в нашей стране существенно нивелируется обезличенно-функциональной, консервативно-авторитарной системой образовательной сферы. В этой ситуации было бы логично сказать словами Г. Ландау, «как и к другому, можно и к себе привыкнуть, так себя и не узнав», а поэтому не только преподаватель, но и студент, свыклись с невозможностью креативного роста, ведь стремление к раскрытию собственной ЖСК, как правило, если не порицается или просто задавливается, то, по крайней мере, не приветствуется (Душенко, 2005, с. 723).

Вполне понятно, что образовательные структуры а ргіогі должны стремиться к обратному, предоставляя все возможные средства для личностной эволюции студента, что в первую очередь предполагает реализацию ЖСК в его жизни. Ведь в этом случае, раскрывая сложные экзистенциальные проблемы окружающего мира и постоянно обращаясь к знаниям, первокурсник преломляет получаемую извне информацию через собственное их осмысление, интерпретацию и осознание, успешно

синхронизує свою бытову і навчальну екзистенцію. Тем самим, він набуває базові функціональні характеристики суб'єкта активного, спроможного до життєвої успішності і креативної самоорганізації (в відповідності до поставленими цілями), а, відповідно, готового протистояти різним кризовим ситуаціям. Прийняття емоцій студента, виявлення інтересу до його думки і висловлюванням, підвищення рівня його самостійності створює стан психологічної безпеки в навчальній дуаді «викладач-студент». Наявність ж стресів (адаптаційного, екзаменаційного і інших) завдає непоправимий шкоду психічному здоров'ю будь-якої людини, призводячи до виникнення деструктивної песимістичної установки. Можливо було б передбачити, що студент в повній мірі не усвідомлює наслідки цієї деструктивності, а негативний ефект стресогенних факторів представляється йому ілюзорним: адже в юнацькому віці все ще переважає оптимізм, відсутній тривожність по відношенню до власного здоров'ю, а ймовірність «розплати» в майбутньому за стресогенність здається ефемерною. В цій зв'язі встановлено протилежний факт: якщо складаються конфліктогенні взаємовідносини, то керівник колективу називає таку ситуацію *конфліктно-стресовою* значно рідше, ніж його підлеглих (Вахоцька, 2002). Це підтверджує і проведений нами соціологічний самоаналіз студентів/школярів/викладачів: молодь сприймає стресогенні, кризові обставини набагато більш болюче, ніж їх викладач/керівник (Іванченко, 2017, с. 213).

Нам представляється, що таке реагування викладача випливає з його культурно-морального базису. Крім того, нерідко трапляється, на жаль, що більш високий ієрархічний статус викладача дозволяє йому відчувати себе в «соціальному безпеці», відчувати свою безкарність, вседозволеність – тобто «всё-можливість», виступаючі показателями його байдужості до студентів, що, природно, знижує/ліквідує студентську мотивацію і блокує відкриття їх ЖСК. Як закономірний результат таких неконструктивних взаємовідносин виникає негативний феномен – «спровоциований вторинний стрес»: коли негативні емоції однієї людини генерують подібний стан і у того людини, з яким спілкується; було також показано, що «спровоциований вторинний стрес» може, як бумеранг, поширюватися і на самого ж стресо-виробника, посилюючи інтенсивність його власного внутрішнього негативу (Hatfield, 1993). Відчуття невдачі, виникаюче в силу невиконаних прагнень і недоданих цілей, завжди провокує переживання низької самооцінки: це призводить до виникнення душевного дискомфорту і стресу, оскільки порушується психічне рівновагу і створюється емоційний дисбаланс, що в сфері освіти дуже небажано.

Результаты исследования. Исходя из приведенного выше теоретического анализа, проявление ЖСК (способной раскрыться в любой сфере жизнедеятельности человека) может эффективно выполнять также антистрессовую, кризисо-профилактическую и жизнеорганизующую функцию. Данный факт был нами статистически подтвержден в ходе проведенных экспериментальных исследований (период: 2017 год; методы: анонимное тестирование, беседа, самоанализ). Респонденты (42 чел.) были разделены на 2 равные группы (по 12 *учащихся*: студентов, старшеклассников и по 9 *работающих*: служащих, преподавателей):

- «экспериментальная» группа – это те, кто учились с применением инновационной авторской технологии по раскрытию ЖСК в рамках лингвообучающей диады *преподаватель-студенты*, являющейся частью «Самоорганизующейся Психологической Системы» (на примере усвоения итальянского языка и культуры Италии); в состав этой группы входило 7 человек (3 *учащихся* и 4 *работающих*), которые занимались разными восточноазиатскими техниками самовосстановления здоровья;

- «обычная» группа, которую составляли респонденты, не входившие в «экспериментальную» группу (они еще продолжали учебу или уже работали).

Было установлено следующее: (1) все респонденты считают, что за последние 3 года общая стрессогенность жизни в мире (и в Украине, в частности) усилилась; (2) обращение к положительным, благонаполненным сторонам человеческой жизни способствует резистентности организма и помогает противодействовать возникновению внутренних критических состояний; (3) подтверждено, что древневосточные искусства восстановления психофизиологического здоровья (включая и систему Рэйки) являются эффективными вспомогательными техниками/средствами самовосстановления организма, влияющими на всю экзистенцию человека в целом.

Выявленные стресс-факторы были дифференцированы как личностные и социально-экологические. Естественно, социально-экологические стресс-факторы (терроризм, общая криминальность, военные конфликты, стихийные бедствия, катастрофы и т. д.) не вызвали явно выраженного критичного состояния у респондентов, поскольку не касались их жизни непосредственно. В то же время личностные стресс-факторы фигурировали как сильно действующий дестабилизатор, наиболее значимыми из которых являлись такие:

- для группы *учащихся* [острая необходимость, уже на втором-третьем курсе учебы в вузе, сочетать учебный процесс с той или иной производственной деятельностью, что дестабилизирует студента психоэмоционально и приводит к физическим перегрузкам; некорректное и даже уничижающее отношение ряда преподавателей,

которое заметно снижает общий жизненный тонус студента – настроение, энтузиазм и т. д., что отражается на состоянии его здоровья; потеря интереса к некоторым учебным дисциплинам: в силу их бесполезности в будущем, неувлекательного и непрофессионального изложения информации, не импонирующий внешний облик преподавателя и его поведенческая манера; неясность собственных перспектив и загруженность учебного процесса нерелевантной информацией (т. е. «балластными» дисциплинами) вызывают у студентов монотонность в учебе и скуку, при которых теряется интерес и происходит внутренний отказ от начальной отчетливой установки на учебу; патологическое беспокойство по поводу оценок, боязнь преподавательского осуждения и бестактной критики в присутствии своих сокурсников];

- для группы *работающих* [авторитарность, амбициозность руководителей, необходимость безмолвного подчинения со стороны подчиненных, что провоцирует возникновение чувства безысходности, обиды, удрученности и подобное; увеличение профессиональных обязанностей и регулярное изменение учебных программ, планов и т. д., что вызывает недоумение и отторжение ввиду бесполезной траты времени, поскольку суть вопроса не меняется, а лишь модифицируется форма документации; зависть, некорректность и низменные действия со стороны коллег].

Как свидетельствуют 82% респондентов «обычной» группы, личностные стресс-факторы незамедлительно проецируются на психосоматике и появляются такие симптомы: неудовлетворенность, беспокойство, тревожность, бессонница, простуда, аномальная утомляемость, желудочные дисфункции, головная боль, т. д. В то же время 87% респондентов «экспериментальной» группы (в их число вошли все 7 человек, которые занимались разными восточноазиатскими техниками) констатировали свою резистентность в виде способности: успешно абстрагироваться от кризисно-стрессовых ситуаций/фактов, выискивать условия и формы самореализации, акцентироваться на положительных благоприятных сторонах жизни, погружаться в нишу позитива и самоудовлетворения, тем самым избегая оказаться в критических психосоматических состояниях и стремясь чувствовать себя востребованным, нужным, самоэффективными. Таким образом, можно смело утверждать, что ЖСК играет антистрессовую, противокризисную и жизнеорганизующую роль.

Ввиду широкого спектра полученных ранее результатов по разным тестовым методикам, данная роль ЖСК была побочно установлена и в наших предыдущих исследованиях, хотя основное внимание в них было уделено развивающей и позитивно корректирующей функции ЖСК (Иванченко, 2017, с. 199-200, 223-228, 287).

Выводы. Подводя итог, можно с уверенностью констатировать следующее. Отсутствие эмоционального одобрения, положительного подкрепления и низкие ожидания от собственной эффективности вызывают нарушения когнитивных, мотивационных и эмоциональных процессов, обуславливают опасность появления низкой самооценки, общей неудовлетворенности собой, ощущения собственной неполноценности, вслед за которыми наступает разочарование, эмоциональное истощение, психологическое выгорание, фрустрация, что провоцирует стрессово-кризисное состояние, выражающееся в ухудшении психосоматических параметров. В то же время раскрытие ЖСК и получаемое при этом удовлетворение, радость, самоэффективность обеспечивают позитивный алгоритм жизненной активности человека, подтверждая жизнеорганизирующую функцию и противокризисную роль ЖСК как эффективного антистрессора.

ЛИТЕРАТУРА

1. Варбан Є. О. Стратегії подолання життєвих криз в юнацькому віці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Київ, 2009. 20 с.

2. Вахоцька І. О. Психологічні особливості міжособистісного взаєморозуміння в системі «вчитель-учень» як умова попередження конфліктів: автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.05. Київ, 2002. 19 с.

3. Галецька І. І., Сосновський Т. Психологія здоров'я: теорія та практика. Львів: Видавнич. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006. 338 с.

4. Гончаренко М. С. Духовність, здоров'я й освіта. Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. 2009. Вип. 7. № 876. С. 4–11.

5. Джан Р. Г. (Границы реальности. Роль сознания в физическом мире. Москва: Изд. Объединенного ин-та высоких температур РАН, 1995. 288 с. [

6. Душенко К. В. Большая книга афоризмов. Москва: Эксмо, 2005. 1056 с.

7. Жедунова Л. Г. Психология личностного кризиса: автореф. дис. ... доктора психол. наук: спец. 19.00.01. Ярославль, 2010. – 54 с.

8. Журавльова Л. П. Психологічні основи розвитку емпатії людини: автореф. дис. ... доктора психол. наук: спец. 19.00.07. Одеса, 2008. 48 с

9. Иванченко А. Жизнесозидающая креативность как личностный феномен: монография. Саарбрюккен (Германия), LAP LAMBERT Academic Publishing, 2017. 372 с.
<https://www.morebooks.de/store/ru/book/1/isbn/978-3-330-06314-3>

10. Иванченко А., Мэдоро Массимо. Жизнесозидающая креативность личности: монография. (Глава 3). Под общей ред.

А. Иванченко. Харьков: «Форт», 2014. 354 с.
http://www.fort.kharkiv.com/goods_zhiznesozidayushaya-kreativnost-lichnosti.htm

11. Кокун О. М. Психоэнергетические возможности человека: теория и практика: монография. Киев: ГП «Информ.-аналит. агентство», 2012. 168 с

12. Кузнецов М. А., Діомідова Н. Ю. Специфіка реагування на екзаменаційний стрес у студентів з різними рівнями емоційної креативності. Вісник ХНПУ. Психологія. Харків. 2010. Вип. 35. С. 110–133.

13. Ольховецький С. М. Психологічні чинники та засоби подолання страхів у підлітковому та молодшому юнацькому віці: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, (2007. 223 с.

14. Таранов П. С. Анатомия мудрости: 120 философов. Т. 1. Симферополь: Реноме, 1997. 624 с.

15. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. Київ : Либідь, 2003. 376 с.

16. Чумакова М. А. Личностная регуляция рационального выбора: развитие идеи единства интеллекта и аффекта. Психологический журнал. 2013. Т. 34. № 3. С. 119–125.

17. Щелкова О. Ю. Психологическая диагностика в медицине (системное исследование): дис. ... доктора психол. наук: спец. 19.00.04. СПб., 2009. 530 с.

18. Юсупов И. М. Психология эмпатии: дис. ... доктора психол. наук: 19.00.01. СПб., 1995. 252 с.

19. Ярцев В. В. Свойство человека объединять энергией и информацией клетки своего физического тела. Сознание и физическая реальность. 1998. Т. 3. № 4. С. 52–58.

20. Ivanchenko Andreyanna. Creative Life-Orientation in a Paradigm of Personality's Health and Positive Existence. *Formazione & Insegnamento: European Journal of Research on Education and Teaching*. Lecce: Editore «Pensa MultiMedia». Anno XI. 2013. Numero 3. P. 43–58.
<http://issuu.com/pensamultimedia/docs/formazione3-2013>

21. Hatfield E., Cacioppo J. T., Rapson R. L. Emotional Contagion. *Current Directions in Psychological Sciences*. 1993. № 2. P. 96–99.

22. Narayanswamy R. Why is Spirituality Integral to Management Education? My Experience of Integrating Management and Spirituality. *Journal of Human Values*. 2008. V. 14. № 2. P. 115–128.

ТРАНСЛИТЕРАЦИОННИЙ ПЕРЕВОД СПИСКА ЛИТЕРАТУРЫ

1. Varban Є. О. Strategii podolannja zhittevih kriz v junac'komu vici : avtoref. dis. na zdobuttja nauk. stupenja kand. psihol. nauk: spec. 19.00.07 «Pedagogichna ta vikova psihologija». Kiiv, 2009. 20 s.

2. Vahoc'ka I. O. Psihologichni osoblivosti mizhosobistisnogo vzaemorozuminnja v sistemi «vchitel'-uchen'» jak umova poperedzhennja konfliktiv: avtoref. dis. ... kand. psihol. nauk : spec. 19.00.05. Kiïv, 2002. 19 s.
3. Galec'ka I. I., Sosnovs'kij T. Psihologija zdorov'ja: teorija ta praktika. L'viv: Vidavnich. centr LNU im. I. Franka, 2006. 338 s.
4. Goncharenko M. S. Duhovnist', zdorov'ja j osvita. Visnik HNU im. V.N. Karazina. 2009. Vip. 7. № 876. S. 4–11.
5. Dzhan R. G. (Granicy real'nosti. Rol' soznaniya v fizicheskom mire. Moskva: Izd. Ob#edinennogo in-ta vysokih temperatur RAN, 1995. 288 s. [
6. Dushenko K. V. Bol'shaja kniga aforizmov. Moskva: Jeksmo, 2005. 1056 s.
7. Zhedunova L. G. Psihologija lichnostnogo krizisa: avtoref. dis. ... doktora psihol. nauk: spec. 19.00.01. Jaroslavl', 2010. – 54 s.
8. Zhuravl'ova L. P. Psihologichni osnovi rozvitku empatii ljudini: avtoref. dis. ... doktora psihol. nauk: spec. 19.00.07. Odesa, 2008. 48 s
9. Ivanchenko A. Zhiznesozidajushhaja kreativnost' kak lichnostnyj fenomen: monografija. Saarbrjukken (Germanija), LAP LAMBERT Academic Publishing, 2017. 372 s.
<https://www.morebooks.de/store/ru/book/1/isbn/978-3-330-06314-3>
10. Ivanchenko A., Mjedoro Massimo. Zhiznesozidajushhaja kreativnost' lichnosti: monografija. (Glava 3). Pod obshej red. A. Ivanchenko. Har'kov: «Fort», 2014. 354 s.
http://www.fort.kharkiv.com/goods_zhiznesozidayushaya-kreativnost-lichnosti.htm
11. Kokun O. M. Psihojenergeticheskie vozmozhnosti cheloveka: teorija i praktika: monografija. Kiev: GP «Inform.-analit. agentstvo», 2012. 168 s
12. Kuznecov M. A., Diomidova N. Ju. Specifika reaguvannja na ekzamenacijnij stres u studentiv z rizmimi rivnjami emocijnoï kreativnosti. Visnik HNPU. Psihologija. Harkiv. 2010. Vip. 35. S. 110–133.
13. Ol'hovec'kij S. M. Psihologichni chinniki ta zasobi podolannja strahiv u pidlitkovomu ta molodshomu junac'komu vici: dis. ... kand. psihol. nauk: 19.00.07. Kiïv,(2007. 223 s.
14. Taranov P. S. Anatomija mudrosti: 120 filosofov. T. 1. Simferopol': Renome, 1997. 624 s.
15. Titarenko T. M. Zhittevij svit osobistosti: u mezhah i za mezhami budennosti. Kiïv : Libid', 2003. 376 s.
16. Chumakova M. A. Lichnostnaja reguljacija racional'nogo vybora: razvitie idei edinstva intellekta i affekta. Psihologicheskij zhurnal. 2013. T. 34. № 3. S. 119–125.
17. Shhelkova O. Ju. Psihologicheskaja diagnostika v medicine (sistemnoe issledovanie): dis. ... doktora psihol. nauk: spec. 19.00.04. SPb., 2009. 530 s.

18. Jusupov I. M. Psihologija jempatii: dis. ... doktora psihol. nauk: 19.00.01. SPb., 1995. 252 s.

19. Jarcev V. V. Svoystvo cheloveka ob#edinjat' jenergiej i informaciej kletki svoego fizicheskogo tela. Soznanie i fizicheskaja real'nost'. 1998. T. 3. № 4. S. 52–58.

20. Ivanchenko Andreyanna. Creative Life-Orientation in a Paradigm of Personality's Health and Positive Existence. *Formazione & Insegnamento: European Journal of Research on Education and Teaching*. Lecce: Editore «Pensa MultiMedia». Anno XI. 2013. Numero 3. P. 43–58. <http://issuu.com/pensamultimedia/docs/formazione3-2013>

21. Hatfield E., Cacioppo J. T., Rapson R. L. Emotional Contagion. *Surrent Directions in Psychological Sciences*. 1993. № 2. P. 96–99.

22. Narayanswamy R. Why is Spirituality Integral to Management Education? My Experience of Integrating Management and Spirituality. *Journal of Human Values*. 2008. V. 14. № 2. P. 115–128.

УДК 159.9.072.42 : 159.97

Кокун О.М., член-кореспондент НАПН України, д. психол. наук, професор, головний науковий співробітник Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України;

Пішко І.О., начальник науково-дослідної лабораторії Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України;

Лозінська Н.С., науковий співробітник Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України, e-mail: nataloz@ukr.net

СТРЕСОГЕННІ ЧИННИКИ БОЙОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ЩО ЗУМОВЛЮЮТЬ ВИНИКНЕННЯ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ПОСТТРАВМАТИЧНИХ СТРЕСОВИХ РОЗЛАДІВ

У статті викладено результати емпіричних досліджень, що характеризують особливості вияву найбільш стресогенних чинників бойової діяльності, які зумовлюють виникнення у військовослужбовців ПТСР. Такими чинниками виявилися: частота спостережень за загибеллю або пораненнями людей в ході бойових дій; перебування в оточенні ворога та небезпека загибелі; поранення, інші дуже небезпечні ситуації; побоювання, страх власної загибелі; стресори морально-етичного характеру; довготривалі навантаження, які породжують втому; стресори сімейного життя; запахи газів, трупів та ін.; фізичне знищення бойовиків (особливо вперше); неможливість змінити умови свого існування; вигляд трупів, крові; вибухи, гудіння, ревіння, гуркіт, стрілянина; руйнування будівель, техніки, споруд, ландшафту; інтенсивні міжособистісні конфлікти.

Ключові слова: негативні психічні стани, синдром посттравматичного стресового розладу, військовослужбовці, бойові травми, антитерористична операція.

В статье изложены результаты эмпирических исследований, характеризующих особенности проявления наиболее стрессогенных факторов боевой деятельности, обуславливающих возникновение у военнослужащих ПТСР. Такими факторами

оказались: частота наблюдений за гибелью или ранениями людей в ходе боевых действий; пребывание в окружении врага и опасность гибели; ранения, другие очень опасные ситуации; опасения, страх собственной смерти; стрессоры морально-этического характера; долговременные нагрузки, порождающие усталость; стрессоры семейной жизни; запахи газов, трупов и др.; физическое уничтожение боевиков (особенно впервые); невозможность изменить условия своего существования; вид трупов, крови взрывы, гул, рев, грохот, стрельба; разрушения зданий, техники, сооружений, ландшафта; интенсивные межличностные конфликты.

Ключевые слова: негативные психические состояния, синдром посттравматического стрессового расстройства, военнослужащие, боевые травмы, антитеррористическая операция.

Постановка проблеми. Комплекс чинників бойової обстановки, що супроводжує участь військовослужбовців у антитерористичній операції, закономірно призводить до виникнення у багатьох з них синдрому посттравматичного стрессового розладу (ПТСР). Відповідно, виникає проблема розробки ефективної системи медико-психологічної реабілітації цих військовослужбовців з метою як якнайповнішого відновлення в них військово-професійних кондицій, так й і адаптації до цивільного життя після демобілізації. Визначення найбільш стресогенних чинників бойової діяльності, що зумовлюють виникнення у військовослужбовців ПТСР є, як важливою передумовою такої реабілітації, так й передумовою розробки профілактичних щодо виникнення ПТСР заходів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій публікацій. Чисельні травматичні ситуації супроводжують участь у бойових діях. Ці ситуації являють собою такі екстремальні критичні події, які відрізняються потужним негативним впливом і вимагають від індивіда величезних зусиль щодо опанування ними. Вони (ситуації) можуть бути або нетривалими, але надзвичайно потужними за силою впливу (тривалість цих подій від декількох хвилин до декількох годин), або тривалими, або регулярно повторюваними [4].

Чинники, які в процесі військово-професійної діяльності можуть спричиняти виникнення негативних психічних станів, сучасна екстремальна психологія поділяє на специфічні і неспецифічні. До першої групи відносять: ситуації, що загрожують життю і фізичній цілісності військовослужбовців; поранення, контузії, травми, каліцтва; загибель близьких людей і товаришів по службі; жахливі картини смерті і людських мук; події, у результаті яких постраждали честь і гідність військовослужбовця. До другої групи відносяться такі стресори: підвищений рівень перманентної потенційної загрози для життя; тривала напружена діяльність; тривала депривація основних біологічних і соціальних потреб; різкі і несподівані зміни умов служби і життєдіяльності; важкі екологічні умови життєдіяльності; відсутність контактів з близькими; неможливість змінити умови свого існування; інтенсивні і тривалі між-

собистісні конфлікти; підвищена відповідальність за свої дії; потенційна можливість фізичних і моральних страждань заради досягнення цілей, неясних для військовослужбовця [1].

Бойова психічна травма розуміється як патологічний стан ЦНС, сформований в результаті бойового стресу, який перевищує адаптаційний потенціал конкретної особистості, і утворює *pathos* бойової психічної патології [5]. ПТСР виникає як відстрочена або тривала відповідь (після латентного періоду, але не більше 6-ти місяців) на стресову подію (коротку або тривалу) виключно загрозливого або катастрофічного характеру, яка може спричинити глибокий стрес майже у кожного. ПТСР має дві особливості: психогенну природу розладу та нестерпну для пересічної людини тяжкість психогенії [3].

Наші попередні дослідження показали, що у військовослужбовців, які приймали безпосередню участь у бойових діях, у порівнянні з тими, які участі у бойових діях не брали виявлено істотно вищий рівень вияву ПТСР та більший вияв різних ознак порушення психічного стану [2]. Однак, практика первинної та вторинної психологічної реабілітації учасників АТО потребує більш глибоких досліджень, результати яких можна було б покласти в основу науково обґрунтованих основ такої реабілітації.

Мета статті. У даній статті ми викладемо результати наших емпіричних досліджень, що характеризують особливості вияву найбільш стресогенних чинників бойової діяльності, які зумовлюють виникнення у військовослужбовців ПТСР.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проводилися у період березня-квітня 2016 р. за участю 188 військовослужбовців двох вибірок: 1) 47 військовослужбовців четвертої хвилі мобілізації, які перебували в зоні проведення АТО не менше 4-ох місяців, приймаючи безпосередню участь в бойових діях (несення служби на взводних та ротних опорних пунктах); 2) 141 військовослужбовець, які приймали участь в АТО: з квітня по вересень 2014 року (участь у важких бойових діях із значними втратами особового складу) і з січня 2015 р. по лютий 2016 р.

У дослідженнях використовувався такий методичний інструментарій:

1. Опитувальник для скринінгу посттравматичного стресового розладу (Бреслау та ін., 1999 р.).
2. Опитувальник респондента про стан здоров'я (PHQ-9) – шкала самооцінки депресії.
3. Опитувальник травматичного стресу І.О.Котеньова.
4. Шкала оцінки впливу травматичної події.
5. Міссісіпська шкала для оцінки посттравматичних реакцій (військовий варіант).
6. Опитувальник вираженості психопатологічної симптоматики (Symptom Check List-90-r-Revised, Scl-90-R), адаптація Н.В. Тарабриної.

7. Опитувальник «Стрес фактори».

8. Шкала оцінки інтенсивності бойового досвіду.

Визначення провідних стресогенних чинників бойової діяльності, які зумовлюють виникнення у військовослужбовців ПТСР, здійснювалося на основі результатів лінійного кореляційного аналізу (за Спірменом) між отриманими в дослідженнях психодіагностичними показниками, що характеризують вияв ПТСР та показниками двох опитувальників, за якими визначалася інтенсивність впливу на військовослужбовців екстремальних чинників бойової діяльності (Шкала оцінки інтенсивності бойового досвіду та Опитувальник «Стрес фактори»).

Кореляційні зв'язки між психодіагностичними показниками, що характеризують вияв ПТСР та показниками Шкали оцінки інтенсивності бойового досвіду наведені в таблиці 1.

Таблиця 1

Кореляційні зв'язки між психодіагностичними показниками, що характеризують вияв ПТСР та показниками Шкали оцінки інтенсивності бойового досвіду

№	Показники	ш1	ш2	ш3	ш4	ш5	ш6	ш7
1	Рівень ПТСР	-0,01	0,05	,22**	-0,03	0,12	,28**	,15*
2	Рівень депресивних тенденцій	0,08	0,02	,23**	-0,06	0,04	,25**	,19**
3	ПТСР	0,06	0,04	0,14	-0,05	0,02	,20*	,17*
4	ОСР	0,08	0,04	0,13	-0,06	0,00	,20*	0,15
5	Вторгнення	,19*	,23**	,30**	0,01	,184	,36**	,26**
6	Уникнення	0,14	0,11	0,12	-0,04	0,06	,24**	0,12
7	Фізіологічне збудження	,17*	,18*	,26**	0,00	0,13	,31**	,23**
8	Вірогідність ПТСР	0,13	0,07	,23**	-0,01	0,08	,26**	,17*
9	Заг. індекс важкості симптомів	0,09	-0,05	,21**	-0,03	0,06	,20*	0,11
10	Заг. кількість ствердж. відповідей	0,04	-0,09	,17*	-0,05	0,00	0,09	0,06
11	Іпохондрія	,23**	0,06	0,11	-0,12	0,06	,23**	0,16
12	Істерія	,21*	0,05	,17*	-0,14	0,07	,23**	,18*

Примітки: 1) психодіагностичні показники: № 1 – за Опитувальником для скринінгу посттравматичного стресового розладу; № 2 – за Опитувальником респондента про стан здоров'я; № 3 - 4 – за Опитувальником травматичного стресу І.О.Котеньова; № 5 - 7 – за Шкалою оцінки впливу травматичної події; № 8 – за Міссісіпською шкалою для оцінки посттравматичних реакцій № 9 - 10 – за Опитувальником вираженості психопатологічної симптоматики; № 11 - 12 – за Опитувальником «Міні-мульти».

2) ш1 - ш7 – показники отримані за питаннями Шкали оцінки інтенсивності бойового досвіду; зміст питань див. табл. 2,3.

Як свідчать отримані результати, найсильнішим стресогенним чинником бойової діяльності серед семи показників Шкали оцінки інтенсивності бойового досвіду виявилася частота спостережень за загибеллю або пораненнями людей в ході бойових дій. Цей показник має достовірні позитивні кореляційні зв'язки ($r = 0,2 - 0,36$; $p \leq 0,05 - 0,01$) з 11

психодіагностичними показниками.

Також досить вираженими стресогенними чинниками бойової діяльності виявилися перебування в оточенні ворога та небезпека загибелі, поранення, інші дуже небезпечні ситуації. Вони достовірно позитивно пов'язані ($r = 0,15 - 0,30$; $p \leq 0,05 - 0,01$) з 7 психодіагностичними показниками.

Порівняно менш виражені (2 - 4 достовірні кореляційні зв'язки) є виконання завдань в умовах підвищеної небезпеки та перебування зоні обстрілу з боку супротивника.

І практично не викликають симптоми ПТСР факти частоти участі в обстрілі супротивника та втрат підрозділу під час бойових дій.

За результатами кореляційного аналізу, виявилось, що переважна більшість (22 із 30) показників Опитувальника «Стрес фактори» достовірно позитивно пов'язані ($r = 0,16 - 0,35$; $p \leq 0,05 - 0,01$) із 8 найбільш інформативними психодіагностичними показниками вияву ПТСР (таблиці 2 - 4).

Таблиця 2

Кореляційні зв'язки між психодіагностичними показниками, що характеризують вияв ПТСР та показниками Опитувальника «Стрес-фактори»

№	Показники	c7	c9	c10	c11	c12	c13	c14	c15
1	Рівень ПТСР	0,14	0,07	0,09	0,13	0,12	0,14	,16*	,21**
2	ПТСР	,21**	0,12	,18*	,21*	0,16	,21**	0,12	,19*
3	ОСР	,22**	0,14	,20*	,20*	0,15	,21**	0,13	,22**
4	Вторгнення	,27**	,18*	0,12	0,12	,17*	0,12	,17*	,23**
5	Уникнення	,29**	,16*	0,11	0,09	0,13	,15*	,16*	,22**
6	Фізіологічне збудження	,30**	0,15	0,15	,19*	0,14	0,12	,16*	,18*
7	Вірогідність ПТСР	,25**	0,10	,19*	,20*	0,13	,16*	0,14	,18*
8	Заг. індекс важкості симптомів	,27**	,17*	,23**	,18*	,26**	,21**	,19*	,19*

Примітки: 1) психодіагностичні показники: № 1 – за Опитувальником для скринінгу посттравматичного стресового розладу; № 2 - 3 – за Опитувальником травматичного стресу І.О.Котеньова; № 4 - 6 – за Шкалою оцінки впливу травматичної події; № 7 – за Міссісіпською шкалою для оцінки посттравматичних реакцій № 8 – за Опитувальником вираженості психопатологічної симптоматики.

2) «с» – показники отримані за питаннями Опитувальника «Стрес фактори», відповідно номеру питань: с7 - побоювання, страх власної загибелі; с9 - події, в результаті яких постраждали честь та гідність; с10 - контакт зі значною кількістю поранених; с11 - сексуальна дисгармонія; с12 - погані гігієнічні умови; с13 - незадоволеність матеріальних потреб; с14 - довготривале виконання роботи, яка вимагає напруження, підвищена відповідальність за свої дії; с15 - стресор морально-етичного характеру (докори сумління, відповідальність за життя невинних людей, необхідність застосування зброї та інших засобів ураження).

2) «с» – показники отримані за питаннями Опитувальника «Стрес фактори», відповідно номеру питань: с23 - незадоволеність біологічних і соціальних потреб; с25 - неможливість змінити умови свого існування; с26 - необхідність постійно ви-

конувати вимоги командирів (начальників); с27 - вигляд трупів, крові; с28 - вибухи, гудіння, ревіння, гуркіт, стрілянина; с29 - руйнування будівель, техніки, споруд, ландшафту; с30 - інтенсивні міжособистісні конфлікти.

Таблиця 3

Кореляційні зв'язки між психодіагностичними показниками, що характеризують вияв ПТСР та показниками Опитувальника «Стрес-фактори»

№	Показники	с16	с17	с18	с19	с20	с21	с22
1	Рівень ПТСР	0,12	,15*	,18*	,23**	0,12	,19*	,19*
2	ПТСР	,22**	0,15	,30**	,30**	,21**	0,16	,26**
3	ОСР	,23**	0,14	,31**	,30**	,23**	,16*	,26**
4	Вторгнення	,16*	,17*	,26**	,28**	,16*	,22**	,23**
5	Уникнення	0,07	,18*	,18*	,19*	,16*	,22**	,22**
6	Фізіологічне збудження	,19*	0,15	,31**	,27**	,23**	,20*	,27**
7	Вірогідність ПТСР	0,15	0,12	,33**	,30**	,25**	,19*	,20*
8	Заг. індекс важкості симптомів	0,15	,24**	,29**	,36**	0,15	,16*	,21*

Примітки: 1) психодіагностичні показники див. у табл. 2.

2) «с» – показники отримані за питаннями Опитувальника «Стрес фактори», відповідно номеру питань: с16 - досвід невдалих дій (прорахунок при оцінці ситуацій, помилка в техніці рухів та ін.); с17 - необхідність переробки великого об'єму інформації та необхідність прийняття рішень; с18 - стресори сімейного життя; с19 - запахи газів, трупів та ін.; с20 - довготривалі навантаження, які породжують втому; с21 - монотонність умов, які оточують; с22 - фізичне знищення бойовиків (особливо вперше).

Таблиця 4

Кореляційні зв'язки між психодіагностичними показниками, що характеризують вияв ПТСР та показниками Опитувальника «Стрес-фактори»

№	Показники	с23	с25	с26	с27	с28	с29	с30
1	Рівень ПТСР	0,13	0,13	0,05	,17*	0,12	,19*	,17*
2	ПТСР	,16*	,24*	0,13	,28**	,26**	,25**	,26**
3	ОСР	,17*	,25**	0,13	,29**	,28**	,25**	,25**
4	Вторгнення	,20**	,24**	,20*	,30**	0,14	,19*	0,14
5	Уникнення	,19*	,27**	,23**	,25**	0,08	,20*	,19*
6	Фізіологічне збудження	,25**	,24**	,22**	,35**	,21**	,27**	,25**
7	Вірогідність ПТСР	,19*	,27**	0,14	,28**	,25**	,26**	,27**
8	Заг. індекс важкості симптомів	,25**	,20*	0,12	,26**	,25**	,31**	,32**

Примітки: 1) психодіагностичні показники див. у табл. 2.

Однак, за отриманими результатами, до найбільш стресогенних можна віднести: побоювання, страх власної загибелі; стресори морально-етичного характеру; довготривалі навантаження, які породжують втому; стресори сімейного життя; запахи газів, трупів та ін.; фізичне

знищення бойовиків (особливо вперше); неможливість змінити умови свого існування; вигляд трупів, крові; вибухи, гудіння, ревіння, гуркіт, стрілянина; руйнування будівель, техніки, споруд, ландшафту; інтенсивні міжособистісні конфлікти.

Висновки. *Найсильнішим стресогенним чинником бойової діяльності серед семи показників Шкали оцінки інтенсивності бойового досвіду виявилася частота спостережень, за загибеллю або пораненнями людей в ході бойових дій. Також досить вираженими стресогенними чинниками виявилися перебування в оточенні ворога та небезпека загибелі, поранення, інші дуже небезпечні ситуації. Порівняно менш вираженими є виконання завдань в умовах підвищеної небезпеки та перебування зоні обстрілу з боку противника.*

Переважна більшість (22 із 30) показників *Опитувальника «Стрес фактори»* достовірно позитивно пов'язані із 8 найбільш інформативними психодіагностичними показниками вияву ПТСР. Однак, в якості *найбільш стресогенних виявлено:* побоювання, страх власної загибелі; стресори морально-етичного характеру; довготривалі навантаження, які породжують втому; стресори сімейного життя; запахи газів, трупів та ін.; фізичне знищення бойовиків (особливо вперше); неможливість змінити умови свого існування; вигляд трупів, крові; вибухи, гудіння, ревіння, гуркіт, стрілянина; руйнування будівель, техніки, споруд, ландшафту; інтенсивні міжособистісні конфлікти.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці практичних засад профілактики виникнення у військовослужбовців ПТСР, а також заходів їх психологічної реабілітації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Екстремальна психологія: підручник. За заг. ред. О. . Тімченка. Київ: ТОВ «Август Трейд», 2007. 502 с.
2. Коқун О. М. Особливості вияву негативних психічних станів у військовослужбовців внаслідок тривалої участі в бойових діях та перебування в зоні АТО / О. М. Коқун, Н. А. Агаєв, І. О. Пішко, Н. С. Лозінська. Вісник Національного університету оборони України. 2015. Вип. 3 (46). С. 123–129.
3. Ромек В. Г., Конторович В. А., Крукович Е. И. Психологическая помощь в кризисных ситуациях. Санкт-Петербург: Речь, 2004. 256 с.
4. Тарабрина Н. В. Практическое руководство по психологии посттравматического стресса / Н. В. Тарабрина, В. А. Агарков, Ю. В. Быховец и др. Ч. 1. Теория и методы. Москва: Изд-во «Когито-Центр», 2007. 208 с.
5. Снедков Е. В. Медико-психологические последствия боевой психической травмы: клиничко-динамические и лечебно-реабилитационные аспекты / Е. В. Снедков, С. В. Литвинцев, В. В. Не-

чипоренко, В. М. Лыткин. [Електронний ресурс]. Санкт-Петербург: Военно-медицинская академия, 2015. Режим доступу: <http://www.bestreferat.ru/referat-4783.html>

ТРАНСЛІТЕРАЦІЙНИЙ ПЕРЕКЛАД СПИСКУ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ekstremal'na psihologija: pidruchnik. Za zag. red. O. . Timchenka. Kii'v: TOV «Avgust Trejd», 2007. 502 s.

2. Kokun O. M. Osoblivosti vijavu negativnih psihichnih staniv u vijs'kovoslužbovciv vnaslidok trivaloї uchasti v bojovih dijah ta perebuvannja v zoni ATO / O. M. Kokun, N. A. Agaev, I. O. Pishko, N. S. Lozins'ka. Visnik Nacional'nogo universitetu oboroni Ukraїni. 2015. Vip. 3 (46). S. 123–129.

3. Romek V. G., Kontorovich V. A., Krukovich E. I. Psihologicheskaja pomoshh' v krizisnyh situacijah. Sankt-Peterburg: Rech', 2004. 256 s.

4. Tarabrina N. V. Prakticheskoe rukovodstvo po psihologii postravmaticheskogo stressa / N. V. Tarabrina, V. A. Agarkov, Ju. V. Byhovec i dr. Ch. 1. Teorija i metody. Moskva: Izd-vo «Kogito-Centr», 2007. 208 s.

5. Snedkov E. V. Mediko-psihologicheskie posledstvija boevoj psihicheskoy travmy: kliniko-dinamicheskie i lechebno-reabilitacionnye aspekty / E. V. Snedkov, S. V. Litvincev, V. V. Nechiporenko, V. M. Lytkin. [Elektronnij resurs]. Sankt-Peterburg: Voенно-медицинская академия, 2015. Rezhim dostupu: <http://www.bestreferat.ru/referat-4783.html>

УДК 159.9

Корчинська І.В., магістрант соціально-психологічного факультету НУЦЗУ, e-mail: korchinskaya12@mail.ru;

Кучеренко С.М., канд. психол. наук, доцент кафедри психології діяльності в особливих умовах НУЦЗУ;

Максимов А.В., викладач каф. пожежної та рятувальної підготовки НУЦЗУ

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕСПЕЧЕННЯ СЛУЖБОВОЇ ПІДГОТОВКИ РЯТУВАЛЬНИКІВ ДСНС УКРАЇНИ ДО ДІЯЛЬНОСТІ У ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ

У статті описуються основні уявлення про підходи до проблеми психологічного забезпечення професійної діяльності в екстремальних умовах, надаються визначення та змістовні компоненти вже існуючого психологічного забезпечення професійної діяльності рятувальників Державної служби України з надзвичайних ситуацій, описуються умови у яких повинна проходити підготовка рятувальників для формування в особистості усіх необхідних якостей, моделей поведінки у різних

умовах, визначені психологічні компоненти, які необхідні для виконання завдань, котрі ставляться перед співробітниками служби порятунку, вимоги до особливостей формування емоційно-вольової сфери з урахування психологічних властивостей особистості рятувальника при виконанні їм своїх професійних обов'язків, надаються напрямки, за якими необхідно розвивати вольову стійкість, значна увага приділяється процесу та змістовності навчання у напрямку психологічної підготовки рятувальників, розкриваються його основні напрямки.

Ключові слова: професійна діяльність, професійно важливі якості, психологічне забезпечення, емоційно-вольова сфера.

В статті описуються основні представлення о підходах к проблеме психологического обеспечения профессиональной деятельности в экстремальных условиях, предоставляются определения и содержательные компоненты уже существующего психологического обеспечения профессиональной деятельности спасателей Государственной службы Украины по чрезвычайным ситуациям, описываются условия, в которых должна проходить подготовка спасателей для формирования в личности всех необходимых качеств, моделей поведения в различных условиях, определены психологические компоненты, которые необходимы для выполнения задач, которые ставятся перед сотрудниками службы спасения, требования к особенностям формирования эмоционально-волевой сферы с учетом психологических свойств личности спасателя при выполнении им своих профессиональных обязанностей, предоставляются направления, по которым необходимо развивать волевую устойчивость, значительное внимание уделяется процессу и содержательности обучения по направлению психологической подготовки спасателей, раскрываются его основные направления.

Ключевые слова: профессиональная деятельность, профессионально важные качества, психологическое обеспечение, эмоционально-волевая сфера.

Постановка проблеми. Психологічна підготовка співробітників ДСНС України розглядається у числі найважливіших завдань, що стоять перед силами служби цивільного захисту. Головне у психологічній підготовці полягає у тому, щоб на основі загальнолюдських цінностей розвинути у рятувальника психологічну стійкість і готовність до виконання поставлених завдань.

Професія рятувальника, безумовно, одна з найнебезпечніших, адже це і робота в екстремальних ситуаціях, і ризик для життя, і величезна відповідальність за інших людей. В екстремальних ситуаціях рятувальника необхідно оцінити ситуацію, прийняти правильне рішення та, при цьому, мати адекватну поведінку. Ефективність професійної діяльності рятувальників залежить як від генетично обумовлених властивостей особистості, так і від професійно важливих якостей, знань, умінь і навичок, придбаних у процесі діяльності.

Психологічне забезпечення службової підготовки рятувальників являє собою комплекс принципів, методів і прийомів, що направлені на розвиток в особистості необхідних знань, умінь та навичок, необхідних для успішного виконання робіт у певному виді діяльності, досягаючи якомога кращих результатів у практичному їх застосуванні. Психологі-

чна не підготовленість особового складу виявляє себе у погіршенні якості дій при: оцінці оперативної обстановки, прийнятті рішень, застосуванні спеціальних засобів та порушення при їх використанні.

На сьогоднішній день психологічна підготовка являє собою актуальну проблему, що пов'язана з рядом об'єктивних і суб'єктивних труднощів, з якими стикаються працівники служби цивільного захисту під час виконання своїх професійних обов'язків. Особливо це стосується видів діяльності з великою кількістю екстремальних ситуацій пов'язаних із порятунком життя інших людей. У нашому дослідженні це стосується працівників гірських рятувальників Навчального центру оперативно-рятувальних сил цивільного захисту (НЦ ОРС ЦЗ) України. Формування професійних якостей у рятувальників ДСНС лежить в основі навчальної діяльності НЦ ОРС ЦЗ України. Здатність завжди бути готовим до виконання своїх професійних обов'язків при будь-яких умовах багато у чому залежить від рівня та якості службової підготовки співробітника ДСНС, методів і методик які для цього використовуються.

Проблема забезпечення службової підготовки рятувальників ДСНС, на сьогоднішній день не має достатнього методичного забезпечення, що висуває певні вимоги до визначення цілей, плануванню та змісту праці у цьому напрямку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченням проблем психологічного забезпечення займалися Перелигіна Л.А., Корольчук М.С., Тімченко О.В., Смірнов С.Д., Осьодло В.І. Ними був визначений ряд основоположних напрямків його здійснення для фахівців ризиконебезпечних спеціальностей.

Дослідженням особливостей емоційно-вольової сфери фахівців, котрі виконують діяльність в екстремальних умовах займаються наступні вчені: І.М. Сеченов причину дій людини бачив у чуттєвих збудженнях, думках і моральних почуттях, які надають дії певний сенс. М.Я. Басов зробив предметом свого аналізу регулятивну функцію волі, яка розуміється їм як психічний механізм, через який особистість регулює свої психічні функції, перебудовуючи їх відповідно до розв'язуваного завдання. Л.С. Виготський визначав за волею функції спонукання та вибору дії, первинною проблемою стає не породження дії, а «оволодіння собою». Будь-яка справді вольова дія, відзначав він, є виборчим актом, що включає свідомий вибір і рішення. К. Левін вважає сутністю волі управління афектами та діями. Вольова дія, на його думку, є дія «надполіва», коли при дії, якою ми володіємо, типовим є те, що вся наша особистість не поглинена даним полем: ми стоїмо як би над речами, зберігаючи велику владу над діями.

Більшість авторів у вітчизняній та зарубіжній психології визначають волю як особливу здатність людини (А. Коллінз і ін.). Ще Аристотель зазначав, що воля це здатність людини до певної активності, що

йде від нього самого. Цю точку зору поділяв А. Шопенгауер. Т. Рибо вказував, що у своїх розвинених формах воля це здатність до активності, що йде від особистості як цілісного утворення «Я». Д. Локк розумів волю як здатність здійснювати дію. Функцію волі він бачив у породженні дій, в їх намірі та детермінації, і виборі цілей, в їх регуляції, відзначаючи, що в ініціації і здійсненні дій беруть участь особистісні утворення, що визначають різні характеристики дій, у першу чергу, вольові якості (наполегливість, рішучість, завзятість і ін.). Долаючи, наприклад, страх смерті, воля проявляється у мужності та рішучості рятувальника.

Мета статті: вивчення сучасного стану проблеми психологічного забезпечення професійної діяльності рятувальників в екстремальних умовах.

Виклад основного матеріалу. Психологічна підготовка співробітників ДСНС України – це система цілеспрямованих дій, що має на меті формування та закріплення у рятувальників психологічної готовності та стійкості переважно на основі самовдосконалення особистісних і розвитку професійно важливих якостей, набуття досвіду успішних дій у змодельованих умовах проведення аварійно-рятувальних робіт.

Формування професійної стійкості (підготовленості) здійснюється у процесі повсякденної навчальної діяльності співробітників ДСНС України, у процесі виконання повсякденних завдань. Основна мета цієї діяльності полягає у зміні характеру впливу, який виникає в екстремальних умовах напруженості на функціонування психіки та активність рятувальника: від гнітючого до нейтрального та навіть стимулюючого.

У ході навчання та виховання будь-якого фахівця ДСНС України передбачено формування широкого спектру необхідних для виконання професійної діяльності якостей. Однак досвід виконання завдань в екстремальних умовах показує, що не кожна якість, сформована раніше, може проявитися у рятувальника при зміні умов діяльності (погодні умови, рельєф місцевості, видимість, вплив негативних чинників аварії, катастрофи, стихійного лиха та ін.), особливо при переході до виконання аварійно-рятувальних робіт. Є дуже багато прикладів того, коли фахівець успішно виконує вправу на навчальних заняттях і далеко не кращим чином виконує його при зміні умов, коли пасивно-оборонні рефлекси фактично сприяють неадекватній, відносно обстановці, поведінки рятувальника та знижують результативність службової діяльності.

Спеціальна психологічна підготовка передбачає вироблення в особового складу психологічної готовності та стійкості при підготовці до конкретних видів аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт, у нашому випадку при підготовці гірничих рятувальників. Вона здійснюється шляхом формування високої емоційно-вольової стійкості, тобто здатності не піддаватися страху, тримати себе у руках у небезпечних для життя ситуаціях, готовності до рішучих колективних та індивідуа-

льних дій. Спеціальна психологічна підготовка здійснюється у процесі навчання, проведення спеціальних психофізичних тренувань.

Постійне перебування рятувальників у ситуаціях небезпеки, актуалізація необхідних психічних якостей особистості формує численні моделі поведінки в умовах НС. Особовий склад повинен володіти найпростішими прийомами розрядки напруженості, психічної саморегуляції та вольовій мобілізації, відновлення психічних і фізичних сил, зняття гнітючої дії можливих невдач.

Спеціальна психологічна підготовка передбачає:

- адаптацію психіки рятувальника до факторів умов НС;
- формування здатності долати страх і протидіяти стресогенним факторам НС;
- придбання досвіду дій в екстремальних, небезпечних ситуаціях і вироблення на цій основі психологічної стійкості;
- формування навичок психологічної адаптації та реадаптації для стимуляції психічних пізнавальних процесів і станів;
- виконання завдань в умовах дефіциту часу;
- необхідність прийняття самостійних відповідальних рішень в екстремальних умовах і т.д.

Люди по-різному реагують на небезпеку, але одне безперечно: добре підготовлена людина більш стійка у морально-психологічному відношенні, вона діє впевнено та сміливо.

Найбільш ефективний спосіб навчання - практичне відпрацювання нормативів, прийомів і способів захисту та виконання робіт. Тренування, відпрацювання прийомів і способів дій, вироблення практичних навичок допомагають людині пристосовуватися до різноманітних умов, тобто адаптуватися.

На навчаннях і заняттях з рятувальниками є необхідним внесення у дії людей допустимих елементів напруженості, небезпеки та ризику. Напруженість досягається збільшенням фізичних і психічних навантажень шляхом створення психологічної моделі - складної, бойової умови, та раптовістю (несподіване оголошення навчальної тривоги, раптове використання засобів імітації, швидка зміна вступних обстановки, «виведення з ладу» частини особового складу чи техніки та т.п.).

Психологічна підготовка розглядається як психологічне забезпечення всіх видів професійного навчання шляхом моделювання психогенних факторів обстановки аварії, катастрофи, стихійного лиха.

Головна мета моделювання - створення психічної напруженості в інтересах формування у рятувальників умінь і навичок ефективно діяти в умовах надзвичайних ситуацій.

Елементи напруженості та небезпеки, які введені у навчальний процес, поступово привчають людей долати найвище психологічне навантаження, активно виконувати свою задачу у складних і напружених

умовах. Безстрашність, холоднокрівність, спритність, фізична витривалість, необхідні при веденні рятувальних робіт, можна придбати та закріпити під час занять на спеціальних смугах перешкод. Кожен рятувальник повинен чітко знати свої завдання та обов'язки, а також володіти специфічними якостями, зумовленими спеціальністю.

При підготовці рятувальників позитивні результати дають систематичні тренування, на яких одночасно зі здачею нормативів обов'язкового мінімуму знань проводяться змагання з виконання робіт в засобах захисту.

Розглянемо механізм психологічної підготовки, за рахунок яких внутрішніх і зовнішніх впливів здійснюється її вплив на психіку співробітника ДСНС України. Чим більша кількість майбутніх психічних образів, максимально відповідних екстремальним умовам, сформуємо у співробітника ДСНС, тим менше ймовірність його попадання у ситуацію невизначеності, невідомості, яка, як правило, тягне за собою спрацьовування у людини пасивно-оборонного рефлексу а, отже, вчинення неадекватних дій.

Психологічна стійкість детермінується психологічно особистісними якостями, саморегулятивними механізмами, а також рівнем екстремальності впливаючого чинника. Однак, якщо психічна стійкість обумовлена індивідуально-типологічними особливостями рятувальника, що характеризують емоційну збудливість і витривалість до дезорганізуючих впливів емоцій, то вона, у першу чергу, визначається ступенем вираженості вольового зусилля та здатністю суб'єкта здійснювати цілеспрямований вплив на свою емоційну сферу. Крім того, психічна стійкість може бути детермінована як вродженими, так й виробленими у процесі життєдіяльності суб'єкта психофізіологічними механізмами й особистісними якостями, що дозволяють несвідомо або усвідомлено протидіяти емоціогенним факторам, наприклад, екстремальній обставині.

У результаті психологічної підготовки у співробітників ДСНС України завчасно, ще у ході повсякденної діяльності, повинна бути сформульована психологічна стійкість (підготовленість), тобто система психологічних якостей, що визначають потенційну можливість рятувальників долати труднощі та успішно проводити аварійно-рятувальні роботи.

Безпосередньо перед виконанням поставленого завдання, у процесі психологічної підготовки, у співробітників ДСНС України має бути сформовано стан психологічної готовності, тобто налаштованості та мобілізованості психіки на подолання майбутніх труднощів службової діяльності, що забезпечують успішність досягнення мети.

У структурі психологічної підготовки центральне місце займають такі психологічні якості як психологічна готовність і стійкість. Як при прояві психологічної готовності, так і при прояві психологічної стійкості, в їх структурі виступають одні й ті ж самі компоненти: мотиваційний, емоційний, пізнавальний, інтелектуальний, операційний і вольовий.

При прояві готовності провідне місце займають такі психологічні компоненти як мотиваційний, пізнавальний, інтелектуальний і тільки потім моторний, вольовий та емоційний.

Вольову стійкість рятувальників розвивають за наступними напрямками:

- формування індивідуальної фізіологічної та психологічної витривалості, щоб вони були готові до подолання різних труднощів, до діяльності в екстремальних умовах у напруженому ритмі;
- підвищення рівня стійкості професійних навичок в інтересах швидкого та своєчасного виконання обов'язків;
- формування психологічної готовності до несподіваних дій;
- вироблення та закріплення у психології кожного рятувальника таких якостей, як невивагливість, помірність у бажаннях і потребах, які повинні змінити схильність до комфорту та невміння вести аварійно-рятувальні роботи у несприятливих природних і кліматичних умовах;
- формування стійкої групової психологічної спайки усередині колективу рятувальників вироблюваної на основі виконання спільних службових обов'язків співробітниками ДСНС України.

Загально визнано, що у ході повсякденної діяльності завчасно формується психологічна підготовленість або завчасна стійкість, як система психологічних якостей (знань, навичок і умінь), яка визначає потенційну можливість людини долати труднощі та успішно виконувати поставлені завдання.

Своєчасне проведення психологічної підготовки дозволило б не знижувати штатну працездатність рятувальників, підвищити ефективність їх дій у перші години після катастрофи, тобто у той час, коли є найбільша можливість допомогти постраждалим. Підготовленість фахівців до дій у НС істотно знижує людські, а часто й матеріальні втрати.

Керівнику аварійно-рятувального підрозділу, при організації психологічної підготовки, необхідно виходити з принципу випереджаючого формування понятійної основи моделі дій по відношенню до образної. Це означає, що будь-який задум у реалізації психологічної підготовки повинен отримувати свій початок за допомогою активізації переконань у необхідності та важливості поставлених завдань, закріпленні мотиваційних установок, накопичення уявлень про умови виконання аварійно-рятувальних робіт і т.д. З цією метою можуть широко застосовуватися методи психологічної підготовки, які виправдовують себе, пов'язані, у більшості, зі словесним, усним впливом начальників, командирів, інших фахівців на психіку підлеглих - переконання, навіювання і т.д.

Існує цілий ряд таких завдань, особливо щодо формування, розвитку та загартування необхідних для виконання завдань психологічних і спеціальних якостей, які можуть бути вирішені тільки у процесі психологічної підготовки. Наприклад, закріплення та розвиток навичок і вмінь, необхідних для виконання конкретного завдання; активізація пі-

знавальних процесів, мотивів, здібностей, характерних для того чи іншого фахівця ДСНС України, чи таких спеціальних якостей рятувальника, як обачність, окомір, мислення, координація рухів, стійкість до перевантаження та ін.

Таким чином, поряд з навчанням і вихованням здійснюється й психологічна підготовка, у ході якої формуються необхідні для виконання завдань професійно важливі якості (мужність, героїзм, громадянськість і ін.), які повинні відповідати загальним цільовим установкам і вимогам, що пред'являються до особового складу рятувальних формувань. Їй у більшій мірі притаманні специфічні методи (тренажі, ідеомоторні тренування, вивчення основних ознак характерних ситуацій та ін.).

У процесі психологічної підготовки вирішуються питання усвідомлення поставленого завдання, переконання рятувальників у необхідності беззаперечного її виконання, активізації у цих цілях готовності та інших, специфічних професійно важливих якостей.

Здійснюючи різні композиції перелічених вище засобів, у залежності від розв'язуваних завдань, психолог спільно з керівниками та командирами може усвідомлено вводити у процес навчальної діяльності різні психологічні чинники, здатні викликати як позитивну активність рятувальника, так і негативні психічні явища. Так, створення загрози для життя та здоров'я рятувальників супроводжується дією фактора небезпеки, реальним вогневим впливом, фактором невизначеності, дефіцитом інформації і ін.

Вміле, продумане введення у навчальний процес зазначених факторів дозволяє реально змоделювати окремі елементи проведення аварійно-рятувальних робіт, а, отже, вирішувати завдання психологічної підготовки.

Висновки. Таким чином, психологічна підготовка являє собою діяльність керівників, командирів, заступників з виховної роботи, психологів та інших посадових осіб щодо формування у рятувальників психологічної готовності та стійкості, емоційно-вольових якостей, що дозволяють діяти активно, ініціативно, вміло, використовуючи засоби порятунку, навички виживання у надзвичайних умовах, максимально зменшувати ймовірність зустрічі з невідомим під час проведення аварійно-рятувальних й інших невідкладних робіт.

У зв'язку з тим, що психологічне забезпечення службової підготовки гірничих рятувальників ДСНС вивчено у малому обсязі, перед нами стоїть задача розробити комплексну програму для покращення її рівня, а також розробити програму соціально-психологічного тренінгу з ціллю підвищення ефективності при підготовці співробітників, що виконують діяльність в особливих та екстремальних умовах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Корольчук М. С. Психофізіологія діяльності. Київ: Ельга, Ніка-Центр, 2004. 400 с.
2. Ситнік С. В. Про психологічну підготовку ті її види. Наука і освіта. 2002. - №5. С. 52–54.
3. Тарасов Д. Ю. Психологическая обеспеченность продуктивной деятельности будущего офицера. Сибирский педагогический журнал. 2008. №2. С. 394–401.
4. Тимченко А. В. Психологические аспекты состояния, поведения и деятельности людей в экстремальных условиях и методы их коррекции. Харьков, 1997. 184 с.

ТРАНСЛІТЕРАЦІЙНИЙ ПЕРЕКЛАД СПИСКУ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Korol'chuk M. S. Psihofiziologija dijal'nosti. Kiiv: El'ga, Nika-Centr, 2004. 400 s.
2. Sitnik S. V. Pro psihologichnu pidgotovku ti ii vidi. Nauka i osvita. 2002. - №5. S. 52–54.
3. Tarasov D. Ju. Psihologicheskaja obespechennost' produktivnoj dejatel'nosti budushhego oficera. Sibirskij pedagogicheskij zhurnal. 2008. №2. S. 394–401.
4. Timchenko A. V. Psihologicheskije aspekty sostojanija, povedenija i dejatel'nosti ljudej v jekstremal'nyh uslovijah i metody ih korrekcii. Har'kov, 1997. 184 s.

УДК 159.9:343

Лефтеров В.О., д. психол. наук, професор, завідувач кафедри соціології та психології Національного університету «Одеська юридична академія» e-mail: lefterov.vasil@gmail.com;

Немерцева Д.О., магістрант соціології Національного університету «Одеська юридична академія» e-mail: dnemertseva@gmail.com

СОЦІАЛЬНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПОСТПЕНІТЕНЦІАРНОЇ АДАПТАЦІЇ КОЛИШНІХ УВ'ЯЗНЕНИХ

Стаття присвячена розгляду соціальних та психологічних аспектів постпенітенціарної адаптації осіб, звільнених із місць позбавлення волі. Визначено особливості адаптації колишніх ув'язнених до соціального середовища. Охарактеризовано та узагальнено соціальні та психологічні складові постпенітенціарної адаптації, а також шляхи і напрямки оптимізації постпенітенціарної адаптації звільнених, що включають заходи адаптації ще в пенітенціарних умовах та після звільнення, зміну сприйняття колишнього засудженого в суспільстві, професійну реадаптацію, сімейну підтримку тощо. Обґрунтована необхідність удосконалення діяльності державних органів і громадськості щодо створення нормальних умов для постпенітенціарної адаптації колишніх ув'язнених.

Ключові слова: постпенітенціарна адаптація, колишні ув'язнені, соціальні, психологічні складові, професійна реадаптація, діяльність державних органів.

Стаття посвящена рассмотрению социальных и психологических аспектов постпенитенциарной адаптации лиц, освобожденных из мест лишения свободы. Определены особенности адаптации бывших заключенных к социальной среде. Охарактеризованы и обобщены социальные и психологические составляющие постпенитенциарной адаптации, а также пути и направления оптимизации постпенитенциарной адаптации освобожденных, включающие мероприятия адаптации еще в пенитенциарных условиях и после освобождения, изменения восприятия бывшего осужденного в обществе, профессиональную реадаптацию, семейную поддержку и т.п. Обоснована необходимость совершенствования деятельности государственных органов и общественности по созданию нормальных условий для постпенитенциарной адаптации бывших заключенных.

Ключевые слова: постпенитенциарная адаптация, бывшие заключенные, социальные, психологические составляющие, профессиональная реадаптация, деятельность государственных органов.

Постановка наукової проблеми. Покарання, які пов'язані з позбавленням волі, виконання котрих проходить з відривом ув'язненого від звичного середовища, зазвичай, несуть за собою ослаблення, а в деяких випадках - втрату соціально-корисних зв'язків, а також помітне обмеження виконуваних соціальних ролей. Після повернення з місць відбування покарань, у колишнього засудженого відбуваються зміни особистості, причому у більшості випадків не в кращу сторону.

На сьогоднішній день, коли рівень злочинності, в тому числі й рецидивної, на жаль не зменшується, а за деякими видами злочинів зростає, питання соціальних і психологічних детермінант постпенітенціарної адаптації постає дуже гостро. Оскільки, якщо людина після звільнення з місць позбавлення волі не адаптується до нормального життя, це призводить до нових девіантних наслідків і, найчастіше, до повторного скоєння злочинів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження адаптації людини, а також варіантів її прояву, пов'язане із загальним поняттям адаптаційних можливостей та поняттям адаптованості людини, що вивчалися дослідниками протягом багатьох сторіч. У психології є свої особливості підходу до вивчення поняття адаптації. Зокрема, С.Л. Дружиловим, Є.О. Климовим, С.М. Миронцем, А.А. Налчаджяном, О.Р. Охременко, Л.Л. Панченком, Т.О. Паршиною, А.О. Реаном вивчалися особливості професійної адаптації, соціальної адаптації, біологічної адаптації тощо [1-3]. У роботах зарубіжних психологів (Г. Гартман, Ф.З. Меєрсон, І. Стенлі, Я.С. Хамер, Дж. Хант та ін.) адаптація, як правило, розглядається в межах одного із психологічних напрямків: психоаналітичного, поведінкового, гуманістичного, когнітивного, екзистенційного та ін. [4].

Особливість підходів до вивчення феномену адаптації у вітчизняних дослідників полягає в тому, що адаптація розглядається здебільшого в контексті діяльності та історичного розвитку людини, що зумовлено популярністю культурно-історичної теорії Л.С. Виготського та концепції діяльності О.М. Леонтьєва. Біологічному аспекту процесу адаптації приділялося менше уваги, тому термін адаптації у вітчизняній психології досить часто замінюється терміном соціалізації, у процесі якої формуються адаптаційні механізми особистості.

Відносно проблеми постпенітенціарної адаптації колишніх ув'язнених можна виділити наукову працю О. В. Соколової, яка відокремила кримінально-каральний та постпенітенціарний вплив на особистість людини; В.В. Городнянської, яка дослідила постпенітенціарний рецидив; А.Л. Репецької та В.В. Агільдіна, які вивчали сучасні проблеми постпенітенціарної адаптації осіб, звільнених з місць позбавлення волі [5-7]. Крім цього різні аспекти адаптації колишніх ув'язнених досліджували С.К. Гречанюк, О.М. Плахова, А.В. Бруснігіна, О.Ф. Дубові, Т.Г. Татідінова та інші вчені [8-10].

Мета статті. На підставі теоретичного аналізу стану та особливостей адаптації та ресоціалізації колишніх засуджених визначити соціальні та психологічні складові постпенітенціарної адаптації осіб, звільнених з місць позбавлення волі, а також окреслити шляхи і напрямки оптимізації постпенітенціарної адаптації в Україні.

Виклад основного матеріалу. Сама по собі соціальна адаптація колишніх ув'язнених – це процес засвоєння звільненими особами соціального досвіду з метою повернення їх до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві.

Адаптація людини є основним принципом і умовою її життєдіяльності. Саме пристосування до різноманітних умов будь-якого середовища забезпечує успішність функціонування людини в цьому середовищі. В процесі динамічного розвитку суспільства роль адаптаційних можливостей людини не тільки не зменшилася, а стала навіть більш актуальною, що зумовлено значним розширенням сфери життєдіяльності людини, де її адаптаційні ресурси зазнають ще більшого навантаження та певних модифікацій.

Адаптація як психологічний феномен є достатньо висвітленою як у зарубіжній, так і у вітчизняній психологічній літературі. У ході розгляду даного поняття важливо зазначити, що в психології досить чітко розмежовуються поняття «адаптація» й «адаптованість». Поняття адаптації в його загальному сенсі означає пристосування до різних умов середовища й сходиться коріннями до латинського слова «adaptio» – пристосування. Тобто основним завданням адаптаційного процесу є застосування можливостей людського організму з метою його пристосування до різних процесів природного й соціального середовища. Таким чином,

під адаптацією розуміють сам процес пристосування, спрямований на досягнення гармонії між індивідуумом і соціумом. Під адаптованістю розуміється результат, підсумок процесу адаптації, що дає особистості відчуття стану самоствердження й власної цінності.

Основною диференціацією адаптації як процесу є її традиційний розподіл на біологічну та соціально-психологічну або соціальну [3]. Біологічна адаптація спрямована на збереження й підтримку гомеостазу усередині людського організму, а тому має досить тверді рамки й відносно однакова у всіх людей. Соціально-психологічна або соціальна адаптація сформувалася пізніше у філогенетичному сенсі й значною мірою залежить від певних особливостей суспільства, а також від індивідуальних характеристик особистості. Складність соціальної адаптації в порівнянні з біологічною полягає в тому, що, являючи собою процес і результат взаємодії індивіда із швидкоплинним соціальним середовищем, соціальна адаптація пред'являє ряд специфічних вимог до особистості. Отже, зазвичай проблема пристосування вирішується людиною двома шляхами: зміною себе з одного боку та зміною навколишнього середовища з іншого боку.

Вивчення поняття соціальної адаптації та соціалізації з точки зору психології, дозволяє охарактеризувати соціальну адаптацію як двосторонній процес пристосування особистості до соціального середовища, а під соціалізацією слід розуміти багатогранний процес, що включає в себе як біологічні, так і соціальні механізми.

Соціальна адаптація – не є автоматично триваючим процесом. В деяких випадках вона може протікати незадовільно, особливо якщо навколишнє соціальне середовище звільненого від покарання не містить достатнього підкріплення і забезпечення позитивними поглядами, прагненнями та орієнтацією, які передаються йому при постійному безпосередньому спілкуванні з іншими людьми. Саме тому, можна сказати, що проблема дослідження соціальної адаптації звільнених від покарання перетворюється в проблему належного забезпечення нормального входження колишнього засудженого до життєдіяльності соціуму. Соціальна адаптація звільнених від відбування покарання неможлива без надання допомоги з боку державних і суспільних інститутів.

Відносно соціальної та психологічної адаптації осіб, звільнених з місць позбавлення волі, процесу їх ресоціалізації нами представляється доцільним вживання терміну «постпенітенціарна адаптація», під яким розуміється двосторонній процес пристосування особистості засудженого до соціального середовища, безпосередньо пов'язаний з комплексом заходів, які проводяться державними установами, органами та інститутами громадськості, що носять добровільний або примусовий характер з метою закріплення результатів виправлення і попередження вчинення нових злочинів.

Взагалі, постпенітенціарна адаптація має специфічні особливості:

- передумовами її є обов'язкове відбування строку кримінального покарання, набрання законної сили ухвали або постанови суду, оголошення амністії (у разі припинення повністю від відбування покарання), помилування (у випадках звільнення від подальшого відбування покарання);

- метою постпенітенціарної адаптації осіб, засуджених до позбавлення волі, є пристосування їх до нового або зміненого, колишнього соціального середовища для закріплення результатів виправлення та попередження вчинення ними нових злочинів;

- вона протікає після звільнення від покарань, пов'язаних із позбавленням або обмеженням волі аж до моменту погашення або зняття судимості і завершується досягненням відповідності між очікуванними вимогами суспільства (окремих соціальних груп) і поведінкою раніше судимої особи;

- завданням постпенітенціарної адаптації осіб, звільнених від покарання, є залучення їх до життя без правообмеження, пов'язаного з покаранням, до нового соціального середовища;

- постпенітенціарна адаптація звільнених від покарання залежить також від адаптаційних навичок і здібностей, властивих індивіду і вихованих в умовах виконання покарання;

- результатом постпенітенціарної адаптації є успішна і стабільна психологічна, соціальна, професійна та ментальна інтеграція осіб, звільнених з місць позбавлення волі в соціальне середовище та життя без ризику протиправної поведінки.

Необхідно зазначити, що постпенітенціарна адаптація повинна розглядатися на одному рівні з виконанням покарання і виправним впливом на засуджених. Важливий також психологічний перелом в оцінці необхідності надання допомоги після звільнення і підтримки в загальному значенні виправного впливу на засуджених і звільнених з боку суспільства, так як вирішення таких завдань неможливо здійснювати без його допомоги. У зв'язку з цим необхідно встановити більш тісний взаємозв'язок між державними установами, органами та суспільством з метою ефективної організації проходження процесу адаптації осіб, засуджених до позбавлення волі. Тому належна організація процесу підготовки до звільнення – одна з складових виправної діяльності пенітенціарних установ. Від того, наскільки засуджений буде заздалегідь підготовлений до зміненого за час відбування ним покарання суспільства, залежить його поведінка. У зв'язку з цим процес підготовки до звільнення дуже складний і відповідальний, як для персоналу кримінально-виконавчих установ, так і для засуджених.

Необхідно зазначити, що перебіг постпенітенціарної адаптації залежить від безлічі факторів. Одні з них сприяють успішному «входжен-

ню» особи, звільненої від покарання, у нове чи змінене середовище, інші, навпаки, цьому перешкоджають. Найважливішим чинником, від якого залежить соціальна адаптація, є співвідношення між диспозиційною структурою особистості і соціальними очікуваннями середовища.

Концепція багаторівневої саморегуляції соціальної поведінки отримала розвиток та емпіричне обґрунтування в роботах відомих діячів науки. Сутність концепції полягає в наступному: «соціальна і моральна спрямованість складається з фіксованих установок різних рівнів свідомості і узагальнення. Вибір варіантів поведінки, здійснюваний під впливом зовнішніх обставин (середовища), в тій чи іншій мірі залежить від диспозиції суб'єкта, його налаштованості діяти відповідним чином. Причому, реальною поведінкою індивіда керують не окремі орієнтації, установки, а вся диспозиційна система в цілому» [11]. Наведене положення є дуже важливим, бо тут підкреслюються взаємопроникнення усвідомлюваного й неусвідомлюваного в процесі будь-якої діяльності, а також необхідність враховувати цю єдність при аналізі людської поведінки, в тому числі звільнених від покарання у процесі їх соціальної адаптації.

Аналіз сутності та змісту процесу постпенітенціарної адаптації звільнених від покарання, його соціально-психологічних закономірностей показує, що цей процес далеко не завжди протікає гладко і безконфліктно. Особі, що відбула покарання, доводиться долати численні перешкоди як внутрішні, суб'єктивні, так і зовнішні, які від неї залежать. Вони і складають адаптаційні проблеми, які можуть бути розділені на дві категорії. Перша категорія охоплює турботи, пов'язані з задоволенням насущних потреб у житлі, їжі, одязі, заробіток, тобто зі створенням зовнішніх умов життєдіяльності суб'єкта. Інша група проблем пов'язана з входженням даної особи в нове мікросередовище - сім'ю, трудовий колектив, найближче побутове оточення. У першій, як правило, переважають ситуації, обумовлені об'єктивними, незалежними обставинами (відсутність житла, труднощі у працевлаштуванні). У другій - вирішальну роль відіграють особисті якості особи і її поведінка, тобто фактори суб'єктивного плану. І ті, і інші проблеми, як зазначає Т.Г. Татідінова, вирішуються людьми по-різному, виходячи із сформованих умов і особистих можливостей. А вони в певній мірі залежать від віку, статі, освіти, професії та інших соціально-демографічних параметрів особистості [10].

Велике значення мають і зовнішні проблеми постпенітенціарної адаптації. Після звільнення з місць позбавлення волі молоді люди зазвичай відчувають труднощі в отриманні роботи, освіти, а також у житлово-побутовому влаштуванні. Серед зовнішніх причин слід відзначити також відсутність в Україні, як спеціальних державних служб, так і громадських організацій, які ефективно займаються проблемами колишніх ув'язнених [8].

Особливо слід акцентувати увагу на професійну реадaptaцію, що складається з безлічі компонентів (пошук роботи або вибір професії, проблема виробничого адаптування, ступінь задоволеності своєю працею як чинник закріплення на робочому місці тощо). За результати досліджень професійної реадaptaції колишніх засуджених Т.Г. Татідінова виявила, що велика частина респондентів (осіб, що побували в ув'язненні) – працювала (58,8 %), деякі навчалися (10,6%). Майже 40% випробували при працевлаштуванні серйозні перешкоди. І хоча значна кількість молодих людей (68,2 %) володіли тією чи іншою професією, в ряді причин, що зумовили відмову використовувати їх робочі руки, найчастіше називалася судимість [10]. На жаль, суспільство в особі конкретних його представників замість того, щоб подбати про тих, кому особливо важко зорієнтуватися у непростій нинішній ситуації, підкреслює їхню громадянську ущербність, піддає, може бути, ще більш жорсткому покаранню.

Відтворення нормальних сімейних відносин також є важливим фактором успіху або невдачі постпенітенціарної адаптації. Переважна кількість звільнених прагне повернутися в сім'ю. Від того, як зустрінуть рідні, як складуться взаємини, багато в чому залежить їх подальша доля.

Таким чином, очевидно, що в ситуації, коли певна частина українських громадян має за плечима тюремний досвід, необхідні розробка і реалізація цілого комплексу заходів щодо їх постпенітенціарної адаптації. Причому зусилля тут повинні додаватися як з боку держави, так і різних неурядових організацій, асоціацій та фондів. Сталий розвиток будь-якої країни відбувається завдяки благополучного життя всіх її громадян і колишні ув'язнені в цьому відношенні не повинні бути винятком.

Зауважимо, близько 70 % звільнених з місць позбавлення волі знову потрапляють в соціальне оточення, яке у свій час згубно впливало на них. Ось чому від того, як складуться відносини між ними та державними структурами, покликаними надавати їм сприяння і здійснювати соціальний контроль, залежить багато чого. Між тим, відсутність спеціальних установ, центрів, які займалися б реадaptaцією осіб, які відбули кримінальні покарання, створює парадоксальну ситуацію – турбота про їх благополуччя покладено на каральні органи. Практично всі люди після виходу на свободу беруться на облік в поліцію. При цьому форми контролю не відрізняються різноманітністю: відвідування на дому, бесіди. Доцільність подібної превентивності викликає серйозні сумніви, оскільки ставить всіх без винятку звільнених в статус підозрюваних.

Слід зауважити, що особи, які відбували покарання, значною мірою відрізняються від громадян, котрі ніколи не відбували покарання. Перш за все, позначається сам факт перебування в колонії або в'язниці, де життя людини суворо регламентовано. Тому найбільш значною складністю, адаптації, є те, що засуджені не звикли приймати самотійних

рішень; увесь порядок їх життя визначається адміністрацією установи, вони не планують свій бюджет, не користуються міським транспортом, не забезпечують себе житлом, одягом, продуктами харчування. Вони стають пасивними. Тому завданням постпенітенціарної адаптації в першу чергу є робота із засудженими спрямована на їх психологічну підготовку до життя на волі.

На підставі проведеного аналізу нами узагальнено соціальні та психологічні складові постпенітенціарної адаптації, а також визначені шляхи і напрямки її оптимізації в Україні (табл. 1).

Таблиця 1

Складові постпенітенціарної адаптації та шляхи її оптимізації

Соціальні та психологічні складові постпенітенціарної адаптації	Шляхи та напрямки оптимізації постпенітенціарної адаптації
Загальні	Загальні
Психологічна готовність засудженого до звільнення від подальшого відбування покарання; підвищення ролі особистості самого засудженого у вирішенні питань адаптації; свідома діяльність особистості засудженого щодо пристосування до соціального середовища; рівень розвитку особистої адаптованості колишніх засуджених	Соціально-психологічна підготовка з розвитку адаптаційних навичок в останні півроку перебування засудженого в місцях позбавлення волі. Вона включає в себе перелік заходів, які забезпечать звільненій особі умови для здійснення її постпенітенціарної адаптації. При розробці системи заходів здійснення постпенітенціарної адаптації врахування результатів пенітенціарного періоду підготовки до виходу засудженого на свободу.
Конкретні	Конкретні
Побачення засуджених з рідними, пересування без конвою або супроводу; звільнення з-під варти перед звільненням від подальшого відбування покарання; переведення в колонію-поселення; надання допомоги адміністрацією виправної установи вивільнюваним засуджених; здійснення контролю за поведінкою осіб, звільнених від подальшого відбування покарання, тощо.	Скасування обмеження на побачення засуджених, які відбувають останні шість місяців покарання, з родичами, а також повідомити останніх про місце і час звільнення засудженого. Проведення із засудженими організаційної та роз'яснювальної роботи щодо їх трудового і побутового влаштування після звільнення. Виконання інших заходів, спрямованих на надання допомоги щодо нормалізації або відновлення соціальних зв'язків.
Можливість та доступність надання соціальної та психологічної допомоги після звільнення.	Встановлення більш тісного взаємозв'язку між державними установами та психологічними службами, які повинні надавати допомогу колишнім засудженим. Збільшення в Україні кількості спеціалізованих закладів, центрів для надання допомоги таким особам.
Професійна реадаптація осіб звільнених з місць позбавлення волі.	Зміна сприйняття суспільством колишніх засуджених і гарантування їм місця на ринку праці. Цією проблемою повинні займатися відповідні органи державної влади, які

Соціальні та психологічні складові пошпенітенціарної адаптації	Шляхи та напрямки оптимізації пошпенітенціарної адаптації
	мають зробити для колишніх засуджених такі умови, в яких вони зможуть нормально працювати, створювати родину і стабільно функціонувати у суспільстві.
Наявність сімейної підтримки та характер розвитку родинних відносин звільненого з місць позбавлення волі.	Розробка та впровадження державних та громадських програм і проектів щодо реабілітації колишніх засуджених та членів їх сімей.
Ризик потрапляння колишніх засуджених до пагубного кримінального середовища після пенітенціарних установ.	Розробка системи дієвих соціальних, правових, економічних та інших заходів, які сприятимуть тому, щоб після звільнення особа не хотіла повертатися до порушення закону, а ставала на новий шлях.

Необхідно зазначити, що умови життя людини постійно змінюються, і вона постійно повинна адаптуватися до тих чи інших умов: влаштування на нову роботу, закінчення навчального закладу, весілля тощо все це відбувається в нормальних умовах, поза ізоляції від суспільства. Після звільнення від покарання людині знову доводиться адаптуватися до нормальних, кардинально інших від умов виправної трудової установи - до умов свободи. При цьому вона стикається із проблемами правового та соціально-психологічного характеру.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Пошпенітенціарна адаптація – це двосторонній процес пристосування особистості засудженого до соціального середовища, безпосередньо пов'язаний з комплексом заходів, які проводяться державними установами, органами та інститутами громадськості, що носять добровільний або примусовий характер з метою закріплення результатів виправлення і попередження вчинення нових злочинів. Проблема пошпенітенціарної адаптації на сьогодні загострюється, і її складність багато в чому залежить від глибини і стійкості антисуспільної деформації особистості колишнього засудженого. Нерідко, навіть якщо заходи по адаптації здійснюються, вони не досягають поставленої мети. Проте не слід відкидати думку про можливість реабілітації і виправлення колишніх засуджених та їх повернення до нормальної життєдіяльності. Адже більшу частину вивільнюваних з місць позбавлення волі складають засуджені, які бажають розпочати нове життя, а не вчиняти нові злочини. Саме цей контингент потребує опіки і допомоги, хоча б у перший час після звільнення.

Узагальнені соціальні та психологічні складові пошпенітенціарної адаптації, а також визначені шляхи і напрямки її оптимізації сприятимуть створенню нормальних умов для пошпенітенціарної адаптації, що є найважливішим завданням державних органів і громадськості, основним напрямком попередження рецидивної злочинності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дружилов С. А. Становление профессионализма человека как реализация индивидуального ресурса профессионального развития. Новокузнецк: ИПК, 2002. 242 с.
2. Миронец С. М. До проблеми психологічної адаптації фахівців зведених рятувальних загонів. Проблеми екстремальної та кризової психології. 2010. № 8. с. 17–24.
3. Налчаджян А.А. Социально-психологическая адаптация личности. Ереван: АН Арм. ССР, 1988. 262 с.
4. Hartmann H. Ego psychology and The problem of adaptation. N-Y., 1958. Електронний ресурс. Режим доступу: www.guestia.com/library/book/ego-psychology-and-the-problem-of-adaptation.
5. Соколова О. В. Адаптационные проблемы бывших заключенных. Ученые записки Российского государственного социального университета. №1. 2016. С. 102–105.
6. Городнянская В. В. Постпенитенциарный рецидив: дис. канд. юридических наук. Томск, 2011. 200 с.
7. Репецкая А. Л., Агильдин В. В. Современные проблемы постпенитенциарной адаптации лиц, освобожденных с мест лишения свободы. Библиотека криминалиста: научный журнал. 2012. С. 240–247.
8. Бруснигина А. В. Социальная адаптация бывших молодых заключенных. Социальный конгресс. 2012. Электронный ресурс. Режим доступа: <http://www.fa.ru/chair/socio/research/Documents/congress2012-article3.pdf>
9. Дубова О. Ф. Адаптация лиц, освобожденных из мест лишения свободы. Социальная работа. № 1. 2007. С. 48–53.
10. Татицинова Т. Г. Социальная реадаптация бывших заключенных. Соціологічні дослідження. № 3. С. 57–73.
11. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: соціальна психологія особистості і спілкування. Київ: Либідь, 2004. 576 с.

ТРАНСЛІТЕРАЦІЙНИЙ ПЕРЕКЛАД СПИСКУ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Druzhilov S. A. Stanovlenie professionalizma cheloveka kak realizacija individual'nogo resursa professional'nogo razvitija. Novokuzneck: IPK, 2002. 242 s.
2. Mironec' S. M. Do problemi psihologicichnoї adaptacii fahivciv zvedenih rjatuval'nih zagoniv. Problemi ekstremal'noї ta krizovoї psihologii. 2010. № 8. s. 17–24.
3. Nalchadzhjan A.A. Social'no-psihologicheskaja adaptacija lichnosti. Erevan: AN Arm. SSR, 1988. 262 s.
4. Hartmann H. Ego psychology and The problem of adaptation. N-

У., 1958. Elektronnij resurs. Rezhim dostupu: www.guestia.com/library/book/ego-psychology-and-the-problem-of-adaptation.

5. Sokolova O. V. Adaptacionnye problemy byvshih zakljuchennyh. Uchenye zapiski Rossijskogo gosudarstvennogo social'nogo universiteta. №1. 2016. S. 102–105.

6. Gorodnjanskaja V. V. Postpenitencijarnyj recidiv: dis. kand. juridicheskikh nauk. Tomsk, 2011. 200 s.

7. Repeckaja A. L., Agil'din V. V. Sovremennye problemy postpenitencijarnoj adaptacii lic, osvobozhdennyh s mest lishenija svobody. Biblioteka kriminalista: nauchnyj zhurnal. 2012. S. 240–247.

8. Brusnigina A. V. Social'naja adaptacija byvshih molodyh zakljuchennyh. Social'nyj kongress. 2012. Jelektronnyj resurs. Rezhim dostupa: <http://www.fa.ru/chair/socio/research/Documents/congress2012-article3.pdf>

9. Dubova O. F. Adaptacija lic, osvobozhdennyh iz mest lishenija svobody. Social'naja rabota. № 1. 2007. S. 48–53.

10. Tatidinova T. G. Social'naja readaptacija byvshih zakljuchennyh. Sociologichni doslidzhennja. № 3. S. 57–73.

11. Orban-Lembrik L. E. Social'na psihologija: social'na psihologija osobistosti i spilkuvannja. Kiïv: Libid', 2004. 576 s.

УДК 159.9

*Лучникова О.П., магiстр соціально-психологічного факультету НУЦЗУ;
Кучеренко С.М., канд. психол. наук, доцент кафедри психології діяльності в особливих умовах НУЦЗУ*

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО НАМІРУ МАЙБУТНЬОГО СПЕЦІАЛІСТА ДО ДІЯЛЬНОСТІ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ

У статті розглянуто різні підходи до вивчення проблеми професійного самовизначення особистості яке передбачає в подальшому здійснення діяльності в екстремальних умовах. Різні погляди на проблему професійного самовизначення особистості для діяльності в екстремальних умовах, представлені в працях вітчизняних та зарубіжних психологів.

Виділено основні фактори, що впливають на процес професійного самовизначення, помилки, які може зробити майбутній спеціаліст при виборі майбутньої професії, пов'язаної з екстремальною діяльністю. Особливу увагу звернено на мотивацію вибору професії, та всебічну поінформованість майбутнього спеціаліста про майбутньої професійної діяльності.

Ключові слова: професійне самовизначення, професія, екстремальні умови діяльності, професійна діяльність.

В статье рассмотрены различные подходы к изучению проблемы профессионального самоопределения личности которое предполагает в дальнейшем осуществление деятельности в экстремальных условиях. Различные взгляды на проблему профессионального самоопределения личности, для деятельности в экстремальных условиях, представлены в трудах отечественных и зарубежных психологов.

Выделены основные факторы, влияющие на процесс профессионального самоопределения, ошибки которые может совершить старшеклассник при выборе будущей профессии, связанной с экстремальной деятельностью. Особое внимание обращено на мотивацию выбора профессии, и всестороннюю информированность старшеклассника о будущей профессиональной деятельности.

Ключевые слова: профессиональное самоопределение, профессия, экстремальные условия деятельности, профессиональная деятельность.

Постановка наукової проблеми. Сучасне суспільство пред'являє високі вимоги до випускника школи, особливо стосовно його готовності здійснювати усвідомлений, самостійний професійний вибір. Особливу увагу необхідно приділяти тим учням які обирають для своєї діяльності професії пов'язані із діяльністю в екстремальних умовах. Юнацький вік є складним, перехідним етапом у житті особистості. Тому перед батьками та педагогами лежить велика відповідальність за майбутнє молодих людей і за те щоб вони правильно вибрали свій професійний життєвий шлях. Відсутність ефективної системи соціального та психолого-педагогічного супроводу учнів на початкових етапах професійного самовизначення призводить до того, що багато молодих людей виявляються психологічно непідготовленими до активного і відповідального вибору професії. Реформа сучасної освіти має на меті не тільки підвищення якості освітнього процесу, але й орієнтує на психолого-педагогічне забезпечення, та підготовку учня до успішного професійного вибору. Дослідженням сутності та закономірностей професійного самовизначення присвячено значну кількість праць різних учених.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Професійне самовизначення розглядається як процес формування особистістю свого ставлення до професійної діяльності і спосіб його реалізації через узгодження особистісних та соціально-професійних потреб. Воно є частиною життєвого самовизначення, тобто входження в ту чи іншу соціальну і професійну групу, вибору способу життя, професії [2].

Професійне самовизначення – багатовимірний і багатоступеневий процес. На професійне самовизначення учнів впливають багато зовнішніх і внутрішніх факторів [1].

Е.А. Клімов розуміє професійне самовизначення як одне з найважливіших проявів психічного розвитку людини, як процес її становлення як повноцінного учасника співтовариства професіоналів - і більш широко - соціальної спільноти в цілому. Він визначає 8 факторів, які обумовлюють вибір людиною тієї або іншої професії: позиція старших членів родини, позиція товаришів, подруг, позиція вчителів, шкільних

педагогів, особисті професійні плани, здібності, рівень домагань на суспільне визнання, інформованість, схильності [4].

Мета статті: дослідження особливостей формування професійного наміру майбутнього спеціаліста до діяльності в екстремальних умовах.

Виклад основного матеріалу. Професійне самовизначення відбувається в кілька етапів: зародження професійних намірів у відповідності з громадськими і зі своїми особистими потребами; цілеспрямоване професійне навчання конкретної діяльності. На цьому етапі відбувається професійне самовизначення особистості; входження в професію. Це безпосередньо знайомство з умовами праці, зі службовими обов'язками, входження у колективні відносини; реалізація професійних устремлінь. Ставлення до праці, рівень майстерності, творчий підхід.

Виділяють можливі помилки, які може допустити молода людина на виділених етапах, стосовно до проблеми професійного самовизначення.

1 етап. Перша помилка полягає в тому, що старшокласник у першу чергу шукає навчальний заклад, у якому він хотів би навчатися, а потім вже починає вибирати професію. Друга помилка полягає в не своєчасності вибору. Це означає, що у старшокласника не вистачає часу на те, щоб вибрати професію. Третя помилка полягає у відсутності в учня відчуття потреби у виборі професії. Наприклад, у молодій людині всі родичі мають професію педагога, дана професія є традицією в даному сімейному колективі.

2 етап. Величезне значення при виборі професії відіграє самооцінка учня. Самооцінка лежить в основі рівня домагань, тобто рівня труднощі тих задач, до здійснення яких людина вважає себе здатним.

3 етап. Одним з основних етапів ухвалення рішення про виборі будь-якої бажаної професії є збір необхідної інформації про неї. При цьому можуть виникнути помилки і труднощі, на даному етапі, які обумовлені трьома причинами: особистісними характеристиками, роллю сім'ї та впливом однолітків.

4 етап. На цьому етапі типові помилки можуть бути пов'язані з недостатнім рівнем критичності старшокласника. Низький рівень критичності не дозволяє в повному обсязі виявити і дати об'єктивну характеристику власного положення [2].

Вченими виділено як мінімум 4 групи факторів, які впливають на процес професійного самовизначення:

1. фактори соціально-економічного характеру, які включають в себе те, як суспільство висловлює своє ставлення до людини, що обрала те чи інше робоче місце, моральні та матеріальні стимули конкретної праці, престиж професії, важливість для суспільства і т. д.;

2. соціально-психологічні чинники. Це соціальне оточення, в якому росте і виховується людина. Це в першу чергу, сім'я, друзі, школа, референтні групи і т. д. Під впливом соціального оточення формуються

ціннісні орієнтації, певне ставлення до праці взагалі, соціальні очікування, установки і стереотипи.

3. психологічні фактори. Це особистісні інтереси та схильності, здібності, рівень інтелекту, особливості пам'яті, уваги і т. д.

4. індивідуально-психофізіологічні особливості учня (властивості нервової системи).

Встановлено, що вплив і ефективність самопізнання і самооцінки в процесі вибору професії залежить від того, наскільки вони узгоджуються з вимогами певного соціального середовища. У зв'язку з невирішеними протиріччями профорієнтації в школах існує проблема недостатньо ефективного формування професійного вибору в учня під час освітнього процесу, що призводить до неглибокого знання старшокласника про власні можливості, не завжди відповідального вибору сфери майбутньої професійної діяльності та відмови від нього, до утруднень в навчанні, помилкового вибору навчального закладу, проблем (ускладнень) професійного становлення і особистісного зростання.

Вивчення сутності професійного вибору учнів спиралося на основні моменти процесу професійного самовизначення, описані Е.Ф. Зеером:

- вибірковість ставлення людини до світу професій;
- здійснення вибору з урахуванням індивідуальних особливостей людини, вимог професій і соціально-економічних умов;
- постійне самовизначення протягом усього життя, постійне рефлексування свого професійного буття і самоствердження в професії;
- ініціювання та актуалізація процесу та іншими подіями (закінчення навчання, зміна місця проживання та ін);
- сприйняття самовизначення як самореалізації і самоактуалізації, як прояв соціальної зрілості особистості [3].

Професійний вибір в рамках професійного самовизначення учня може бути розглянуто:

- як самостійне розпорядження власною долею за власним вибором;
- у вигляді процесу і результату вибору особистістю своєї позиції, цілей і засобів його здійснення в конкретних обставинах життя;
- як центральний механізм становлення особистісної зрілості, що полягає в усвідомленому виборі людиною свого місця в системі соціальних відносин;
- у вигляді вибору та утвердження власної позиції в проблемних і критичних соціально значущих ситуаціях [2].

Існує велика кількість досліджень, присвячених проблемі вибору професії, яка пов'язана з діяльністю в екстремальних умовах. Частина цих досліджень присвячена типологізації професійного вибору який реалізований у дослідженнях зарубіжного психолога Джайде В. Він виділяє такі типи професійного вибору:

1. характеризується підвищеною залежністю старшокласника від обставин життя, невизначеністю власних бажань і їх мінливістю, в цілому – пасивністю;

2. при достатньої рішучості і самостійності старшокласника він має мало диференційовані схильності;

3. старшокласник здатний самостійно зробити вибір професії, який відповідав би його досить вираженим нахилам і здібностям [5].

Вибір професії передбачає оцінювання своїх інтересів, здібностей, постановку цілей, оцінку можливостей реалізації певних намірів і т. д. Насправді ситуація вибору наповнена великою кількістю аргументів «за» і «проти». Вони виступають критеріями вибору, це і норми моралі, і будь-якого роду установки [1].

Психологи відзначають, що вибір професії є свідоме визначення людиною галузі діяльності, яку вона має намір опанувати і тривало нею займатися. При виборі професії враховується її соціальна значущість, престижність, людина зважує свої здібності, оцінює можливість домогтися успіху, оптимально самовиразитися. Вибір професії визначається соціальними умовами життя.

Професійний вибір старшокласника - акт усвідомленого, самостійного і відповідального визначення молодою людиною сфери, цілей, засобів реалізації професійних планів і намірів, обумовлений досвідом ситуацій значущих для професійного вибору і забезпечує ефективність особистісно-професійного самовизначення [1].

На процес професійного вибору старшокласника впливає велика кількість факторів найбільш сильний вплив відбувається у процесі взаємодії батьки-дитина.

Існує безліч способів, за допомогою яких батьки впливають на вибір професії їх дітьми, зокрема таких професій які пов'язані з діяльністю в екстремальних умовах. Докладно і структуровано їх розглянув Ф. Райс, американський психолог і соціолог.

- один з варіантів – пряме спадкування професії (продовження династії лікарів, вчителів, металургів тощо);

- батьки впливають на інтереси і заняття дітей із самого раннього віку, цілеспрямовано пропонуючи їм ігровий матеріал, заохочуючи або засуджуючи їхні інтереси, захоплення, заняття.

- батьки створюють рольові моделі, яким слідує діти. Навіть тоді, коли батьки і не прагнуть вплинути на вибір дітей, це відбувається, особливо якщо дитина тісно ідентифікує себе з одним із батьків;

- батьки іноді направляють, зумовлюють або обмежують вибір своїх дітей, наполягаючи або на продовженні або припиненні навчання, на певному навчальному закладі, спеціалізації, факультеті.

- непрямий вплив батьків. Батьки хочуть, щоб їхні діти здобули професію за своїм статусом яка належить до тієї категорії, що і їх влас-

на, або ж щоб її статус був вище (вибір професії за принципом більшого престижу і високої заробітної платні);

- впливає також те, як батьки оцінюють той чи інший вид діяльності. Вплив більш сильний, коли ціннісні орієнтації батьків і дітей збігаються;

- старшокласники більш схильні погоджуватися з пропозиціями батьків, коли між батьками і дітьми немає розбіжностей у поглядах на майбутню освіту та цілі дітей. Існують дослідження, які показали, що якщо рівень освіти і професійний статус батьків досить високі, то це сприяє згоді дітей з їх думкою з приводу вибору професії;

- загальна обстановка і атмосфера в сім'ї, що безпосередньо пов'язано з демократичними відносинами між батьками і дітьми, справляє істотний вплив на цілі та сподівання молодих людей, пов'язані з їх освітою. А саме, коли батьки стежать за навчанням дітей у школі і виявляють великий інтерес до майбутнього, то підлітки ставлять перед собою завдання досягнення високого освітнього рівня, що, в свою чергу, впливає на їхні плани щодо майбутньої професії [6].

При виборі професії проявляються: інтереси і відношення людини до самої себе, її самосвідомість, її самооцінка та відповідальність. Мотиви професійного вибору зумовлені соціальними умовами, уявлень про особливості професійної діяльності, інформацією про неї, станом здоров'я. Але на вибір професії можуть впливати і ситуаційні, нерідко випадкові причини, природа яких різна. Це захоплення зовнішньою стороною професії, невірне уявлення про зміст майбутньої праці.

Зовнішні мотиви засновані на впливі навколишнього середовища, що виражається в: думці батьків, родичів, друзів і однолітків, бажання бути успішним в очах оточуючих, страх бути неприйнятним суспільством, засудженим.

Внутрішні мотиви пов'язані з характером старшокласника, його здібностями, схильностями, звичками.

Мотиви, що спонукають старшокласника обрати тут чи іншу професію: престиж, високий рівень зарплати, кар'єрне зростання, інтерес до професії, умови роботи, освітні можливості (доступність освіти).

Досліджуючи проблему професійного самовизначення і вибору, психологи і педагоги розкривають і багато факторів, які можуть привести до помилок і утруднень. До основних причин помилкового професійного вибору відносяться:

- ставлення до вибору професії як до єдиного і незмінного варіанту;
- ставлення до вибору крізь призму престижності-непрестижності професійної діяльності;
- помилки впливу (батьків, друзів, інших значимих людей);
- перенесення ставлення до людини - представника тієї або іншої професії на саму професію;

- захоплення тільки зовнішньою або якою-небудь приватною стороною професії;
- ототожнення шкільного предмета з професією;
- слабка поінформованість про обраної професії;
- слабка поінформованість про власних психофізіологічних можливостях і здібностях [5].

Висновки. Проведений теоретичний аналіз психологічної та педагогічної літератури дозволяє говорити про те, що професійний вибір є полімотивним складним новоутворенням особистості, у якому інтегруються вплив соціально-економічних умов, приклад значущих дорослих і особистісні якості індивіда. Серед мотивів професійного вибору старшокласника часто переважає прагнення до матеріальної забезпеченості і економічної незалежності, а мотиви самореалізації здібностей та інтересів відходять на другий план.

Необхідно виділити три основних фактора вибору професій: правильна самооцінка особистості, оцінка здібностей, інтересів, нахилів, можливостей, бажань та обмежень; наявність початкових знань і умінь в тій області, в якій перебуває обирає професія; вміння тверезо співвіднести результати самооцінки із знаннями вимог, які висувають ті чи інші професії.

Очевидно, що успішний професійний вибір дозволяє людині більш успішно реалізовувати свої фізичні, розумові і духовні сили (потенціал), допомагають усвідомити, знайти своє місце в житті і нести відповідальність за свій вибір. Психологи відзначають, що успішний вибір є показником особистісної зрілості людини

Отже, на професійний вибір старшокласника впливає безліч внутрішніх і зовнішніх факторів, які необхідно враховувати в реальній ситуації вибору, особливо треба звертати увагу на мотивацію вибору професії, професійні установки, фізичну, психологічну готовність до діяльності в екстремальних умовах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Галанова Е. В. Формирование профессионального выбора подростка средствами психолого-педагогических ситуаций в образовательном процессе школы: автореф. дис. ... канд псих наук
2. Груздова Е. В., Абдалина Л. В. Общая характеристика профессионального выбора подростка.
3. Зеер Е. Ф. Психология личностно ориентированного профессионального образования. Екатеринбург, 2000. 437 с.
4. Климов Е. А. Психология профессионала. Москва, 2003. 456 с.
5. Психологическое сопровождение выбора профессии. Под ред. Л.М. Митиной. Москва, 2003.
6. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста. СПб., 1999.

ТРАНСЛІТЕРАЦІЙНИЙ ПЕРЕКЛАД СПИСКУ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Galanova E. V. Formirovanie professional'nogo vybora podrostka sredstvami psihologo-pedagogicheskikh situacij v obrazovatel'nom processe shkoly: avtoref. dis. ... kand psih nauk
2. Gruzdova E. V., Abdalina L. V. Obshhaja harakteristika professional'nogo vybora podrostka
3. Zeer E. F. Psihologija lichnostno orientirovannogo professional'nogo obrazovanija. Ekaterinburg, 2000. 437 s.
4. Klimov E. A. Psihologija professionala. Moskva, 2003. 456 s.
5. Psihologicheskoe soprovozhdenie vybora professii. Pod red. L.M. Mitinoj. Moskva, 2003.
6. Rajs F. Psihologija podrostkovogo i junosheskogo vozrasta. S-Pb., 1999.

УДК : 159.9:614.87/.88]:341.1

Миронець С.М., канд. психол. наук, доцент, професор кафедри державної служби, управління та навчання за міжнародними проектами Інституту державного управління у сфері цивільного захисту

ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СУМІСНОСТІ ФАХІВЦІВ МІЖНАРОДНИХ ГУМАНТАРИХ МІСІЙ

Автором наведені особливості формування зведених рятувальних підрозділів Міжнародних гуманітарних місій, визначено специфіку їх психологічного забезпечення, зокрема неоднозначність та складність формування психологічної сумісності фахівців таких формувань, яка пов'язана зі специфікою й особливостями їх діяльності.

Ключові слова: психологічне забезпечення діяльності, міжнародна гуманітарна місія, психологічна сумісність, зведений рятувальний загін.

Автором представлено особливості формування сводних спасательных подразделений Международных гуманитарных миссий, определена специфика их психологического обеспечения, в частности неоднозначность и сложность формирования психологической совместимости специалистов таких формирований, которая связана со спецификой и особенностями их деятельности.

Ключевые слова: психологическое обеспечение деятельности, международная гуманитарная миссия, психологическая совместимость, спасательный отряд.

Постановка проблеми. Проблема надійності та психологічної сумісності групової діяльності фахівців екстремальних професій (космонавтів, військових, льотчиків, підводників та інших) є провідною в межах основних проблем психології діяльності в особливих умовах, психології праці, екстремальної психології.

Що ж до діяльності фахівців зведених рятувальних загонів, які виконують завдання у складі міжнародних гуманітарних місій, то в цих під-

розділах навіть знайомство фахівців інколи відбувається на борту літака, який прямує до пункту надання допомоги з рятування людей та ліквідації наслідків НС. Це зумовлено тим, що біда, особливо природні стихії завжди приходять несподівано, відповідно мають свої особливості й формування команд зведених загонів. Особовий склад таких загонів має свою, відмінну від інших специфіку діяльності, яка не може бути відпрацьованою у вигляді якогось сталого алгоритму дій. При їх формуванні враховуються (місцевість, характеристика травм у постраждалого населення, хімічні, біологічні, радіаційні компоненти, категорії постраждалих (дорослі, діти, біженці, інфіковані тощо). Також слід враховувати і культуральні (кроскультуральні), політичні, соціально-економічні особливості території де передбачається виконувати завдання за призначенням [2; 3].

Навіть тільки з медичної точки зору проблема залежить від характеристики та типу НС, відповідно формування таких підрозділів здійснюється за вузькопрофільною спеціалізацією фахівців, що й створює низку проблем. Адже інколи висококваліфіковані фахівці неспроможні виконувати ефективно поставлені завдання через індивідуальну несумісність, суб'єктивне оцінювання себе в ситуації, завищеної Я - концепції, низької індивідуальної культури та багатьох інших чинників, які можуть несподівано проявлятися в екстремальних ситуаціях, особливо коли колектив не пройшов попереднього злагодження. Все це визначає **актуальність проблеми** та спонукає нас до наукового пошуку щодо її розв'язання.

Метою статті є висвітлення актуальних проблем психологічного забезпечення діяльності зведених підрозділів міжнародних гуманітарних місій та рятувальних операцій на етапі їх утворення (формування) та злагодження.

На ґрунті аналізу особливостей професійної діяльності зведених рятувальних підрозділів автор висвітлює проблемність системи заходів психологічного забезпечення діяльності та їх неоднозначність через наявність власної специфіки та непередбачуваності виникнення НС за їх часом, походженням, географічним та етнокультурним різноманіттям, що виходить за межі стандартних підходів системи психологічного забезпечення та формування психологічної сумісності фахівців інших професійних груп.

Аналіз наукових праць дає нам підстави стверджувати, що проблема психологічної сумісності та ефективною злагодженої групової діяльності фахівців найбільш ґрунтовно досліджена у багатьох видах екстремальних професій, зокрема: В. Лебедев, 2001 – досліджував проблеми психологічної сумісності у груповій діяльності космонавтів; В.Осьодло, 2002 – у діяльності фахівців операторського профілю; М. Корольчук, 1997 – здійснював дослідження злагодженості та психологічної сумісності екіпажів атомних підводних човнів; Р.Калініченка, 2006 – здійс-

нював дослідження групової діяльності військовослужбовців по охороні стратегічних та воєнних об'єктів; О.Блінов, 2005 – здійснював дослідження групової діяльності фахівців аеромобільних військ; А. Алещенко, 2013 – досліджував злагодженість миротворчих підрозділів Збройних Сил України; Д.Лебедев, 2011 – досліджував психологічну сумісність у груповій діяльності фахівців водолазних підрозділів; О.Тімченко, 2006, 2011 – психологічну сумісність та злагодженість розрахунків пожежно-рятувальних підрозділів та ін.

Водночас, проведений аналіз вітчизняних та закордонних досліджень підтвердив, що питання прогнозу психологічної сумісності фахівців міжнародних гуманітарних місій (МГМ) з надання допомоги мирному населенню з рятування людей та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій природнього та техногенного характеру не досліджувалося взагалі.

За таких умов, розробка науково-практичних основ і психологічних алгоритмів оцінки й прогнозування злагодженості та психологічної сумісності фахівців Міжнародних гуманітарних місій та рятувальних операцій у складі малих функціональних груп набуває відповідного значення для успіху будь-якої рятувальної операції.

Отже, формування теорії та практики психологічного забезпечення міжнародної гуманітарної діяльності – об'єктивний процес і закономірний результат розвитку сучасного суспільства, активних інтеграційних процесів України на шляху до Європейських стандартів. Однак для того, щоб наукове знання втілювалося в практику, стало елементом діяльності, воно повинне створити специфічний механізм такого переходу – технологію. На базі останньої розробляється сукупність технологічних засобів, форм, методів і способів їхнього використання (В.І. Алещенко, М.С. Корольчук, В.В. Стасюк) [6].

Якщо практика психологічного забезпечення діяльності військових підрозділів, екіпажів, навіть і підрозділів які покликані виконувати завдання у складі міжнародних миротворчих сил має досить великі напрацювання професійно-психологічного відбору, психологічної підготовки та злагодження таких підрозділів на предмет їхньої психологічної сумісності, то за певних об'єктивних обставин та специфіки діяльності міжнародних гуманітарних місій, такі дослідження не проводилися взагалі, а напрацювання, що здійсненні у сфері роботи з комбатантами здебільшого виявляються мало ефективними у діяльності рятувальних підрозділів через специфіку відбору, комплектування та специфіки діяльності.

Одним з ефективних шляхів підвищення групової діяльності фахівців зведених рятувальних підрозділів є їх комплектування з урахуванням психологічної сумісності. Для цього мають бути розроблені критерії й методичний апарат прогнозу психологічної сумісності. Підґрунтям для такого прогнозу можуть скласти валідні й практичні психологічні

засоби, що дозволяють оцінювати симптомокомплекси професійно-важливих психологічних якостей фахівців.

Варто зазначити певні особливості та відмінності у формуванні таких підрозділів від інших воєнізованих та військових підрозділів, формування яких до зіткнення з конкретними умовами виконання професійних (бойових) завдань відбувається через комплекс заходів психологічного забезпечення, які передбачають низку заходів психологічної роботи з особовим складом до моменту безпосереднього виконання групової діяльності, а саме: попередній психологічний відбір фахівців під конкретний психологічний та особистісний профіль фахівця; формування відповідних груп та подальше їхнє злагодження під час проведення заходів зі спеціальної та психологічної підготовки в умовах наближених до реальних обставин виконання майбутніх завдань, тощо.

З метою уникнення розбіжностей у розумінні природи й сутності феномену досліджуваної нами проблеми, вважаємо за доцільно зупинитися на трактуванні термінів і визначень у межах задекларованої теми.

Отже, поняття «Психологічна сумісність» трактується, як *характеристика тривалої взаємодії поміж двома та більше індивідами, коли прояви властивих цим індивідам рис характеру не призводять до істотних протиріч, які не можливо вирішити без зовнішнього втручання* [4].

Власне, вже тільки задекларувавши загальне визначення психологічної сумісності індивідів, яке ми запозичили із сайту (<https://uk.wikipedia.org/wiki>) можемо стверджувати, що тема дослідження є актуальною у системі професійної діяльності фахівців екстремальних професій, особливо під час виконання завдань в умовах ризику для життя і здоров'я, як фахівців, так і постраждалих внаслідок надзвичайних ситуацій громадян.

У словнику «Практичного психолога» за редакцією С.Ю. Головіна (1997) знаходимо розмежування поняття психологічної сумісності на групову і міжособистісну, що теж має свої особливості і специфіку прояву у структурі зведених рятувальних формувань у складі міжнародних гуманітарних місій.

Групова сумісність – розглядається як соціально-психологічний показник згуртованості групи, що віддзеркалює можливість безконфліктного спілкування й злагодженості дій її членів в умовах спільної діяльності. У колективі сумісність утворює певну ієрархію рівнів.

Нижній рівень складають: 1) психофізіологічна сумісність темпераментів й характерів членів групи; 2) сенсомоторна злагодженість при виконанні ними спільних дій; 3) злагодженість, що виражається в інтенсивності комунікативних внутрігрупових зв'язків й у взаємності соціометричних виборів.

На більш високому рівні: групова сумісність виступає як злагодженість функціонально-рольових очікувань – уявлень членів групи про

те, з ким і в якій послідовності має робити кожний при реалізації суспільно-значимої й загальної для всіх мети.

Вищий рівень групової сумісності: характерний тільки для колективу, відображається в предметно-цільовій і ціннісно-орієнтаційній єдності, колективній ідентифікації, адекватності покладення і прийняття відповідальності за успіхи і невдачі, у взаємній референтності членів групи [8, с. 619].

Міжособистісна сумісність – взаємне прийняття партнерів по спілкуванню й сумісній діяльності, ґрунтоване на оптимальному поєднанні – подібності й взаємо доповненні – ціннісних орієнтацій, соціальних установок, інтересів, мотивів, потреб, характерів, темпераментів, темпу і ритму психофізіологічних реакцій тощо. Значимих для взаємодії міжособистісних індивідуально-психологічних характеристик [8, с. 620].

Критерієм міжособистісної сумісності є висока безпосередня задоволеність результатом і, головне, процесом взаємодії, коли кожен із партнерів виявився на висоті вимог іншого й не знадобилися спеціальні зусилля на встановлення порозуміння.

Міжособистісна сумісність здебільшого супроводжується виникненням взаємної симпатії, поваги, впевненості в сприятливому результаті майбутньої співпраці. Особливого значення така співпраця набуває у складних умовах спільної життєдіяльності (космічні польоти, експедиції, альпіністські сходження тощо, коли досягнення загальної мети відбувається при дефіциті коштів, часу, простору, кількості необхідних учасників.

Т. Ньюком увів у розуміння сумісності термін «групова згода» – єдність поглядів, що характеризує людей, об'єднаних в групу. Термін означає подібність картини світу, позицій й відношень членів групи. Відповідно до цієї концепції, що виникла на базі інтеракціонізму (соціальна взаємодія), групова злагодженість встановлюється в ході безпосередньої взаємодії людей шляхом взаємного прийняття членами групи позицій і ролей один одного. Стверджується, що різні індивіди, включені в групи, з часом спонтанно починають однаково оцінювати ситуацію, що склалася, події і явища, соціальні об'єкти. У цій концепції особливо не виділялись і не розглядалися як сутність оцінки групова злагодженість і групова згуртованість, як значимі сторони спільної соціальної діяльності [8, с. 620].

Хоча термін «психологічна сумісність» широко використовується у соціальній та психологічній теоріях (інколи навіть у популярній літературі), досі не створено загальної теорії психологічної сумісності. Попри те, можна відмітити дослідження у цьому напрямку. Наприклад існують певні методики визначення рівня (індексу) психологічної сумісності: тест міжособової сумісності Т. Лірі, гіпотеза Г. Айзенка про сумісність темпераментів, гіпотеза Акоффа та Емері про сумісність установок, методика ДМО Л.М. Собчик та ін. Спробою створити таку теорію можна було б назвати (соціонічну теорію інтертипних стосунків), однак

сама соціонічна методологія піддана серйозній критиці з боку наукових кіл за істотні недоліки та відсутність ґрунтовної доказової бази досліджень щодо її достовірності.

Серед нагальних ключових проблем, пов'язаних зі створенням теорії психологічної сумісності, можна відмітити:

відсутність загальних критеріїв об'єктивного виміру сумісності;
нерідко термін «сумісність» підміняють терміном «схожість», що не є одне і теж;

невизначений статус (соціальна психологія? психологія особистості?);

залишається відкритим питання, чи існують «більш сумісні» або «менш сумісні» психологічні типи (характери) або риси характеру [4].

На відміну від інших теоретичних підходів у соціальній психології, в основі яких лежать традиційні психологічні підходи й напрямки, інтеракціоністський напрямок прийшов у психологію із соціології.

Понятійний апарат і проблематика взяті в основному із соціально-психологічних концепцій Дж. Міда. Відправним пунктом аналізу тут є не окремий індивід, як в інших теоретичних напрямах соціальної психології, а соціальний процес, що розуміється як процес інтеракції індивідів у групі, у суспільстві за допомогою різних засобів, перш за все – символів, мови. Такий підхід на наше переконання є доречним у застосуванні при психологічному супроводі діяльності підрозділів (груп) фахівців, які за певних особливостей діяльності не можуть проходити процес психологічного злагодження.

До інтеракціоністських теорій відносять: 1) символічний інтеракціонізм (Дж. Мід, Г. Блумер); 2) рольові теорії (Р. Лінтон, М. Дойч); теорії референтної групи (Г. Хайман, Р. Мертон) [5].

Символічний інтеракціонізм – це інтеракція, властива тільки людині й припускає створення, передачу, інтерпретацію символів, значень і дії індивіда на їхній основі. Значення символу або значимого жесту варто шукати в реакції тієї особи, якій цей символ адресований. Тільки людина здатна створювати символи й тільки тоді, коли в неї є партнер по спілкуванню.

У зв'язку із цим символічна комунікація трактується як головна ознака, що виділяє людину із тваринного світу. Особистість розуміється як активна творча істота, що здатна оцінювати й направляти власні дії. Для успішного здійснення комунікації людина повинна мати здатність «прийняти роль іншого», тобто зважити на становище тієї людини, якій адресована комунікація. У випадку більш складної взаємодії, у якій бере участь група людей, для успішного здійснення такої взаємодії члену групи доводиться узагальнювати позицію більшості членів даної групи.

Поведінка особистості визначається в основному за трьома змінними:

- ✓ Структурою особистості.
- ✓ Роллю.
- ✓ Референтною групою.

3. Структура особистості за Дж.Мідом має наступну структуру:

4. **I** (дослівно – «Я») – це імпульсивний, активний, творчий, рішучий початок особистості;

5. **me** (дослівно – «Мене», тобто яким повинні бачити інші) – це нормативне «Я», свого роду внутрішній соціальний контроль, заснований на врахуванні очікувань вимог значимих інших людей і насамперед «узагальненого іншого». Це нормативне Я контролює й направляє імпульсивне «Я» у відповідності із засвоєними нормами поведінки з метою успішного, з погляду індивіда, здійснення соціальної взаємодії.

6. **Self** («самість» людини, особистість) – являє собою сукупність імпульсивного й нормативного «Я», їхню активну взаємодію.

Американський психотерапевт і психолог Р. Watzlawick (2000) розділив людську комунікацію на такі складові: семантику комунікації (зміст символів); синтаксис комунікації (передачу інформації); прагматику комунікації (вплив людей один на одного) [7].

Дослідження поведінки особистості в екстремальних умовах, на наше переконання не може бути об'єктивно завершеним, без дослідження особливостей міжособистісних відносин і взаємодії в екстремальних умовах надзвичайних ситуацій і в повсякденному житті.

Суттєвий вплив на успішність професійної діяльності фахівців здійснюють соціально-психологічні чинники. Перед усім – це міжособистісні відносини, які залежать від спільних інтересів у групі, від індивідуально-психологічних особливостей колективу (групи) фахівців. Актуального значення набувають проблеми відчуття небезпеки, великого фізичного та емоційного навантаження, обмежені можливості зняття емоційної напруги, ризику [3].

Результати роботи рятувальників здебільшого залежать від уміння налаштувати чітку та ефективну взаємодію між собою. Недостатня спрацьованість, злагодженість міжособистісна конфліктність призводить не тільки до помилок в діяльності, але й може потягти за собою більш серйозні наслідки, не виключаючи загибелі постраждалих, або самих рятувальників.

Проблема діяльності рятувальників напряму залежить від їх уміння налагоджувати ефективну вербальну та невербальну комунікацію, іншими словами розуміти один одного без слів, швидко реагувати, не вдаючись у міжособистісні стосунки поза кризовими ситуаціями.

Під час колективної діяльності її кінцевий результат складається не з простого сумарного вкладу кожного члену колективу в загальну діяльність по типу «стікання в загальну скарбничку», а з спільної взаємопов'язаної діяльності, яку можна алегорично порівняти із принципом «сполучених судів».

Колектив зведеного формування міжнародної місії має свою суборганізаційну структуру, на вершині якої стоїть керівник (бригадир), який встановлює злагодженість між іншими членами групи. Розподіл функцій між окремими членами колективу потребує не тільки великої довіри, але й чіткого узгодження дій кожного члена колективу у часі, вміння доповнити роботу один одного з метою виконання загального завдання.

У таких умовах групової діяльності виявляється недостатнім розуміння поставленої задачі всіма членами колективу (бригади) і високих професійних знань і навичок кожного. Потрібний найвищий рівень злагодженості, такий рівень взаємодії інколи називають «спрацьованістю»

Спрацьованість групи особливо чітко проявляється в екстремальних ситуаціях, коли від колективу вимагається монолітної дії (тобто діяти як одне ціле, єдиний організм). В особливості міжособистісної взаємодії важливу роль відіграє наявність безконфліктних відносин, комунікативної компетентності, довіри. У підсумку, ці складові відіграють одну з вирішальних ролей в діяльності рятувальників.

Відомо, що одним з ефективних шляхів підвищення якості групової діяльності спеціалістів екстремального профілю є комплектування їх підрозділів з урахуванням психологічної сумісності. Основу такого прогнозу можуть скласти валідні й практичні психологічні засоби, що дозволяють оцінювати симптомокомплекси професійно-важливих психологічних якостей фахівців.

Встановлення таких симптомокомплексів особистісних якостей дозволить надійно прогнозувати психологічну сумісність і злагодженість фахівців міжнародних гуманітарних місій, дасть можливість для здійснення достовірного прогнозу ефективної групової діяльності підрозділу; виробити диференційовані підходи і рекомендації з комплектування підрозділів й формуванню оптимального психологічного клімату в колективах міжнародних гуманітарних місій [1].

Широкі можливості багатомірних методів математичного моделювання дозволяють здійснити практичну розробку таких критеріїв на основі емпіричних даних. Водночас, це потребує систематизації й обґрунтування концептуальних і методичних основ прогнозування психологічної сумісності фахівців зведених рятувальних загонів МГМ.

Значний науковий, і особливо, практичний інтерес для нашого дослідження представляє розробка діагностичних алгоритмів оцінки і прогнозу психологічної сумісності фахівців МГМ для розв'язання завдань оперативного і довгострокового прогнозу їх професійної надійності.

Важливим науково-практичним напрямом розвитку методичного апарату оцінки й прогнозу психологічної сумісності є обґрунтування рекомендацій по автоматизації розроблених критеріїв їхнього практичного використання на основі сучасних комп'ютерних технологій.

Таким чином, розробка науково-практичних основ і психодіагностичних процедур оцінки і прогнозування психологічної сумісності і злагодженості фахівців МГМ є однією із актуальних і нерозв'язаних науково-практичних завдань.

Одним із ефективних шляхів підвищення якості комплектування зведених рятувальних загонів є їх формування з врахуванням психологічної сумісності. З цією метою мають бути розроблені та впроваджені відповідні критерії та методичний апарат оцінки і прогнозу психологічної сумісності фахівців. Основу такого прогнозу можуть скласти валідні й практичні психологічні засоби, що дозволяють оцінювати симптомокомплекси професійно-важливих психологічних якостей спеціалістів.

Встановлення таких симптомокомплексів особистісних якостей дозволить надійно прогнозувати психологічну сумісність і злагодженість фахівців зведених рятувальних підрозділів у складі міжнародних гуманітарних місій.

Висновки. Зважаючи на невтішні тенденції щодо техногенної та природної безпеки, проблема виникнення НС невпинно зростає, здебільшого вони мають значну руйнівну силу та охоплюють ураженням значні площі, проблемою стає надання гуманітарної допомоги значним контингентам постраждалого населення. За таких умов система психологічного забезпечення професійної діяльності фахівців зведених рятувальних загонів, на нашу думку, повинна бути спрямована на максимальну адаптацію фахівців до умов життєдіяльності та професійного середовища, формування, підтримку та відновлення їх оптимальної працездатності, мати свої завдання, принципи, етапи, методи управління та включати: заходи та засоби, які можуть застосовуватись, як правило до, під час та після виконання завдань у складі зведеного рятувального загону.

Якщо у загальному контексті заходів психологічного забезпечення діяльності фахівців, таких як психологічний відбір, психологічна підготовка, супровід діяльності, заходи пов'язані з реабілітацією фахівців можуть базуватися на загальних підходах, що застосовуються до фахівців інших видів екстремальних професій, про система заходів з формування ефективної комунікації фахівців рятувальних місій та їх психологічної сумісності має свої особливості й специфіку та потребує розробки спеціальних підходів до формування її теорії і практики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вавилов В. М. Оценка и прогноз психологической совместности специалистов экстремального профиля: дис. ...канд.психол.наук. М., 2001. С. 7–8
2. Миронець С. М., Тімченко О. В. Негативні психічні стани рятувальників в умовах надзвичайної ситуації. Монографія К.: ТОВ Видавництво «Консультант», 2008. С.154–162.

3. Миронець С. М. Психологічні аспекти діяльності міжнародних гуманітарних місій. Роль особистості у формуванні соціальних відносин у сучасному суспільстві: зб. наук. Праць. Заг.ред. Н.В. Ківенко. Ірпінь: Вид-во Національного ун-ту ДПС України, 2014. С. 284.

4. Інтернет ресурс: режим доступу // <https://uk.wikipedia.org/wiki>).

5. Інтернет ресурс: режим доступу // <http://studopedia.org/5-57774.html>.

6. Алещенко В. І. Психологічне забезпечення миротворчої діяльності військовослужбовців Збройних Сил України. Монографія. Х.: ХУПС, 2008. 342 с.

7. Вацлав П., Бивин Д, Джексон Д. Прагматика человеческих коммуникаций: Изучение паттернов, патологий и парадоксов взаимодействия. Пер. с англ. А.Суворовой. М.: Апрель-Пресс, Изд-во ЭКСМО Пресс, 2000. 320 с. (Мерия «Психология. XX век»).

8. Словарь практического психолога. Сост. С.Ю. Головин. Минск: Харвест, М.: ООО «Издательство АСТ», 2001. С. 619–620.

ТРАНСЛІТЕРАЦІЙНИЙ ПЕРЕКЛАД СПИСКУ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Vavilov V. M. Ocenka i prognoz psihologicheskoy sovместимости specialistov jekstremal'nogo profilja: dis. ...kand.psihol.nauk. M., 2001. S. 7–8

2. Mironec' S. M., Timchenko O. V. Negativni psihichni stani rjatuval'nikiv v umovah nadzvichajnoї situacii. Monografija K.: TOV Vidavnictvo «Konsul'tant», 2008. S.154–162.

3. Mironec' S. M. Psihologichni aspekti dijal'nosti mizhnarodnih gumanitarnih misij. Rol' osobistosti u formuvanni social'nih vidnosin u suchasnomu suspil'stvi: zb. nauk. Prac'. Zag.red. N.V. Kivenko. Irpin': Vid-vo Nacional'nogo un-tu DPS Ukraїni, 2014. S. 284.

4. Internet resurs: rezhim dostupu // <https://uk.wikipedia.org/wiki>).

5. Internet resurs: rezhim dostupu // <http://studopedia.org/5-57774.html>.

6. Aleshhenko V. I. Psihologichne zabezpechennja mirotvorchoї dijal'nosti vijs'kovosluzhbovciv Zbrojnih Sil Ukraїni. Monografija. H.: HUPS, 2008. 342 s.

7. Vaclav P., Bivin D, Dzhekson D. Pragmatika chelovecheskih kommunikacij: Izuchenie patternov, patologij i paradoksov vzaimodejstvija. Per. s angl. A.Suvorovoj. M.: Aprel'-Press, Izd-vo JeKSMO Press, 2000. 320 s. (Merija «Psihologija. HH vek»).

8. Slovar' prakticheskogo psihologa. Sost. S.Ju. Golovin. Minsk: Harvest, M.: ООО «Izdatel'stvo AST», 2001. S. 619–620.

УДК 159.9

Назаров О.О., канд. психол. наук, професор, перший проректор з навчальної та методичної роботи Національного університету цивільного захисту України;

Кучеренко С.М., канд. психол. наук, доцент, доцент кафедри психології діяльності в особливих умовах Національного університету цивільного захисту України;

Кучеренко Н.С., канд. психол. наук, старший викладач Української інженерно-педагогічної академії

РОЗРОБКА КОМПЛЕКСНОЇ ПРОГРАМИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ТЕХНІЧНОГО ПРОФІЛЮ

В статті розглянуті основні підходи до розробки комплексної програми психологічного забезпечення підготовки майбутніх офіцерів технічного профілю. Визначені етапи, функції, зміст психологічного забезпечення підготовки майбутніх офіцерів технічного профілю до діяльності в повсякденних, особливих та екстремальних умовах, що висуває відповідні вимоги до їх професійного навчання, формування необхідної мотивації, емоційної стійкості, технічного мислення, організаційних здібностей, відповідних психологічних складових особистості офіцера технічного профілю.

Ключові слова: професійна діяльність технічного профілю, психологічне забезпечення, професійно важливі якості офіцера технічного профілю.

В статье рассмотрены основные подходы к разработке комплексной программы психологического обеспечения подготовки будущих офицеров технического профиля. Определены этапы, функции, содержание психологического обеспечения подготовки будущих офицеров технического профиля к деятельности в повседневных, особых и экстремальных условиях, выдвигаются соответствующие требования к их профессиональному обучению, формированию необходимой мотивации, эмоциональной устойчивости, технического мышления, организационных способностей, соответствующих психологических составляющих личности офицера технического профиля.

Ключевые слова: профессиональная деятельность технического профиля, психологическое обеспечение, профессионально важные качества офицера технического профиля.

Постановка наукової проблеми. Необхідність розв'язання наукового завдання щодо покращення психологічного забезпечення службово-бойової підготовки майбутніх офіцерів технічного профілю обумовлюється практичними запитами та потребами дійсності. Теоретична розробка та обґрунтування програми психологічного забезпечення службово-бойової підготовки майбутніх офіцерів, виявлення психологічних ресурсів особистості, напрямків оптимізації підготовки фахівців, про-

гнозування успішності їх діяльності є необхідною умовою підвищення ефективності виконання службово-бойових завдань в повсякденних та екстремальних умовах.

Вдосконалення психологічного забезпечення службово-бойової підготовки майбутніх офіцерів технічного профілю також обумовлено постійним розвитком та модернізацією військової техніки та озброєння, ускладненням вимог до їх експлуатації та ремонту, проходженням службово-бойової діяльності в екстремальних умовах, коли військовослужбовці можуть отримати фізичні та психологічні травми. Все це стає особливо актуальним у зв'язку з проведенням антитерористичної операції, де офіцери технічного профілю організовують технічне забезпечення службово-бойової діяльності угруповань.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема психологічного забезпечення службово-бойової підготовки майбутніх фахівців ризиконебезпечних професій є однією з провідних у дослідженнях психології праці, інженерної та військової психології, юридичної психології, психології діяльності в особливих умовах. Завдяки науковим працям Д.О. Александрова, Б.І. Бараненка, В.І. Барка, В.О. Бодрова, Б.Ф. Ломова, С.Д. Максименка, В.Л. Марищука, В.Д. Небиліцина, В.І. Осьодло, Є.М. Потапчука, О.Д. Сафіна, С.І. Яковенка та багатьох інших авторів вона має достатньо розроблені теоретико-методологічні основи та практичні результати, але існує достатньо багато питань, котрі потребують свого вирішення.

Різним аспектам проблеми психологічного забезпечення професійної діяльності в системі правоохоронних органів присвячені роботи вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема, В.Г. Андросюка, Л.М. Балабанової, О.М. Бандурки, С.П. Бочарової, О.В. Землянській, В.О. Лефтерова, Л.А. Перелігіної, І.І. Приходька, В.В. Рибалки, В.О. Татенка, О.В. Тімченка та інших.

Мета статті. Розкрити основні підходи до розробки комплексної програми психологічного забезпечення службово-бойової підготовки майбутніх офіцерів технічного профілю.

Виклад основного матеріалу. Психологічне забезпечення службово-бойової підготовки майбутніх офіцерів технічного профілю – це дослідження, аналіз, формування, розвиток, корекція професійно-пізнавальної сфери і особистості курсантів, консультування, надання своєчасної психологічної допомоги і підтримки, створення умов для особистісного та професійного становлення, їх повноцінної реалізації у службово-професійної діяльності. Воно є комплексом психолого-педагогічних та організаційних заходів, які проводяться професорсько-викладацьким складом ВВНЗ, співробітниками психологічної служби у взаємодії з командирами підрозділів, курсовими офіцерами з метою підвищення успішності службово-бойової підготовки майбутніх офіцерів.

Комплексна програма психологічного забезпечення службово-бойової підготовки майбутніх офіцерів технічного профілю

1 етап. Вивчення сучасної специфіки професійної діяльності офіцерів технічного профілю згідно нормативно-правової, навчально-методичної документації.

Функція – інформаційно-аналітична: отримання та аналіз інформації з нормативно-правової, навчально-методичної документації.

Зміст: у першу чергу детально аналізуються письмові джерела, що мають відношення до досліджуваної роботи. Основні з них такі:

- статuti, накази, інструкції, настанови та інші нормативно-правові документи, які регламентують службово-бойову діяльність офіцерів технічного профілю;

- кваліфікаційні довідники і докладні описи професій із зазначенням вимог, що висуваються до кваліфікації офіцерів, спеціальних вимог, обумовлених характером роботи;

- накази, схеми процесу праці, детальні інструкції по виконанню робіт з автомобільною технікою та озброєнням, зразкові алгоритми професійних операцій, що визначають умови нормального ходу діяльності, порядок витрачання та використання матеріалів, правильність експлуатації та обслуговування техніки та озброєння, інструкції, які містять розпорядження як діяти у виняткових ситуаціях;

- правила техніки безпеки та гігієни праці, які привертають увагу до небезпечних моментів роботи, рекомендують безпечні методи праці, забороняють ризиковані рухи і дають вказівки, як правильно користуватися засобами індивідуального захисту;

- методичні матеріали з оволодіння робочими прийомами, дані хронометражу, хроноциклограми та інші нормативні матеріали, які використовуються при нормуванні та складанні службово-бойових завдань, заходи та матеріали, які дають уявлення про умови, відповідальність і безпеку роботи, про особливі вимоги або умови праці;

- нормативи з оцінки виконання службово-бойової діяльності та службово-бойової підготовки, її показники кількісної та якісної оцінки, на основі яких можуть бути встановлені критерії успішності досліджуваної роботи;

- дані оперативного обліку та статистичної звітності, що містять відомості про виконання норм, нормативів діяльності, використання робочого часу, несправності устаткування, травматизм, плинність кадрів;

- протоколи різних нарад та засідань, що містять критичний матеріал, де зафіксовані висновки, зроблені на основі розбору надзвичайних обставин (аварій, нещасних випадків, несправності, отриманих травм тощо);

- документація, згідно котрої здійснюється службово-бойова підготовка майбутніх офіцерів технічного профілю: освітньо-

кваліфікаційні характеристики, освітньо-професійні програми, навчальні плани і програми, спеціальна література, методичні вказівки, що дозволяють отримати уявлення про вимоги, які пред'являються до психічної діяльності курсантів, рівня їх загальних і спеціальних знань, вмінь, професійних навичок.

Інформація, отримана з перерахованих вище письмових джерел, дозволяє створити повне уявлення про службову діяльність офіцерів технічного профілю та особливості службово-бойової підготовки курсантів. Аналізуючи ці матеріали, необхідно звертати максимум уваги на психологічно важливі дані про діяльність та навчально-професійну підготовку, їх організацію, умови виробничого та соціального середовища, особливості діяльності в екстремальних умовах, особливо небезпечні і важкі ділянки діяльності, відповідальність і психічну напругу в процесі виконання професійних функцій в період навчання.

2 етап. Визначення вимог до професійної діяльності офіцера технічного профілю.

Функція: проведення професіографічного аналізу службово-бойової діяльності офіцера технічного профілю, корегування або розробка структурної психологічної моделі професійної діяльності офіцера технічного профілю.

Зміст: здійснюється аналіз службово-бойової діяльності офіцерів технічного профілю, її психологічних особливостей. Метою такого аналізу є визначення вимог, які пред'являє діяльність до професійно важливих якостей особистості офіцера. Один із можливих шляхів вирішення цього завдання полягає у складанні професіограми (детального опису професійної діяльності). Під час цього заходу досліджуються структура й характер службово-бойової діяльності, проводиться аналіз складних ситуацій праці, насамперед, найбільш несприятливих та екстремальних, які пред'являють підвищені вимоги до професійно важливих якостей офіцера. На підставі такого аналізу визначаються основні вимоги до майбутніх офіцерів технічного профілю: медичні, освітні, соціальні, психофізіологічні, психологічні тощо. На підставі цих вимог розробляються критерії професійної придатності (непридатності) особистості до службово-бойової діяльності офіцерів технічного профілю.

Вивчення вимог до професійної діяльності офіцера технічного профілю починається зі збору даних про досліджувану роботу і опису її організаційних принципів, всі ці відомості групуються відповідно з чотирма напрямками:

- професія, спеціальність, посада, яка аналізується і описується, предмет і мета даної роботи, види діяльності, професійні функції, типові професійні завдання;

- фактори, котрі обумовлюють ефективність службово-бойової діяльності, основні об'єктивні передумови успішних результатів праці,

фактори які стримують розвиток психічних процесів або обмежують застосування здібностей офіцерів;

- зовнішні фактори позитивного або негативного характеру впливу на ефективність службово-бойової діяльності, психіку, психічну працездатність, які розвивають, або негативно впливають на професійно важливі якості, психічні функції, професійні здібностей офіцерів;

- особливі або виняткові вимоги до психіки офіцерів, які пред'являються службово-бойовою діяльністю, здібності і особливості, які є передумовою ефективності її виконання, негативні професійно важливі якості особистості.

3 етап. Обґрунтування вимог до професійного психологічного відбору майбутніх офіцерів технічного профілю.

Функція: визначення рівня розвитку професійно важливих якостей особистості майбутнього офіцера технічного профілю, його спеціальних здібностей, а також прогнозування успішності професійного навчання у ВВНЗ.

Зміст: професійний психологічний відбір до навчання у ВВНЗ, це вузькоспеціалізоване обстеження, спрямоване на виявлення професійної придатності, тобто відповідність працездатності вимогам майбутньої службово-бойової діяльності технічного профілю. Професійну придатність необхідно розглядати як сукупність відповідних факторів: фізичні дані, стан здоров'я, професійна мотивація з урахуванням діяльності технічного профілю, професійні ціннісно-сміслові орієнтації, інтелектуальний потенціал з елементами професійного мислення, безпосередньо технічного мислення, психічні особливості та здібності, професійно важливі якості особистості, які відіграють важливу роль у забезпеченні успішності службово-бойової підготовки майбутніх офіцерів технічного профілю. Професійний психологічний відбір до навчання у ВВНЗ повинен здійснюватися за допомогою сучасних методів професійної психодіагностики. За її результатами може бути побудовано психологічний профіль майбутнього курсанта технічного профілю, у котрому вказуються найбільш значні характеристики. Також необхідно здійснювати прогнозування успішності службово-бойової підготовки курсантів.

4 етап. Психологічний супровід службово-бойової підготовки майбутніх офіцерів технічного профілю.

Функція: дослідження, аналіз, формування, розвиток, здійснення корекції професійно-пізнавальної сфери особистості курсантів, консультування, надання своєчасної психологічної допомоги і підтримки, створення умов для особистісного та професійного становлення, їх повноцінної реалізації у службово-професійної діяльності.

Зміст: дослідження професійного розвитку курсантів ВВНЗ є одним з важливих завдань їх службово-бойової підготовки, вирішення когось може бути здійснено за рахунок психологічного супроводу проце-

су професійного навчання. Психологічний супровід службово-бойової підготовки курсантів технічного профілю – це комплекс заходів, які проводяться з метою підвищення успішності службово-бойової підготовки майбутніх офіцерів, включає комплексну розробку спеціальних психологічних тренінгових програм розвитку необхідного рівня професійно важливих якостей майбутніх офіцерів технічного профілю в процесі професійного навчання для подальшого ефективного виконання ними професійної діяльності особливо в екстремальних умовах.

Завдання психологічного супроводу полягають у:

- допомозі в адаптації до умов життєдіяльності військовослужбовця;
- розвитку професійної мотивації з урахуванням технічного напрямку майбутньої діяльності, ціннісно-смислових орієнтацій, загальних і спеціальних здібностей курсантів, інтелекту та професійної свідомості, професійного мислення, безпосередньо технічного мислення, емоційно-вольової сфери, професійно важливих якостей, відповідальності за своє становлення, самостійності, впевненості в собі тощо;
- формуванні професійної ідентичності, готовності до майбутньої службово-бойової діяльності технічного профілю;
- проведенні контролю за динамікою психічних станів курсантів;
- виявленні факторів, що негативно впливають на психічний стан курсантів та вживання заходів відносно їхнього усунення і профілактики;
- наданні психологічної допомоги та проведенні психокорекційних заходів.

Зміст психологічного супроводу повинен конкретизуватися з урахуванням специфіки діяльності, задач та умов. У практичному відношенні психологічний супровід службово-бойової підготовки до дій в екстремальних умовах це:

- по-перше, набуття курсантами відповідних спеціальних знань, які сприяють психологічній готовності до подолання труднощів, які можуть виникати, особливо у екстремальних умовах діяльності, формування на цій основі раціонального ставлення до них;
- по-друге, застосування цілеспрямованих комплексних тренінгових програм для підвищення успішності службово-бойової підготовки майбутніх офіцерів технічного профілю.

У ході дослідження психологічного забезпечення службово-бойової підготовки майбутніх офіцерів технічного профілю були запропоновані наступні функціональні блоки психологічного супроводження: діагностичний, корекційний та моніторингу.

Діагностичний блок включає:

- визначення факторів впливу на успішність службово-бойової підготовки майбутніх офіцерів технічного профілю;
- діагностика рівня розвитку професійної мотивації з урахуванням спрямованості на технічну діяльність, професійного (технічного) мис-

лення, інших професійно важливих якостей, комунікативно-організаційних здібностей;

- поглиблене вивчення курсантів у період службово-бойової підготовки;

- виявлення основних проблеми службово-бойової підготовки;

- вивчення, аналіз, узагальнення труднощів особистісного та професійного розвитку, які зазнають майбутні офіцери технічного профілю під час службово-бойової підготовки;

- вдосконалення процедур прогностичного оцінювання успішності службово-бойової підготовки майбутніх офіцерів технічного профілю.

Корекційний блок психологічного супроводу навчального процесу передбачає:

- розробку та впровадження соціально-психологічних тренінгів для активізації професійної мотивації, безпосередньо технічної спрямованості, здобуття навичок постановки реальних професійних цілей та їх досягнення, розвитку інтелектуального потенціалу майбутніх офіцерів технічного профілю, елементів професійного (технічного) мислення, саморегуляції психічних станів майбутніх офіцерів технічного профілю, формування комунікативної та організаційної компетентності. При цьому використовуються методи формування професійної мотивації, саморегуляції психічних станів, спеціальні вправи для розвитку елементів професійного мислення, технічного мислення, професійно важливих якостей курсантів, проблемні ситуації, ділові ігри тощо;

- проведення індивідуальних консультацій;

- надання психологічної допомоги курсантам, котрі відчують труднощі службово-бойової підготовки, професійної та особистісної комунікації;

- надання рекомендацій викладачам, командирам підрозділів, курсовим офіцерам зі здійснення індивідуального підходу до курсантів, урахування їх особистісно-професійних особливостей, з комплектування груп для виконання службово-бойових завдань, службових переміщень;

- надання індивідуальних пропозицій щодо психологічного супроводу курсанта за місцем постійної служби.

Блок моніторингу - дослідження умов, які впливають на психологічний супровід навчального процесу у ВВНЗ, спрямований на розробку та впровадження заходів щодо поліпшення діяльності викладачів, командирів підрозділів, курсових офіцерів, включає:

- розробку пропозицій, щодо профорієнтаційних заходів для відбору гідних кандидатів на навчання за технічним профілем;

- узагальнення передового досвіду застосування подібних систем супроводу та впровадження результатів в навчальний процес;

- психологічний аналіз нормативно-правової документації, котра регламентує службово-бойову підготовку, особливо в екстремальних умовах;

- створення наглядних матеріалів навчально-методичної спрямованості, що демонструють позитивний досвід курсантів та офіцерів технічного профілю у вирішенні складних психологічних професійних проблем;

- створення банку професійних проблемних ситуацій, в котрих моделюється діяльність в екстремальних умовах;

- проведення моніторингу стану службово-бойової підготовки та надання пропозицій щодо її поліпшення;

- розробка заходів щодо оптимізації соціально-психологічного клімату у підрозділах;

- проведення консультацій з курсантами, викладачами, командирами підрозділів, курсовими офіцерами з питань поліпшення службово-бойової підготовки.

5 етап. Психологічне прогнозування успішності службово-бойової підготовки майбутніми офіцерами технічного профілю.

Функція: визначення відповідності службово-бойової підготовки до вимог реальної професійної діяльності, проведення регресійного аналізу отриманої інформації для здійснення прогнозу індивідуальної успішності навчання курсантів.

Зміст: психологічне прогнозування здійснюється на основі аналізу та синтезу результатів службово-бойової діяльності офіцерів технічного профілю та службово-бойової підготовки курсантів з метою мінімізації негативних проявів серед військовослужбовців та підвищення успішності навчально-професійної діяльності в цілому.

Для прогнозування індивідуальної успішності службово-бойової підготовки майбутніх офіцерів технічного профілю проводиться регресійний аналіз, за результатами котрого складається рівняння регресії для успішного курсанта.

6 етап. Контроль ефективності програми психологічного забезпечення службово-бойової підготовки майбутніх офіцерів технічного профілю.

Функція: одержання відповідної інформації про дієвість програми психологічного забезпечення службово-бойової підготовки майбутніх офіцерів технічного профілю.

Зміст:

- психологічний аналіз відповідності організаційних і методичних заходів службово-бойової підготовки сучасним вимогам до освітньо-професійної діяльності у ВВНЗ;

- контроль ефективності впровадження форм професійно-психологічної підготовки;

- контроль організації та проведення роботи з визначення рівня сформованості у курсантів відповідних професійно важливих психологічних якостей з урахуванням технічної спрямованості майбутньої дія-

льності, психологічної стійкості, навичок безпечної поведінки, уміння вирішувати свої психологічні проблеми та управляти конфліктними ситуаціями з урахуванням особливостей несення служби, а саме: роботі з військовою технікою та озброєнням, особовим складом;

- контроль здійснення організаційних і методичних заходів щодо посилення впливу психологічного забезпечення на досягнення позитивних результатів службово-бойової діяльності майбутніх офіцерів технічного профілю шляхом застосування комплексу форм і методів психологічних знань у вирішенні професійних завдань;

- контроль організації та проведення роботи з розвитку необхідних професійно важливих психологічних якостей з урахуванням технічної спрямованості майбутньої діяльності, формування вмінь і навичок успішного виконання професійних дій в особливих та екстремальних умовах службово-бойової діяльності та управління своїм емоційним станом;

- контроль набуття знань щодо екстремальних ситуацій, їх сутності та способів реагування на них;

- контроль відпрацювання у курсантів відповідних спеціальних знань, які сприяють психологічній готовності до труднощів, котрі можуть виникати, при виконанні діяльності в екстремальних умовах;

- контроль застосування цілеспрямованих комплексних тренінгових програм для підвищення рівня розвитку професійно важливих якостей майбутніх офіцерів технічного профілю.

Висновки. Запропонована комплексна програма психологічного забезпечення службово-бойової підготовки майбутніх офіцерів технічного профілю базується на моделі службово-бойової діяльності офіцера технічного профілю та моделі підготовки офіцера у ВВНЗ, спирається на документальну нормативно – правову базу, котра забезпечує організацію навчально-виховного процесу у ВВНЗ, дозволяє виконувати його повноцінний аналіз, пропонує шляхи розвитку професійно важливих якостей курсантів, цілеспрямованого формування психологічної готовності до діяльності в особливих та екстремальних умовах, надає можливість підвищити успішність навчання, рівень організації діяльності під час службово-бойової підготовки, знизити можливість отримання психологічних травм, звести до мінімуму шкоду від впливу негативних психогенних факторів на психічне здоров'я та психологічну безпеку, прогнозувати індивідуальну успішність їх службово-бойової підготовки та навчання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Комаров К. Э. Психологическая подготовка к действиям в условиях повышенного риска. Москва: Наука, 2002. 244 с.

2. Корольчук М. С., Крайнюк В. М. Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Ніка-Центр, 2006. 580 с.

3. Основи психологічного забезпечення діяльності МНС: підручник. Заг. ред. проф. О. В. Тімченка. Харків: Вид-во УЦЗУ, 2009. 217 с.

4. Психология профессиональной пригодности. Ред. В. А. Бодров. Москва: ПЕР СЭ, 2001. 511 с.

5. Психологическое обеспечение деятельности сотрудников органов внутренних дел в экстремальных условиях. Ред. В. М. Бурюкин. Москва: ИМЦ ГУК, 2004. 240 с.

6. Психологические проблемы деятельности в особых условиях. Ред. Ю. М. Забродин, Б. Ф. Ломов. Москва: Наука, 1985. 231 с.

7. Селезнев В. Н. Психологическое обеспечение деятельности корабельных специалистов в особых условиях службы: дис ... д-ра психол. наук. Москва, 1997. 366 с.

ТРАНСЛІТЕРАЦІЙНИЙ ПЕРЕКЛАД СПИСКУ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Komarov K. Ye. Psihologicheskaja podgotovka k dejstvijam v uslovijah povyshennogo riska. Moskva: Nauka, 2002. 244 s.

2. Korol'chuk M. S., Krajnjuk V. M. Social'no-psihologichne zabezpechennja dijal'nosti v zvizhajnih ta ekstremal'nih umovah: navchal'nij posibnik dlja studentiv vishhiv navchal'nih zakladiv. Kiiv: Nika-Centr, 2006. 580 s.

3. Osnovi psihologichnogo zabezpechennja dijal'nosti MNS: pidruchnik. Zag. red. prof. O. V. Timchenka. Harkiv: Vid-vo UCZU, 2009. 217 s.

4. Psihologija professional'noj prigodnosti. Red. V. A. Bodrov. Moskva: PER SJe, 2001. 511 s.

5. Psihologicheskoe obespechenie dejatel'nosti sotrudnikov organov vnutrennih del v jekstremal'nyh uslovijah. Red. V. M. Burykin. Moskva: IMC GUK, 2004. 240 s.

6. Psihologicheskie problemy dejatel'nosti v osobyh uslovijah. Red. Ju. M. Zabrodin, B. F. Lomov. Moskva: Nauka, 1985. 231 s.

7. Seleznev V. N. Psihologicheskoe obespechenie dejatel'nosti korabel'nyh specialistov v osobyh uslovijah sluzhby: dis ... d-ra psihol. nauk. Moskva, 1997. 366 s.

УДК 159.9:316

Олефір В.О., д. психол. наук, доцент, професор кафедри загальної психології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

ВЗАЄМОДІЯ КОГНІТИВНИХ РЕСУРСІВ У ПРОГНОСТИЦІ НАДІЙНОСТІ ДІЙ РЯТУВАЛЬНИКІВ

Представлено результати структурного моделювання трьох варіантів взаємодії інтелектуального ресурсу, стилю саморегуляції та надійності професійних діячів рятувальників у нештатній ситуації. Показано, що медіаторна модель найкраще відповідає емпіричним даним.

Ключові слова: когнітивний ресурс, надійність, структурне моделювання, медіаційний аналіз.

Представлены результаты структурного моделирования трех вариантов взаимодействия интеллектуального ресурса, стиля саморегуляции и надежности профессиональных действий спасателей в нештатной ситуации. Показано, что медиаторная модель наилучшим образом соответствует эмпирическим данным.

Ключевые слова: когнитивный ресурс, надежность, структурное моделирование, медиационный анализ.

Постановка проблеми. Дослідження надійності професійної діяльності як її безпомилковості, точності і своєчасності виконання робочих дій та психологічної надійності як стійкості психічної активності під впливом екстремальних факторів має фундаментальне значення, особливо при вивченні різних форм діяльності людини з точки зору успішності адаптації до складних умов оточуючого середовища.

Важливими факторами адаптації до робочого середовища є особистісні ресурси. Під особистісними ресурсами розуміють індивідуально-психологічні особливості, пов'язані із більш успішним виконанням різних видів діяльності і більш високим рівнем психологічного благополуччя [8]. В ряді досліджень показано, що особистісні ресурси справляють не стільки прямий вплив на результативні параметри діяльності, психологічний стан працівника виступаючи в якості їх предикторів (кореляція ресурсів з параметрами діяльності, станом), скільки опосередкований, впливаючи на структуру причинно-наслідкових зв'язків між робочими вимогами та параметрами діяльності і психологічним станом людини [14; 17].

Частіше за все в якості особистісних ресурсів розглядаються властивості особистості, такі як життестійкість, оптимізм, загальна самоефективність, самоконтроль. І значно менша увага приділяється дослідженню когнітивних властивостей як передумовам продуктивних аспектів діяльності. Зауважимо, що в роботах, де це питання вивчалось, як правило, встановлювався лише прямий кореляційний зв'язок когнітивних

властивостей особистості з продуктивними аспектами діяльності. Проте когнітивні властивості можуть по різному взаємодіяти між собою, про рокуючи, зокрема, надійність професійних дій рятувальників.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В останні десятиліття в психологічних дослідженнях все більш і більш важливе місце починає займати поняття особистісних ресурсів, як чинників що сприяють стійкості до стресу, успішності, благополуччю [11]. Це пов'язано з поступовим переходом від образу пасивної особистості, керованої диспозиціями і зовнішньої стимуляцією, до образу активної особистості, що ставить цілі і прагне до їх досягнення [4].

У психологічній літературі описані різні ефекти особистісних ресурсів як регуляторів різних процесів: оцінки [15], контролю і управління поведінкою [6; 8; 16], саморегуляції [3].

В межах ряду ресурсних концепцій передбачається існування інтегральної системної особистісної характеристики, яка робить людей стійкими у важких життєвих ситуаціях. Існує декілька найбільш відомих концепцій «єдиного фактору» особистісних ресурсів психологічного благополуччя: 1) базове самооцінювання; 2) психологічний капітал 4) особистісний потенціал.

Базове самооцінювання. Однією з перших спроб виділення інтегрального показника є концепція базового самооцінювання «Core self-evaluation», яка розглядається як фундаментальна оцінка власної особистості, своїх здібностей, своєї цінності [12]. Базова самооцінка включає чотири особистісні характеристики: локус контролю, емоційну стабільність, самоефективність і самооцінку.

Психологічний капітал. Концепція психологічного капіталу [13] заснована на виділенні єдиного чинника, який складають чотири властивості особистості: оптимізм, резильєнтність, надія і самоефективність. Показано, що психологічний капітал є предиктором психологічного благополуччя на робочому місці [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**].

Особистісний потенціал. На відміну від психологічного капіталу, який, з відбиває лише поточний психологічний стан, особистісний потенціал розглядається як особистісна основа саморегуляції, яка потенційно може вносити вклад в різні види діяльності і не зводиться тільки до наявних особистісних ресурсів [3].

Як інтегральну когнітивну характеристику особистості слід розглядати запропонований М. Холодною конструкт «інтелектуальний ресурс», який операціонально визначається як певне співвідношення між психометричним інтелектом і основними когнітивними стилями. Традиційні інтелектуальні здібності розглядаються автором як показники готовності психічних механізмів до переробки інформації, а когнітивні стилі (контролі) – це психічні механізми управління інтелектуальною

активністю, регуляції афектами [7].

Слід за М. Холодною, ми розглядаємо інтелектуальний ресурс як латентну змінну, яка інтегрує показники *готовності* психічних механізмів до переробки інформації (загальні інтелектуальні здібності) та психічні механізми *управління* процесом переробки інформації (когнітивні стилі). Вимірвальна модель інтелектуального ресурсу верифікована з допомогою конфірматорного факторного аналізу [1].

Когнітивні ресурси відіграють ключову роль при плануванні і програмуванні дій, моделюванні значущих умов досягнення цілі і оцінці результатів діяльності. Саме з такої точки зору розглядається саморегуляція в диференціально-психологічному підході [5]. Дослідження індивідуально-типових особливостей саморегуляції на матеріалі професійної діяльності, зокрема рятувальників, показали, що надійність їх професійних дій опосередковується розвитком саморегуляції. Згідно моделі взаємозв'язків показників стильових особливостей саморегуляції, нейротизму і надійності дій рятувальників витікає, що фактор «нейротизм» детермінує латентну перемінну «надійність дій» опосередковано через фактор «саморегуляція» [2]. Суть цієї детермінації полягає в тому, що нейротизм негативно впливає на надійність дій рятувальників, знижуючи загальний рівень саморегуляції, що проявляється в зниженні програмування дій, моделюванні значущих умов та їх стійкості у психологічно напружених ситуаціях.

Отож саморегуляція базується на когнітивному ресурсі.

Виклад основного матеріалу. Мета нашого дослідження – встановити вклад інтелектуального потенціалу та індивідуального стилю саморегуляції в надійність професійних дій рятувальників у нештатних ситуаціях.

Вибірка. Учасниками даного дослідження були 148 рятувальників Головного управління Державної служби надзвичайних ситуацій у Харківській області. Середній вік випробовуваних – 29,5 років.

Для вимірювання інтелектуального ресурсу використовувались:

– тест структури інтелекту Р. Амтхауера (загальні інтелектуальні здібності). Показник – сума балів за шкалами методики (за виключенням субтесту «пам'ять»);

– тест «Включені фігури» К. Готтшальда (когнітивний стиль: полезалежність / полenezалежність). Показник – продуктивність як відношення кількості правильних відповідей до часу виконання тесту;

– тест «Порівняння схожих малюнків» Дж. Кагана (когнітивний стиль: імпульсивність / рефлексивність). Показник – сумарний Z-критерій, що включає обидва показники стилю (час і помилки). Згідно нього всі досліджувані оцінюються як більш «імпульсивні» або більш «рефлексивні» в єдиному упорядкованому ряду за Z-показником:

$$Z = Z_o - Z_t; Z_o = (x_i - X_{mean}) / \sigma; Z_t = (x_i - X_{mean}) / \sigma,$$

де o – помилки; t – час; X_{mean} – середнє для n досліджуваних (окремо для показників часу і помилок); σ – середньоквадратичне відхилення.

– тест Дж. Струпа (когнітивний стиль: ригідність / гнучкість пізнавального контролю. Розраховувався інтегральний показник – коефіцієнт інтерференції ($K_{\text{інт}}$) в умовах конфлікту вербальних і сенсорно-перцептивних функцій як співвідношення відповідних продуктивностей:

$$K_{\text{інт}} = (K_{\text{пр1}} - K_{\text{пр3}}) / K_{\text{пр1}},$$

де t_i ($i = 1-3$) час виконання кожного завдання; R_i – кількість помилок в кожному завданні; $K_{\text{пр1}} = (100 - R_1) / t_1$; $K_{\text{пр3}} = (100 - R_3) / t_3$,

Вибір цих когнітивних стилів обумовлений тим, що вони включають вибір із альтернатив в реалізацію перцептивних стратегій суб'єкта та розуміються як одиниці цілісної когнітивно-особистісної регуляції пізнавальних стратегій.

Для визначення надійності професійних дій рятувальників використовувалася спеціально розроблена анкета, яка дозволяє отримати оцінки роботи рятувальників в нештатній ситуації. Оцінки виносилися за п'ятибальною шкалою Лайкерта.

Для вимірювання регуляторних особливостей суб'єкта професійних дій використовувався опитувальник В. Моросанової «Стиль саморегуляції поведінки (ССП-98)». Використовувалися три шкали опитувальника: «Моделювання», «Програмування» та «Оцінювання результатів», як найбільш релевантних діяльності рятувальників.

Аналізувалися три типи моделей взаємодії факторів Інтелектуальний ресурс (ІР) та саморегуляції (СР) щодо надійності дій рятувальників: а) незалежна; б) медіаторна; с) модераторна / інтерактивна (рис. 1).

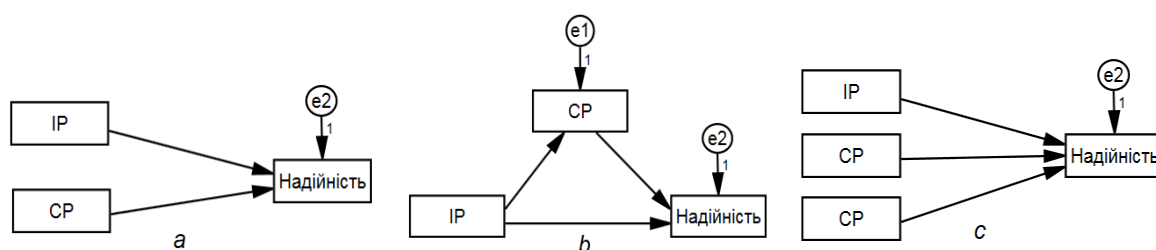

Рис 1. Три варіанти взаємодії факторів ІР та СР та надійності дій рятувальників

У першій моделі фактори ІР та СР виступають як самостійні предиктори надійності дій рятувальників. У другій моделі фактор ІР має як

опосередкований фактором CP (шлях $IP \rightarrow CP \rightarrow \text{Надійність}$), так і прямий (шлях $IP \rightarrow \text{Надійність}$) вплив на надійність дій рятувальників. Коли встановлюється повний ефект опосередкування (шлях $IP \rightarrow \text{Надійність}$ стає статистично незначущим) змінна-медіатор (в даному випадку – CP) говорить про те як і чому такий вплив виникає. Третя зображена на рис. 1 модель (с) має три шляхи, що входять в залежну змінну «Надійність»: вплив IP в ролі предиктора (шлях $IP \rightarrow \text{Надійність}$), вплив можливості його контролювати в ролі модератора (шлях $CP \rightarrow \text{Надійність}$) і взаємодії, або добутку того й іншого (шлях $IP \cdot CP \rightarrow \text{Надійність}$). Гіпотеза про модератор отримує підтримку, якщо взаємодія змінних (шлях $IP \cdot CP \rightarrow \text{Надійність}$) виявляється значущою. Змінна-модератор уточнює, коли будуть відбуватися певні впливи [10].

Оцінка моделей здійснювалась методом максимальної правдоподібності (ML) з допомогою програми аналізу структурних рівнянь AMOS 21.0.

Результати

У табл. 1 показані середні значення, стандартні відхилення, кореляції та внутрішня узгодженість (альфа Кронбаха) змінних, включених в аналіз. Як видно з цієї таблиці, всі шкали показують задовільну альфа Кронбаха.

Таблиця 1

Описові статистики, внутрішня узгодженість (альфа Кронбаха на діагоналі) і кореляції серед змінних (N = 148)

	ПЗ/ПНЗ	I / P	P / Г	ЗІЗ	Мо	Пр	Ор	Бп	Тч	Нв
ПЗ/ПНЗ	,81									
I / P	-,24	,81								
P / Г	-,21	,18	,84							
ЗІЗ	,20	-,21	-,26	,86						
Мо	,22	-,11	-,10	,26	,63					
Пр	,18	-,09	-,07	,21	,53	,61				
Ор	,16	-,15	-,13	,26	,50	,48	,63			
Бп	,19	-,22	-,20	,32	,35	,23	,22	,76		
Тч	,20	-,22	-,19	,31	,27	,35	,33	,53	,73	
Нв	,18	-,19	-,22	,32	,32	,33	,34	,54	,56	,72
Mean	2,60	0,00*	0,00*	84,70	7,02	7,12	6,03	3,66	3,68	3,85
SD	0,99	1,00	1,00	14,18	2,34	2,37	2,02	1,24	1,23	1,32

Примітка: ПЗ/ПНЗ – полезалежність/полезалежність; I/P – імпульсивність/ рефлексивність; P/Г – ригідність/гнучкість; ЗІЗ – загальні інтелектуальні здібності; Мо – моделювання; Пр – програмування; Ор – оцінка результатів; Бп – безпомилковість дій; Тч – точність дій; Нв – надійність взаємодії.

* – z-оцінки.

За даними табл. 1 проводилося моделювання структурними рівняннями трьох варіантів взаємодії факторів ІР та СР та надійності дій рятувальників (див. рис. 1). У табл. 2 наведені індекси відповідності для трьох моделей. Як видно із таблиці 2 найкраще підтверджується емпіричними даними медіаторна модель.

Таблиця 2

Результати оцінки моделей взаємодії ІР, СР та надійності дій рятувальників

Модель	χ^2	<i>p</i>	<i>CFI</i>	<i>RMSEA</i>
Незалежна	68,37	0,000	0,945	0,060
Медіаторна	37,32	0,238	0,992	0,024
Модераторна	143,66	0,000	0,538	0,463

Примітка. *CFI* – порівняльний індекс відповідності; *RMSEA* – середньоквадратична помилка апроксимації.

Результати структурного моделювання (медіаторна модель) представлені на рис. 2. Модель демонструє гарну відповідність емпіричним даним про що свідчать критерії згоди моделі з вихідними даними, поміщені внизу рисунку. Всі вони вказують на те, що модель є спроможною.

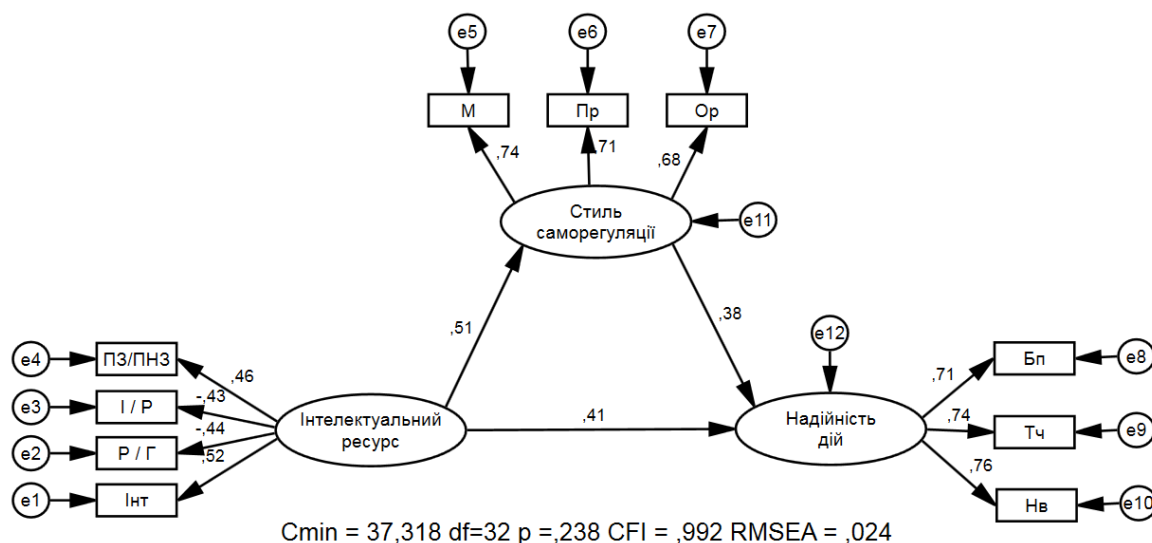

Рис. 2. Модель взаємозв'язків ІР, СР та надійності дій рятувальників

У структурному моделюванні найбільший інтерес представляють прямі та непрямі ефекти між латентними змінними. Так, значення прямого ефекту змінної *Інтелектуальний ресурс* на змінні *Надійність дій* в стандартизованому вигляді дорівнює 0,417 ($p < 0,0001$). Це означає, що збільшення на одну стандартну одиницю *Інтелектуального потенціалу*, при контролі *Стилю саморегуляції*, приведе до збільшення *Надійності дій* на 0,417 стандартних одиниць. Тобто, спостерігається позитивний

статистично значущий ефект *Інтелектуального потенціалу* на *Надійність дій* рятувальників.

Непрямий вплив *Інтелектуального потенціалу* на *Надійність дій* рятувальників в стандартизованому виді дорівнює 0,20. Ті рятувальники, які мають більш високий інтелектуальний потенціал мають краще володіють саморегуляцією і є більш надійними в діях в надзвичайній ситуації. Бутстрепівський довірчий інтервал для даного непрямого ефекту підтверджує таке твердження, з упевненістю на 95% .

Оскільки спостерігається як значущий прямий ефект, то ми маємо частково опосередкований ефект ІР через СР на надійність професійних дій рятувальників у надзвичайній ситуації.

Таким чином, в проведеному дослідженні показано, що три основні когнітивні стилі (ПЗ/ПНЗ, І/Р, Г/Р) та психометричний інтелект є взаємозв'язаними інтелектуальними ресурсами і утворюють інтегральний чинник, що має дискримінантну валідність по відношенню до надійності дій рятувальників у надзвичайних ситуаціях. Отримані дані говорять на користь існування інтегрального чинника інтелектуальних ресурсів (інтелектуального потенціалу), що ймовірно, може визначатися синергічним ефектом інтелектуальних ресурсів в ході онтогенезу, коли розвиток одних інтелектуальних ресурсів сприяє розвитку інших (можливим механізмом є ускладнення діяльності суб'єкта та отримання ментального досвіду).

Інтелектуальний ресурс виступає значущим предиктором надійності дій рятувальників, стилю саморегуляції, який опосередковує його зв'язок з надійністю дій рятувальників. Ці результати свідчать про теоретичну і практичну цінність емпіричної розробки системних концепцій інтелектуальних ресурсів і вивчення характеру взаємодії елементів системи.

Змістовний аналіз навантажень індикаторів інтелектуальних ресурсів на отриманий латентний чинник в конфірматорній моделі свідчить про те, що найбільш суттєвими для підтримки надійності дій, з чотирьох використаних в нашому дослідженні показників інтелектуальних ресурсів, є психометричний інтелект і полenezалежність. Це відповідає численним наявним даним про важливість загальних інтелектуальних здібностей та полenezалежності як чинників протидії стресу, успішності та надійності виконанням різних видів діяльності як в звичайних, так і в екстремальних умовах.

Очевидно, що при зіткненні людини з емоційно важкою ситуацією ефективна взаємодія з навколишнім світом залежить від характеристик ментального простору, який розгортається на основі когнітивних та метакогнітивних структур. Очевидно, що індивіди із більшим інтелектуальним потенціалом спроможні до побудови більш об'єктивованої індивідуальної репрезентації того, що відбувається. А чим більше ефектив-

ною є ментальна репрезентація ситуації, тим в більшій мірі будуть регульованими афективні реакції суб'єкта в напруженій ситуації.

Взаємозв'язки показників інтелектуального ресурсу, стилю саморегуляції та надійності дій рятувальників свідчать про те, що інтелектуальний ІР грає двояку роль в системі надійності дій. По-перше, інтелектуальні ресурси, стилі саморегуляції є незалежними предикторами надійності дій. По-друге, вклад інтелектуальних ресурсів в показники надійності професійних дій рятувальників у нештатних ситуаціях опосередкований стилем саморегуляції.

Висновки.

1. Інтелектуальні ресурси мають системну організацію і на рівні емпіричних індикаторів утворюють інтегральний чинник – інтелектуальний ресурс.

2. Вплив інтелектуального ресурсу на надійність професійних дій рятувальників має як прямий так і частково опосередкований характер.

3. У нештатній ситуації інтелектуальний ресурс опосередкує оцінку суб'єктом зовнішньої ситуації і впливає на вибір стилю саморегуляції, підвищуючи надійність та зменшуючи міру впливу негативних подій на благополуччя суб'єкта діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боснюк В. Ф., Олефір В. О., Перелигіна Л. А. Інтелектуально-емоційний ресурс копінг-поведінки рятувальника: монографія. Х.: ХНАДУ, 2016. 196 с.

2. Кондратюк Н. Г., Моросанова В. И. Надежность действий спасателя в чрезвычайных ситуациях: регуляторные и личностные предпосылки. Вестник ЮУрГУ. № 40. 2010. Серия «Психология», выпуск 11. С. 51–61.

3. Личностный потенциал: структура и диагностика. Под ред. Д. А. Леонтьева. М.: Смысл, 2011. 680 с.

4. Леонтьев Д. А. Развитие личности в затрудненных условиях. Культурно-историческая психология. 2014. Т. 10. №3. С.97–106.

5. Моросанова В. И. Саморегуляция и индивидуальность человека. М.: Ин-т психологии РАН; Психологический институт РАО; Наука, 2010. 519 с.

6. Сергиенко Е. А., Виленская Г. А., Ковалева Ю. В. Контроль поведения как субъектная регуляция. М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2010. 350 с.

7. Холодная М. А. Когнитивные стили: О природе индивидуального ума. М.: ПЕР СЭ, 2002. 304 с.

8. Baumeister R. F., Schmeichel B. J., Vohs K. D. Self-Regulation and executive function: The Self as controlling agent. Social psychology:

Handbook of basic principles (2nd ed.) ed. by A. W. Kruglanski. E. T. Higgins. New York: Guilford Press, 2007. P. 516–539.

9. Diener E., Fujita F. Resources, personal striving, and subjective wellbeing: A nomothetic and ideographic approach. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1995. Vol. 68. P. 926–935.

10. Hayes A. F. Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: a regression-based approach. NY, L.: Guilford Press, 2013. 507 p.

11. Hobfoll S. E. Social and psychological resources and adaptation. *Review of General Psychology*. 2002. Vol. 6. No. 4. P. 307–324.

12. Judge T. A., Erez A., Bono J. E., Thoresen C. J. Are measures of self-esteem, neuroticism, locus of control, and generalized self-efficacy indicators of a common core construct? *Journal of Personality and Social Psychology*. 2002. Vol. 83. No. 3. P. 693–710.

13. Luthans F., Youssef C. M., Avolio B. J. Psychological capital. Oxford, UK: Oxford University Press, 2006. 256 p.

14. Luthans F., Nomian S. M., Avolio B. J., Avey J. B. The mediating role of Psychological Capital in the supportive organizational climate-employee performance relationship. *Journal of Organizational Behavior*. 2008. Vol. 29, Jfe 2. P. 219–238.

15. Schwarzer R. Self-regulatory processes in the adoption and maintenance of health behaviors. The role of optimism, goals, and threats. *Journal of Health Psychology*. 1999. Vol. 4. P. 115–127.

16. Tangney J. P., Baumeister R. F., Boone A. L. High self-control predicts good adjustment, less pathology, better grades, and interpersonal success. *Journal of Personality*. 2004. Vol. 72. No. 2. P. 271–324.

17. Xanthopoulou D., Bakker A. B., Demerouti E., Schaufeli W. B. The role of personal resources in the job demands-resources model. *International Journal of Stress Management*. 2007. Vol. 14, No. 2. P. 121–141.

ТРАНСЛІТЕРАЦІЙНИЙ ПЕРЕКЛАД СПИСКУ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Bosnjuk V. F., Olefir V. O., Pereligina L. A. Intel'ktual'no-emosijnij resurs koping-povedinki rjatuval'nika: monografija. H.: HNADU, 2016. 196 s.

2. Kondratjuk N. G., Morosanova V. I. Nadezhnost' dejstvij spasatelja v chrezvychajnyh situacijah: reguljatornye i lichnostnye predposylki. *Vestnik JuUrGU*. № 40. 2010. Serija «Psihologija», vypusk 11. S. 51–61.

3. Lichnostnyj potencial: struktura i diagnostika. Pod red. D. A. Leont'eva. M.: Smysl, 2011. 680 s.

4. Leont'ev D. A. Razvitie lichnosti v zatrudnennyh uslovijah. *Kul'turno-istoricheskaja psihologija*. 2014. T. 10. №3. S.97–106.

5. Morosanova V. I. Samoreguljacija i individual'nost' cheloveka. M.: In-t psihologii RAN; Psihologicheskij institut RAO; Nauka, 2010. 519 s.
6. Sergienko E. A., Vilenskaja G. A., Kovaleva Ju. V. Kontrol' povedenija kak sub#ektnaja reguljacija. M.: Izd-vo «Institut psihologii RAN», 2010. 350 s.
7. Holodnaja M. A. Kognitivnye stili: O prirode individual'nogo uma. M.: PER SJe, 2002. 304 s.
8. Baumeister R. F., Schmeichel V. J., Vohs K. D. Self-Regulation and executive function: The Self as controlling agent. *Social psychology: Handbook of basic principles* (2nd ed.) ed. by A. W. Kruglanski. E. T. Higgins. New York: Guilford Press, 2007. P. 516–539.
9. Diener E., Fujita F. Resources, personal striving, and subjective wellbeing: A nomothetic and ideographic approach. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1995. Vol. 68. P. 926–935.
10. Hayes A. F. Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: a regression-based approach. NY, L.: Gilford Press, 2013. 507 p.
11. Hobfoll S. E. Social and psychological resources and adaptation. *Review of General Psychology*. 2002. Vol. 6. No. 4. P. 307–324.
12. Judge T. A., Erez A., Bono J. E., Thoresen C. J. Are measures of self-esteem, neuroticism, locus of control, and generalized self-efficacy indicators of a common core construct? *Journal of Personality and Social Psychology*. 2002. Vol. 83. No. 3. P. 693–710.
13. Luthans F., Youssef C. M., Avolio B. J. Psychological capital. Oxford, UK: Oxford University Press, 2006. 256 p.
14. Luthans F., Nomian S. M., Avolio B. J., Avey J. B. The mediating role of Psychological Capital in the supportive organizational climate-employee performance relationship. *Journal of Organizational Behavior*. 2008. Vol. 29, Jfe 2. P. 219–238.
15. Schwarzer R. Self-regulatory processes in the adoption and maintenance of health behaviors. The role of optimism, goals, and threats. *Journal of Health Psychology*. 1999. Vol. 4. P. 115–127.
16. Tangney J. P., Baumeister R. F., Boone A. L. High self-control predicts good adjustment, less pathology, better grades, and interpersonal success. *Journal of Personality*. 2004. Vol. 72. No. 2. P. 271–324.
17. Xanthopoulou D., Bakker A. B., Demerouti E., Schaufeli W. B. The role of personal resources in the job demands-resources model. *International Journal of Stress Management*. 2007. Vol. 14, No. 2. P. 121–141.

УДК 159.9: 159.94

Онiщенко Н.В., д. психол. наук, професор, провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології науково-дослідного центру Національного університету цивільного захисту України, e-mail: n-onischenko@ukr.net;

Тiмченко О.В., д. психол. наук, професор, головний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології науково-дослідного центру Національного університету цивільного захисту України, e-mail: timchenko.psy@gmail.com.

ОСОБЛИВОСТІ СТАВЛЕННЯ РЯТУВАЛЬНИКІВ – УЧАСНИКІВ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ ДО КЛЮЧОВИХ СМислоУТВОРЮЮЧИХ КАТЕГОРІЙ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

Стаття присвячена результатам дослідження неусвідомленого компоненту ставлення рятувальників: (а) до ситуації антитерористичної операції (АТО); (б) до себе після виконання професійних завдань в умовах АТО; (в) до найбільш показових екзистенціальних категорій, що набули для рятувальників – учасників АТО вагомого значення («минуле», «війна», «майбутнє», «моя професія» та «родина»).

Ключові слова: рятувальники – учасники антитерористичної операції, неусвідомлене ставлення, смислоутворюючі категорії життєдіяльності.

Стаття посвящена результатам исследования неосознанного компонента отношения спасателей: (а) к ситуации антитеррористической операции (АТО); (б) к себе после выполнения профессиональных задач в условиях АТО; (в) к наиболее показательным экзистенциальным категориям, которые приобрели для спасателей - участников АТО особое значение («прошлое», «война», «будущее», «моя профессия» и «семья»).

Ключевые слова: спасатели – участники антитеррористической операции, неосознаваемое отношение, смыслообразующие категории жизнедеятельности.

Постановка проблеми. Головним нашим припущенням стала думка про те, що більшість наслідків, які спостерігаються у фахівців-рятувальників після їх повернення з АТО, можуть бути обумовлені емоціогенністю ставлення рятувальників до пережитої ними травматичної ситуації. Крім того, характер та спрямованість такого ставлення до «головних» категорій, які могли обумовити ці зміни, можуть поширюватись і на інші сфери життєдіяльності людини: родину, професію, життя, минуле, майбутнє тощо.

Таким чином, вивчення емоційних параметрів сприйняття рятувальниками ключових категорій, дозволить отримати більш повну та логічну картину змін та трансформацій, які мають місце в аспекті пережитої ними травматичної події.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Найбільш евристичною для вивчення неусвідомленого компоненту ставлення рятувальни-

ків – учасників АТО до ситуації локального збройного конфлікту та до самого себе після участі в АТО, можна вважати психодіагностичну методику «Кольоровий тест відносин» О.М. Еткінда [1; 2].

Використання «Кольорового тесту відносин» («КТВ») було здійснене нами за повною процедурою, адже ми проводили вивчення відношення до понять або категорій та до конкретної особистості (оцінка самого себе). Крім того, головним в нашому дослідженні стало визначення емоційної складової у відношенні до конкретного поняття та ступеня позитивності ставлення до нього або прийняття чи неприйняття даного явища особистістю.

Різноманітні дослідження свідчать, що розкид кольорів за фактором оцінки є меншим, ніж за фактором сили та активності [3]. Кольори представляють собою різноманітні сукупності сили та активності (наприклад: висока сила та висока активність – червоний; висока сила та низька активність – чорний; низька сила та висока активність – жовтий; низька сила та низька активність – фіолетовий тощо).

Кожен з кольорів має власне емоційне значення, отже розшифрування емоційного значення кольору надає опис відношення до поняття, що асоціюється з цим кольором.

Мета статті – емпіричним шляхом визначити ставлення рятувальників – учасників антитерористичної операції до ключових смислоутворюючих категорій життєдіяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів. Отримані за допомогою «КТВ» дані стосовно асоціації рятувальників¹¹ з категорією «Я сам», дозволили скласти узагальнену середньогрупову характеристику рятувальників, які виконували свої професійні обов'язки в зоні проведення антитерористичної операції (див. табл. 1).

Встановлено, що цих фахівців відрізняють скептичність, потреба у відстоюванні своїх інтересів, протидія обставинам, яка здебільшого має захисний характер. Зауважимо, що на перших позиціях в індивідуальному кольоровому виборі рятувальників з 2-ої групи стоять зелений та синій кольори.

Така діада свідчить про здебільшого позитивний стан, прагнення до визнання, потребу в діяльності, яка має привести до успіху. Зелений колір свідчить про твердість та супротив змінам, постійну потребу в увазі до своєї персони, яка проявляється в актуалізації до самоствердження. Це може трактуватись як засіб забезпечити власну безпеку та

¹¹ У дослідженні взяли участь 133 рятувальника, які не залучалися до виконання професійних завдань в умовах проведення антитерористичної операції (перша група досліджуваних) та 331 рятувальник – учасник АТО (друга група досліджуваних) – прим. автор.

самоповагу. Людина, яка ставить зелений колір на перше місце, бажає посилити впевненість у власній цінності, або через самоствердження або через отримання визнання від оточення, яке має захоплюватись її досягненнями.

Таблиця 1

Показники середнього рангу кольору, що асоціюються у фахівців-рятувальників з категорією «Я сам»

Кольори	1 група (не перебували в зоні АТО)	2 група (перебували в зоні АТО)	t	p
1. Синій	3,23±1,92	2,70±1,86	1,97	-
2. Зелений	1,90±1,44	2,67±1,90	2,03	0,05
3. Жовтий	3,03±1,61	3,19±1,57	1,58	-
4. Червоний	4,50±1,69	4,15±1,74	1,44	-
5. Фіолетовий	4,33±1,62	5,04±1,53	2,11	0,05
6. Коричневий	6,30±1,34	5,62±1,63	2,00	0,05
7. Чорний	6,53±1,77	6,29±2,19	0,96	-
0. Сірий	5,96±1,90	6,24±1,92	1,17	-

Крім того, зелений колір може говорити про наявну внутрішню напругу, яка утворюється через намагання втриматись від проявів слабкості. Це, водночас, посилює почуття усвідомлення переваги над іншими людьми своєї сили, здатності контролювати події, управляти ними або направляти їх.

Той, хто ставить зелений колір на перше місце, бажає справити сильне враження. Йому хочеться, щоб його визнали. Він хоче утримати все, що йому належить, і домогтись свого, незважаючи на опір і перешкоди. Така поведінка може проявлятися в тому, що людина намагатиметься встановити контроль за своїм життям.

Присутність поряд з зеленим синього кольору свідчить про переважно спокійний психоемоційний фон. Синій колір, як і всі чотири основні кольори, є вираженням існуючої біологічної потреби: в фізіологічному плані - це потреба в спокої, в психологічному - у почутті задоволеності, тобто в спокої і задоволенні бажань.

Розглядаючи провідні «кольорові» позиції, які було отримано при підрахунку середньогрупових значень в 1-й групі, було встановлено наступні характеристики цих фахівців.

Так, поєднання на перших позиціях зеленого та жовтого кольорів свідчить про потребу у визнанні, бажання справити враження. Спостерігаються практичність та раціоналізм, тенденція до системного підходу при вирішенні проблем. У цих фахівців є звичка спиратись на накопичений досвід. Дуже помітними є орієнтація на власну думку, супротив зовнішнім обставинам та зрілість життєвої платформи. У деяких ситуаціях у цих випробуваних егоцентрована образливість, емоційна стрима-

ність, які переплітаються з потребами у подоланні існуючих обмежень, прагненні до самостійності у прийнятті рішень. При цьому досить актуальною є потреба у задоволенні нижчих потреб. Той хто обирає зелений і жовтий кольори, той потребує негайного визнання; він хоче поваги. З великим напруженням він спостерігає за тим, чи надають йому очікувану вдячність і підтвердження таким чином, щоб напруга (+ зелений) могла б знизитись (+ жовтий).

На наступному етапі було проведено вивчення неусвідомленого ставлення фахівців-рятувальників до найбільш показових екзистенціальних категорій, що набули для них, у зв'язку з останніми подіями, вагомого значення. Такими категоріями стали «минуле» (див. табл. 2 та табл. 3), «війна» (див. табл. 4 та табл. 5), «майбутнє» (див. табл. 6 та табл. 7), «моя професія» (див. табл. 8 та табл. 9) та «родина» (див. табл. 10 та табл. 11).

Аналізуючи отримані дані за показниками кольорових асоціацій з категорією «минуле», було встановлено, що в групі фахівців, які мали досвід виконання професійних завдань в умовах проведення бойових дій (2-га група), на відміну від випробуваних 1-ї групи, кольорові розкладки за цією позицією майже повністю співпадали з індивідуальною розкладкою (табл. 2 та табл. 3).

Таблиця 2

Показники середнього рангу кольору, що асоціюються у фахівців-рятувальників з категорією «Минуле»

Кольори	1 група (не перебували в зоні АТО)	2 група (перебували в зоні АТО)	t	p
1. Синій	4,63±2,66	3,83±2,33	2,10	0,05
2. Зелений	3,73±2,37	3,50±2,43	0,75	-
3. Жовтий	3,43±2,09	3,52±1,93	0,84	-
4. Червоний	3,83±1,39	3,95±1,83	0,15	-
5. Фіолетовий	4,53±1,47	4,69±1,74	1,07	-
6. Коричневий	4,73±2,11	5,21±1,73	2,19	0,05
7. Чорний	5,80±2,39	5,98±2,35	0,87	-
0. Сірий	5,46±2,63	5,20±2,48	0,30	-

Можна припустити, що такий вибір пояснюється тим, що фахівці, які перебували в зоні АТО, відчувають певні зміни, які з ними відбулися за цей період.

При цьому ці зміни не завжди є усвідомленими або, скоріше, є такими, що не приймаються та не ідентифікуються як власні. Саме тому такий кольоровий вибір є прогнозованим в даному випадку.

Розгляд особливостей кольорових асоціацій з категорією «війна», дозволив встановити, що переважна більшість рятувальників 2-ої групи ототожнюють війну з чорним та сірим кольорами (табл. 4 та табл. 5).

Така картина дозволяє говорити про те, що війна обумовлює виникнення у цих випробуваних почуття безнадії, приреченості, прагнення чинити опір всьому та неадекватність.

Таблиця 3

Рангові показники кольорових асоціації з категорією «Минуле»

Категорії	Кольорова асоціація стосовно категорії «Минуле»							
	Синій (1)	Зелений (2)	Жовтий (3)	Червоний (4)	Фіолетовий (5)	Коричн. (6)	Чорний (7)	Сірий (8)
1 група (контрольна)								
«Я сам»	3	1	2	5	4	7	8	6
«Минуле»	5	2	1	3	4	6	8	7
2 група (експериментальна)								
«Я сам»	2	1	3	4	5	6	8	7
«Минуле»	3	1	2	4	5	7	8	6

Таблиця 4

Показники середнього рангу кольору, що асоціюються у фахівців-рятувальників з категорією «Війна»

Кольори	1 група (не перебували в зоні АТО)	2 група (перебували в зоні АТО)	t	p
1. Синій	5,30±2,29	5,59±2,08	0,45	-
2. Зелений	5,76±2,40	5,69±2,19	0,59	-
3. Жовтий	5,46±2,31	5,35±2,04	0,98	-
4. Червоний	3,63±1,69	4,05±2,10	1,73	-
5. Фіолетовий	4,63±1,56	4,80±1,76	0,47	-
6. Коричневий	4,36±1,67	4,04±1,70	0,45	-
7. Чорний	3,66±2,96	2,75±2,53	2,41	0,05
0. Сірий	3,67±2,10	3,76±2,21	0,52	-

Таблиця 5

Рангові показники кольорових асоціації з категорією «Війна»

Категорії	Кольорова асоціація стосовно категорії «Війна»							
	Синій (1)	Зелений (2)	Жовтий (3)	Червоний (4)	Фіолетовий (5)	Коричн. (6)	Чорний (7)	Сірий (8)
1 група (контрольна)								
«Я сам»	3	1	2	5	4	7	8	6
«Війна»	6	8	7	1	5	4	2	3
2 група (експериментальна)								
«Я сам»	2	1	3	4	5	6	8	7
«Війна»	7	8	6	4	5	3	1	2

При цьому в 1-й групі випробуваних війна асоціюється з червоним та чорним кольорами. Можна припустити, що ці досліджувані від-

чувають виключно негативний настрій, злість та прагнення уникнути подібної несприятливої ситуації.

Зауважимо, що в обох випадках спостерігається тенденція до відсутності співпадінь у індивідуальних кольорових виборах обох груп та кольоровим рядом з категорією «війна».

Дещо інша ситуація спостерігається стосовно кольорових асоціацій по відношенню до категорії «майбутнє» (табл. 6 та табл. 7).

Таблиця 6

Показники середнього рангу кольору, що асоціюються у фахівців-рятувальників з категорією «Майбутнє»

Кольори	1 група (не перебували в зоні АТО)	2 група (перебували в зоні АТО)	t	p
1. Синій	2,83±1,78	3,72±2,30	2,84	0,05
2. Зелений	2,70±2,05	3,50±2,16	2,67	0,05
3. Жовтий	3,80±2,09	3,43±2,03	0,88	-
4. Червоний	3,76±1,85	4,07±2,11	0,76	-
5. Фіолетовий	4,53±1,30	4,46±1,74	0,11	-
6. Коричневий	5,30±1,41	5,40±1,75	0,27	-
7. Чорний	6,56±2,16	5,85±2,40	1,98	-
0. Сірий	6,60±1,71	5,50±2,23	2,63	0,05

Жовтий і зелений кольори є лідерами в розкладці фахівців 2-ї групи стосовно даної категорії. Відносна гармонія жовтого і зеленого полягає в тому, що жовтий «дає» зеленому бачення перспективи, нових можливостей, а зелений жовтому – почуття реальності, можливості досягнення і реалізації «планів» жовтого.

Таблиця 7

Рангові показники кольорових асоціації з категорією «Майбутнє»

Категорії	Кольорова асоціація стосовно категорії «Майбутнє»							
	Синій (1)	Зелений (2)	Жовтий (3)	Червоний (4)	Фіолетовий (5)	Коричн. (6)	Чорний (7)	Сірий (8)
1 група (контрольна)								
«Я сам»	2	1	3	4	5	6	8	7
«Майбутнє»	3	2	1	4	5	6	8	7
2 група (експериментальна)								
«Я сам»	3	1	2	5	4	7	8	6
«Майбутнє»	2	1	4	3	5	6	7	8

Без зеленого, жовтий «будує» повітряні замки, а зелений, без жовтого, тільки зберігає те, що вже має. Жовтий колір свідчить про потребу в перспективі, виражає надії на краще, говорить про мрійливість.

В 2-й групі досліджуваних перші позиції при оцінюванні категорії «майбутнє» відведено зеленому та синьому кольорам. Синій колір на першій позиції символізує спокій, задоволеність; зелений – почуття впевненості, наполегливість, іноді упертість та потреба в самоствердженні.

Іншими словами, фахівці, які перебували в зоні АТО, на майбутнє покладають дуже великі сподівання, будують плани, прагнуть позитивних змін. Такі показники можна використовувати при створенні спеціальної програми з відновлення психічного стану фахівця-рятувальника після його повернення з зони бойових дій в якості ресурсу для подолання негативних переживань, що могли за цей період сформуватись.

Майже аналогічну картину ми спостерігаємо і стосовно кольорових асоціацій щодо категорії «родина» (табл. 8 та табл. 9).

Таблиця 8

Показники середнього рангу кольору, що асоціюються у фахівців-рятувальників з категорією «Родина»

Кольори	1 група (не перебували в зоні АТО)	2 група (перебували в зоні АТО)	t	p
1. Синій	3,13±2,19	3,52±2,13	0,81	-
2. Зелений	2,70±1,84	2,69±1,83	0,66	-
3. Жовтий	2,86±1,71	3,02±2,07	1,25	-
4. Червоний	3,50±1,33	4,05±1,82	1,89	-
5. Фіолетовий	4,50±1,63	4,46±1,57	0,37	-
6. Коричневий	5,73±1,17	5,64±1,52	0,54	-
7. Чорний	7,10±1,51	6,51±1,99	1,15	-
0. Сірий	6,46±1,59	6,12±1,81	1,30	-

Таблиця 9

Рангові показники кольорових асоціації з категорією «Родина»

Категорії	Кольорова асоціація стосовно категорії «Родина»							
	Синій (1)	Зелений (2)	Жовтий (3)	Червоний (4)	Фіолетовий (5)	Коричн. (6)	Чорний (7)	Сірий (8)
1 група (контрольна)								
«Я сам»	3	1	2	5	4	7	8	6
«Родина»	3	1	2	4	5	6	8	7
2 група (експериментальна)								
«Я сам»	2	1	3	4	5	6	8	7
«Родина»	3	1	2	4	5	6	8	7

Зауважимо тільки, що в 1-й групі спостерігається більш щільний діапазон співпадінь між індивідуальною розкладкою кольорів та кольоровим вибором за категорією «родина».

Такі результати можуть бути пояснені ще і даними, які були отримані нами під час анкетування: тільки 27,88% рятувальників 2-ї

групи відмітили позитивне ставлення їх родин до того, що вони вимушені будуть працювати в зоні АТО, при цьому майже 40% родичів вкрай негативно сприйняли цю звістку, а в кожному третьому випадку близькі взагалі не знали про від'їзд рятувальника до зони АТО.

Зауважимо, що досить помітним є зв'язок та схожість виборів між індивідуальною розкладкою та такими категоріями як «минуле» та «родина» - вони (ці сфери життєдіяльності) можуть слугувати ресурсами, які можна буде використовувати в період відновлення.

Заключним кроком на цьому етапі дослідження стало вивчення ставлення рятувальників до своєї професії (табл.10 та табл. 11).

Таблиця 10

Показники середнього рангу кольору, що асоціюються у фахівців-рятувальників з категорією «Моя професія»

Кольори	1 група (не перебували в зоні АТО)	2 група (перебували в зоні АТО)	t	p
1. Синій	3,66±2,46	3,36±2,21	1,88	-
2. Зелений	3,40±2,09	3,50±2,02	1,69	-
3. Жовтий	3,50±1,73	3,79±2,06	0,58	-
4. Червоний	3,36±1,93	3,64±1,99	1,02	-
5. Фіолетовий	4,86±1,60	4,59±1,92	1,11	-
6. Коричневий	5,63±2,10	5,11±1,93	1,45	-
7. Чорний	5,90±2,24	6,01±2,24	0,30	-
0. Сірий	5,66±2,21	5,90±2,02	0,39	-

Відмітимо, що більшість випробуваних як першої, так і другої груп, мають достатній досвід професійної діяльності в аварійно-рятувальних підрозділах ДСНС України. Тому показники кольорових асоціацій стосовно власної професії для нас представляли не аби який інтерес.

Таблиця 11

Рангові показники кольорових асоціації з категорією «Моя професія»

Категорії	Кольорова асоціація стосовно категорії «Моя професія»							
	Синій (1)	Зелений (2)	Жовтий (3)	Червоний (4)	Фіолетовий (5)	Коричн. (6)	Чорний (7)	Сірий (8)
1 група (контрольна)								
«Я сам»	3	1	2	5	4	7	8	6
«Професія»	4	2	3	1	5	6	8	7
2 група (експериментальна)								
«Я сам»	2	1	3	4	5	6	8	7
«Професія»	1	2	4	3	5	6	8	7

Отже, як показали результати, синій та зелений кольори на перших позиціях у виборі було зафіксовано у рятувальників, які перебували в зоні проведення АТО і виконували там завдання за призначенням. Такий вибір говорить про те, що професія для рятувальників 2-ї групи асоціюється з почуттям задоволеності, спокоєм, прагненням до спокійної обстановки, небажанням брати участь у конфліктах, униканням стресу.

Наведені результати є досить прогнозованими, враховуючи те, що фахівці саме цієї групи перебували в зоні локального збройного конфлікту.

У 1-й групі випробуваних асоціації з категорією «*моя професія*» формувалися за допомогою червоного та зеленого кольорів. Такий вибір свідчить про активне бажання досягти поставленої мети, долати всі труднощі, прагнути високої оцінки своєї діяльності.

Зауважимо, що вищенаведене яскраво символізує різницю як у світосприйнятті взагалі, та і окремих сфер життєдіяльності рятувальників.

Окремо вважаємо за необхідне ще раз зауважити, що такі категорії як «минуле» та «родина», можна трактувати як ресурсні сфери життєдіяльності рятувальників, які тим чи іншим чином можуть бути використані в процесі організації відновлювального періоду фахівців Служби порятунку після їх повернення з зони проведення АТО.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Таким чином, вивчення емоційних параметрів сприйняття рятувальниками ключових смислоутворюючих компонентів життєдіяльності дозволило отримати більш повну характеристику змін та трансформацій, які мають місце в аспекті пережитої ними травматичної події.

Неусвідомлене ставлення фахівців-рятувальників до найбільш показових екзистенціальних категорій: «минуле», «війна», «майбутнє», «моя професія» та «родина» показало, що фахівці, які перебували в зоні АТО, максимально ідентифікують себе з власним минулим, при цьому зміни, які відбулися з ними не завжди є усвідомленими або, скоріше, є такими, що поки що не приймаються та не ідентифікуються як власні.

Розгляд асоціативного вибору при роботі з категорією «війна» показав, що війна обумовлює виникнення у рятувальників почуття безнадії, приреченості, прагнення чинити опір всьому та неадекватність.

При вивченні неусвідомленого ставлення до майбутнього доведено, що фахівці, які перебували в зоні АТО, на майбутнє покладають дуже великі сподівання, будують плани, прагнуть позитивних змін.

Достатньо позитивне ставлення фіксується і стосовно кольорових асоціацій щодо категорії «родина».

Вивчення ставлення рятувальників до своєї професії показало, що оцінюючі власну професійну діяльність рятувальники, які перебували в зоні АТО, прагнуть до почуття задоволеності, спокою, прогнозованої обстановки, демонструють небажання брати участь у конфліктах, воліють уникати стресів.

Потребує подальшого вивчення розробка алгоритму організації та проведення психологічної роботи з фахівцями Служби порятунку після виконання ними професійних завдань в умовах надзвичайної ситуації військового походження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бурлачук Л. Ф. Психодіагностика: Учебник для вузов. 2-е изд. Санкт-Петербург: Питер, 2009. 384 с.
2. Бурлачук Л. Ф., Морозов С. М. Словарь-справочник по психодіагностике. Санкт-Петербург: Питер Ком, 1999. 528 с.
3. Головей Л. А., Рыбалко Е. Ф. Практикум по возрастной психологии. Санкт-Петербург: Речь, 2002. 694 с.

ТРАНСЛІТЕРАЦІЙНИЙ ПЕРЕКЛАД СПИСКУ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Burlachuk L. F. Psihodiagnostika: Uchebnik dlja vuzov. 2-e izd. Sankt-Peterburg: Piter, 2009. 384 s.
2. Burlachuk L. F., Morozov S. M. Slovar'-spravochnik po psihodiagnostike. Sankt-Peterburg: Piter Kom, 1999. 528 s.
3. Golovej L. A., Rybalko E. F. Praktikum po vozrastnoj psihologii. Sankt-Peterburg: Rech', 2002. 694 s.

УДК 159.9 – 057.36 (477)

Приходько І.І., д. психол. наук, професор, начальник науково-дослідного центру Національної академії Національної гвардії України, e-mail: prikhodko1966@ukr.net

СУЧАСНА СИСТЕМА ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ФАХІВЦІВ ЕКСТРЕМАЛЬНОГО ПРОФІЛЮ В УКРАЇНІ

Проаналізовано генезис вітчизняних наукових досліджень проблеми психологічного забезпечення професійної діяльності фахівців екстремального профілю. Визначено та обґрунтовано загальні структурні елементи сучасної системи психологічного забезпечення професійної діяльності фахівців екстремального профілю: нормативно-правове забезпечення психологічної роботи з персоналом у звичайних та екстремальних умовах; професійна орієнтація кандидатів для вибору екстремального виду діяльності; професійний психологічний відбір кандидатів для здійснення екстремального виду діяльності; психологічний супровід професійної діяльності фахівців екстремального профілю. Розглянуто основні складові психологічного супроводу професійної діяльності фахівців екстремального профілю, до яких відносяться: психологічна підготовка фахівців для здійснення професійної діяльності у звичайних та екстремальних умовах; цілеспрямований психологічний підбір фахівців для конкретної професійної діяльності в екстремальних умовах; психологічна

допомога та підтримка фахівців під час виконання професійної діяльності в екстремальних умовах; психологічна діагностика особистості для виявлення можливих ознак негативних психічних реакцій та станів після завершення професійної діяльності в екстремальних умовах; психологічна допомога та психологічна реабілітація фахівців, які цього потребують, після завершення професійної діяльності в екстремальних умовах; психологічна експертиза осіб, які цього потребують, для подальшого здійснення професійної діяльності в екстремальних умовах; психологічний моніторинг фахівців, які здійснювали професійну діяльність в екстремальних умовах, та виявлення осіб з ознаками ПТСР та інших психічних розладів.

Ключові слова: екстремальна діяльність, психологічне забезпечення, професійний психологічний відбір, психологічний супровід, психологічна допомога.

Проанализирован генезис отечественных научных исследований проблемы психологического обеспечения профессиональной деятельности специалистов экстремального профиля. Определены и обоснованы общие структурные элементы современной системы психологического обеспечения профессиональной деятельности специалистов экстремального профиля: нормативно-правовое обеспечение психологической работы с персоналом в обычных и экстремальных условиях; профессиональная ориентация кандидатов для выбора экстремального вида деятельности; профессиональный психологический отбор кандидатов для осуществления экстремального вида деятельности; психологическое сопровождение профессиональной деятельности специалистов экстремального профиля. Рассмотрены основные составляющие психологического сопровождения профессиональной деятельности специалистов экстремального профиля, к которым относятся: психологическая подготовка специалистов для осуществления профессиональной деятельности в обычных и экстремальных условиях; целенаправленный психологический подбор специалистов для конкретной профессиональной деятельности в экстремальных условиях; психологическая помощь и поддержка специалистов во время выполнения профессиональной деятельности в экстремальных условиях; психологическая диагностика личности для выявления возможных признаков негативных психических реакций и состояний после завершения профессиональной деятельности в экстремальных условиях; психологическая помощь и психологическая реабилитация для специалистов, которым это необходимо, после завершения профессиональной деятельности в экстремальных условиях; психологическая экспертиза лиц, которым она необходима, для дальнейшего выполнения профессиональной деятельности в экстремальных условиях; психологический мониторинг специалистов, осуществлявших профессиональную деятельность в экстремальных условиях, и определения лиц с признаками ПТСР и других психических расстройств.

Ключевые слова: экстремальная деятельность, психологическое обеспечение, профессиональный психологический отбор, психологическое сопровождение, психологическая помощь.

Постановка наукової проблеми. Проблема прогнозування поведінки людей в екстремальних умовах діяльності, а також оцінка вірогідності збереження їх психічного здоров'я та працездатності після впливу стресових подій завжди була у центрі уваги досліджень науковців та практичних психологів [1-5]. Особливе місце серед екстремальних ситуацій займають локальні військові конфлікти, до яких можна віднести останні події на Донбасі. Військовослужбовці Збройних Сил України

(ЗСУ), Національної гвардії України (НГУ), Державної прикордонної служби України (ДПСУ), Служби безпеки України (СБУ), співробітники Державної служби України з надзвичайних ситуацій (ДСНС), поліцейські щоденно виконують службово-бойові завдання (СБЗ) на території проведення антитерористичної операції, яка розпочалася у квітні 2014 року та проходить в окремих районах Донецької та Луганської областей нашої держави. Ця діяльність проходить в екстремальних умовах, вона відрізняється від інших видів професійної діяльності постійним нервово-психічним напруженням, фізичними перевантаженнями, високим ризиком для життя та здоров'я особового складу. Невідповідність між складними професійними завданнями та здатністю особистості з ними впоратися призводить до професійного стресу (дистресу) та різних розладів адаптації як під час виконання СБЗ, так і після їх завершення.

Вищевикладені особливості психологічного забезпечення професійної діяльності фахівців екстремального профілю вимагають використання сучасних науковообґрунтованих підходів до їх розроблення та практичного впровадження. Особливе місце в цієї роботі належить вдосконаленню заходів психологічної підготовки особового складу та їх готовності до бойових дій, визначенню критеріїв психологічної безпеки особистості, стресостійкості та надійності персоналу екстремальних видів діяльності до виконання службово-бойових завдань, пов'язаних з реальною вітальною загрозою. На сьогоднішній день найактуальнішими питаннями є розроблення дієвих заходів психологічної допомоги та реабілітації фахівців екстремального профілю для профілактики виникнення девіантної поведінки (алкоголізації та наркотизації), посттравматичних стресових розладів (ПТСР), порушень соціально-психологічної адаптації учасників бойових дій. Це лише невелика частка багатьох проблемних питань, які стосуються психологічного забезпечення діяльності представників ризиконебезпечних професій, які вимагають першочергового вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичний аналіз наукових джерел дозволив виявити, що активні дослідження різних аспектів проблеми психологічного забезпечення професійної діяльності фахівців екстремальних професій стали з'являтися, в основному, у 60-х роках ХХ століття у зв'язку з активним розвитком авіаційної і космічної реактивної техніки, ракетних військ стратегічного призначення у зв'язку зі значним підвищенням ролі людини як суб'єкта праці у досягненні високої ефективності та якості діяльності [1]. У зв'язку з цим, були сформовані наступні основні напрями розвитку психології екстремальної діяльності: психофізіологічний, системотехнічний, експлуатаційний та психолого-педагогічний.

У результаті проведення психофізіологічних досліджень було визначено індивідуально-психологічні особливості та властивості людини,

які мали найважливіше значення у забезпеченні працездатності фахівців екстремального профілю. Так, досліджувалися процеси психічної регуляції діяльності (В.О. Бодров, Б.Ф. Ломов, В.Ф. Рубахін, В.Д. Шадріков та ін.), функціональні стани людини, методи їх контролю та управління (П.К. Анохін, Ф.Д. Горбов, Г.М. Зараковський, А.Б. Леонова та ін.), залежність процеспрможності від рівня функціональних резервів (Л.П. Гримак, Г.С. Нікіфоров, Л.Д. Чайнова та ін.), визначення впливу індивідуально-психологічних особливостей на ефективність та якість професійної діяльності (В.А. Барабанщиков, О.М. Іванова, О.О. Крилов, В.Д. Шадріков та ін.), механізми адаптації до умов діяльності (А.Г. Маклаков, В.А. Пухов та ін.), саморегуляція функціональних станів (Л.Г. Дикая, В.В. Семикін, В.І. Щедров та ін.) та ін.

Системотехнічний напрям досліджень був пов'язаний з вивченням інженерно-психологічних питань у системі «людина-техніка», яке складалося з обґрунтування інженерно-психологічної побудови різних систем (Б.Ф. Ломов, О.О. Крилов, А.І. Нафтульєв та ін.), розробки принципів проектування діяльності оператора з урахуванням психологічних особливостей забезпечення надійності (Г.В. Суходольський, М.К. Тутушкіна), створення методів інженерно-психологічної експертизи елементів системи (О.О. Крилов), дослідження ефективності діяльності автоматизації управління (Г.Л. Смолян), вирішення завдань розподілу функцій між оператором та автоматикою (В.Ф. Рубахін), дослідження впливу особливостей компоновки обладнання на забезпечення надійної роботи системи (А.І. Губинський, Н.Д. Завалова), розробка методів та показників якісної та кількісної оцінки надійності (В.Л. Марищук, В.І. Медведев) та ін.

Експлуатаційний напрям досліджень полягав у проведенні практичного аналізу порушення надійності систем управління (їх походження, прояву та наслідків) та вирішення завдань оптимізації режимів та форм організації праці (В.Ф. Венда), нормування робочого навантаження (Т.П. Зінченко), розробки психологічних рекомендацій по технічній документації (А.В. Карпов), психологічних методів та організації контролю за функціональним станом фахівців (С.П. Бочарова, Ю.Я. Голіков, О.М. Костін та ін.) та ін.

До психолого-педагогічного напрямку відносилися напрацювання зі створення системи психологічного відбору фахівців та комплектуванню малих груп (В.О. Бодров, В.О. Пономаренко, В.В. Лапа та ін.), обґрунтуванню принципів, форм та методів підготовки, аналізу алгоритмічних основ навчальної підготовки (В.Д. Небиліцин, О.О. Обознов), оптимізації потоків навчальної інформації (Є.В. Хрунов), розробці математичних моделей навчання та тренування, критеріїв рівнів підготовленості (А.І. Галактіонов), обґрунтуванню вимог до адаптивним тренажерам на базі використання ПЕОМ (В.Ф. Венда, Г.Л. Смолян,

О.К. Тихоміров, П.С. Турзін та ін.) та ін.

У вітчизняній науці за останні двадцять років вирішенню проблем психологічного забезпечення професійної діяльності в екстремальних умовах також приділялася значна увага. Зокрема, це були дослідження: психофізіологічного забезпечення працездатності корабельних спеціалістів в екстремальних умовах (М.С. Корольчук, 1997), морально-психологічного стану військ та його оцінки (М.Й. Варій, 1998), акмеологічного аспекту управлінської діяльності військових кадрів (О.Д. Сафін, 1998), теорії і практики психологічної допомоги потерпілим від катастроф (С.І. Яковенко, 1998), професійної деформації співробітників органів внутрішніх справ (ОВС) (В.С. Медведєв, 1999), професійного стресу працівників ОВС (О.В. Тімченко, 2003), конфліктів у діяльності працівників ОВС та шляхи їх подолання (І.В. Ващенко, 2003) теоретико-психологічних засад управління персоналом ОВС (В.І. Барко, 2004), соціально-психологічних основ збереження психічного здоров'я військових (Є.М. Потапчук, 2004), психологічних закономірностей адаптації особистості до особливих умов діяльності (О.Р. Охременко, 2005), соціально-психологічного забезпечення функціонування аеромобільних військових підрозділів в умовах збройних конфліктів (В.В. Стасюк, 2005), психологічного впливу командира на підлеглих у військово-професійної діяльності (О.А. Матеюк, 2006), психологічних аспектів саморегуляції рятівників (Г.С. Грибенюк, 2007), професійного розвитку фахівців екстремального профілю (В.О. Лефтеров, 2009), психології стресостійкості особистості (В.М. Корольчук, 2009), психології професійного становлення офіцера (В.І. Осьодло, 2013), психологічної безпеки фахівців ризиконебезпечних професій (І.І. Приходько, 2014), морально-психологічного забезпечення миротворчих підрозділів (В.І. Алещенко, 2014), акмеологічних аспектів розвитку правоохоронців (О.І. Кудерміна, 2014), екстреної психологічної допомоги постраждалим в умовах надзвичайної ситуації (Н.В. Оніщенко, 2015) та багато ін. У працях науковців визначено основні принципи, методи, засоби, заходи, технології проведення психологічної роботи з персоналом ризиконебезпечних професій у звичайних та екстремальних умовах.

Мета статті. Визначити та обґрунтувати загальну структуру сучасної системи психологічного забезпечення професійної діяльності фахівців екстремального профілю.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів. Проведений аналіз наукових досліджень з даної проблеми дозволив сформулювати власне визначення психологічного забезпечення професійної діяльності фахівців екстремального профілю, яке можна представити як систему психодіагностичних, психоформуючих, психопрфілактичних і психокорекційних заходів, спрямованих на вивчення та розвиток у персоналу професійно важливих психо-

логічних якостей, підтримання та відновлення позитивних психічних станів, необхідних для успішного виконання покладених завдань у звичайних та екстремальних умовах, збереження високого рівня психологічної безпеки, запобігання виникненню професійної деформації [5]. У загальному вигляді система психологічного забезпечення професійної діяльності фахівців екстремального профілю представлена на рис. 1.

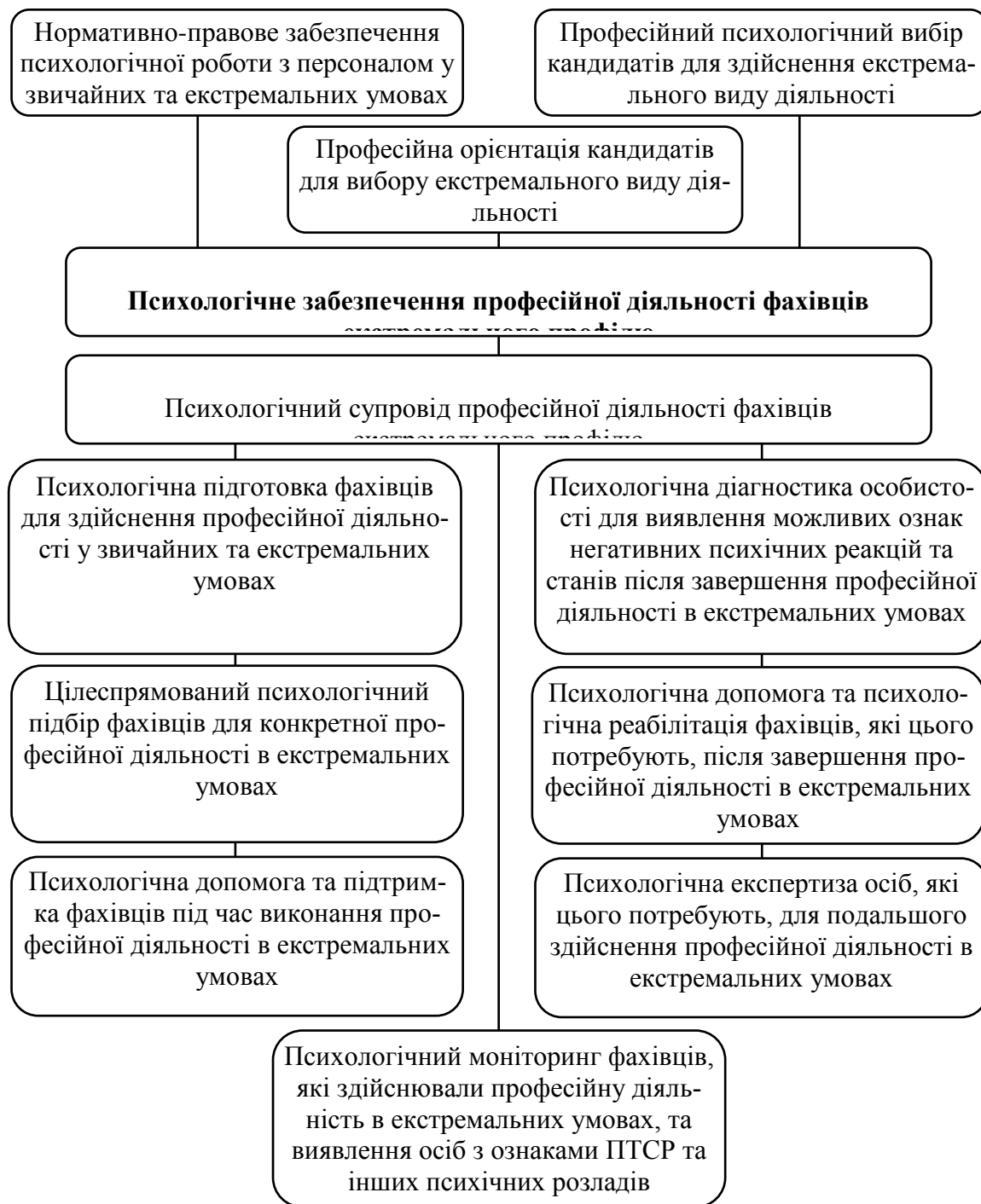

Рис. 1. Система психологічного забезпечення професійної діяльності фахівців екстремального профілю

Розробляючи дану систему, спочатку необхідно вивчити існуючі нормативно-правові документи, які регламентують діяльність, та визначити, чи вони відповідають сучасним вимогам, які пред'являються до кандидатів для здійснення обраної професійної діяльності. Отже, головне завдання нормативно-правового забезпечення психологічної роботи з персоналом ризиконебезпечних професій – на підставі визначених психологічних особливостей професійної діяльності фахівців розробити нормативно-правові документи, що регламентують основні напрями психологічної роботи з персоналом у звичайних та екстремальних умовах.

Наступним елементом системи психологічного забезпечення є професійна орієнтація, основне завдання якої полягає в обґрунтуванні правильності усвідомленого вибору даної професії, її соціальної необхідності та значущості, визначенні вимог до певного рівня розвитку професійно важливих психологічних якостей кандидата, які необхідні для подальшої успішної діяльності персоналу екстремальних професій.

Одним з найважливіших етапів психологічного забезпечення професійної діяльності фахівців екстремального профілю є професійний психологічний відбір кандидатів для її здійснення, який є безперервним керованим процесом, що включає комплекс психодіагностичних заходів щодо виявлення рівня розвитку сукупності професійно важливих психологічних якостей особистості та визначення ступеня професійної придатності кандидатів для здійснення екстремального виду діяльності, а також прогнозування подальшої ефективної професійної діяльності за обраною спеціальністю [6].

Сьогодні українськими психологами приділяється особлива увага до автоматизації професійного психологічного відбору фахівців екстремального профілю. Так, протягом останніх п'яти років під загальним керівництвом професора І.І. Приходька групою фахівців науково-дослідного центру службово-бойової діяльності НГУ розроблено автоматизований психодіагностичний мультикомплекс «Психодіагностика», до якого на даний час входять 51 валідна та надійна психодіагностична методика. Його складовою є субкомплекс «Професійний психологічний відбір», за допомогою якого здійснюється професійний психологічний відбір кандидатів на військову службу в НГУ та на навчання до вищих військових навчальних закладів НГУ. Він складається з 8 психодіагностичних методик для визначення (детальніша інформація про можливості та алгоритм використання субкомплексу «Професійний психологічний відбір» представлені у монографіях [7-9]):

–інтелектуальних здібностей (методика «Прогресивні матриці» Дж. Равена);

–мотивації майбутньої професійної діяльності (закрита анкета вивчення мотивації професійного вибору правоохоронця);

- типу акцентуації особистості (методика К. Леонгарда, Х. Шмішека);
- особливостей темпераменту (методика Б.М. Смирнова);
- особистісного адаптаційного потенціалу (багаторівневий особистісний опитувальник «Адаптивність (МЛО-АМ)» А.Г. Маклакова);
- ризикую виникнення суїцидальної поведінки (опитувальник суїцидального ризику О.Г. Шмельова);
- структурних особливостей особистості (методика багатofакторного дослідження особистості Р. Кеттелла);
- особливостей настрою, функціонального стану (тест колірною вибору М. Люшера в адаптації Л. Собчик).

Необхідно відзначити, що автоматизація процесу психологічного тестування для проведення професійного психологічного відбору кандидатів до здійснення екстремальної діяльності стала можлива завдяки тому, що більшість професійних психологічних тестів є високоформалізованими, тобто побудованими на основі жорсткої регламентації процедури тестування, стандартній оцінці отриманих результатів, що відповідає вимогам надійності й валідності. При цьому надійність бланкових психодіагностичних методик, що піддавалися автоматизації, зберігається. Отже, автоматизація психологічних тестів, зберігаючи якість результатів тестування, значно знижує матеріальні та часові витрати на його проведення.

Використання у психодіагностиці можливостей сучасних комп'ютерів компактно зберігати, швидко виймати, оперативно і всебічно аналізувати й наочно відображувати експериментальну інформацію спричиняє ефекти, які умовно можна назвати кількісними та якісними [7]. Перший тип кількісних ефектів пов'язаний, головним чином, з автоматизацією рутинних операцій традиційної психодіагностики таких, як інструктаж випробуваного, пред'явлення стимулів і реєстрації його відповідей, ведення протоколу, розрахунок і видача результатів тощо. За рахунок такої автоматизації підвищуються рівень стандартизації, точність і швидкість одержання вихідних психодіагностичних даних. Крім того, оперативність обробки інформації з використанням комп'ютеру дозволяє проводити масові психодіагностичні обстеження у стислий термін. Якісні ефекти також можна поділити на дві категорії. Першу становлять ефекти, що забезпечуються можливостями сучасних комп'ютерів реалізовувати нові види психодіагностичних досліджень: до них належать можливості генерувати нові види стимулів (динамічні і полімодальні), по-новому організовувати стимульну послідовність (наприклад, так зване адаптивне тестування), реєструвати раніше не допустимі параметри реакцій випробуваних, оформляти психодіагностичні методики у вигляді комп'ютерних ігор тощо. Друга категорія якісних ефектів пов'язана з застосуванням у психодіагностиці останніх досяг-

нень у галузі інформаційних технологій: це нові способи створення і ведення комп'ютерних баз даних, алгоритмів розпізнавання образів у психодіагностиці та методів штучного інтелекту, що ґрунтуються на маніпулюванні знаннями у розглянутій предметній галузі [7].

Після проведення професійного психологічного відбору кандидатів для здійснення екстремальної діяльності приймається рішення про професійну придатність людини до даного конкретного виду діяльності. Отже, наступним етапом реалізації системи психологічного забезпечення є психологічний супровід професійної діяльності фахівців екстремального профілю, який є системою психологічних заходів, спрямованих на формування психологічної готовності та психологічної стійкості особистості до впливу стресових факторів, психологічної надійності під час виконання завдань в екстремальних умовах, запобігання виникнення негативних психічних реакцій та станів, надання необхідної екстреної психологічної допомоги, збереження та відновлення високого рівня психологічної безпеки особистості фахівців екстремального профілю. Вона складається з таких елементів: психологічна підготовка фахівців для здійснення професійної діяльності у звичайних та екстремальних умовах; цілеспрямований психологічний підбір фахівців для конкретної професійної діяльності в екстремальних умовах; психологічна допомога та підтримка фахівців під час виконання професійної діяльності в екстремальних умовах; психологічна діагностика особистості для виявлення можливих ознак негативних психічних реакцій та станів після завершення професійної діяльності в екстремальних умовах; психологічна допомога та психологічна реабілітація фахівців, які цього потребують, після завершення професійної діяльності в екстремальних умовах; психологічна експертиза осіб, які цього потребують, для подальшого здійснення професійної діяльності в екстремальних умовах; психологічний моніторинг фахівців, які здійснювали професійну діяльність в екстремальних умовах, та виявлення осіб з ознаками ПТСР та інших психічних розладів.

Необхідно відзначити, що психологічна підготовка фахівців до екстремальної діяльності відрізняється в різних міністерствах у зв'язку зі специфічними завданнями та функціями, які вони виконують. Але основне завдання її полягає у цілеспрямованій психолого-педагогічній роботі, яка забезпечує належний рівень підготовленості фахівця та групи до зіткнення з особливими (екстремальними) ситуаціями службової діяльності та успішне подолання їх негативних наслідків при реалізації життєвих та професійних намірів [2].

На прикладі виконання службово-бойових завдань військовослужбовцями НГУ в зоні проведення АТО коротко (більш детально в [10-13]) розглянемо систему психологічного супроводу, яка складається з системи заходів психологічної роботи, що проводяться на трьох етапах виконання СБЗ: підготовчий (перед відбуттям у район виконання СБЗ),

безпосереднє виконання СБЗ у зоні проведення АТО, завершальний (після виконання СБЗ та повернення у пункт постійної дислокації).

На першому підготовчому етапі здійснюються заходи зі спеціальної (цілеспрямованої) професійно-психологічної підготовки, формування військово-патріотичної мотивації, перевірки психологічної готовності особового складу до виконання СБЗ у районі проведення АТО, комплектування груп, підрозділів з урахуванням соціально-психологічних і індивідуально-особистісних особливостей військовослужбовців. На другому етапі системи психологічного супроводу основними завданнями психологічної роботи є: психологічне проектування; встановлення інформації щодо психотравмуючих факторів СБД; надання екстреної психологічної допомоги; участь у визначенні придатності для подальшої СБД особового складу, який отримав бойові психічні травми; психологічні рекомендації командирам для покращення виконання СБЗ та умов перебування військовослужбовців. На третьому завершальному етапі (після виконання СБЗ при поверненні у пункти постійної дислокації) здійснюються такі заходи психологічної роботи: психологічна допомога особовому складу (психологічне відновлення, підтримка, психологічна корекція, психологічна реабілітація осіб, які цього потребують (створюється «група посиленої психологічної уваги»)); психодіагностика для виявлення у військовослужбовців ознак бойової психічної травми (гострої стресової реакції) та у подальшому ознак посттравматичних стресових реакцій; перевірка психологічної готовності особового складу до подальшого виконання СБЗ; психологічна робота з родинами військовослужбовців – учасників АТО.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Сучасна система психологічного забезпечення професійної діяльності фахівців екстремального профілю має загальні структурні елементи та завдання, але відрізняється наповненням заходів психологічної роботи з персоналом, пов'язаними зі специфікою виконання покладених завдань та функцій у звичайних та екстремальних умовах.

Психологічне забезпечення професійної діяльності фахівців екстремального профілю – це система психодіагностичних, психоформуючих, психопрофілактичних і психокорекційних заходів, спрямованих на вивчення та розвиток у персоналу професійно важливих психологічних якостей, підтримання та відновлення позитивних психічних станів, необхідних для успішного виконання покладених завдань у звичайних та екстремальних умовах, збереження високого рівня психологічної безпеки, запобігання виникненню професійної деформації.

Структурними елементами системи психологічного забезпечення професійної діяльності фахівців екстремального профілю є: нормативно-правове забезпечення психологічної роботи з персоналом у звичайних та екстремальних умовах; професійна орієнтація кандидатів для вибору ек-

стремального виду діяльності; професійний психологічний відбір кандидатів для здійснення екстремального виду діяльності; психологічний супровід професійної діяльності фахівців екстремального профілю.

Психологічний супровід професійної діяльності фахівців екстремального профілю – це система психологічних заходів, спрямованих на формування психологічної готовності та психологічної стійкості особистості до впливу стресових факторів, психологічної надійності під час виконання завдань в екстремальних умовах, запобігання виникнення негативних психічних реакцій та станів, надання необхідної екстреної психологічної допомоги, збереження та відновлення високого рівня психологічної безпеки особистості фахівців екстремального профілю.

Структурними елементами системи психологічного супроводу професійної діяльності фахівців екстремального профілю є: психологічна підготовка фахівців для здійснення професійної діяльності у звичайних та екстремальних умовах; цілеспрямований психологічний підбір фахівців для конкретної професійної діяльності в екстремальних умовах; психологічна допомога та підтримка фахівців під час виконання професійної діяльності в екстремальних умовах; психологічна діагностика особистості для виявлення можливих ознак негативних психічних реакцій та станів після завершення професійної діяльності в екстремальних умовах; психологічна допомога та психологічна реабілітація фахівців, які цього потребують, після завершення професійної діяльності в екстремальних умовах; психологічна експертиза осіб, які цього потребують, для подальшого здійснення професійної діяльності в екстремальних умовах; психологічний моніторинг фахівців, які здійснювали професійну діяльність в екстремальних умовах, та виявлення осіб з ознаками ПТСР та інших психічних розладів.

Перспективи подальших розвідок полягають в більш детальному розробленні структурних компонентів системи психологічного забезпечення професійної діяльності фахівців екстремального профілю, науковому обґрунтуванню та конкретизацією її основних заходів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бодров В. А. Психология профессиональной деятельности. Теоретические и прикладные проблемы. Москва: «Ин-т психологии РАН», 2006. 623 с.
2. Екстремальна психологія: підручник. За заг. ред. проф. О. В. Тімченка. Київ: ТОВ «Август Трейд», 2007. 502 с.
3. Приходько І. І. Засади психологічної безпеки персоналу екстремальних видів діяльності : монографія. Харків: Акад. ВВ МВС України, 2013. 745 с.
4. Основи психологічного забезпечення діяльності МНС: підручник. За заг. ред. В. П. Садкового. Харків: УЦЗУ, 2009. 244 с.

5. Психологія екстремальної діяльності: навч. посіб. За заг. ред. проф. І. І. Приходька. Харків: НА НГУ, 2016. 571 с.

6. Приходько І. І. Професійний психологічний відбір майбутніх офіцерів внутрішніх військ МВС України: монографія. Харків: Акад. ВВ МВС України, 2008. 190 с.

7. Автоматизований психодіагностичний комплекс визначення професійної придатності кандидатів на військову службу в Національну гвардію України і навчання у вищі військові навчальні заклади МВС України: монографія. І. В. Воробйова, І. І. Приходько, С. Т. Полторак та ін.; за заг. ред. проф. І. І. Приходька, 2-ге вид. Харків: НА НГУ, 2016. 297 с.

8. Мацегора Я. В. , Приходько І. І. , Воробйова І. В. та ін. Психологічний моніторинг професійно важливих якостей курсантів ВВНЗ МВС України: монографія. Харків: НА НГУ, 2016. 348 с.

9. Мацегора Я. В. , Приходько І. І. , Воробйова І. В. та ін. Психологічні засади ефективності службово-бойової діяльності військовослужбовців військової служби за контрактом внутрішніх військ МВС України: монографія. Харків: НА НГУ, 2016. 314 с.

10. Приходько І. І. Визначення стресостійкості у військовослужбовців підрозділів спеціального призначення внутрішніх військ МВС України під час виконання спеціального службово-бойового завдання. Вісник Національної академії оборони України. 2008. Вип. 4 (8). С. 116–122.

11. Приходько І. І. Особливості морально-психологічного забезпечення службово-бойової діяльності військовослужбовців Національної гвардії України при проведенні антитерористичної операції. Спільні дії військових формувань і правоохоронних органів держави: проблеми та перспективи: III Всеукраїнська науково-практична конференція (22-23.09.2016 р., м. Одеса): тези доп. Одеса: Військова академія, 2016. С. 13–15.

12. Приходько І. І. Психологічний супровід службово-бойової діяльності військовослужбовців Національної гвардії України в екстремальних умовах. Честь і закон. 2014. № 3. С. 68–74.

13. Психологічний супровід військовослужбовців, які виконують службово-бойові завдання в екстремальних умовах: метод. реком. Харків: НА НГУ, 2015. 68 с.

ТРАНСЛІТЕРАЦІЙНИЙ ПЕРЕКЛАД СПИСКУ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Bodrov V. A. Psihologija professional'noj dejatel'nosti. Teoreticheskie i prikladnye problemy. Moskva: «In-t psihologii RAN», 2006. 623 s.

2. Ekstremal'na psihologija: pidruchnik. Za zag. red. prof. O. V. Timchenka. Kiiv: TOV «Avgust Trejd», 2007. 502 s.

3. Prihod'ko I. I. Zasadi psihologichnoï bezpeki personalu ekstremal'nih vidiv dijial'nosti : monografija. Harkiv: Akad. VV MVS Ukraïni, 2013. 745 s.

4. Osnovi psihologichnogo zabezpechennja dijial'nosti MNS: pidruchnik. Za zag. red. V. P. Sadkovogo. Harkiv: UCZU, 2009. 244 s.

5. Psihologija ekstremal'noï dijial'nosti: navch. posib. Za zag. red. prof. I. I. Prihod'ka. Harkiv: NA NGU, 2016. 571 s.

6. Prihod'ko I. I. Profesijnij psihologichnij vidbir majbutnih oficeriv vnutrishnih vijs'k MVS Ukraïni: monografija. Harkiv: Akad. VV MVS Ukraïni, 2008. 190 s.

7. Avtomatizovaniy psihodiagnostichnij kompleks viznachennja profesijnoï pridatnosti kandidatuv na vijs'kovu sluzhbu v Nacional'nu gvardiju Ukraïni i navchannja u vishhi vijs'kovi navchal'ni zakladi MVS Ukraïni: monografija. I. V. Vorobjova, I. I. Prihod'ko, S. T. Poltorak ta in.; za zag. red. prof. I. I. Prihod'ka, 2-ge vid. Harkiv: NA NGU, 2016. 297 s.

8. Macegora Ja. V. , Prihod'ko I. I. , Vorobjova I. V. ta in. Psihologichnij monitoring profesijno vazhlivih jakostej kursantiv VVNZ MVS Ukraïni: monografija. Harkiv: NA NGU, 2016. 348 s.

9. Macegora Ja. V. , Prihod'ko I. I. , Vorobjova I. V. ta in. Psihologichni zasadi efektivnosti sluzhbovo-bojovoï dijial'nosti vijs'kovosluzhbovciv vijs'kovoï sluzhbi za kontraktom vnutrishnih vijs'k MVS Ukraïni: monografija. Harkiv: NA NGU, 2016. 314 s.

10. Prihod'ko I. I. Viznachennja stresostijkosti u vijs'kovosluzhbovciv pidrozdiliv special'nogo priznachennja vnutrishnih vijs'k MVS Ukraïni pid chas vikonannja special'nogo sluzhbovo-bojovogo zavdannja. Visnik Nacional'noï akademii oboroni Ukraïni. 2008. Vip. 4 (8). S. 116–122.

11. Prihod'ko I. I. Osoblivosti moral'no-psihologichnogo zabezpechennja sluzhbovo-bojovoï dijial'nosti vijs'kovosluzhbovciv Nacional'noï gvardii Ukraïni pri provedenni antiteroristichnoï operacii. Spil'ni dii vijs'kovih formuvan' i pravoohoronnih organiv derzhavi: problemi ta perspektivi: III Vseukraïns'ka naukovo-praktichna konferencija (22-23.09.2016 r., m. Odesa): tezi dop. Odesa: Vijs'kova akademija, 2016. S. 13–15.

12. Prihod'ko I. I. Psihologichnij suprovid sluzhbovo-bojovoï dijial'nosti vijs'kovosluzhbovciv Nacional'noï gvardii Ukraïni v ekstremal'nih umovah. Chest' i zakon. 2014. № 3. S. 68–74.

13. Psihologichnij suprovid vijs'kovosluzhbovciv, jaki vikonujut' sluzhbovo-bojovi zavdannja v ekstremal'nih umovah: metod. rekom. Harkiv: NA NGU, 2015. 68 s.

УДК 159.9: 331.108.2:355

Сафін О.Д., д. психол. наук, професор, завідувач кафедру Уманського державного педагогічного університету ім. Павла Тичини, e-mail: 245440ss@gmail.com;

Гуртовенко Н.В., викладач Уманського медичного коледжу, e-mail: nat.1232012@ukr.net

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ

Стаття присвячена аналізу теоретико-методологічних основ дослідження проблеми психологічної готовності майбутніх педагогів до професійної самореалізації. Зазначається, що проблему готовності прийнято розглядати у зв'язку з трьома основними етапами становлення, формування особистості людини: початок навчання у загальноосвітній школі, початок отримання професійної освіти (професійне самовизначення) і самостійна професійна діяльність, де, власне, і відбувається процес професійної самореалізації особистості. Готовність до професійної самореалізації майбутнього педагога визначається як процес реалізації ним як особистістю сутнісних сил, що представляють собою сукупність внутрішніх можливостей розвитку Я-концепції педагога, яка містить особистісно професійні цінності і потребу педагогічного саморозвитку.

Ключові слова: психологічна готовність, майбутні педагоги, професійна самореалізація, сутнісні сили, внутрішні можливості розвитку, Я-концепція педагога.

Статья посвящена анализу теоретико-методологических основ исследования проблемы психологической готовности будущих педагогов к профессиональной самореализации. Отмечается, что проблему готовности принято рассматривать в связи с тремя основными этапами становления, формирования личности человека: начало учебы в общеобразовательной школе, начало получения профессионального образования (профессиональное самоопределение) и самостоятельная профессиональная деятельность, где, собственно, и происходит процесс профессиональной самореализации личности. Готовность к профессиональной самореализации будущего педагога определяется как процесс реализации им как личностью сущностных сил, которые представляют собой совокупность внутренних возможностей развития Я-концепции педагога, которая содержит личностно профессиональные ценности и потребность педагогического саморазвития.

Ключевые слова: психологическая готовность, будущие педагоги, профессиональная самореализация, сущностные силы, внутренние возможности развития, Я-концепция педагога.

Постановка проблеми. Незважаючи на те, що забезпечення конкурентоспроможності фахівців на ринку праці відбувається на основі основного багажу знань та вмінь, одержаних у виші, важливу роль у цьому відіграє сформованість у майбутнього фахівця

психологічної готовності до професійної самореалізації. В умовах реформування вищої освіти ця проблема набуває особливої актуальності. Фундаментальним питанням при цьому залишається вивчення та усебічний аналіз теоретико-методологічних основ дослідження проблеми психологічної готовності, зокрема, майбутніх педагогів до професійної самореалізації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У психолого-педагогічних дослідженнях значну увагу приділено конкретним формам готовності: готовності особистості до праці, професійної діяльності, професійної самореалізації, творчої самореалізації, професійного самовдосконалення, здійснення професійної кар'єри та ін. Як зазначає Б.Д. Паригін, найчастіше психологічна готовність ідентифікується з поняттям установки за Д.М. Узнадзе. Автор говорить про те, що, будучи хоча і близькими поняттями, вони не є тотожними одне до одного, що поняття психологічної готовності завжди співвідноситься з діяльністю і характеризується нерідко у термінології психологічного стану, психічного настрою і психологічної установки. Разом з тим стан психологічної готовності до ефективної діяльності виступає як цілісний прояв особистості і не зводиться до сукупності окремих установок. Крім того, повна психологічна готовність до діяльності на відміну від однозначної установки передбачає ситуацію вибору установок і способів діяльності [1]. Структуру ж психологічної готовності до ефективної діяльності Б.Д. Паригін розглядає як систему, що складається з чотирьох блоків, в кожному з яких є стартова установка до того чи іншого виду діяльності та одночасно здатність до досягнення необхідного позитивного результату. Багато психологів провели поділ на «дві форми готовності до діяльності: загальну (довготривалу) готовність і короткочасну (настрій)» (М.Д. Левітов, А.Ц. Пуні, М.І. Дьяченко, Л.О. Кандибович). Більшою мірою дослідників привернуло вивчення короткочасної готовності та її формування як умова підвищення якості та результативності певної діяльності на певному часовому етапі.

Мета статті – аналіз теоретико-методологічних основ дослідження проблеми психологічної готовності майбутніх педагогів до професійної самореалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Проблему готовності прийнято розглядати у зв'язку з трьома основними етапами становлення, формування особистості людини: початок навчання у загальноосвітній школі, початок отримання професійної освіти (професійне самовизначення) і самостійна професійна діяльність. Відповідно до названих етапами дослідники прив'язують поняття готовності до

шкільного навчання, вибору професії (навчання у середньоспеціальних і вищих навчальних закладах), професійної діяльності.

За Б.Г. Ананьєвим студентський вік виокремлюється як окремий період, що містить пізню юність (17-18 років) і ранню зрілість (22-23 роки) [2]. Проте наголошується, що найчастіше студентський вік розглядається як одна із самостійних і перших стадій вікової періодизації ранньої дорослості (20-40 років). Необхідно відзначити, середній вік вступників до ВНЗ (на денне навчання), як правило, становить 16-18 років. Тому час навчання у ВНЗ охоплює 2 вікових періоди - кінець юнацького (3-й курс) та початок ранньої дорослості (4-5 курси). Кінець юнацького періоду охарактеризований оптимальним розвитком інтелектуальних функцій, що мають індивідуально-ситуативну обумовленість, інтенсивність розвитку яких на етапі дорослості буде залежати від 2 чинників: внутрішнього (рівень обдарованості) і зовнішнього (сукупність умов, що залежать від соціально-економічних і культурних умов) [3]. До зовнішніх чинників відносять, перш за усе, освіту, що має не лише соціально-економічну, а й особистісну обумовленість. А саме - тенденція до самореалізації і саморозвитку у багатьох молодих людей виступає як найважливіший стимул до підвищення рівня освіти та формування пізнавальних інтересів. Однак, як зазначає І.О. Зимняя [4, с. 82], спираючись на висловлювання Л.С. Виготського, студентський вік становить особливий період у житті людини, перш за усе через те, що «за загальним змістом і за основними закономірностями вік від 18 до 25 років становить, скоріше, початкова ланку у ланцюзі зрілого віку, ніж заключну у ланцюзі періодів дитячого розвитку» [5, с. 255]. Автор дає характеристику студентства як соціальної категорії, яка характеризується професійною спрямованістю, сформованістю стійкого відношення до майбутньої професії, які є результатом правильності професійного вибору, адекватності та повноти уявлення студента про обрану професію. Причому останнім є знання студентом вимог, що висуваються професією та умовами професійної діяльності, яке оцінюється як адекватне/неадекватне і безпосередньо співвідноситься з рівнем його ставлення до навчання [5, с. 183]. Думка А.О. Вербицького і Т.О. Платонової про те, що «засвоєні у навчанні знання, вміння і навички виступають вже не як предмет навчальної діяльності, а як засіб діяльності професійної», дозволяє стверджувати, що під час навчання у ВНЗ у студентів формується основа трудової, професійної діяльності, а саме - готовності до неї [6, с. 14].

Різні автори по-різному іменували психологічну готовність. Наприклад, О.О. Ухтомський назвав готовність до діяльності «оперативним спокоєм», механізм якого спирається на рухливість «нервових приладів», що забезпечують перехід від «оперативного

спокою» до термінового дії [7]. В.О. Сластенін і М.Я. Віленський, розглядаючи професійну діяльність вчителя, виокремили такі види готовності: науково-теоретичну, практичну, психолого-педагогічну, фізичну [8]. Орієнтуючись на характеристики особистості у виокремленні видів готовності, К.К. Платонов, відповідно до висунутої ним концепції про подструктури особистості, у структурі готовності виокремив три взаємодіючих аспекти: моральний, психологічний та професійну готовність [9]. Якості, що визначають моральну готовність, віднесено дослідником до соціально зумовленої сторони особистості, психологічну - до сторони, яка об'єднує індивідуальні особливості психічних процесів, професійну - до досвіду особистості.

Вивчаючи явище готовності до професійної діяльності, наявні дослідження у сучасній філософії, психології та педагогіці ведуться у декількох напрямках: психологічному, акмеологічному, психолого-педагогічному та педагогічному, які, в свою чергу, здійснюють її вивчення у трьох площинах. Так, в особистісній площині готовність розглядається як прояв індивідуально-особистісних якостей, що обумовлено характером майбутньої діяльності (К.О. Абульханова, Б.Г. Ананьєв, Л.І. Божович, Л.С. Виготський, І.С. Кон, О.М. Леонтьєв, С.Л. Рубінштейн, В.С. Мерлін, А.Ц. Пуні, В.В. Столін, О.В. Шорохова та ін.). У функціональній площині розглядається тимчасова готовність і працездатність, в яких активізуються психічні функції, вміння мобілізувати усі фізичні і психічні ресурси, необхідні для реалізації діяльності (Ф.Генов, Є.П. Ільїн, М.Д. Левітов, Л.С. Нерсисян, В.М. Пушкін та ін.). В особистісно-діяльній площині розгляду проблеми готовності до професійної діяльності вона представляється як прояв усіх сторін особистості в їхній цілісності, що забезпечує можливість ефективного виконання своїх функцій (А.О. Деркач, М.І. Дьяченко, Л.О. Кандибович та ін.).

У свою чергу при розгляді психологічної готовності на особистісному рівні можна виокремити два підходи. Одні дослідники розглядають її як комплекс різноманітних властивостей і відносин особистості, інші - як інтегральне, цілісне утворення, зване мотиваційною готовністю, яка розуміється «як система спонукань, ідеалів, потреб, ціннісних орієнтацій, цілей, інтересів, властивих конкретній особистості» [10]. Такий підхід до цієї проблеми дозволяє розглядати готовність як прояв індивідуально-особистісних якостей, обумовлений характером майбутньої діяльності. У цьому випадку психологічна готовність ототожнюється з мотиваційною, тобто розуміється як одне і те ж.

Так, на особистісному рівні розглядає готовність А.Ц. Пуні. Проблема готовності, на думку автора, є психолого-педагогічною (психологічною за предметом дослідження і педагогічною за засобами

формування готовності) [11, с. 8]. У структурі ж готовності автор виокремлює симптомокомплекс ознак: вольові якості, необхідна спрямованість інтелектуальних процесів, спеціалізована спостережливність, творча уява, оптимальний рівень сценічних емоцій, гнучка увага, здатність до саморегуляції [11, с. 9].

Інакше визначає психологічну готовність до діяльності Ю.О. Самарін, який говорить про те, що «готовність як психологічний стан особистості студента - це його внутрішня налаштованість на певну поведінку при виконанні навчальних і трудових завдань, установка на активну і доцільну дію (під час і з початком роботи після ВНЗ)» [3, с. 20]. Метою її (готовності) формування у студентів є, на його думку, «полегшення процесу адаптації в умовах сучасного виробництва, у досягненні успіху, для чого необхідно опанувати операціональною, моральною, психічною, організаторською сторонами обраної професії» [8].

Цілісно розглядаючи проблему формування готовності до праці на особистісному рівні, Б.Г. Ананьєв визначає її як складний самостійний діалектичний процес, необхідними частинами якого є трудове навчання та участь дітей у посильній суспільно корисній праці. Принципове значення мають його висновки про те, що утворення загальної працездатності людини відбувається задовго до початку професійної праці, а значить, формування готовності до праці внаслідок вдосконалення системи виховання може ставати усе більш раннім. Загальна працездатність, таким чином, виникає в результаті формування готовності до праці та трудової мотивації [2].

Підкреслюючи важливість особистісного підходу до вивчення стану готовності, П.П. Горностаї і С.М. Кучеренко розглядають готовність як складне психологічне утворення і виокремлюють у ній роль пізнавальні психічні процеси, що відображають найважливіші аспекти виконуваної діяльності, емоційні компоненти, які можуть як посилювати, так і послаблювати активність людини, вольові компоненти, що сприяють вчиненню ефективних дій по досягненню мети, а також мотивів поведінки [12; 13].

Розширюючи проблему формування готовності, П.Р. Чамата під розвитком готовності до праці розуміє формування морально-психологічних якостей особистості, що визначають ставлення до праці, що забезпечують успішну участь у праці. Навчально-виховний процес автор вважає основним засобом формування готовності [14]. Дослідник розглядає якості особистості школяра, що свідчать, на його думку, про сформованість готовності до праці. Формування ж готовності він розглядає у широкому контексті педагогічного процесу, який повинен містити комплекс спеціальних заходів, що цілеспрямовано впливають на формування і розвиток такої готовності. Однак П.Р. Чамата зазначає, що хоча об'єктивно готовність формується у навчально-виховному процесі, на практиці цього може не статися.

М.Д. Левітов розуміє психологічну готовність як тимчасову готовність і працездатність, сутність якої він представляє у передстартової активізації психічних функцій, а зміст - в орієнтуванні в умовах роботи і створенні психічної готовності до неї [15]. Автор виокремлює три чинники індивідуальної готовності до професійної діяльності: два психологічних (відношення людини до конкретної роботи, її трудова спрямованість у цій області і здібності до професії) і педагогічний (оволодіння необхідними для конкретної професії знаннями, вміннями і навичками).

Пропонує відійти від розуміння готовності лише як від робочої мобілізації професійних і психологічних можливостей і В.Д. Шадриков. Він розглядає її, перш за все, як вищий професіоналізм, заснований на різноманітних, відібраних соціальним досвідом і професією резервах, компенсації і заміщеннях, народжений самовдосконаленням природних даних, особистого досвіду і практики, педагогічною школою і власною професійною орієнтацією [16, с. 131]. За С.Л. Рубінштейном готовність людини до дії є усвідомлення нею її потреб, для задоволення яких потрібно активізувати свої психічні і фізіологічні потреби, так як «зовнішні причини (зовнішні взаємодії) завжди діють лише безпосередньо через внутрішні умови, тобто через особистість» [10].

А.О. Деркач, досліджуючи проблему готовності до педагогічної діяльності з позицій діяльнісно-особистісного підходу, визначає її як цілісний прояв усіх сторін особистості вихователя, виокремлюючи пізнавальні, емоційні та мотиваційні компоненти [17, с. 209]. «Формування готовності означає утворення системи таких мотивів, відносин, установок, рис особистості, накопичення знань, вмінь, навичок, які, активізуючись, забезпечують вихователю можливість ефективно виконувати свої функції» [17, с. 13].

Оскільки «вдосконалення діяльності вихователя і формування готовності до неї є двосторонній взаємопов'язаний процес», а «рівень готовності до діяльності визначає оптимальну працездатність людини і високу продуктивність її праці, то підвищення рівня готовності можна розглядати як основу вдосконалення діяльності» [17, с.14]. Розширюючи проблему психологічної готовності до діяльності, автор виокремлює умови формування готовності до творчої праці: самостійність і критичне засвоєння культури; активну участь у вирішенні суспільно-значущих завдань; спеціальний розвиток творчого потенціалу особистості - її психічних процесів [17, с. 170]. Ступінь готовності до діяльності вчителя А.О. Деркач визначає озброєність педагога арсеналом загальних і педагогічних знань і засобів, а також «вдосконаленням психічних процесів, станів і властивостей особистості» [17, с. 177].

Таким чином, поняття професійної готовності розглядається як категорія теорії діяльності (стан) і розуміється, з одного боку, як результат процесу підготовки, з іншого боку - установки на щось.

Велику увагу психологічній сутності навчання як процесу формування психологічної готовності до діяльності приділяє В.Д. Шадриков, який розглядав її як систему об'єктивних закономірностей, що характеризують індивідуальну діяльність. «Внутрішньою, інтимною стороною оволодіння професією є формування психологічної готовності до професійної діяльності на основі індивідуальних якостей суб'єкта діяльності шляхом їхньої реорганізації, переконструювання, виходячи з мотивів діяльності, цілей і умов. Потреби людини, її інтереси, світогляд, переконання та установки, життєвий досвід, особливості окремих психічних функцій, нейродинамічних якостей, властивостей особистості є вихідною базою для формування психологічної готовності до професійної діяльності» [16, с. 11]. Дослідник розглядає навчальну діяльність з позицій загальних закономірностей системогенезу діяльності, розкриває сутність здібностей як властивостей функціональних систем, встановлює взаємозв'язок загальних і спеціальних (професійних) здібностей.

Розглядаючи характер психологічної готовності майбутніх психологів до професійного самовдосконалення, О.М. Затворнюк під нею розуміє складне комплексне психічне утворення, сплав функціональних, операційних та особистісних компонентів, яке має динамічну структуру, між елементами якої є функціональні залежності [18].

Ю.М. Забродін викладає концепцію психологічної готовності, де зазначає, що психологічна готовність є системоутворюючим стрижнем щонайменше для трьох понятійних систем (професійна придатність, спрямованість, професійна підготовленість), вона відображає найважливіші аспекти людського життя: розвиток суб'єкта; його готовність до професійної діяльності (з різноманітним пластів різних видів готовності); рух суб'єкта на відрізок життєвого шляху у фазі «ситуаційної кризи», коли виникають справжні чи уявні проблеми між можливостями суб'єкта і його перспективами, обмеженими розвитком реальної ситуації [19, с. 123-133].

Для нас актуальним є його висновок про те, що концепція готовності інтегрує низку феноменологічних планів у професійному становленні та розвитку суб'єкта та «охоплює» своїм обсягом щонайменше шість аспектів: аспект розвитку самого суб'єкта (аспект вікової психології); аспект розвитку світу (у тому числі «світу професій») і його відображення у «суб'єкті» (аспект загальної психології); аспект руху життєвої ситуації, розвитку, взаємодії суб'єкта «у контакті» з його оточенням (також аспект загальної психології); аспект «формування», професійної підготовки професіонала (аспект

педагогічної психології); аспект його реальної діяльності з перетворення ситуації, професійної діяльності (аспект психології праці); аспект можливих особистісних проблем і конфліктів під час реалізації цієї діяльності: з «вимогами суспільства», з технологічними «вимогами» професії, умов та обставин діяльності, з «вимогами» виробничої організації, колективу колег, підлеглих і начальників і т. п. (соціально-психологічний і психотерапевтичний аспекти) [19, с. 124-125].

З огляду на багатовимірність діяльності (зовнішня, внутрішня, професійна, навчальна, ігрова предметна, абстрактна та ін.) у психологічній готовності до діяльності виокремлюють, як правило, усі ті компоненти (структурні елементи), які входять до структури особистості і є необхідними у конкретній діяльності. Ситуативно можуть бути актуалізовано різні особистісні компоненти, тому до структури готовності до професійної діяльності доцільним вважається включення тих компонентів особистості, які безпосередньо визначають її ефективність. У більшості випадків це певні особистісні якості, знання, навички, вміння, професійний досвід особистості, які інтегруються у професійно важливі якості особистості. Так, для однієї професії організаторські якості входять до структури готовності до професійної діяльності (керівник, менеджер та ін.), а в інших - ні (програміст, математик та ін.) [16, с. 35].

Роблячи висновок про розуміння психологічної готовності до професійної діяльності у сучасній психології, важливо відзначити вживання різними авторами у розробці теми готовності таких близьких понять, як «психологічна готовність до діяльності», «готовність до професійної діяльності», «професійна готовність», «професіоналізм», «особистісні якості». Психологічна готовність до діяльності у більшості випадків розуміється як готовність до майбутньої діяльності, різної за своєю модальністю і психологічною структурою (М.І. Дьяченко, Л.О. Кандибовіч, Ю.М. Забродін, В.Д. Шадриков, А.О. Деркач та ін.). У більшості випадків психологічну структуру такої діяльності розглядають, як єдність мети, мотивів, способів, умов перебігу і результату.

Психологічна готовність до професійної діяльності - це готовність, яка формується на базі психологічної готовності до діяльності взагалі, вона є більш предметною характеристикою особистості з меншим ступенем абстрактності, тобто з більш конкретним змістом (А.К. Маркова, А.О. Деркач, Є.О. Клімов, В.Д. Шадриков, Є.О. Ільїн та ін.). Між розумінням психологічної готовності до професійної діяльності і професійної готовності не проводиться чіткої межі. Говорячи про професійну готовність, автори, як правило, мають на увазі довгострокову, завчасну готовність до того чи іншого виду професійної діяльності, сутність якої зводиться значною мірою до наявності та функціонування ситуативної готовності, заснованої на досвіді

особистості, що особливо характерно для професій, де професіоналізм повинен проявлятися у стресових, напружених ситуаціях (М.І. Дьяченко, Л.О. Кандибовіч, О.В. Тімченко). Особистісні професійно важливі якості є лише одним з компонентів професійної готовності.

Таким чином, узагальнюючи розглянуті нами підходи до поняття психологічної готовності, ґрунтуючись на концепції нероздільної єдності свідомості і діяльності (С.Л. Рубінштейн, О.М. Леонтьєв, Л.С. Виготський), ми визначимо психологічну готовність майбутніх педагогів до професійної самореалізації як складне, комплексне психічне утворення, сплав компонентів, що мають динамічну структуру, між якими існують функціональні залежності. При цьому це і сукупність мотивів, установок, цінностей, знань, вмінь, навичок і певних особистісних якостей. Методологічні принципи системності, цілісності, детермінізму дозволяють розглядати психологічну готовність як систему, а поняття «психологічна готовність майбутніх педагогів до професійної самореалізації» вживати у контексті професійного розвитку особистості, корекції та оптимізації її навчальної діяльності.

Виокремлення основних компонентів її структури є складним завданням, так як зміст і структура готовності обумовлюється безліччю об'єктивних і суб'єктивних чинників. Тому для виявлення логічної основи багатопланових закономірностей процесу формування професійної готовності майбутніх педагогів до професійної самореалізації в процесі навчання у виші необхідно: визначити структурні компоненти психологічної готовності студентів до професійної самореалізації, обґрунтувати, ґрунтуючись на діалектиці філософської «факторної теорії», розуміння структурних компонентів психологічної готовності як внутрішніх чинників її формування.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Таким чином, готовність до професійної самореалізації майбутнього педагога - це процес реалізації ним як особистістю сутнісних сил, що представляють собою сукупність внутрішніх можливостей розвитку Я-концепції педагога, яка містить особистісно професійні цінності і потребу педагогічного саморозвитку. Подальше дослідження зазначеної проблематики може фокусуватися за такими напрямками як дослідження взаємозв'язку професійної самореалізації молодих педагогів з їхньою первинною адаптацією, вивчення основних шляхів та засобів гармонізації професійного та особистісного аспектів самореалізації, а також психологічних умов корекції їхніх домагань в умовах недостатнього професійного досвіду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Парыгин Б. Д. Основы социально-психологической теории. Москва: Мысль, 1971. 123 с.

2. Ананьев Б. Г. Психология и проблемы человекознания: избранные психологические труды. Российская академия образования, Московский психолого-социальный институт; под ред. А.А. Бодалева. Москва: Изд-во МПСИ; Воронеж : МОДЭК, 2005. 431 с.

3. Самарин Ю. А. Психология студенческого возраста и становление специалиста. Вестник высшей школы, 1969. №8. С. 16–21.

4. Зимняя И. А. Педагогическая психология: учебник для вузов. Изд. второе, испр. и перераб. Москва: Университетская книга: Логос, 2009. 384 с.

5. Выготский, Л.С. Проблема сознания. Собр. соч.: в 6 т. Под ред. А.Р. Лурия, М.Г. Ярошевского. Москва: Просвещение, 1982. Т.1. 502 с.

6. Вербицкий А. А., Платонова Т. А. Формирование познавательной и профессиональной мотивации студентов. Москва: Знание, 1986. 275 с.

7. Ухтомский А. А. Доминанта. Санкт-Петербург: Питер, 2002. 340 с.

8. Слостенин В. А., Виленский М. Я. Реформа школы и готовность учителя к профессиональной деятельности. Теория и практика физической культуры. 1985. №6. С. 43–45.

9. Платонов К. К. Структура и развитие личности. Москва: Наука, 1986. 481 с.

10. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии. Москва: Педагогика, 1973. 424 с.

11. Пуни А. Ц. Психологическая подготовка к соревнованию в спорте. Москва: НИИВО, 1993. 215 с.

12. Горностай П. П. Готовность личности к самореализации как психологическая проблема [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://hpsy.ru/public/x1359.htm>

13. Кучеренко С. М. Определение психологической готовности личности к профессиональной деятельности: дисс. д-ра психол. наук: 19.00.01 - общая психология, история психологии. Харьков, 2000.172 с.

14. Чамата П. Р. Психологическая готовность детей к труду и основные пути её формирования. Советская педагогика. 1960. №4. С. 23–31.

15. Левитов Н. Д. Психология труда. Москва: Учпедгиз, 1963. 339 с.

16. Шадриков В. Д. Проблемы системогенеза профессиональной деятельности. Москва: Наука, 1982. 185 с.

17. Деркач А. А. Состояние психологической готовности студентов к деятельности во время педагогической практики. Психологические состояния. Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1981. 240 с.

18. Затворнюк О. М. Формування у майбутніх психологів готовності до професійного самовдосконалення: дис. канд. пед. наук:

13.00.04 - теорія і методика професійної освіти. Київ: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2016. 201 с.

19. Забродин Ю. М. Очерки теории психологической регуляции поведения. Москва: Магистр, 1997. 215 с.

ТРАНСЛІТЕРАЦІЙНИЙ ПЕРЕКЛАД СПИСКУ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Parygin B. D. Osnovy social'no-psichologicheskoy teorii. Moskva: Mycl', 1971. 123 с.

2. Anan'ev B. G. Psichologija i problemy chelovekoznanija: izbrannye psichologicheskie trudy. Rocijskaja akademija obrazovanija, Mockovskij psichologo-social'nyj inctitut; pod red. A.A. Bodaleva. Moskva: Izd-vo MPCИ; Voronezh : MODJeK, 2005. 431 с.

3. Camarin Ju. A. Psichologija ctudencheckogo vozracta i ctanovlenie specialicta. Vectnik vycshej shkoly, 1969. №8. C. 16–21.

4. Zimnjaja I. A. Pedagogicheskaja psichologija: uchebnik dlja vuzov. Izd. vtoree, icpr. i pererab. Moskva: Univercitetckaja kniga: Logoc, 2009. 384 с.

5. Vygotskij, L.C. Problema coznania. Cobr. coch.: v 6 t. Pod red. A.R. Lurija, M.G. Jaroshevckogo. Moskva: Procveshhenie, 1982. T.1. 502 с.

6. Verbickij A. A., Platonova T. A. Formirovanie poznavatel'noj i professional'noj motivacii ctudentov. Moskva: Znanie, 1986. 275 с.

7. Uxtomckij A. A. Dominanta. Cankt-Peterburg: Piter, 2002. 340 с.

8. Clactenin V. A., Vilenckij M. Ja. Reforma shkoly i gotovnoct' uchitelja k professional'noj dejatel'nocti. Teorija i praktika fizicheckoj kul'tury. 1985. №6. C. 43–45.

9. Platonov K. K. Ctruktura i razvitie lichnocti. Moskva: Nauka, 1986. 481 с.

10. Rubinshtejn C. L. Problemy obshhej psichologii. Moskva: Pedagogika, 1973. 424 с.

11. Puni A. C. Psichologicheskaja podgotovka k corevnovaniju v cporte. Moskva: NIIVO, 1993. 215 с.

12. Gornoctaj P. P. Gotovnoct' lichnocti k camorealizacii kak psichologicheskaja problema [Jelektronnyj recurc]. Rezhim doctupu: <http://hpsy.ru/public/x1359.htm>

13. Kucherenko C. M. Opređenje psichologicheskoy gotovnocti lichnocti k professional'noj dejatel'nocti: dicc. d-ra psicol. nauk: 19.00.01 - obshhaja psichologija, ictorija psichologii. Xar'kov, 2000.172 с.

14. Chamata P. R. Psichologicheskaja gotovnoct' detej k trudu i ocnovnye puti ejo formirovanija. Covetckaja pedagogika. 1960. №4. C. 23–31.

15. Levitov N. D. Psichologija truda. Moskva: Uchpedgiz, 1963. 339 с.

16. Shadrikov V. D. Problemy cictemogeneza professional'noj dejatel'nocti. Moskva: Nauka, 1982. 185 с.

17. Derkach A. A. Coctojanie psixologicheckoj gotovnosti studentov k dejatel'nosti vo vremja pedagogicheckoj praktiki. Psixologicheckie coctojanija. Leningrad: Izd-vo LGU, 1981. 240 c.

18. Zatvornjuk O. M. Formuvannja u majbutnix psixologiv gotovnosti do profecijnogo samovdockonalennja: dic. kand. ped. nauk: 13.00.04 - teorija i metodika profecijnoi ocviti. Kiiiv: NPU im. M.P. Dragomanova, 2016. 201 c.

19. Zabrodin Ju. M. Oчерki teorii psixologicheckoj reguljacji povedenija. Moskva: Magictr, 1997. 215 c.

УДК 159.9

Світлична Н.О., канд. психол. наук, ст. викладач кафедри психології діяльності в особливих умовах НУЦЗУ, e-mail: Svitluchna@nuczu.edu.ua;
Іванова Ю.М., студент соціально-психологічного факультету НУЦЗУ

ВПЛИВ ТРИВОЖНОСТІ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ УЧБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КУРСАНТІВ ТА СТУДЕНТІВ НУЦЗУ

У статті розглядається проблема впливу тривожності на ефективність учбової діяльності курсантів та студентів Національного університету цивільного захисту України, вплив тривожності на професійне формування майбутніх працівників ДСНС. Актуальність теми дослідження обумовлюється тим, що рівень тривожності в сучасних стресових та екологічно несприятливих зовнішніх умовах стає одним з визначальних чинників у становленні особистості людини.

Ключові слова: тривожність, тривога, учбова діяльність, особистісна, реактивна тривожність, ефективність учбової діяльності, НУЦЗУ.

В статье рассматривается проблема влияния тревожности на учебную деятельность курсантов и студентов Национального университета гражданской защиты Украины, влияние тревожности на профессиональное формирование будущих работников ГСЧС. Актуальность темы исследования определяется тем, что уровень тревожности в современных стрессовых и экологически неблагоприятных внешних условиях становится одним из определяющих факторов в становлении личности человека.

Ключевые слова: тревожность, тревога, учебная деятельность, личностная, реактивная тревожность, эффективность учебной деятельности, НУЦЗУ.

Постановка наукової проблеми. Проблема успішності навчальної діяльності студентів та курсантів під час здобуття освіти у вищих навчальних закладах не є новою, вона цікавить дослідників в основному з точки зору своїх наслідків: професійної і особистісної компетентності випускників, перспектив їх працевлаштування, оцінки ефективності освітньої діяльності вищів тощо. Чи важливо, чому студент навчається гарно чи погано? У будь-якому разі він сам буде стикатись з наслідками свого навчання. Але при погляді на проблему з позицій відомчої, спе-

цифічної вищої освіти, з'являється практична цінність знати, які саме студенти будуть навчатись краще або гірше, тобто мати прогноз успішності їх навчальної діяльності.

Учбова діяльність – це вид діяльності, особлива форма соціальної активності людини, продуктом якої є ті зміни, котрі відбулися в процесі її виконання в самому суб'єкті. Діяльність студента у виші специфічна за своїми цілями, умовами, мотивами. Разом з тим вона є основою формування особистості майбутнього спеціаліста із вищою освітою [2].

Коли ми говоримо про ефективність учбової діяльності, то розуміємо певний ступінь засвоєння знань, вмінь та навичок.

Існує п'ять рівнів факторів, що впливають на ефективність учбової діяльності [2]:

1) Рівень відносин між студентами та викладачами, а також між студентами в процесі спільної діяльності.

2) Рівень поведінки.

3) Рівень безпосередньої учбової діяльності, якість якої залежить і від особистості студента, і від суспільних відносин.

4) Рівень психічних станів. Вони пов'язані із суспільними відносинами, поведінкою, діяльністю і з функціональним станом організму.

5) Рівень фізіологічного забезпечення психічної діяльності.

Актуальність теми дослідження обумовлюється тим, що рівень тривожності в сучасних стресових та екологічно несприятливих зовнішніх умовах стає одним з визначальних чинників у становленні особистості людини.

Мета статті – дослідити вплив тривожності на успішність курсантів і студентів НУЦЗУ.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Тривога як стан – це реакція на різноманітні (найчастіше соціально-психологічні) стресори, котра характеризується різноманітною інтенсивністю, мінливістю в часі, наявністю свідомих неприємних станів напруження, заклопотаності, неспокою і супроводжується активізацією вегетативної нервової системи [5].

Карен Хорні стверджувала, що тривога виникає в результаті відсутності у людини почуття безпеки у міжособистісних стосунках [6].

Причини, що викликають тривожність і впливають на зміну її рівня багатогранні і можуть лежати в усіх сферах життєдіяльності людини. Умовно їх поділяють на суб'єктивні та об'єктивні. До суб'єктивних відносять причини інформаційного характеру, що пов'язані з нервовим уявленням про закінчення майбутньої події, і причини психологічного характеру, що призводять до підвищення суб'єктивної значимості закінчення майбутньої події. Серед об'єктивних причин, що викликають тривогу, виділяють екстремальні умови, що пред'являють підвищені вимоги до психіки людини і мають зв'язок з невизначеністю наслідків ситуації: втома, неспокій з приводу фізичного стану; порушення психі-

ки; вплив фармакологічних засобів та інших препаратів, які можуть впливати на психічний стан [1].

Причини тривожності на соціальному рівні – нестача спілкування. На психологічному рівні – неадекватне сприйняття суб'єктом самого себе, на психофізіологічному рівні причини тривожності зв'язують з особливостями будови и функціонування ЦНС [3].

Прояви тривожності в різних ситуаціях не однакові. У одних випадках люди схилі вести себе тривожно завжди і скрізь, в інших вони виявляють свою тривожність лише час від часу, залежно від обставин, що складаються [4].

Тривожність, як властивість, що обумовлює поведінку людини має безпосередній вплив на успішність діяльності студентів. Іноді тривога є природною та адекватною, а тому навіть корисною. Кожен учень відчуває тривогу або напруження в окремих ситуаціях, особливо, якщо він повинен зробити щось незвичайне або підготуватися до цього. Наприклад, виступ перед аудиторією або здача екзамену. Цей вид тривоги є корисним для учбової діяльності, так як спонукає підготувати виступ або вивчити матеріал перед екзаменом як найкраще. В інших випадках тривога є неприродною та неадекватною, і внаслідок чого патологічною і шкідливою. Вона стає хронічною, постійною і починає появлятися не тільки у стресових ситуаціях, але й без вагомих причин. Тоді вона не тільки не допомагає студенту, а й навпаки починає заважати йому в учбовій діяльності [4].

Постійне відчуття тривоги має негативний вплив на психологічний стан студента: постійна тривожність переходить у стрес і займає особливе місце в житті та учбовій діяльності. Сприйнятливність до стресу тісно пов'язана із фактором самооцінки. Студенти з низькою самооцінкою вважають себе нездатними у навчанні та нездатними справлятися із труднощами і протистояти погрозі. Як правило, у них високий рівень тривожності і відповідно вони найбільш наражаються розвитку стресу. Успішно діє і досягає результатів той студент, у якого сформована адекватно висока самооцінка своєї особистості, який впевнений в собі, й рішеннях які він приймає та у вчинках, які він робить.

Безініціативність, невпевненість у своїх силах, погані взаємини у колективі негативно впливають і на рівень успішності учбової діяльності високо тривожних студентів.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів. Для дослідження впливу тривожності на успішність ми провели емпіричне дослідження на курсантах та студентах 3 та 4 курсу НУЦЗУ загальною кількістю 41 особа. Для визначення ефективності учбової діяльності ми використали рейтинг рівня ефективності учбової діяльності та визначили наступні групи досліджуваних.

Студенти:

- успішні – 12 осіб, які мають середній бал 4,0 і вище;
- слабо успішні – 11 осіб з середнім балом нижчим за 4,0.

Курсанти:

- успішні – 4 особи, котрі мають середній бал 4,0 і вище;
- слабо успішні – 14 осіб з середнім балом нижчим ніж 4,0.

Результати дослідження та аналізу успішності учбової діяльності студентів та курсантів НУЦЗУ вказують на те, що загальний показник академічної успішності є кращим у студентів, так як 52 % з групи досліджуваних студентів мають високі показники успішності учбової діяльності, в той час, коли високо успішними курсантами є всього 22 % з групи досліджуваних курсантів. Натомість у більшості з курсантів, котрі приймали участь у дослідженні спостерігається низька успішність учбової діяльності. Про це говорить той факт, що 78 % з усіх курсантів, котрі приймали участь у дослідженні були віднесені нами до групи слабо успішних і мають показники академічної успішності нижчі за 4,0 балів. Загальні результати дослідження успішності учбової діяльності в усіх групах вказують на те, що більшість досліджуваних, 48 % курсантів та 48 % студентів мають низькі показники успішності учбової діяльності.

Для знаходження відмінностей між показниками особистісної та реактивної тривожності у курсантів та студентів ми провели математичний розрахунок даних отриманих за методикою «Шкала самооцінки реактивної та особистісної тривожності» Ч.Д. Спілбергера та Ю.Л. Ханіна.

Середній бал реактивної тривожності на момент дослідження у студентів складає $42,1 \pm 1,7$ бал, що вказує на помірний рівень тривоги. У курсантів рівень реактивної тривожності на момент дослідження складає $43,6 \pm 0,7$ балів – це також вказує на помірний рівень тривожності, різниця в отриманих результатах не має достовірних розбіжностей. Помірний рівень реактивної тривожності вказує на те, що на момент дослідження курсанти та студенти відчували себе досить впевнено, не мали непомірного занепокоєння результатами дослідження та відповідали на запитання доволі відверто.

Середній показник особистісної тривожності студентів дорівнює $39,3 \pm 1,1$ балам – це вказує на те, що більшість студентів, котрі приймали участь у дослідженні мають помірний рівень особистісної тривожності. Показник особистісної тривожності курсантів перевищує показник особистісної тривожності студентів і дорівнює $41,7 \pm 1,07$ балів, статистично достовірних розбіжностей не знайдено. Це також вказує на те, що більшість з досліджуваних курсантів мають помірний рівень тривожності.

Результати проведення та обробки даних отриманих за методикою вимірювання рівня тривожності Тейлора в адаптації Т.А. Немчинова вказують на те, що спостерігаються достовірні розбіжності між групою студентів та курсантів за високим рівнем тривожності ($P \leq 0,01$), а також за середнім рівнем тривожності ($P \leq 0,01$).

В результаті проведення аналізу отриманих даних ми можемо визначити, що більшість з досліджуваних курсантів мають високий рівень тривожності. Тобто вони схильні сприймати погрозу своїй самооцінці і життєдіяльності у більшості ситуацій і реагувати доволі напружено, вираженим станом тривожності. Середній рівень тривожності має досить невелика кількість курсантів – 22 %. Даний рівень тривожності вказує на можливість досить адекватного реагування на різноманітні ситуації, що відбуваються з людьми котрим властивий саме він. Найменшу кількість курсантів складають респонденти з низьким рівнем тривожності, а саме 17 %. Це курсанти котрі спокійно, а іноді і доволі байдуже реагують на ситуації, що відбуваються з ними.

Показники тривожності студентів вказують на те, що більшість з них мають середній рівень тривожності. Тобто тривожність більшості студентів, котрі приймали участь у дослідженні, можна назвати адекватною, «корисною» та такою, що допомагає вирішувати складні завдання. Менша кількість студентів має низький рівень тривожності. Тобто всього три людини з групи досліджуваних студентів занадто спокійно реагують на більшість ситуацій і проблем, котрі їх стосуються.

В ході нашого дослідження виявлені достовірні відмінності у показниках тривожності курсантів та студентів і доведено, що більшість курсантів схильні сприймати оточуючий світ як той, що містить в собі загрозу і відчувати підвищену тривожність у багатьох ситуаціях котрі з ними відбуваються у порівнянні зі студентами, більшість з котрих має середній рівень тривожності і має адекватне сприйняття оточуючого світу, може відчувати тривогу відповідно до ситуації.

Вплив тривожності (особистісної та ситуативної) на успішність учбової діяльності ми розглядали за допомогою методик «Шкала ситуативної та особистісної тривожності» Ч.Д. Спілбергера (адаптація Ю.Л. Ханіна), а також «Методики вимірювання рівня тривожності» Тейлора.

За методикою «Дослідження тривожності» Ч.Д. Спілбергера (адаптація Ю.Ханіна), згідно наших груп досліджуваних, а саме успішних та слабо успішних, ми отримали такі дані: достовірні відмінності у показниках особистісної тривожності спостерігаються між слабо успішними курсантами та слабо успішними студентами ($P \leq 0,05$). Тобто слабо успішні курсанти відчують тривожність більш сильно та значно частіше ніж слабо успішні студенти. Ми можемо припустити, що це пов'язано з тим, що курсанти, котрі в силу різних обставин не можуть отримувати високих показників в учбовій діяльності, за свої неуспіхи у навчанні отримують різні дисциплінарні покарання.

У показниках реактивної тривожності між успішними курсантами та успішними студентами, а також між слабо успішними курсантами та слабо успішними студентами достовірних розбіжностей не виявлено. Також достовірних відмінностей нами не було виявлено у показниках

особистісної тривожності між успішними курсантами та успішними студентами.

Ми бачимо, що показники тривожності, як особистісної так і реактивної, у успішних курсантів та успішних студентів є вищими ніж у їхніх менш успішних товаришів, тому для виявлення достовірності відмінностей між успішними та слабо успішними курсантами, а також між успішними та слабо успішними студентами ми провели математичний розрахунок в якому виявили достовірні відмінності у показниках особистісної тривожності між успішними та слабо успішними студентами ($P \leq 0,01$). Тобто ті студенти, що навчаються краще набагато сильніше переживають стан тривоги ніж ті студенти, що навчаються гірше. Ми можемо припустити, що це пов'язано з тим, що студенти, котрі протягом навчання у вищому навчальному закладі показують стабільно високі результати своєї учбової діяльності мають більш сильну навчальну мотивацію та переймаються показниками даної діяльності набагато сильніше ніж слабо успішні студенти, тому і стан тривоги вони відчувають сильніше. В свою чергу слабо успішні студенти є і слабо тривожними. Низький рівень їхньої тривожності може бути одним з факторів від котрих безпосередньо залежать показники їхньої академічної успішності.

Між показниками особистісної тривожності у успішних та слабо успішних курсантів достовірних відмінностей виявлено не було. Тобто, курсанти з різними показниками академічної успішності майже однаково відчувають стан тривоги і переймаються результатами своєї учбової діяльності. З цього можна зробити припущення, що різниця в показниках учбової діяльності у курсантів не має безпосередньої залежності від тривожності. Для перевірки даних висновків у подальшому дослідженні нами буде проведено кореляційний аналіз отриманих результатів.

Також нами доведено, що у показниках реактивної тривожності між успішними та слабо успішними курсантами, а також між успішними та слабо успішними студентами відмінностей не виявлено. Це підтверджує зроблений нами вище висновок, що всі респонденти на момент проведення дослідження відчували приблизно однаковий, середній рівень тривожності.

Для підтвердження або спростування зроблених нами висновків ми провели математичний аналіз відмінностей між високо успішними та низько успішними курсантами та студентами у залежності від різних рівнів тривожності, котрі у них було виявлено за методикою вимірювання рівня тривожності Тейлора. Виявили, що більшість курсантів, як успішних (50%), так і слабо успішних (72%) мають високий рівень тривожності. Вони схильні сприймати оточуючий світ як той, що містить в собі загрозу, більш схильні до розвитку невротичних станів, страх невдачі у цих курсантів домінує над прагненням досягнення успіху, вони гірше ніж низько тривожні працюють в стресових ситуаціях та в умовах дефіциту часу відведеного на вирішення завдання.

Достовірні розбіжності виявлені між успішними та слабо успішними курсантами з середнім рівнем тривожності та успішними студентами з середнім рівнем тривожності ($P \leq 0,01$). Більшість успішних та мало успішних студентів має середній рівень тривожності, в той час коли кількість успішних та мало успішних курсантів з середнім рівнем тривожності достатньо мала. Достовірних розбіжностей не виявлено між успішними курсантами та успішними студентами з низьким рівнем тривожності, а також між слабо успішними курсантами та слабо успішними студентами з низьким рівнем тривожності.

Більша кількість успішних курсантів у порівнянні з успішними студентами має низький рівень тривожності і може сприймати оточуючий світ, як той, що взагалі не несе їм загрози, їх більше стимулює до роботи повідомлення про невдачу, вони можуть працювати у стресових ситуаціях, а також можуть бути надмірно самовпевненими у власних можливостях.

Між відсотковим співвідношенням групи успішних та групи слабо успішних студентів, а також між співвідношенням успішних та слабо успішних курсантів є різниця, тому для виявлення достовірності відмінностей між успішними та слабо успішними курсантами та між успішними та слабо успішними студентами ми провели математичний розрахунок.

У результаті проведення математичного аналізу отриманих показників нами виявлено достовірні розбіжності між успішними та слабо успішними студентами, котрі мають низький рівень тривожності ($P \leq 0,05$). Тобто кількість слабо успішних студентів з низьким рівнем тривожності є значно більшою ніж кількість успішних студентів з низьким рівнем тривожності. Це може свідчити про те, що це пов'язано з тим, що успішні студенти переймаються показниками своєї учбової діяльності набагато сильніше ніж слабо успішні студенти, тому і стан тривоги вони відчують сильніше. В свою чергу слабо успішні студенти є і слабо тривожними. Низький рівень їхньої тривожності може бути одним з факторів від котрих безпосередньо залежать показники їхньої академічної успішності.

Жодних достовірних відмінностей не було знайдено між успішними та слабо успішними курсантами, успішними та слабо успішними студентами з високим рівнем тривожності, між успішними та слабо успішними курсантами, успішними та слабо успішними студентами з середнім рівнем тривожності, а також між успішними та слабо успішними курсантами з низьким рівнем тривожності.

З результатів відсоткового розподілення курсантів та студентів з різними рівнями академічної успішності ми бачимо, що більшість успішних курсантів мають високий рівень тривожності (50%), тобто велика кількість курсантів з високими показниками академічної успішності відчують надмірний рівень тривоги, вони відчують стан тривоги у ве-

ликому діапазоні ситуацій, котрі відбуваються в їхньому житті, в тому числі і в тих ситуаціях, котрі пов'язані з навчанням, що може мати вплив і на результативність навчання цих курсантів адже при отриманні незадовільних та низьких оцінок курсанти можуть отримувати різні дисциплінарні покарання.

Більшість слабо успішних курсантів (72%) також мають високий рівень тривожності. Вони, як і їхні більш успішні товариші, реагують на більшість ситуацій котрі з ними відбуваються доволі напружено, вираженим станом тривожності. До них також можуть бути застосовані дисциплінарні покарання за ті негативні оцінки, котрі вони отримують в процесі своєї учбової діяльності але в силу певних обставин, котрі необхідно досліджувати окремо, не можуть навчатися краще.

Тому аналізуючи зроблені нами висновки, ми можемо припустити, що академічна успішність не має прямої залежності від рівня тривожності, що підтверджує ті припущення, котрі були висунуті нами раніше.

Середній та низький рівень тривожності має однакова кількість курсантів з високою успішністю учбової діяльності (25%), 25% успішних курсантів мають середній рівень тривожності. Тому ми можемо сказати, що вони адекватно сприймають оточуючий світ, можуть відчувати тривогу відповідно до ситуації, що і допомагає їм адекватно реагувати на ситуації, котрі виникають в їхньому житті. Можливо, саме адекватна реакція на різні учбові ситуації і є одним з факторів, котрі оказують позитивний вплив на те, щоб ці курсанти показували стабільно високі результати в процесі навчальної діяльності.

25% курсантів з високим рівнем академічної успішності мають низький рівень тривожності. Вони сприймають оточуючий світ, як той, що взагалі не несе їм загрози. Вони завжди впевнені у своїх силах і не відчують загрози у більшості ситуації котрі з ними відбуваються. Вони впевнені у своїй можливості в отриманні високих показників своєї діяльності і це також може в певній мірі впливати на загальний показник ефективності учбової діяльності цих курсантів.

Більшість із студентів з високим рівнем академічної успішності мають середній рівень тривожності (84%). Тобто, зазвичай, вони адекватно реагують на те, що з ними відбувається, мають доволі високу опірність до стресу, можуть добре налагоджувати соціальні контакти, не відчують страху у більшості звичайних учбових ситуацій. Як ми вже казали, це може бути одним з факторів від котрих залежить ефективність академічної успішності цих студентів і допомагати їм в отриманні високих результатів.

Однакова кількість успішних студентів (8%) мають високий і низький рівні тривожності.

8% успішних студентів мають високий рівень тривожності. Тобто не велика кількість студентів, котрі мають високі показники академічної

успішності можуть відчувати надмірний рівень тривоги у великій кількості ситуацій, відбуваються протягом їхнього життя в тому числі і в процесі навчання.

8% успішних студентів мають низький рівень тривожності. Ці студенти не сприймають світ, що їх оточує як загрозливий і впевнені у собі.

Також у 14% слабо успішних курсантів було виявлено низький рівень тривожності. Тобто, ці курсанти впевнені у собі і не переймаються своїми не успіхами у навчанні, сприймаючи їх як належне.

Меншість слабо успішних студентів мають високий рівень тривожності, а саме 9%. Вони відчують тривогу у багатьох ситуаціях, в тому числі і у ситуаціях пов'язаних з учбовою діяльністю, але в силу певних обставин вони не можуть навчатися краще.

У більшість студентів з низькою академічною успішністю виявлено середній рівень тривожності. Вони відчують адекватну, «корисну», тривогу, але це не допомагає їм досягати високих результатів у навчанні.

28% студентів з низькою успішністю учбової діяльності мають низький рівень тривожності. Вони не надто переймаються своїми не успіхами у навчанні і досить спокійно відносяться до усього, що відбувається в їхньому житті.

Висновки. В ході нашої роботи ми багато раз припускали, що між академічною успішністю та тривожністю існує певний зв'язок, тому для перевірки дійсного взаємозв'язку між показниками особистісної та реактивної тривожності, отриманих за допомогою «Шкали самооцінки реактивної та особистісної тривожності Ч.Д. Спілбергера та Ю.Л. Ханіна» і показниками ефективності учбової діяльності, котрі ми отримали за допомогою рейтингу студентських досягнень, ми провели математичний розрахунок.

Отримані в результаті кореляційного аналізу дані говорять про те, що тривожність є одним з факторів які впливають на успішність учбової діяльності. Так, між високою успішністю та особистісною тривожністю спостерігається певний взаємозв'язок. Коефіцієнт Спірмена у даному випадку дорівнює 0,39, що говорить про слабкий позитивний взаємозв'язок з вірогідністю $P \leq 0,05$.

Для підтвердження або спростування зроблених висновків, щодо зв'язку академічної успішності з тривожністю ми провели математичний аналіз, котрий допоможе нам дізнатися чи є кореляційний взаємозв'язок між рівнями тривожності (високим, середнім та низьким), котрі ми виявили за допомогою «Методики вимірювання рівня тривожності» Тейлора та рівнями академічної успішності (високим та низьким), котрі ми визначили за допомогою рейтингу студентських досягнень.

Отримані дані також підтверджують, що між високою успішністю учбової діяльності та середнім рівнем тривожності існує певний взає-

мозв'язок. Коефіцієнт Спірмена у цьому випадку дорівнює 0,47, що говорить про позитивний зв'язок з вірогідністю $P \leq 0,025$. Між низькою успішністю учбової діяльності і високим, середнім та низьким рівнем тривожності взаємозв'язку не має.

Таким чином, провівши аналіз результатів дослідження впливу тривожності на успішність учбової діяльності нами було виявлено, що помірна тривожність має позитивний вплив на успішність учбової діяльності. Тобто, високий рівень академічної успішності пов'язаний з адекватним сприйняттям оточуючого світу, відчуттям „корисної тривоги”, котра і допомагає цим студентам та курсантам адекватно реагувати на виникаючі труднощі і вирішувати поточні проблеми як у житті, так і в навчальній діяльності, певний рівень тривожності, яку людина відчуває у ситуації, котра вимагає саме такої реакції буде мати певний позитивний вплив на рівень ефективності учбової діяльності студентів та курсантів.

Отже, на високу ефективність учбової діяльності студентів впливає мотивація отримання певної професії та знань необхідних для її реалізації, адекватна самооцінка, середній або низький рівень особистісної тривожності та середній або високий рівень реактивної тривожності у незвичних для студента ситуаціях, таких як публічний виступ або екзамен.

Забезпечення професійної діяльності має відбуватися із урахуванням сформованості різноманітних умінь курсанта та студента. Це дає змогу детальніше досліджувати навчально-виховний процес, встановити причини, які перешкоджають досягнення бажаного ступеня розвитку рис та якостей особистості майбутнього працівника.

ЛІТЕРАТУРА

1. Астапов В. М. Тревога и тревожность. М.: ПЕРСЭ, 2001. 256 с.
 2. Гуревич Ю. Г., Кошелева С. В. Психологические особенности учебной деятельности. Иркутск: Изд-во Иркутского университета, 1988. 72 с.
 3. Мирошник О.Г., Нецетна К.А. Психологічні чинники конфліктної поведінки особистості: Методичні рекомендації для самостійної роботи. Полтава, 2012. 55с.
 4. Морган. У. П. Ситуативная тревога и результативность деятельности. Вопросы психологи. 1990. №3 С. 155–161.
 5. Прихожан А. М. Тревожность у детей и подростков: психологическая природа и возрастная динамика. М.: Московский психолого-социальный институт, 2000. 304 с.
- Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. СПб.: Питер, 2007. 607 с.

ТРАНСЛІТЕРАЦІЙНИЙ ПЕРЕКЛАД СПИСКУ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Astapov V. M. Trevoга i trevozhnost'. M.: PERSJe, 2001. 256 s.

2. Gurevich Ju. G., Kosheleva S. V. Psihologicheskie osobennosti uchebnoj dejatel'nosti. Irkutsk: Izd-vo Irkutskogo universiteta, 1988. 72 s.
3. Miroshnik O.G., Neshhetna K.A. Psihologichni chinniki konfliktnoi povedinki osobistosti: Metodichnirekomendacii dlja samostijnoi roboti. Poltava, 2012. 55s.
4. Morgan. U. P. Situativnaja trevoga i rezul'tativnost' dejatel'nosti. Voprosy psihologi. 1990. №3 S. 155–161.
5. Prihozhan A. M. Trevozhnost' u detej i podrostkov: psihologicheskaja priroda i vozrastnaja dinamika. M.: Moskovs'kij psihologo-social'nyj institut, 2000. 304 s.
6. H'ell L., Zigler D. Teorii lichnosti. SPb.: Piter, 2007. 607 s.

УДК 159.9

Скориніна-Погрібна О.В., д. соціол. наук, професор кафедри психології діяльності в особливих умовах Національного університету цивільного захисту України, e-mail: ovskor@nuczu.edu.ua;

Волошина О.В., магістр кафедри психології діяльності в особливих умовах Національного університету цивільного захисту України, e-mail: voloshina2307@gmail.com

ІНДИВІДУАЛЬНІ БАТЬКІВСЬКІ ПРИПИСАННЯ ЧИ ЗАБОРОНИ У МОЛОДІ: ЇХ СТРУКТУРА І ЗМІСТ

В статті наводиться обґрунтування структури та змісту понять «життєвий сценарій», «батьківські приписання, «батьківські заборони» та «батьківські дозволи». Розглянуте питання впливу «батьківських приписань», «батьківських заборон» на подальший життєвий сценарій людини. Визначено, які заборони батьків найбільш виражені серед молоді, а які з них найменш впливають на життєвий сценарій сучасної людини.

Ключові слова: приписання, заборони, дозволи, життєвий сценарій, відповідальність.

В статье приводится обоснование структуры и содержания понятий «жизненный сценарий», «родительские предписания, «родительские запреты» и «родительские разрешения». Рассмотрен вопрос влияния «родительских предписаний», «родительских запретов» на дальнейший жизненный сценарий человека. Выявлены запреты родителей, которые наиболее выражены среди молодежи, а также запреты, которые наименее влияют на жизненный сценарий современного человека.

Ключевые слова: предписания, запреты, разрешения, жизненный сценарий, ответственность.

Постановка проблеми. Автономність дає можливість людині самій керувати своєю долею, вибудовуючи її на основі своїх бажань та прагнень. Варто розуміти, що наші дії та вчинки можуть бути народжені

приписаннями та заборонами, котрі, як вважає Е. Берн, закладаються батьками з дитинства та несвідомо керують подальшим життям людини. Терміни «приписання» та «заборона» були введені Е. Берном на основі структурного аналізу особистості. Структурний аналіз вивчає структуру особистості, котра складається з трьох его-станів: «Батько, Дорослий, Дитина». Е. Берн стверджує, що весь час ми заходимося в одному з цих станів, свідомо або несвідомо займаємо позицію одну з трьох. Одночасно людина може знаходитись лише в одному з его-станів та взаємодіяти з цієї позиції. Спілкуючись, ми відправляємо повідомлення один одному. Повідомлення від батька дитині Е. Берн називає приписаннями або заборонами. Він вважає, що приписання – це повідомлення від батьківського его-стану «Дитина», передані через власні батьківські негаразди: нещастя, занепокоєння, гніву, розгубленості, таємних бажань. «Заборона» – обмеження волі та дії дитини, котра завжди формується у вигляді заперечення. Заборона завжди відображає страхи, бажання або гнів батьків, що знаходиться в стані «Дитина». Повідомлення в очах дитини можуть виглядати ірраціональними, проте для повчаючого батька вони абсолютно раціональні, дитина мусить з ними погоджуватися, адже батьки сильніші та розумніші. Виходить, що приписання та заборони – це базові установки, які закладаються батьками в ранньому дитинстві, та продовжують керувати поведінкою людини в зрілому віці, якщо вони не розпізнаються і не замінюються на більш позитивні установки.

Сукупність позицій та установок формують життєвий сценарій особистості. Е. Берн виділяє чотири типи установок: позитивне ставлення до себе – позитивне ставлення до світу (я окей, ти окей); позитивне ставлення до себе, негативне ставлення до світу (я окей, ти не окей); негативне ставлення до себе, позитивне до світу (я не окей, ти окей); негативне ставлення до себе, негативне ставлення до світу (я не окей, ти не окей). Саме тому люди, котрі добре думають про себе, про світ, зазвичай вважають за краще спілкуватися з собі подібними, а не з тими, хто є невдоволеним. Такі люди знаходяться в активній життєвій позиції та готові брати відповідальність за себе та події, котрі з ними трапляються, оскільки мають позитивний життєвий сценарій. В свою чергу, люди, які відчувають марність своїх зусиль, зазвичай надають право долі робити за них вибір і організувати їх простір, перекладаючи відповідальність за себе та своє життя на оточуючих. Зазвичай вони мають негативний життєвий сценарій. Основною метою Е.Берна при аналізі наявного життєвого сценарію, було привести людину до усвідомленості і автономності свого існування, готовності брати на себе відповідальність за своє життя і події, що відбуваються в ньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні обґрунтування у сфері життєвих сценаріїв, батьківських приписань та заборон висвітлюється в працях таких вчених, як К. Штайнер, Й. Стюарт, В.

Джонс, Е. Берн, А. Адлер, О. Леонтьев, К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, В. Макаров та інші.

Зазначена проблематика залишається актуальною, про що свідчать публікації таких науковців, як Е. Чумакова, С. Гурська, С. Лукьянова, Н. Костіцин, Л. Жуковська, Т. Архирєєва, Т. Брагіна, Т. Снегирьова, Е. Пороцька, А. Спиваковська, А. Чекаліна, О. Шапатіна та інші. Віддаючи належне напрацюванням цих науковців, слід наголосити на необхідності продовження наукових досліджень за даною проблематикою.

Метою статті є визначення сутності понять «життєвий сценарій», «батьківське приписання», «батьківські заборони» та визначення домінуючих батьківських приписань та заборон у молоді.

Виклад основного матеріалу. Доля кожного, визначається вмінням людини мислити та розумно ставитися до того, що відбувається у навколишньому світі. З дитинства, найчастіше це відбувається несвідомо, кожен уявляє своє майбутнє, мріючи про свої ідеальні життєві сценарії. Життєвий сценарій - це план дій людини, який демонструє, де і яким шляхом особистість наблизиться до кінця свого життя, а також як вона проживе його, використає свої ресурси та можливості [1]. Поняття «життєвий сценарій» було введено в психологічний обіг психологом і психіатром Е. Берном. Він вважає, що цей підсвідомий життєвий план формується в ранньому дитинстві під впливом батьків. У перші два роки життя поведінка і думки дитини програмуються в основному матір'ю. Ця програма формує початковий каркас, основу сценарію людини в зрілому віці. Такий каркас Е. Берн називає життєвою позицією особистості, яка формується внаслідок заборон та приписань. Приписання повідомляють дитині, що вона повинна робити, а заборони, що вона не повинна робити. Початкове сценарне програмування починається в період годування немовляти матір'ю і відбувається у вигляді коротких послань, в яких мама буде захоплюватися своїм малюком, заохочувати або карати його. В цей час вже починають формуватися відчуття благополуччя і неблагополуччя, що частково допоможе передбачити поведінку дитини. Під час спілкування з батьками у дитини з'являються переконання щодо самого себе та оточуючих його людей, які зберігаються на все життя. Е. Берн висуває два базові переконання: стосовно самого себе та стосовно оточення. З його точки зору до себе людина може відноситися або позитивно «зі мною все гаразд», або негативно «зі мною щось не гаразд». Відповідно, до оточення також полярне ставлення: позитивне «з тобою все гаразд» та негативне «з тобою не все гаразд».

При поєднанні базових переконань Е. Берн висуває дві життєві позиції: позитивну та негативну. Маючи позитивну життєву позицію «зі мною все гаразд» особистість вважає світ прекрасним та приймає на себе відповідальність за прийняті рішення.

При негативній життєвій позиції «зі мною щось не гаразд» особистість сприймає світ як огидний та погрозливий, в результаті чого фор-

мується установка або на власну смерть для уникнення відповідальності, або на агресивну поведінку для усунення причини негараздів.

Таким чином, батьки своїм відношенням формують у дитини ставлення щодо оточуючих та щодо себе. А за допомогою приписання повідомляють дитині, що вона має робити, а заборонами – від чого вона повинна утримуватися, щоб не лишитися їх прихильності.

Отже, сценарій базується на: 1) батьківських заборонах та приписаннях; 2) особистісному розвитку; 3) діях в дитячому віці; 4) дійсній включеності в модель поведінки, яка несе успіх чи невдачу. Отримавши приписання та заборони батьків, дитина приймає психологічні позиції і встановлює ролі, необхідні для здійснення свого життєвого сценарію. Коли ролі визначені, людина, яка отримала сценарій, вибирає людей і маніпулює ними. Маркером сценарію є його повторюваність, що проявляється протягом життя.

Мета виявлення та аналізу сценарію – визначити його спрямованість, зупинити при негативному контексті та поставити замість нього інший, кращий сценарій, якщо людина цього потребує.

Е. Берн виділяє дванадцять заборон, котрі накладаються батьками дітям. Він вважає, що заборони характеризуються широтою області застосування, інтенсивністю та ступенем нанесеної шкоди дитині. Деякі заборони стосуються лише конкретних дій: «не співай», «не посміхайся», «не їж багато солодкого». Інші охоплюють майже весь спектр дій людини: «не будь щасливим», «не думай» та інші. Інтенсивність реалізації заборони залежить від емоційності вираження, частоти вираження та реакції дитини в момент сприйняття інформації від батька. Що стосується ступеня нанесеної шкоди, то одні заборони мають довготривалу руйнівну дію, інші тимчасову.

Для виявлення батьківських приписань та заборон Е. Берн запропонував «Шкалу приписань», в котрій виділив дванадцять руйнівних заборон. А саме: «Не існууй», «Не будь собою», «Не виростаєй», «Не будь дитиною», «Не будь значущим», «Не будь близьким», «Не досягаєй», «Не відчуваєй», «Не будь нормальним», «Не належ», «Не будь здоровим», «Не думай».

«Шкала приписань» включає в собі шістьдесят тверджень, відповідаючи на які людина повинна оцінити наскільки вірно твердження стосовно неї. Де 1 бал означає «зовсім не вірно», а 9 балів «завжди вірно». Кожній забороні відповідає ряд питань. Отримані результати треба перевести в відсотки та аналізувати їх. Е. Берн стверджує, що результат до 50% можна вважати – дозволом, а результат понад 50% - заборонаю.

В таблиці 1 наведені середні бали кожної заборони серед опитаної молоді. Опитуваними були молоді люди віком 25 -30 років.

Дозвіл, за думкою Е. Берна, це просте батьківське «можна». Він підкреслює, що дозвіл немає нічого спільного з вихованням у напрямку вседозволеності.

Таблиця 1

«Значущість батьківських заборон серед молоді»

заборона	Не існуй	Не будь собою	Не виростай	Не будь дитиною	Не будь значущим	Не будь близьким	Не досягай	Не відчувай	Не будь нормальним	Не належ	Не будь здоровим	Не думай
μ	42,5	26,5	36,4	45	36,25	41,3	35,8	61,1	29,6	21,4	29,3	32

Отже, виходячи з отриманих результатів можемо стверджувати, що заборона «Не відчувай» найбільш виражена серед молоді та складає 61,1%. Батьки, що передають таку заборону, наполегливі в придушенні чуттєвості своїх дітей, оскільки впевнені, що будь-який їх прояв є слабкістю і веде до невдачі. Найчастіше зустрічається не тотальне обмеження чуттєвості, а заборона на певне почуття. Прихований сенс заборони часто полягає в невербальному посланні: «Не відчувай як ти, відчувай як я», тобто не будь собою, будь мною.

На другому місці серед молоді є актуальною заборона «Не будь дитиною», вона складає 45%. Дана заборона характерна для батьків, які відчують себе дітьми і мають в прабатьківській ланці суворих, рішучих батьків. Такі батьки живуть у світі власних почуттів і емоцій, тому часто потрапляють в складні життєві ситуації, не несучи відповідальності за свої вчинки. При постійно напруженій обстановці в сім'ї дитина досить рано може прийняти рішення: «це я в усьому винен, я багато собі дозволяю». Це, виражається у підвищеній відповідальності, невмінні радіти, проявляти свої емоції або отримувати задоволення від гри. Вербально батьки супроводжують свою заборону виразами: «Ти вже великий, щоб», «Не будь дитиною!», «Ти що, маленький!» та інші.

На третьому місці стає заборона «Не існуй», вона складає 42,5%. Наказ має своїми наслідками загрозу самогубства, а також породжує почуття ущербності, непотрібності і відчуженості. Це відбувається тому, що в своєму власному его-стані «Дитина» батько відчуває, що йому заважає або загрожує присутня поруч дитина. У тих випадках, коли один з батьків ображає дитину фізично або вербально, посилення «Не живи» передається відкрито.

Далі за отриманими результатами йде заборона «Не будь близьким» – 41,3%. Ця заборона висловлюється посиленням «Тримай дистанцію!». Вона пов'язана з порушенням комунікації, батькам не вистачає часу приділяти уваги своїй дитині. Якщо постійно відмовляти в спілкуванні або маніпулювати дитиною, то виникає заборона на близькість, яка супроводжується рішенням: «Для того, щоб захиститися, щоб не відчувати біль відмови, я буду триматися від тебе подалі».

На четвертому місці знаходиться заборона «Не виростай», вона складає 36,4%. Батьки, що передають цю заборону, контролюють свої

емоцій та вчинки. У них добре розвинене почуття батьківського призначення, і будь-яка активність з боку дитини сприймається як загроза власного сенсу. «Ти ще малий», «Ось коли виростеш», «Це тільки для дорослих» – це той набір вербальних виразів, якими батьки супроводжують свою заборону. Він передається як загроза всім дитячим бажанням і фантазіям, можливості прояву емоцій і почуттів та посилюється страхом прийняття рішень, відповідальності та соціальних перешкод.

Майже однакові відсотки отримали такі заборони, як: «Не будь значущим» – 36,25% та не «Не досягай» – 35,8%. Вони мають схожі посилення. Отримавши заборону «Не будь значущим» люди уникають провідних ролей в житті. А завдяки забороні «Не досягай» не бажають досягати успіху, або забороняють собі мати більш, ніж вже мають. Заборона «Не досягай» несе в собі посилення батьків: «Підніми мою значущість за рахунок твоєї ущербності, доведи своїм прикладом виправданість моїх невдач», «Бути успішним» – соромно, важко та небезпечно. Посилення сприймається дитиною, як «Не показуй мені, що я чогось не вмю робити». «Не показуй мені, що моє життя пройшло даремно». Постійна критика з боку батьків дає повідомлення «Ти завжди все робиш погано». Такі заборони перекладається дитиною «Не досягай успіху».

На сьомому місці по значущості серед молоді знаходиться заборона «Не думай», вона складає 32%, тому у більшості опитуваних її можна вважати дозволом. Але у тих випадках, коли вона передається як заборона, вважається, що батьки сумніваються в розумових здібностях дітей. Зазвичай за цим стоїть власна їх неспроможність або вони ігнорують індивідуальність розумового процесу дитини «Він думає не так, як я». Такі батьки кваплять з рішенням розумових завдань і ніколи не задовольняються результатом логічних міркувань дитини, вербально оцінюючи їх як: «Ну, ти й розумник». У критичних ситуаціях батьки, котрі передають таку заборону, самі вирішують проблеми тільки за допомогою емоцій або почуттів.

Менш виражена у молоді заборона «Не будь нормальним» – 29,6%. Це посилення може передаватися у формі визначення, коли батьки постійно говорять дитині, що він «замкнутий», «важкий» або «не такий, як усі діти». Останнє може бути пов'язано з докорами «біла ворона» або підкреслено в якості позитивної ознаки «винятковості», «особливості». Крім того, ця заборона може бути засвоєна також шляхом наслідування соціальної замкнутості батьків.

Заборона «Не будь здоровим» серед опитаної молоді сприймається, як дозвіл, тому як складає 29,3%. Вона передається батьками, які переконані, що дитиною варто займатися тільки тоді, коли вона хвора. Це відбувається на свідомому чи несвідомому рівнях. Багато батьків шукають соматичні або психологічні проблеми здоров'я у своєї дитини, щоб виправдати свої нереалізовані мрії і плани щодо дитини. Проявляється в

посиланнях «Ви ж знаєте, яка це хвороблива дитина». Іноді батьки самі демонструють таку форму поведінки, вони починають хворіти одразу коли відчувають, що стресова ситуація загострюється або затягується.

На одному з останніх місць по значущості серед опитуваних стає заборона «Не будь собою» – 26,5%. Вона несе в собі два види послань. Перше послання «Не живи для себе, живи для мене», батьки все зробили для тебе, тепер повертай борги, здійснюй їх плани і мрії. Друге послання «Не будь своєї статі». Зазвичай це приписання отримують діти, які народилися не тієї статі, якої очікували батьки.

На останньому місці заборона «Не належ», вона складає 21,4 %, та сприяється серед молоді як дозвіл. Людина, що підкоряється цьому наказу, відчувається чужинцем серед людей, і тому її часто вважають замкнутою. Батьки могли передавати дитині невербальні послання, підкріплюючи їх потім вербальними посланнями, про те, що вона відрізняється від інших людей. Батьки можуть робити це через національність, здоров'я або особливості характеру дитини.

Висновки. Отже, наші приписання та заборони, отримані в процесі життя і становлення, впливають на формування поведінки і нашу модель взаємодії з навколишнім світом, що дає можливість вибудовувати процес своєї життєдіяльності, формувати свій комунікативний простір і вибудовувати відчуття особистісної гармонії коригуючи дисгармонію.

Приписання та заборони впливають на наш емоційний стан і як наслідок на нашу поведінку і життєвий настрій в цілому. В тому випадку, коли приписання сформоване в позитивному ключі, у людини присутня активність, працездатність і бажання досягати мети. Тоді як негативне приписання або заборона формує незадоволення власним життям і претензійне ставлення до світу. Практична значущість даної статті полягає в виявленні домінуючих заборон у сучасної молоді, формуванні уявлень щодо заборон та приписань, що дасть можливість особистості розвивати свою автономність за рахунок виявлених не конструктивних сценаріїв. Бо, особистість має можливість усвідомивши отриманні приписання та заборони, управляти ними, контролювати та коригувати їх у тому випадку, якщо сама цього бажає.

ЛІТЕРАТУРА

1.Берн Э. Игры, в которые играют люди. Психология человеческих взаимоотношений; Люди, которые играют в игры. Психология человеческой судьбы: Пер. с англ. Общ.ред. М. С. Мацковского; Послесловие Л. Г. Ионина М. С. Мацковского. СанктПетербург: Лениздат, 2012. 448 с.

2. Берн Э. Что вы говорите после того, как говорите «Здравствуйте». Москва: Прогресс, 2008. 372 с.

3.Гуревич П.С. Психология личности: учеб. пособие для студентов вузов. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2009. 559 с.

4. Джеймс М., Дженгвард Д. Рожденные выигрывать. Трансактный анализ с гештальт-упражнениями. Пер. с англ. Ред. и послесл. Л. А. Петровской. Москва: Наука, 2013. 265 с.

5. Кабрин Э. Транскомуникация и личностное развитие. Томск: ТГУ, 2012. 198 с.

6. Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, структура и динамика смысловой реальности. Москва: Смысл, 2009. 487 с.

7. Стьюарт И., Джоинс В. Современный ТА. Пер. с англ. Касьянов Д. Д. Ленинград: ЛГУ, 2007. 156 с.

8. Штайнер К. Сценарии жизни людей. Школа Э. Берна. Санкт-Петербург: Питер; 2013. 351 с.

ТРАНСЛІТЕРАЦІЙНИЙ ПЕРЕКЛАД СПИСКУ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Bern Je. Iгры, v kotorye igrajut ljudi. Psihologija chelovecheskih vzaimo-otnoshenij; Ljudi, kotorye igrajut v igrы. Psihologija chelovecheskoj sud'by: Per. s angl. Obshh.red. M. S. Mackovskogo; Posleslovie L. G. Ionina M. S. Mackovskogo. SanktPeterburg: Lenizdat, 2012. 448 s.

2. Bern Je. Chto vy govорite posle того, kak govорite «Zdravstvujте». Moskva: Progress, 2008. 372 s.

3. Gurevich P. S. Psihologija lichnosti: ucheb. posobie dlja studentov vuzov. Moskva: JuNITI-DANA, 2009. 559 s.

4. Dzhejms M., Dzhengvard D. Rozhdennye vyigryvat'. Transaktnyj analiz s geshtal't-uprazhnenijami. Per. s angl. Red. i poslesl. L. A. Petrovskoj. Moskva: Nauka, 2013. 265 s.

5. Kabrin Je. Transkommunikacija i lichnostnoe razvitie. Tomsk: TGU, 2012. 198 s.

6. Leont'ev D. A. Psihologija smysla: priroda, struktura i dinamika smyslovoj real'nosti. Moskva: Smysl, 2009. 487 s.

7. St'juart I., Dzhoins V. Sovremennyj TA. Per. s angl. Kas'janov D. D. Leningrad: LGU, 2007. 156 s.

8. Shtajner K. Scenarii zhizni ljudej. Shkola Je. Berna. Sankt-Peterburg: Piter; 2013. 351 s.

УДК 159.9.072

Скориніна-Погребна О.В., д. соціол. наук, професор кафедри психології діяльності в особливих умовах НУЦЗУ, e-mail: ovskor@mail.ru;

Калмикова М.В., студентка соціально-психологічного факультету НУЦЗУ, e-mail: marikalmyko@yandex.ru

МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ГОТОВНОСТІ ПСИХОЛОГА ДО ДІЯЛЬНОСТІ В ОСОБЛИВИХ УМОВАХ

У статті представлений аналіз теоретичних підходів до проблеми професійної готовності психолога до діяльності в особливих умовах в сучасних наукових дослідженнях. Проведено дослідження по вивченню особливостей розвитку та формування психологічної готовності до професійної діяльності у молодих спеціалістів.

Ключові слова. Психологічна готовність, особливі умови, формування, розвиток, компоненти, мотиви.

В статье представлен анализ теоретических подходов к проблеме профессиональной готовности психолога к деятельности в особых условиях в современных научных исследованиях. Проведено исследование по изучению особенностей развития и формирования психологической готовности к профессиональной деятельности молодых специалистов.

Ключевые слова. Психологическая готовность, особые условия, формирование, развитие, компоненты, мотивы.

Постановка проблеми. Готовність людини до діяльності стала об'єктом спеціальних досліджень наприкінці 20 століття та стає все більш актуальною. Для успішного розвитку особистісного професіоналізму та успішної діяльності майбутніх фахівців необхідна наявність такого компоненту, як готовність до діяльності. Вчені розуміють психологічну готовність, як сплав функціональних і особистісних компонентів.

На сучасному етапі психологічна готовність до діяльності, стала предметом пильної уваги багатьох дослідників: Є.М. Іванова, Є.А. Климова, Н.С. Пряжнікова, В.А. Толочек, Д.І. Водзінського, А.Д. Ганюшкіна, М.І. Дьяченко, Ф.І. Іващенко, Л.А. Кандиловича, В.А. Моляко та інших.

Теоретичні висновки перерахованих дослідників стали підґрунтям для експериментального матеріалу, який включає в себе розуміння змісту, структури, основні параметри, а також сформульовано поняття психологічної готовності. Також були визначені умови, що впливають на динаміку, тривалість та стійкість проявів психологічної готовності до діяльності.

Основною проблемою для загальної та педагогічної психології є професійне становлення особистості [5].

Мета роботи – визначити особливості готовності до професійної діяльності у молодих спеціалістів, запропонувати формую програму

для удосконалення готовності психологів до діяльності в особливих умовах.

Завдання роботи – визначити суть поняття «професійна готовність до діяльності»; виявити особливості професійної готовності у досліджуваних; розробити коректуючу програму, що підвищить її рівень.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні основи психологічної готовності до діяльності були закладені в 1976 році білоруськими дослідниками М.І. Дьяченком та Л.А. Кандибовичем.

Дослідження феномену «психологічна готовність» базується на вивченні засобів навчання та вимагає переосмислення змісту готовності, удосконалення системи підготовки спеціалістів [4].

У дослідженні психологічної готовності до діяльності можна виділити два підходи: функціональний і особистісний. Є.П. Ільїн, Б.Ф. Ломов, Л.С. Нерсесян, В.Н. Пушкін, М.Л. Марищук, Б.Л. Покровський та ін. розглядають готовність на функціональному рівні і визначають її як особливий, тривалий або короткочасний активно-дієвий стан. Н.Д. Левітів, А.О. Смирнов, В.О. Моляко, Л.О. Кандибович та ін. вважають, що розглядати психологічну готовність до діяльності необхідно на особистісному рівні – як інтегральне особистісне утворення, що включає в себе різноманітні компоненти. Так, В.О. Моляко, визначає цілісну психологічну готовність як складну особистісну освіту, багаторівневу і багатопланову систему якостей і властивостей, що впливають на успішне виконання професійної діяльності.

В сучасних умовах відбуваються зміни в соціально – економічних сферах, освітніх парадигмах, і тому професійна діяльність істотно ускладнюється та потребує актуалізації внутрішніх психологічних ресурсів. Якість діяльності залежить, на сам перед, від психологічної готовності фахівця.

Виклад основного матеріалу. У більш широкому розумінні психологічна готовність містить в собі не тільки властивості окремої особистості, а ще й показник її професійних здібностей. Вона включає в себе не лише запас професійно важливих знань, умінь та навичок, але і різні риси особистості, її здібності, професійну пам'ять, емоційність, потенціал особистості. Все це забезпечує успішне виконання професійних функцій [3].

Психологічна готовність включає в себе психічні процеси особистості та її властивості, інтелектуальні та емоційно – вольові властивості, потреби, звички та моральні переконання. Все це є фундаментом для професійно важливих якостей особистості.

Виділяють такі основні компоненти в професійній діяльності: мотиваційний, орієнтаційний, пізнавально-оперативний, емоційно-вольовий, психофізіологічний та оцінюючий.

Основою мотиваційного компонента постає позитивне ставлення

до професії, інтереси, установи та бажання вдосконалювати свою підготовку.

До орієнтаційного компоненту входить професійна етика, погляди, принципи та готовність діяти відповідно до них.

До пізнавально-операційного аспекту психологічної готовності входять професійна спрямованість уваги, уявлень, сприймання, пам'яті, здібності, знання, дії, операції і заходи, необхідні для успішного здійснення професійної діяльності.

Емоційно-вольовий компонент психологічної готовності – почуття, вольові процеси, що забезпечують успішний перебіг і результативність діяльності; емоційний тонус, емоційна сприйнятливність.

Також, найважливішим компонентом структури особистості є вольові якості, які забезпечують професійне становлення. До необхідних вольових якостей психолога відносяться наполегливість, терплячість, самовладання.

Серед вольових якостей, які забезпечують психологічну готовність до діяльності, психологи виділяють:

- цілеспрямованість (керування в роботі певною метою);
- самовладання і витримка (збереження самоконтролю в будь-якій ситуації);
- наполегливість (тривале збереження зусиль при досягненні поставленої мети);
- ініціативність (готовність і вміння виявляти творчий підхід до вирішення проблем, самодіяльність при виконанні професійних функцій);
- рішучість (своєчасно приймати продумані рішення і без зволікань приступати до їх виконання);
- самостійність (відносна незалежність від зовнішніх впливів);
- самокритичність (вміння помічати свої помилки, неправильні дії та прагнення їх виправити).

«Психологія діяльності в особливих умовах» є однією з галузей психологічної науки, яка вивчає психологічні закономірності змін і відновлювання психічної діяльності [6]:

– особистості в умовах, що є екстремальними за своїм характером, пов'язані з дією стрес – факторів підвищеної інтенсивності та несуть у собі головним чином безпосередню небезпеку для життя та здоров'я її суб'єкта, пов'язані з безпосереднім ризиком чи загрозою для його життя та здоров'я під час та після виконання професійних обов'язків;

– інших осіб, що постраждали внаслідок дії зазначених факторів;
– а також пов'язані з цим аспекти психодіагностики, психотерапії, психокорекції, реабілітації та психопрофілактики [6].

Аналізуючи специфіку діяльності в особливих умовах можна прийти до висновку, що до цієї категорії відносяться пожежники і рятува-

льники, співробітники правоохоронних, спеціалізованих органів, військовослужбовці, пілоти, моряки, охоронці, шахтарі, водії, спортсмени, працівники АЕС і т.п. [6].

У зв'язку із цим досить актуальним факти і закономірності формування, функціонування суб'єктів діяльності (індивідуальних, групових) у різнобічних умовах середовища. При аналізі середовища розглядаються предметні, соціально–психологічні, психофізіологічні, організаційні, гігієнічні, естетичні складові, фактори безпеки діяльності і т.п.

Інтегральною метою навчання у вузі є професійна підготовка конкурентоспроможних фахівців, основою чого виступає ставлення студентів до своєї майбутньої професії.

Найбільш узагальненою формою ставлення людини до професії є професійна спрямованість, яка визначається як інтерес до професії і схильність займатися нею. Поняття «спрямованість» включає в себе уявлення про мету, мотиви, емоційне ставлення до цієї діяльності, задоволеність нею [6].

Для визначення мотивів професійної діяльності використано методику Е.Х. Шейна «Вивчення мотивації професійної кар'єри». Дослідження проведено в НУЦЗУ серед курсантів першого та п'ятого курсів.

Таблиця 1

Мотивація професійної кар'єри серед курсантів першого та п'ятого курсу

Показники за кар'єрними орієнтаціями				
Шкали	1 курс	5 курс	t	p
Професійна компетентність	0	0,63	0.5	p≤0.05
Менеджмент	1,83	1,04	3.6	p≤0.01
Автономія (незалежність)	0	0,90	2	p≤0.05
Стабільність роботи	4,14	1,55	4.6	p≤0.01
Стабільність місця проживання	0,36	0,56	0.1	p≤0.05
Слугування добру	2	1,31	2.3	-
Виклик	0	0,24	0.2	p≤0.05
Інтеграція стилів життя	0,31	0,73	1	p≤0.05
Підприємництво	0,41	0,47	0.6	p≤0.05

Щодо кар'єрних орієнтацій курсантів першого курсу слід зазначити, що домінуючою є орієнтація на «стабільність роботи», на другому місці «слугування добру» та «менеджмент». Звертає на себе увага відсутність показників за шкалами «професійна компетентність», «автономія», «виклик». Незначно вираженими виступають «стабільність місця проживання», «інтеграція стилів життя» та «підприємництво». На п'ятому курсі найбільш значущими вслід за «стабільністю роботи» є «слугування добру» та «менеджмент». На основі отриманих даних, можна стверджувати, що данні отримані за шкалою «Менеджмент» та «Стабільність роботи» знаходяться в зоні значущості. Це означає, що були виявлені істотні відмінності.

Отримані емпіричні значення шкали «Слугування добру» знаходяться в зоні невизначеності. Такі результати можуть бути обумовлені тим, що за цією шкалою у курсантів 1 та 5 курсу майже однакові показники і $t_{\text{емп}}$ знаходиться ближче до $p \leq 0.01$ ніж до $p \leq 0.05$.

Емпіричні данні, які були отримані за шкалами «Професійна компетентність», «Автономія», «Стабільність місця проживання», «Виклик», «Інтеграція стилів життя» та «Підприємництво» знаходяться в зоні незначущості.

Для визначення особливостей професійної готовності проведено методику Г.П. Чернявської.

Таблиця 2

Особливості професійної готовності курсантів першого та п'ятого курсу

Особливості психологічної готовності				
Шкали	1 курс	5 курс	t	p
Автономність	13,95	11,13	2,9	$p \leq 0.01$
Інформованість	8,65	8,9	0,3	$p \leq 0.05$
Прийняття рішення	13,56	11,9	2,1	-
Планування	13,39	11,63	2,2	-
Емоційне відношення	15,60	12,7	2,3	-

На основі отриманих показників можна говорити про те, що курсанти виявляють прагнення до самостійності у виборі та в цілому позитивно і оптимістично налаштовані щодо свого професійного майбутнього. Однак невисока інформованість в світі професій свідчить про недостатню теоретичну і практичну базу для цього вибору. На тлі слабкої інформованості про професії інші компоненти професійної готовності можуть відображати спотворене або неадекватне уявлення про свої можливості і про реальні вимоги професійного середовища.

Це послужило основою для подальшого дослідження в цій області і створення програми, спрямованої на підвищення рівня професійної готовності до діяльності психолога в особливих умовах.

Програма включає в себе декілька етапів:

I. Адаптаційний етап, який полягає у формуванні в групі довірчих відносин, пробудження інтересу до теми професійного самовизначення.

Мета: розвиток групової згуртованості, зняття емоційної напруги, скутості, удосконалення комунікативної культури, вироблення навичок згуртованих дій.

II. Теоретичний етап, на якому висвітлюються основи діяльності в особливих умовах та професійно важливі якості психолога, що працюють в цих умовах.

Мета: надбання знань щодо професійної компетентності психолога в особливих умовах діяльності.

III. Моделюючий етап, спрямований на виявлення очікувань учасників групи від своєї професійної діяльності.

Мета: виявлення у учасників нових, несподіваних для них ракурсів розгляду своїх власних проблем, розширення межі бачення професійної діяльності і себе в професійній сфері.

IV. Формувальний етап, що припускає визначення опорних пунктів професійного зростання учасників, планування професійної діяльності.

Мета: рефлексія труднощів і бар'єрів у процесі професійного становлення, надбання навичок, що сприяють професійному удосконаленню учасників групи.

V. Контрольний етап, на якому проводиться оцінка зрушень в показниках професійної готовності до діяльності в особливих умовах.

Таким чином, ми можемо покращити показники психологічної готовності психологів до діяльності в особливих умовах.

Висновки. Проведений теоретичний аналіз дозволив визначити готовність до професійної діяльності як сукупне психологічне новоутворення початкових етапів професіоналізації (довузівської та вузівського), що складається в спрямованості і здатності суб'єкта виконувати обрану професійну діяльність у відповідності з нормативними вимогами, яке виникає до кінця професійного навчання. Це дозволяє характеризувати готовність, як категорію теорії діяльності, що вказує на функціональні та особистісні характеристики суб'єкта, необхідні для успішного виконання професійної діяльності. Запропонована п'ятикомпонентна програма дозволить підвищити рівень професійної готовності та конкурентоспроможності психологів до роботи в екстремальних та кризових умовах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дьяченко М. И., Кандибович Л. А. Психологическая проблема готовности к деятельности. Минск: БГУ, 1976. 176 с.
2. Зеер Э.Ф. Психология профессий. Москва: Академический проект, 2003. С. 100–122.
3. Краткий психологический словарь. Под ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. Москва: Политиздат, 1985. 440 с.
4. Кузьмина Н. В. Очерки психологии труда учителя. Психологическая структура деятельности учителя и формирование его личности. Ленинград: ЛГУ, 1967. 120 с.
5. Поваренков Ю. П. Психологическое содержание профессионального становления человека. Москва: УРАО, 2002. 160 с.
6. Самонов А. П. Об эффективности деятельности в экстремальных условиях (о риске пожарных). Москва: Педагогика, 1979. 82 с.
7. Самонов А. П. Психологическая основа профессиональной и психологической подготовки пожарных. Пермь: ЗВЕЗДА, 2000. 77 с.

ТРАНСЛІТЕРАЦІЙНИЙ ПЕРЕКЛАД СПИСКУ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. D'jachenko M. I., Kandibovich L. A. Psihologicheskaja problema gotovnosti k dejatel'nosti. Minsk: BGU, 1976. 176 s.
2. Zeer Je.F. Psihologija professij. Moskva: Akademicheskij proekt, 2003. S. 100–122.
3. Kratkij psihologicheskij slovar'. Pod red. A. V. Petrovskogo, M. G. Jaroshevskogo. Moskva: Politizdat, 1985. 440 s.
4. Kuz'mina N. V. Oчерki psihologii truda uchitelja. Psihologicheskaja struktura dejatel'nosti uchitelja i formirovanie ego lichnosti. Leningrad: LGU, 1967. 120 s.
5. Povarenkov Ju. P. Psihologicheskoe sodержanie professional'nogo stanovlenija cheloveka. Moskva: URAO, 2002. 160 s.
6. Samonov A. P. Ob jeffektivnosti dejatel'nosti v jekstremal'nyh uslovijah (o riske pozharnyh). Moskva: Pedagogika, 1979. 82 s.
7. Samonov A. P. Psihologicheskaja osnova professional'noj i psihologicheskoj podgotovki pozharnyh. Perm': ZVEZDA, 2000. 77 s.

УДК 159.9

Стулій Т.М., магістрант соціально-психологічного факультету НУЦЗУ;

Афанасьєва Н.Є., канд. психол. наук, доцент кафедри психології діяльності в особливих умовах НУЦЗУ, e-mail: Afanaseva@nuczu.edu.ua;

Хмиров І.М., канд. психол. наук, доцент кафедри наглядово-профілактичної діяльності Національного університету цивільного захисту України

КОНСТРУЮВАННЯ САМОІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В ПРОЦЕСІ НАРАТИВНОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ

У статті представлено аналіз проблеми самоідентичності особистості, яка пережила травмуючу подію та має негативні психологічні наслідки травмування. Доведено, що травмована особистість має проблеми як з особистісною ідентифікацією, так і з соціальною ідентифікацією. З метою відновлення самоідентифікаційних процесів може використовуватися нарративний підхід, який спрямований на конструювання «здорової» ідентичності людини. Нарративна допомога здійснюється за допомогою перебудови текстів біографічного нарративу. Але така перебудова потребує активізації оповідальної функції клієнтів. Це можливо здійснити в процесі індивідуальної психоконсультативної роботи з використанням спеціальних психотехнік. В результаті використання нарративної допомоги відновлюється цілісність особистості, підвищується самооцінка, змінюється сприйняття часу, що в цілому сприяє оптимізації ідентифікаційних процесів.

Ключові слова: самоідентичність, особистість, нарративний підхід, автобіографічний нарратив, нарративне інтерв'ю.

В статті представлено аналіз проблеми самоідентичності людини, пережитої травми, і яка має негативні психологічні наслідки травми. Доведено, що травмована людина має проблеми як з самоідентифікацією, так і з соціальною ідентифікацією. З метою відновлення самоідентифікаційних процесів може використовуватися нарративний підхід, який спрямований на конструювання «здорової» ідентичності людини. Нарративна допомога здійснюється за допомогою реструктуризації текстів біографічного нарративу. Така реструктуризація потребує активізації оповідацької функції клієнта. Це можливо здійснити в процесі індивідуальної психоконсультативної роботи з використанням спеціальних психотехнік. В результаті використання нарративної допомоги відновлюється цілісність людини, підвищується самооцінка, змінюється сприйняття часу, що в цілому сприяє оптимізації ідентифікаційних процесів.

Ключові слова: самоідентичність, людина, нарративний підхід, автобіографічний нарратив, нарративне інтерв'ю.

Постановка проблеми. У сучасній психології поняття «ідентичність» вважається досить потужним пояснювальним конструктом. Ідентичність виступає в ролі регулятора дій і рішень людини, визначає її життєві цілі, відкриває доступ до психологічних і соціальних ресурсів, завдяки відчуттю приналежності до тих чи інших соціальних груп і колективів, пояснює деструктивну поведінку по відношенню до інших етнічних, культурних, національних груп. У період з 1960 р. по 2010 р. число наукових публікацій, присвячених вивченню ідентичності, зросло в 49,5 разів.

Проблема формування або конструювання особистої ідентичності в рамках методології нарративної психотерапії передбачає аналіз:

1) стратегій узагальнення минулого досвіду в несуперечливу когнітивну схему – це «когнітивний» рівень аналізу;

2) формальних і змістовних особливостей когнітивної схеми узагальнення автобіографічних подій – Я-історії або Я-нарративу, що дозволяє здійснювати комунікативну функцію, включити її в дискурс значущого соціального оточення, бути зрозумілим значущими іншими – «соціально-комунікативний» рівень;

3) мотиваційно-сміслових установок на формування майбутнього «Я»: правил прийняття важливих життєвих рішень, системи цінностей і життєвих принципів, цілей і часової перспективи – «екзистенційно-смісловий» рівень. Нормативні життєві сценарії як розгортання життєвих цінностей певної культури в часі життя і їх метафорична репрезентація в дискурсивних практиках і мета-нарративах і їх індивідуалізація в особистому Я-нарративі стає предметом інтересу на даному рівні аналізу [1].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивчення процесів становлення «особистісної ідентичності» протягом життєвого шляху (її формування, захисту і перекопювання) має своїм початком модель епігенетичного розвитку особистості Е. Еріксона; дослідження «соці-

льної ідентичності» – базову модель, запропоновану Тежфілом і Тернером, що фокусується на ролі групової приналежності і ідентифікації з групою в процесах міжгрупової взаємодії; ідентичність в контексті культури, включаючи дослідження культурної адаптації і реадаптації, роботи Г. Хофстеде про культурні характеристики різних народів заклали основу для крос-культурних досліджень та окреслили проблематику етнічної ідентичності з позиції цінностей; знамениті роботи культурантропологів Г. Гирца і Ф. Хсу внесли феноменологічну традицію; психолінгвістичні роботи Дж. Поттера і М. Уізерелл з аналізу репертуарів інтерпретацій відкрили серію дискурсивних технік дослідження соціального конструювання ідентичності, а соціологічний опис «Я» М. Куна і Т. Макпартленда перетворився в складну систему когнітивних диспозиційних «Я-теорій» (Self-theory).

Значний вплив на трансформацію уявлень про нарратив надав М.М. Бахтин. Він наполягав на тому, що до людини не можна застосувати формулу тотожності: « $A \in A$ », справжнє життя особистості, справжнє «Я» виникає якраз в точці розбіжності людини із самою собою. Безумовно, уявлення М.М. Бахтіна про нарративний дискурс припускають погляд на людину як на постійно створюючу себе істоту, яка здатна спростувати будь-який остаточний варіант ідентичності.

Треба відзначити, що більшість робіт по вивченню нарративу мають справу з історіями про «екстремальний досвід». Наприклад, в роботі Лабова і Вале ці нарратив «витагувався» питанням про досвід переживання загрози життю. У методиці «Інтерв'ю про життєві історії» Г. Макадамса використовуються питання про пікові (найщасливіші або найважчі) події життя [3]. У таких оповіданнях люди часто характеризують себе як таких, що стали зовсім іншими. В їх історіях обов'язково присутній кризовий поворотний момент. Під «поворотними моментами» прийнято розуміти ті епізоди, в яких оповідач пояснює перелом в переконаннях, віруваннях, мисленні героя. Такі моменти можна вважати відмінною рисою нарративів.

Мета статті - дослідити ефективність використання нарративної психотерапії для конструювання самоідентичності особистості.

Виклад основного матеріалу. У дослідженні брали участь демобілізовані із зони АТО бійці в кількості 49 осіб, віком від 22 до 30 років.

Для дослідження особливостей самоідентичності у демобілізованих із зони АТО бійців були використані наступні психодіагностичні методи:

Для вивчення змістовних характеристик ідентичності особистості, був використаний Тест двадцяти висловлювань М. Куна, Т. Макпартленд в модифікації Т. В. Румянцевой. Опитувальник А.А. Урбановіч «Особистісна і соціальна ідентичність» дозволяє визначити рівень особистісної та соціальної ідентичності. Наративне інтерв'ю - це вільна ро-

змова з респондентом, мета якого розповідь (наратив) про події, учасником яких він був, або про епізоди особистої біографії.

Аналіз змістовних характеристик ідентичності досліджуваних показав, що у них переважає емоційно-полярний тип особистості. Для людей цього типу характерні емоційність, імпульсивність, категоричність в оцінках, відносини з іншими людьми залежать від симпатій/антипатій. В оцінках себе застосовуються тільки полярні характеристики.

Також виявлено, що досліджувані частіше використовують іменники в описі своїх характеристик. Це говорить про потребу людини в визначеності, сталості.

У досліджуваних переважає нестійка самооцінка, тобто в деяких випадках люди неадекватно завищують свої можливості, здібності і досягнення, а в деяких – навпаки, занижують. Таке ставлення до себе може свідчити про порушення особистісної ідентичності і самовідношення.

У досліджуваних виявилася виражена гендерна ідентичність – базова структура соціальної ідентичності, при цьому всі вони є цисгендерними. При цьому недостатньо розвиненою є рефлексія, тобто спрямованість свідомості людини на своє (чи чуже) мислення і поведінку, на набуті знання та скоєні вчинки, розуміння і аналіз своїх думок, почуттів і мотивів. Нерозвиненість рефлексії породжує нерозуміння, як себе, так і інших людей, провокує конфлікти і неефективні міжособистісні відносини. Є показником порушення ідентичності.

Досліджувані більшою мірою орієнтовані в минуле і в майбутнє, а не в сьогодення. Це свідчить про недостатню часову інтегрованість учасників АТО. Їм властиві незадоволеність цим, поточними подіями, недостатня реалізованість в сьогоденні, прагнення повернутися в минуле або через його більшу привабливість, або в силу непроробленості отриманого травматичного досвіду.

У досліджуваних переважають соціальні характеристики над індивідуальними. Це свідчення переважання соціальної ідентичності над особистісною. Крім того, вказує на невпевненість в собі, схильність до самозахисних реакцій і поведінки, відмова від саморозкриття.

Серед сфер життя, в яких представлені ідентифікаційні характеристики, практично відсутні сфери навчання, відпочинку і особистих відносин.

В недостатній мірі представлені характеристики фізичної ідентичності, яка свідчить про межі усвідомлення особистістю свого внутрішнього світу. Усвідомлення і прийняття свого тіла є провідним показником самосвідомості людини, тісно пов'язане з рефлексією, усвідомленням емоційних переживань і тілесних відчуттів, потреб тіла. На нашу думку, для учасників АТО фізична ідентичність вкрай важлива, а її порушення є проявом відчуження.

Показники валентності ідентичності досліджуваних вказують на неадаптивний стан ідентичності (відчуження). Вони пов'язані з імпуль-

сивністю, непостійністю, тривожністю, депресивністю, ранимістю, невпевненістю в своїх силах, стриманістю і т.п.

Таким чином, аналіз і інтерпретація змістовних характеристик ідентичності учасників АТО дозволяє констатувати значні порушення соціальної та особистісної ідентичності, розвиток відчуження, як від суспільства, так і від самого себе.

Найбільш вираженими показниками ідентифікаційних характеристик досліджуваних є: «Соціальне Я», що включає гендерні характеристики, професійні ролі, сімейні ролі, етнічну та світоглядну ідентичність, групову приналежність; «Проблемна ідентичність» – сплутаність, невизначеність, криза ідентичності; «Перспективне Я», що включає професійні, сімейні, групові, матеріальні, особистісні перспективи і прагнення.

Порушення ідентифікаційних процесів, що призводять до відчуженості, викликані труднощами або неможливістю асиміляції отриманого досвіду і подальшої селекції, відбору, прийняття або відхилення для його реалізації в життєдіяльності та спілкуванні. У цьому сенсі відчуженість є позитивною. Вона дозволяє суб'єкту встати над ситуацією і перестати перебувати всередині неї. Така «психологічна дистанція» необхідна для вироблення власного ставлення, позиції, захисних механізмів щодо травмуючого середовища або ситуації.

Однак, формування відчуженості, як глибокий і тривалий процес, призводить до того, що вона починає поширюватися на все суспільство, соціальні інститути, групи, конкретних людей і згодом повною мірою подолати її стає неможливим. У цьому сенсі відчуженість набуває яскраво вираженого негативного забарвлення. Це пов'язано з тим, що взаємодія відчуженої особистості з іншими людьми втрачає людський сенс, стає маніпулятивною, механістичною, при якому інший використовується як засіб досягнення власних цілей.

Більш того, відчужена особистість починає і до себе ставиться механістично, як до речі. Блокується прояв спонтанності. Відчуженість приймає форму стійкої аномальної особистісної риси. Блокується здатність до соціальної та особистісної рефлексії, здатність до емпатії, співпереживання. Наслідком розгортання даного процесу є порушення стратегічного змістоутворення. Це є серйозною психологічною проблемою, як для самої людини, так і для суспільства в цілому. Так як формування відчуженості призводить до розвитку соціальної аномії, яка пов'язана з ослабленням фундаментальних моральних норм і цінностей, з втратою основних моральних принципів, без яких в суспільстві не може підтримуватися соціальний порядок.

Для уточнення отриманої інформації був використаний опитувальник А.А. Урбанович. У досліджуваних проблемними зонами ідентичності виявилися уявлення про майбутнє та конфронтація із різними со-

ціальними інституціями. Сферами ідентичності, що не є проблемними, виявилися: матеріальне положення, внутрішній світ, родина.

Якісний аналіз проведеного наративного інтерв'ю показав, що основними проблемами у взаєминах з близькими респонденти вважають «відсутність взаєморозуміння» (77,6%), «відсутність підтримки» (54,6%), «емоційну відстороненість» (43,6%), «конфлікти на побутовому ґрунті» (41,2%) і «сумніви в перспективності спілкування, відносин» (22,5%).

Серед найбільш актуальних і важливих проблем на даний момент респонденти назвали: матеріальні (94,2%), житлові (62,1%), міжособистісні (57,8) і проблеми здоров'я (55,3%).

Таким чином, ми спостерігаємо, що частина актуальних проблем учасників АТО лежить в соціально-економічній площині, а частина – в психологічній. Такі результати свідчать про необхідність проведення психотерапії, метою якої є подолання кризи самоідентичності в учасників АТО.

У наративній психотерапії виділяється три ступені вирішення конфлікту: повне вирішення конфлікту, часткове вирішення конфлікту, відсутність розв'язання конфлікту. Повне вирішення конфлікту має на увазі примирення конфліктуючих тенденцій або зняття конфлікту за рахунок зміни контексту проблемного або автобіографічного наративу. Часткове вирішення конфлікту полягає в знаходженні точки згоди між конфліктуючими тенденціями або перевизначення конфлікту і протирічливих тенденцій. Відсутність вирішення конфлікту полягає в його незмінності та стабільності протягом усього процесу психотерапії. При наявності в наративі клієнта кількох конфліктів за допомогою дискурс-аналітичної процедури виділяється центральний. При цьому вирішенням конфлікту вважається розв'язання центрального протиріччя. Частковим вирішенням конфлікту вважається його перевизначення або розв'язання одного з приватних конфліктів. Факт відсутності вирішення конфлікту полягає в незмінності центральних і приватних протиріч протягом психотерапії [2].

Після проведеної наративної психотерапії з демобілізованими з зони АТО особами протягом 1 місяця була проведена повторна психодіагностична процедура, за результатами якої визначалася ефективність створеної програми.

Аналіз змістовних характеристик ідентичності досліджуваних після проведеної психотерапії показав, що суттєво змінилися показники рефлексії ($p \leq 0,05$ за критерієм Фішера) та зросла позитивна валентність ідентичності ($p \leq 0,05$). Інші показники змінилися, але ці зміни не досягли рівня значущості. Слід відмітити загальну тенденцію до гармонізації соціальної та особистісної ідентичності.

Після психотерапії значущих змін у показниках ідентифікаційних характеристик досліджуваних відмічене не було, але тенденція, що

спостерігається, в цілому позитивна та вказує на оптимізацію ідентифікаційних процесів у досліджуваних внаслідок проведеної психотерапії.

Після психотерапії у досліджуваних значущо змінилися показники за шкалами: «Навчання» ($p \leq 0,05$), «Сім'я» ($p \leq 0,05$), «Моє майбутнє» ($p \leq 0,01$), «Я і суспільство» ($p \leq 0,05$). Тобто суттєво змінилися проблемні зони ідентичності. Ті, що були проблемними, оптимізувалися.

В цілому отримані результати повторної психодіагностики вказують на ефективність розробленої програми нарративної психотерапії та дозволяють рекомендувати її для використання у процесі психологічного супроводу осіб з проблемною ідентичністю.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Створена на основі психодіагностичного дослідження програма нарративної психотерапії дозволяє конструювати оптимальну самоідентичність особистості за допомогою перебудови текстів біографічного нарративу. В основу покладено виділення унікальних епізодів біографічного нарративу і посилення їх впливу на реальність, як альтернативи існуючій ситуації. Крім того, посилюються епізоди, зв'язані з перемогами, досягненнями, успіхами, що значно підвищує самооцінку клієнтів. Також акцентуються моменти конструктивних міжособистісних відносин, любові, дружби. Одночасно здійснюється вплив на сприйняття часу, зміну часової перспективи, перенос уваги з минулого на сьогодення та реалістичне майбутнє.

У подальшому планується розробити психотерапевтичні програми з використанням автобіографічного нарративу для вирішення інших проблемних питань даної категорії клієнтів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Афанасьєва Н. Є. Наративізація життєвого досвіду в процесі психологічного консультування. Проблеми екстремальної та кризової психології. Зб. наук. праць. Вип. 14, Ч. 3. Харків: НУЦЗУ, 2013. С. 13–21.
2. Афанасьєва Н. Є. Психологічне консультування клієнтів при трансформації часової перспективи внаслідок травматизації. Проблеми екстремальної та кризової психології. Зб. наук. праць. Вип. 19. Харків: НУЦЗУ, 2016. С. 3–12.
3. Барский Ф. И., Грицук А. Г. «Интервью о жизненной истории» Д. Макадамса как метод исследования нарративной идентичности. Журнал практического психолога. 2010. №. 5. С. 158–204.

ТРАНСЛІТЕРАЦІЙНИЙ ПЕРЕКЛАД СПИСКУ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Afanas'eva N. Є. Narativizacija zhittevogo dosvidu v procesi psihologichnogo konsul'tuvannja. Problemi ekstremal'noї ta krizovoї psihologii. Zb. nauk. prac'. Vip. 14, Ch. 3. Harkiv: NUCZU, 2013. S. 13–21.

2. Afanas'eva N. Є. Psihologichne konsul'tuvannja klientiv pri transformacii chasovoї perspektivi vnaslidok travmatizacii. Problemi ekstremal'noї ta krizovoї psihologii. Zb. nauk. prac'. Vip. 19. Harkiv: NUCZU, 2016. S. 3–12.

3. Barskij F. I., Gricuk A. G. «Interv'ju o zhiznennoj istorii» D. Makadamsa kak metod issledovanija narrativnoj identichnosti. Zhurnal prakticheskogo psihologa. 2010. №. 5. S. 158–204.

УДК 159.9

Ткаченко В.В., магістрант кафедри психології діяльності в особливих умовах НУЦЗУ, e-mail: valeriya.tkachenko.public@gmail.com;

Афанасьєва Н.Є., канд. психол. наук, доцент, доцент кафедри психології діяльності в особливих умовах НУЦЗУ, e-mail: Afanaseva_Natali@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ КОПІНГ-ПОВЕДІКИ У ОСІБ З РІЗИМ СТИЛЕМ ГУМОРУ

Почуття гумору являється властивістю особистості розуміти смішне, відчувати задоволення від когнітивної оцінки комічного, що виражається в індивідуально-своєрідній формі емоційних і поведінкових реакцій. Однією з найважливіших функцій гумору являється функція подолання стресових і важких життєвих ситуацій. Стаття присвячена аналізу теоретичних підходів до проблеми копінг-поведінки та психологічних особливостей гумору. Проведено дослідження по вивченню особливостей копінг-поведінки у осіб з різним стилем гумору. Доведено, що існують статистично достовірні відмінності у проявах копінг-поведінки у досліджуваних з різним стилем гумору.

Ключові слова: копінг-поведінка, копінг-стратегії, гумор, стилі гумору.

Чувство юмора является свойством личности понимать смешное, чувствовать удовольствие от когнитивной оценки комического, что выражается в индивидуально-своеобразной форме эмоциональных и поведенческих реакций. Одной из важнейших функций юмора является функция преодоления стрессовых и тяжелых жизненных ситуаций. Статья посвящена анализу теоретических подходов к проблеме копинг-поведения и психологических особенностей юмора. Проведено исследование по изучению особенностей копинг-поведения у особ с разным стилем юмора. Доказано, что существуют статистически значимые различия в проявлениях копинг-поведения у испытуемых с разным стилем юмора.

Ключевые слова: копинг-поведение, копинг-стратегии, юмор, стили юмора.

Постановка проблеми. Життя сучасної людини зумовлене інтенсифікацією життєдіяльності, яка провокує виникнення різних стресових станів та ситуацій. Наслідки стресових ситуацій впливають на поведінку особистості, її працездатність, здоров'я, взаємовідносини з оточуючими і у родині. Особливо актуально це проблема постає у роботі працівників

ДСНС, діяльність яких постійно зв'язана з дією стресових, екстремальних та надзвичайних ситуаціях. Конструктивна поведінка у стресових ситуаціях запобігає негативному впливу чинників стресу. У зв'язку з цим особливої актуальності набувають питання, пов'язані з виробленням особистістю ефективних стратегій подолання стресових ситуацій.

Незважаючи на різноманіття досліджень, присвячених проблемі копінг-поведінки, вони, в основному, стосувалися фізичних і психосоматичних захворювань і вивчалися переважно зарубіжними авторами.

У зарубіжній психологічній літературі висловлюється припущення, що ефективним і важливим навиком копінгу є здатність реагувати гумором при стресі. Люди з розвиненим почуттям гумору схильні долати стрес, використовуючи різноманітні стратегії подолання та захисні механізми.

Багато авторів відзначали, що гумор дозволяє людям змінити погляд на стресову ситуацію, переоцінивши її з нової, менш загрозливої точки зору. Внаслідок цієї переоцінки, ситуація стає менш напруженою і більш керованою і у людини з меншою ймовірністю виникне стресова реакція. Іншими функціями гумору, потенційно пов'язаними з копінгом, є посилення соціальної підтримки, заперечення реальності, вираз агресивних почуттів і відволікання від проблем.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Поняття копінг об'єднує когнітивні, емоційні та поведінкові стратегії, які використовуються, щоб впоратися із запитамі буденного життя. У психології копінг можна розуміти як розширення (збільшення) свідомого зусилля задля вирішення особистих та міжособистісних проблем і намагання опанувати, мінімізувати або перенести стрес або конфлікт. Ефективність копінгових зусиль залежить від типу стресу і/або конфлікту, від індивідуальних особливостей кожної окремої людини, а також від обставин [1].

Фундаментальною і унікальною у своєму роді працею у сфері психології гумору являються праця Р. Мартіна «Психологія гумора», в якій всі відомості про гумор зібрані в єдине ціле. Автор підкреслює інтеграцію даних про гумор в психологію з різних дисциплін: антропології, біології, лінгвістики, соціології. Особливу увагу приділено природі гумору, а також істотної ролі гумору в житті людини. Ефектно представлено використання гумору в психотерапії, педагогіці, бізнесі [2].

Згідно психологічному словнику Р.С. Немова гумор – це добродушно-глузливе ставлення людини до чого-небудь, уміння жартувати, правильно сприймати жарти на свою адресу, бачити і уявляти, що відбувається навколо в комічному вигляді [4].

Аналіз здійснений Р. Мартіном переконує, що гумор – це широке поняття, яке відноситься до всіх слів і дій людей, які сприймаються як забавні і зазвичай викликають сміх у інших, а також до психічних процесів, які беруть участь в генерації і сприйнятті такого смішного стиму-

лу, і до емоційних реакцій, які пов'язані з отриманням задоволення від нього [2].

Гумор, на його думку, включає невідповідність і безліч інтерпретацій, він дозволяє людям змінити погляд на стресову ситуацію, переоцінивши її з нової і менш загрозливою точки зору. Як наслідок цієї гумористичної переоцінки, ситуація стає менш напруженою і більш керованою і у людини з меншою ймовірністю виникне стресова реакція [2]. У ході своїх досліджень Р. Мартін виділив чотири стилі гумору і умовно поділив їх на корисні (афіліативний та самопідтримуючий) та шкідливі (агресивний та самозневажаючий) [2].

Подібним чином такі психологи, як А. Маслоу, Г. Олпорт припускали, що особливо добре адаптовані люди характеризуються неворожими, афіліативним і самозневажливим стилем гумору при збереженні високого рівня само прийняття [3; 4].

Метою роботи є аналіз особливостей копінг-поведінки у осіб з різним стилем гумору.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів. Для дослідження особливостей копінг-поведінки у осіб з різним стилем гумору нами були використані наступні методики: опитувальник стилів гумору Р. Мартіна (адаптація О. М. Іванова, О. В. Мітіна, А. С. Зайцева, Є. О. Стефаненко, С. Н. Єніколопов), методика «Індикатор копінг-стратегій» Д. Амірхана (адаптація Н. О. Сірої, В. М. Ялтонського), опитувальник «Рішення важких ситуацій (РВС)» Я. Боукала (адаптація О. Ю. Міхайлової).

Дослідження стилів гумору завдяки опитувальнику Р. Мартіна яка дозволило нам виділити 4 групи досліджуваних згідно переважаючому стилю гумору.

Отримані дані респондентів представлено у таблиці 1.

Таблиця 1

Показники стилів гумору в досліджуваній вибірці (кільк., %)

Стилі гумору	Кількість досліджуваних	%
Афіліативний	11	19
Самопідтримуючий	15	26
Агресивний	19	33
Самозневажливий	13	22

Афіліативний стиль гумору був виявлений у 11% досліджуваних, самопідтримуючий – у 26% агресивний стиль гумору переважав у 33% досліджуваних, а самозневажливий у 13% респондентів. Тобто, у представлений вибірці переважають, так звані, шкідливі стилі гумору.

Таким чином, провівши вивчення стилів гумору, ми виділили 4 групи досліджуваних з якими було проведено подальше дослідження особливостей копінг-поведінки.

Другою задачею нашої дослідницької роботи було вивчення особливостей копінг-поведінки у осіб з різним стилем гумору. Для вирішення поставленої задачі нами були використана методика «Індикатор копінг-стратегій» Д. Амірхана.

Отримані дані наведено в таблиці 2.

Таблиця 2

Взаємозв'язок стилів гумору та стратегій вирішення проблем у досліджуваних (бали)

Стратегії вирішення проблем Стилі гумору	Стратегія вирішення проблем	Стратегія пошуку соціальної підтримки	Стратегія уникнення
Афіліативний	0,796**	0,633*	-0,049
Самопідтримуючий	0,588*	0,422	-0,003
Агресивний	0,168	-0,314	-0,206
Самозневажливий	0,220	0,567*	0,259

Прим.: * $p \leq 0,05$., ** $p \leq 0,01$.

За результатами кореляційного аналізу показників стилів гумору та стратегій вирішення проблем нами були отримані наступні данні.

Як видно з таблиці 2, існує прямий кореляційний зв'язок між афіліативним стилем гумору та стратегією вирішення проблем ($r = 0,796$, $p \leq 0,01$). Це характеризує досліджуваних з самопідтримуючим стилем гумору, як осіб які намагаються використовувати всі наявні в них особистісні ресурси для пошуку можливих способів ефективного вирішення проблеми.

Також був знайдений прямий кореляційний зв'язок між афіліативним стилем гумору, та стратегією пошуку соціальної підтримки ($r = 0,633$, $p \leq 0,05$), тобто для досліджуваних з даним стилем гумору характерно являється важливим встановлення близьких стосунків та пошук допомоги від інших людей.

Самопідтримуючий стиль гумору корелює зі стратегією вирішення проблем і цей зв'язок являється прямим ($r = 0,588$, $p \leq 0,05$). Це можна обґрунтувати тим, що даний стиль гумору являється активним ресурсом в боротьбі з проблемами. Він допомагає контролювати і регулювати негативні емоції викликані стресом.

Існує прямий кореляційний зв'язок між самозневажливим стилем гумору та стратегією пошуку соціальної підтримки ($r = 0,567$, $p \leq 0,05$). Тобто, особи яким притаманний самозневажливий стиль гумору, при зіткненні зі стресом і життєвими труднощами, шукають допомогу й підтримку у оточуючих їх людей. Це пояснюється початковою суттю даного стилю гумору. Його природа полягає в використанні гумору проти самого себе (насміханні над собою і своїх негараздів) з метою здобуття розташування значущих інших.

Для всебічного огляду особливостей копінг-поведінки у осіб з різним стилем гумору ми провели дослідження за допомогою опитувальника «Рішення важких ситуацій (РВС)» Я. Боукала (адаптація О. Ю. Михайлової).

На підставі проведеної методики, ми провели кореляційний аналіз і отримали наступні результати представлені у таблиці 3.

Таблиця 3

Показники взаємозв'язку стилів гумору та типів копінг-поведінки досліджуваних (бали)

Стилі гумору	Афіліативний	Самопідтримуючий	Агресивний	Самозневажливий
Тип копінг-поведінки				
Уникнення	0,252	-0,304	-0,139	0,174
Наркотизація	-0,645*	0,122	0,217	0,275
Порівняння своїх проблем з проблемами ін.	-0,081	0,324	0,209	0,622*
Механізми зниження психічного напруження	0,105	0,377	0,344	0,484
Вербальна агресія	-0,201	0,166	0,614**	-0,252
Агресія до людей	-0,299	0,298	0,546*	-0,449
Агресія до предметів	0,057	0,124	0,246	0,013
Агресія до себе	-0,024	-0,559*	-0,115	0,567*
Інтрапунітивне ставлення до ситуації	0,225	-0,746**	-0,097	0,627*
Компенсація	0,699*	0,342	0,376	0,241
Зростання зусиль до досягнення мети	0,481	0,562*	0,366	0,242

Прим.: * $p \leq 0,05$., ** $p \leq 0,01$.

Як видно з таблиці 3, існує зворотній кореляційний зв'язок між афіліативним стилем гумору та шкалою наркотизації ($r = - 0,645$, $p \leq 0,05$), що свідчить про те, що особи з даним стилем гумору не схильні до вживання психоактивних речовин з метою заспокоїти себе, полегшити сприйняття важкої ситуації, підняти настрій або забути про проблеми.

Також афіліативний гумор має прямий кореляційний зв'язок зі шкалою компенсації, тобто досліджувані з афіліативним стилем гумору ($r = 0,699$, $p \leq 0,05$), здатні перемикались і досягати успіху в іншій сфері діяльності.

Самопідтримуючий стиль гумору має зворотній кореляційний зв'язок з агресією до себе ($r = - 0,559$, $p \leq 0,05$) та з інтрапунітивним ставленням до ситуації ($r = - 0,746$, $p \leq 0,01$), тобто він більше направ-

лений на підтримку і підбадьорювання себе у проблемних ситуаціях. Також був отриманий прямий кореляційний зв'язок з самопідтримуючим стилем гумору шкалою зростання зусиль до досягнення мети ($r = 0,562$, $p \leq 0,05$), тобто використання цього стилю гумору спонукає при виникненні проблеми витратити великі зусилля, щоб досягти своєї мети.

Аналізуючи агресивний стиль гумору, ми бачимо, що він має прямий кореляційний зв'язок з вербальною агресією ($r = 0,614$, $p \leq 0,01$) та агресією до людей ($r = 0,546$, $p \leq 0,05$). Це може свідчити про те, що з даним стилем гумору при виникненні проблемних ситуацій схильні зривати свій гнів на оточуючих.

Звертаючи увагу на самозневажливий стиль, можна побачити, що він має прямий кореляційний зв'язок з механізмом зниження психічного напруження ($r = 0,622$, $p \leq 0,05$), відповідно він використовується з ціллю не думати, забути про проблему, заспокоїти себе, переключитися на щось інше.

Прямий кореляційний зв'язок було виявлено між самозневажливим стилем гумору, та шкалами агресії до себе ($r = 0,567$, $p \leq 0,05$) та інтрапунітивного ставлення до себе ($r = 0,627$, $p \leq 0,05$). Це обумовлюється тим, що самозневажливий стиль гумору деструктивно спрямований на особу, яка його застосовує.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Кореляційний аналіз стилів гумору та копінг-поведінки довів наявність як прямих, так і зворотних зв'язків між цими показниками. Отже, на підставі проведеного дослідження ми можемо зробити висновок, що визнані дослідниками корисні стилі гумору (афіліативний та самопідтримуючий) позитивно корелюють с активними та конструктивними поведінковими стратегіями. Проведене дослідження свідчить про те, що наступним нашим кроком доцільно буде розробити та використати соціально-психологічний тренінг, для розвитку корисних стилів гумору: афіліативного та самопідтримуючого.

ЛІТЕРАТУРА

1. Исаева Е. Р. Копинг-поведение и психологическая защита личности в условиях здоровья и болезни. СПб.: СПбГМУ, 2009. 136 с.
2. Мартин Р. Психология юмора. СПб.: Питер, 2009. 480 с.
3. Маслоу А. Мотивация и личность. СПб.: Евразия, 1999. 290 с.
4. Немов Р. С. Психологический словарь. М.: ВЛАДОС, 2007. 560 с.
4. Олпорт Г. Становление личности: Избранные труды. М.: Смысл, 2002. 462 с.

ТРАНСЛІТЕРАЦІЙНИЙ ПЕРЕКЛАД СПИСКУ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Isaeva E. R. Koping-povedenie i psihologicheskaya zaschita lichnosti v usloviyah zdorovya i bolezni. SPb.: SPbGMU, 2009. 136 c.
2. Martin R. Psihologiya yumora. SPb.: Piter, 2009. 480 s.
3. Maslou A. Motivatsiya i lichnost. SPb.: Evraziya, 1999. 290 s.
4. Nemov R. S. Psihologicheskii slovar. M.: VLADOS, 2007. 560 s.
5. Olport G. Stanovlenie lichnosti: Izbrannyye trudy. M.: Smyisl, 2002. 462 s.

УДК 159.2

*Ушакова І.М., канд. психол. наук, доцент, доцент кафедри психології діяльності в особливих умовах НУЦЗУ, e-mail: Ushakova@nuczu.edu.ua;
Шовкун О.О., магістрант соціально-психологічного факультету НУЦЗУ*

РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОЇ МОТИВАЦІЇ МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ ДСНС ПІД ЧАС ЇХ НАВЧАННЯ У ВНЗ

Мотивація професійної діяльності працівників ДСНС є важливим елементом забезпечення успішного виконання ними службових обов'язків. Тому актуальність даного дослідження зумовлена необхідністю встановлення особливостей прояву мотиваційних тенденцій працівників ДСНС на етапі їх входження у професію та виявленням різних джерел активності майбутніх рятувальників, які адекватно відображаться у відповідних індикаторах ефективності професійної діяльності та індивідуальних стратегіях професійного зростання. В ході емпіричного дослідження виявлено, що в процесі професійного становлення курсантів НУЦЗУ зменшується значення мотивів, пов'язаних з отриманням професійних знань та навичок, мотивів престижу та утилітарних, мотивів отримання морального задоволення від виконуваної праці а також бажання приносити користь суспільству своєю роботою. Але суттєво підвищується спонукальна сила матеріальних мотивів.

Ключові слова: мотивація, професійна мотивація, мотиви, потреби, професійна діяльність..

Мотивация профессиональной деятельности работников ГСЧС является важным элементом обеспечения успешного выполнения ими служебных обязанностей. Поэтому актуальность данного исследования обусловлена необходимостью установления особенностей проявления мотивационных тенденций работников ГСЧС на этапе их вхождения в профессию и выявлением различных источников активности будущих спасателей, которые адекватно отразятся в соответствующих индикаторах эффективности профессиональной деятельности и индивидуальных стратегиях профессионального роста. В ходе эмпирического исследования выявлено, что в процессе профессионального становления курсантов НУЦЗУ уменьшается значение мотивов, связанных с получением профессиональных знаний и навыков, мотивов престижа и утилитарных, мотивов получения морального удовлетворения от выполняемой работы, а также желание приносить пользу обществу своей работой. Но существенно повышается побудительная сила материальных мотивов.

Ключевые слова: мотивація, професійна мотивація, мотиви, потреби, професійна діяльність.

Постановка наукової проблеми. В останні роки вчені все голосніше заявляють про необхідність дослідження психологічних аспектів професій, пов'язаних з ризиком. Цього вимагає розвиток суспільства, яке прийшло до якісних змін в способі життя і професійній діяльності. До професійного ризику відносять можливі втрати, пов'язані з загрозою життю, а також фактори ризику, обумовлені виробництвом, шкідливими умовами праці. Відомо, що будь-яка робота людини пов'язана з певним шкідливим впливом, результатом якого може бути захворювання і навіть смерть. Найбільш схильні до цього представники небезпечних професій (військові, поліціанти, рятувальники тощо).

Сучасна ситуація в країні відбивається на ефективності професійної діяльності працівників ДСНС не кращим чином. Значне зниження престижу професії, економічні чинники (невисока заробітна плата), майже повна відсутність соціального захисту, тиск з боку керівництва - ось далеко не повний перелік негативних факторів, які заважають сучасним рятувальникам ефективно виконувати свої професійні обов'язки. Тому з необхідністю виникає проблема психологічної роботи з персоналом з метою підвищення рівня професіоналізму працівників ДСНС, ступеня їх творчого ставлення до своєї професії і самих себе як суб'єктів праці, а також формування стійкої мотивації професійної діяльності.

Проблема мотивації розглядається у тріаді «мотивація – особистість – діяльність» та відіграє значущу роль у процесі формування особистості професіонала, тому виявлення й аналіз особистісних детермінант поведінки, її мотиваційних ресурсів має суттєве значення для особистісно- професійного зростання працівників ДСНС. Сенс трудової діяльності (в тому числі і в особливих і навіть екстремальних умовах) полягає не тільки в задоволенні власних потреб та досягненні певних результатів, а ще й у самій діяльності, активності, успішності, розкритті своїх можливостей, самореалізації своїх здібностей. В умовах реформування ДСНС гостро постає питання професійної активності рятувальників на етапі їх первинної професіоналізації. Це зумовлено великою плінністю кадрів, необхідністю підвищення якісних показників праці.

Професійна діяльність працівників ДСНС України нерідко відбувається в екстремальних умовах, які в певних випадках характеризуються небезпекою для життя та здоров'я, і потребує від особистості високого рівня розвитку індивідуально - психологічних якостей, сформованості професійно важливих якостей, готовності до виконання завдань за призначенням тощо. Мотивація успішної професійної діяльності за таких умов є важливим елементом забезпечення виконання службових обов'язків.

Отже, актуальність обраної теми зумовлена необхідністю встановлення особливостей прояву мотиваційних тенденцій працівників ДСНС на етапі їх входження у професію та виявленням різних джерел активності майбутніх рятувальників, які адекватно відобразяться у відповідних індикаторах ефективності професійної діяльності та індивідуальних стратегіях професійного зростання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Предметна сфера мотивації відображена в різноспрямованих дослідженнях природи мотивів (О.М. Леонт'єв, С.Д. Максименко, А. Маслоу, С.Л. Рубінштейн) та їх зв'язку з діяльністю (С.С. Занюк, Є.П. Ільїн, К.К. Платонов Х. Хекхаузен), психічними процесами, емоціями, індивідуальними особливостями особистості у процесі діяльності (Г.О. Балл, В.К. Вілюнас, В.О. Лефтеров, М.Ш. Магомед-Емінов, О.В. Тімченко), установкою особистості (Д.М. Узнадзе); закономірностями формування мотиваційної сфери особистості (В.Г. Асєєв, Н.В. Чепелева та ін.) [цит. за 2].

Важливе місце у визначенні психологічних особливостей професійної мотивації посіли роботи, що відображають основні домінанти психології праці (В.О. Бодров, Е.Ф. Зеєр, Л.М. Карамушка, Є.О. Клімов, Г.В. Ложкін, Б.Ф. Ломов та ін.). Суттєво вплинули на осмислення професійної мотивації положення, що розкривають процеси професійного становлення особистості в особливих умовах діяльності (М.С. Корольчук, С.М. Миронець, В.І. Осьодло, Л.А. Перелигіна, Є.М. Потапчук, О.Д. Сафін, В.Є. Христенко та ін.) [3].

Проблеми мотивації професійної діяльності представників ризико-небезпечних професій розкрито у таких дослідженнях: мотиваційної готовності курсантів і слухачів вищого військового навчального закладу до професійної діяльності (Г.С. Грибенюк); психологічних умов формування професійної мотивації слухачів вищого військового навчального закладу (Л.М. Дунець); складових, структури, типології та динаміки мотивації професійної діяльності різних груп військовослужбовців-жінок Державної прикордонної служби України (О.С. Кальчук); мотиваційного комплексу слідчих на ранніх етапах професіоналізації (Н.І. Ковальчишина); психологічних особливостей професійної мотивації офіцерів Повітряних Сил Збройних Сил України (О.П. Ковальчук); мотивації військово-професійної діяльності військовослужбовців за контрактом (А.В. Сірий); мотиваційно-особистісних детермінант успішності професійної діяльності рятувальників (С.О. Складаров); професійної мотивації молодих фахівців органів внутрішніх справ (Н.І. Чабанюк) та ін. Огляд публікацій показує, що хоча проблематика професійної мотивації і належить до традиційних психологічних досліджень, разом з тим питання розвитку професійної мотивації працівників ДСНС на ранніх етапах їх професійного становлення глибоко та послідовно не вивчалися [2].

Проведений аналіз літератури дозволив визначити, що мотивація є однією з фундаментальних проблем психології та одним з основних понять, яке використовується для пояснення рушійних сил поведінки особистості (в тому числі і професійної діяльності). З'ясовано, що складність і багатоаспектність проблеми мотивації обумовлюється множинністю розуміння її суті, природи, структури, а також методів її вивчення.

Більшість дослідників вивчає мотивацію у межах двох психологічних підходів: моністичного, відповідно до якого мотивацію вважають одним конкретним психологічним феноменом, і другого, згідно з яким тлумачать мотивацію як складне психічне утворення [1].

Систематизація психологічних знань про професійну діяльність людини показує, що її специфіка відображається у зміні мотивації та цілей професійної діяльності. У зв'язку з цим професійна мотивація містить як змістовні (А. Маслоу, Ф. Герцберг, Д. Мак Клееланд), так і динамічні аспекти, які розкривають її процесуальні характеристики (В. Врум, Л. Портера і Е. Лоулер). Мотивація до професійної діяльності - це дія конкретних мотивів, які обумовлюють вибір професії і тривале виконання обов'язків, пов'язаних з цією професією [5].

Більшість психологів, зокрема Е.Л. Десі і Р.М. Райан, А. Фурнам, В.І. Чірков, Ю.І. Ребрін, Ф. Уайтлі виділяють два типи мотивації і відповідні їм типи поведінки:

1) зовнішня мотивація (extrinsic motivation) і, відповідно, ззовні мотивована поведінка (extrinsic motivated behavior);

2) внутрішня мотивація (intrinsic motivation) і внутрішньо мотивована поведінка (intrinsic motivated behavior) [4].

Зовнішня мотивація - це засіб досягнення мети, наприклад, заробити гроші, отримати визнання, зайняти вищу посаду. При цьому вона може використовуватися в двох напрямках: як стимул при очікуванні переваг (так званий принцип надії) і як засіб тиску при очікуванні недоліків (принцип страху). Зовнішня мотивація безпосередньо впливає на поведінку, але ефективність її дії обмежена – вона діє лише доти, доки вона сприймається як стимул або тиск.

Внутрішня мотивація – це розуміння сенсу, переконаність. Вона виникає в тому випадку, якщо ідея, цілі і завдання, сама діяльність сприймаються як гідні і доцільні. При цьому створюється конкретний стан, що визначає спрямованість дій, а поведінка стає результатом відповідної внутрішньої установки. За такої мотивації людина відчуває себе відповідальною за власну поведінку і може спрогнозувати її результати.

Значення зовнішньої мотивації для професійної роботи дуже велике. Але внутрішня професійна мотивація є важливою через її довготривалий вплив на ставлення до роботи та на результати праці. Її вплив є тим сильнішим, чим вищими і різноманітнішими є вимоги до змісту роботи, чим більше йому відповідає внутрішній стан людини [4].

Зовнішня мотивація повинна виконувати на початковому етапі роль опори для створення системи ефективної праці. Її можна також розглядати як додатковий стимул, що підтримує в період консолідації. Проте, довготривала мотивація і ефективні зміни в поведінці працівників досягаються лише за умови створення внутрішньої мотивації.

Важливим в руслі нашого дослідження є також положення про полімотивованість професійної діяльності, тобто її відповідність одночасно не одному, а кільком мотивам. На це вказують В.К. Вілюнас, Є.П. Ільїн, С.Д. Максименко та інші вчені [1].

Отже, до діяльності людини спонукують, як правило, кілька мотивів, що утворюють мотиваційний комплекс. Одні мотиви в цій системі мають більшу спонукальну силу. Вони здійснюють більший вплив на діяльність і частіше актуалізуються. Інші мотиви мають слабку спонукальну силу, і перебувають в низу ієрархії мотивів.

Отже, професійну мотивацію слід розглядати як динамічний процес розгортання активності особистості фахівця у професійній діяльності на підґрунті структурованого впорядкування спонукальних сил, які визначають його здатність до організації й регуляції об'єктивно існуючих обставин та ситуацій у професійній діяльності.

Мотив проявляється з різною силою залежно від конкретних обставин життя, впливу інших людей, часових факторів та таке інше. Тому й ієрархія мотивів, незважаючи на відносну стабільність, не є абсолютно стійким психічним утворенням. Спонукальна сила окремих мотивів час від часу може змінюватися під впливом різних соціальних і психологічних факторів. Мотивація організує цілісну поведінку, підвищує професійну активність, суттєво впливає на формування цілі та вибір шляхів її досягнення і істотно впливає на весь процес генезису психологічної системи діяльності.

Метою дослідження є аналіз розвитку професійної мотивації курсантів НУЦЗУ за час їх навчання у ВНЗ.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів. Для виявлення особливостей мотиваційної сфери курсантів НУЦЗУ різних курсів (першого та п'ятого) ми використали методику «Діагностика мотиваційної структури особистості» (опитувальник В.Е. Мільмана), опитувальник «Визначення основних мотивів вибору професії» (методика Є.М. Павлютенкова) та тест «Мотиваційний профіль» (методика Ш. Річі та П. Мартіна).

Динаміка професійної мотивації майбутніх працівників ДСНС представлена завдяки порівнянню (з використанням t-критерія Стюдента) показників курсантів першого та п'ятого курсів, які отримали за всіма методиками. Почнемо з результатів реального стану мотивів за методикою В.Е. Мільмана.

Таблиця 1

Порівняння показників реального стану мотивів професійної діяльності у курсантів першого та п'ятого курсів (бали)

Мотиви	1 курс	5 курс	t	p
П	7,16	6,84	0,6	-
К	4,78	5,34	1,0	-
С	6,97	6,47	1,0	-
О	5,68	5,92	0,5	-
Д	5,7	5,58	0,2	-
ДР	6,35	6,11	0,4	-
ОД	4,46	4,5	0,1	-

Примітка: *мотиви П - підтримання життєзабезпечення, К - комфорт, С - соціальний статус, О - спілкування, Д - загальна активність, ДР - творча активність, ОД- суспільна корисність.*

Ці дані свідчать, що курсантів першого курсу найбільше мотивує бажання займати високий соціальний статус серед свого оточення, можливість задовольнити свої базові потреби та реалізувати свій творчий потенціал. В той же час, вони не прагнуть бути суспільно корисними, а умови, в яких вони проживають (комфорт) навіть виконує пригнічуючу функцію в їх діяльності. У курсантів п'ятого курсу також домінуючим виявився мотив підтримання життєзабезпечення та трохи менш вираженими мотиви соціального статусу та творчої активності. Найнижчі бали і у цьому випадку набрано за мотивом суспільної корисності. Це означає, що мотиви здобуття професійних знань під час навчання та несення служби істотно не змінюються.

Ще менше змінюються показники ідеального стану мотивів.

Таблиця 2

Порівняння показників ідеального стану мотивів професійної діяльності у курсантів першого та п'ятого курсів (бали)

Мотиви	1 курс	5 курс	t	p
П	4,22	4,63	1,0	-
К	5,41	5,29	0,3	-
С	7,78	7,92	0,3	-
О	6,49	6,39	0,2	-
Д	5,05	4,92	0,2	-
ДР	7,11	6,47	1,2	-
ОД	4,14	4,63	0,9	-

Примітка: *мотиви П - підтримання життєзабезпечення, К - комфорт, С - соціальний статус, О - спілкування, Д - загальна активність, ДР - творча активність, ОД- суспільна корисність.*

Як бачимо, у курсантів і першого, і п'ятого курсів найбільші середні бали спостерігаються за мотивами соціального статусу, творчої активності та спілкування. Це вказує на спрямованість більшості респон-

дентів до кар'єрного розвитку, здобуття поваги та визнання з боку оточуючих, розширення своїх соціальних зв'язків, здобуття більшої кількості знайомих та друзів, а також розвитку і прояву своїх творчих здібностей і можливостей застосування їх у професійній діяльності. Суттєвих відмінностей у показниках курсантів різних курсів не виявлено, що свідчить про те, що ідеальний стан мотивів є стійким індивідуальним утворенням, що мало змінюється у часі.

А от мотиви вибору професії, виявлені за допомогою методики Є.М. Павлютенкова значно відрізняються в виділених групах.

Таблиця 3

Порівняння показників мотивів вибору професії у курсантів першого та п'ятого курсів (бали)

Мотиви	1 курс	5 курс	t	p
С	6,64	6,77	0,2	-
МР	7,21	6,44	2,2	≤0,05
Е	5,79	5,27	1,0	-
П	8,83	7,63	3,1	≤0,001
Т	6,03	5,47	1	-
СТ	8,36	7,6	2,1	≤0,05
М	5,72	5,36	0,7	-
ПР	7,31	5,83	3,3	≤0,001
У	6,47	5,21	2,4	≤0,01

Примітка: Мотиви: С – соціальні, Мр – моральні, Е – естетичні, П – пізнавальні, Т-творчі, СТ- пов'язані зі змістом праці, М – матеріальні, Пр – престиж, У – утилітарні.

За цими даними, переважають у першокурсників пізнавальні та пов'язані зі змістом праці мотиви. Доволі вираженими є також мотиви престижу та моральні мотиви. У курсантів - п'ятикурсників переважають також пізнавальні та пов'язані зі змістом праці, соціальні та моральні мотиви. При цьому значення всіх названих мотивів значно нижче у досліджуваних п'ятого курсу. Це вказує на те, що курсанти першого курсу більше прагнуть до оволодіння спеціальними знаннями та професією, звертають увагу на престижність праці, а також прагнуть розвитку своїх моральних якостей. Значно зменшується до випускного курсу, як це не дивно, також вираженість утилітарних мотивів.

Мотиваційні профілі досліджуваних різних курсів представлено в табл. 4.

Згідно з цими даними, у першокурсників домінуючими мотивами є задоволення потреб у відчутті затребуваності у цікавій суспільно корисній роботі, у високій заробітній платі і матеріальній винагороді та у чіткому структуруванні роботи. Для п'ятикурсників же домінуючими мотивами є потреба у високій заробітній платі та матеріальній винагороді і потреба у чіткому структуруванні роботи. Високо вираженими є

також показники потреби у визнанні та потреб у вдосконаленні, зростанні та розвитку як особистості.

Таблиця 4

Порівняння мотиваційних профілів досліджуваних (бали)

Мотиви	1 курс	5 курс	t	p
1	33,6	45,47	3,5	≤0,001
2	30,6	29,09	0,6	-
3	33,4	33,4	0	-
4	28,7	25,13	1,6	-
5	25,5	24,5	0,5	-
6	32,34	31,16	0,7	-
7	29,5	27,57	1,0	-
8	25,8	25,4	0,2	-
9	26,43	26,3	0,1	-
10	22,03	20,8	0,7	-
11	32,9	30,3	1,2	-
12	37,7	29,0	4,0	≤0,001

Примітка: 1. Потреба у високій заробітній платі та матеріальній винагороді; 2. Потреба в хороших умовах роботи і комфортній навколишній обстановці. 3. Потреба у чіткому структуруванні роботи. 4. Потреба в соціальних контактах. 5. Потреба формувати і підтримувати довгострокові стабільні взаємини. 6. Потреба у визнанні з боку інших людей. 7. Потреба ставити для себе складні цілі і досягати їх. 8. Потреба у впливовості і владі. 9. Потреба в різноманітності, перервах і стимуляції. 10. Потреба бути креативним працівником. 11. Потреба у вдосконаленні, зростанні і розвитку як особистості. 12. Потреба у відчутті затребуваності у цікавій суспільно корисній роботі.

Статистично значущі (на рівні $p \leq 0,001$) відмінності виявлено за показниками потреби у високій заробітній платі та матеріальній винагороді та у вираженості потреби у відчутті затребуваності у цікавій суспільно корисній роботі. Причому, перша потреба суттєво більше виражена у курсантів п'ятого курсу, а друга з названих – у першокурсників. Таким чином, у представників п'ятого курсу більше значення має потреба у отриманні матеріальної винагороди за свою працю, а для представників першого курсу важливим є виконувати працю, яка буде приносити користь людям. Це може бути пов'язано з тим, що для курсантів п'ятого курсу перспектива обіймання конкретної посади, та економічної незалежності є досить близькою, тому мотив матеріальної винагороди стає більш актуальним.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Отже, статистично значущі відмінності між показниками основних мотивів вибору професії у курсантів перших та п'ятих курсів спостерігаються за пізнавальними, моральними, утилітарними мотивами, мотивами престижу професії та мотивами, пов'язаними зі змістом праці. Вище перелічені мотиви, а також потреба відчуття затребуваності у цікавій суспільно ко-

рисній роботі більш виражені у представників перших курсів. Також статистично вищими, але вже у п'ятикурсників, є показники потреб у високій заробітній платі і матеріальній винагороді.

Таким чином, відповідно до вищеописаних результатів можемо зазначити, що в процесі професійного становлення курсантів НУЦЗУ зменшується значення мотивів, пов'язаних з отриманням професійних знань та навичок, мотивів престижу та утилітарних, мотивів отримання морального задоволення від виконуваної праці а також бажання приносити користь суспільству своєю роботою. Але суттєво підвищується спонукальна сила матеріальних мотивів (отримання заробітної плати та іншої матеріальної винагороди). На нашу думку, така тенденція пов'язана з недостатнім усвідомленням респондентами значущості їх професійної діяльності для функціонування та розвитку суспільства.

Такі результати показали нам проблемні місця у структурі професійної мотивації курсантів та спонукали до роботи над створенням мотиваційного тренінгу, який ми зможемо представити пізніше.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. СПб: Питер, 2000. 502 с
2. Ковальчук О. П. Психологічні особливості професійної мотивації офіцерів Повітряних Сил Збройних Сил України: автореф. дис.....к. психол. н., 19.00.09. Х.: НУЦЗУ, 2013. 20 с.
3. Корольчук М. С., Крайнюк В. М. Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах. К.: Ніка-центр, 2006. 580 с.
4. Уайтли Ф. Мотивация. М.: Вильямс, 2005. 160 с.
5. Ушакова І. М., Ковалевська О. А. Динаміка професійної мотивації майбутніх працівників органів внутрішніх справ. Проблеми екстремальної та кризової психології. Збірник наукових праць. Вип.13. Харків: НУЦЗУ, 2013. С. 241–250.

ТРАНСЛІТЕРАЦІЙНИЙ ПЕРЕКЛАД СПИСКУ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Il'in E. P. Motivacija i motivy. SPb: Piter, 2000. 502 s
2. Koval'chuk O. P. Psihologichni osoblivosti profesijnoї motivacii oficeriv Povitrijanij Sil Zbrojnih Sil Ukraїni: avtoref. dis.....k. psihol. n., 19.00.09. H.: NUCZU, 2013. 20 s.
3. Korol'chuk M. S., Krajnjuk V. M. Social'no-psihologichne zabezpechennja dijaj'nosti v zvizhajnih ta ekstremal'nih umovah. K.: Nika-centr, 2006. 580 s.
4. Uajtli F. Motivacija. M.: Vil'jams, 2005. 160 s.
5. Ushakova I. M., Kovalevs'ka O. A. Dinamika profesijnoї motivacii majbutnih pracivnikiv organiv vnutrishnih sprav. Problemi ekstremal'noї ta

krizovoї psihologii. Zbirnik naukovih prac'. Vip.13. Harkiv: NUCZU, 2013. S. 241–250.

УДК 159.9

Чуйко О.Ю., магістрант соціально-психологічного факультету НУЦЗУ, e-mail: Chuuko@nuczu.edu.ua;

Сергієнко Н.П., канд. психол. наук, доцент, доцент кафедри психології діяльності в особливих умовах НУЦЗУ, e-mail: Sergienko@nuczu.edu.ua

ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ–ПСИХОЛОГІВ

У статті представлений аналіз теоретичних підходів до проблеми комунікативної компетентності в сучасних наукових дослідженнях. Проведено дослідження по вивченню професійної компетентності, проведений аналіз ефективних методів розвитку комунікативної компетентності.

Ключові слова: компетентність, професійна компетентність, соціально-психологічний тренінг.

В статье представлен анализ теоретических подходов к проблеме коммуникативной компетентности в современных научных исследованиях. Проведено исследование по изучению профессиональной компетентности, проведен анализ эффективных методов развития коммуникативной компетентности.

Ключевые слова: компетентность, профессиональная компетентность, социально-психологический тренинг.

Постановка проблеми. Компетентність у сфері спілкування є однією з головних складових високого професійного рівня фахівця в будь-якій сфері людської діяльності. Професія практичного психолога відноситься до соціологічних видів праці, а тому серед вимог до професійних якостей особливе місце належить рівню його комунікативної компетентності.

Формування комунікативної компетентності у студентів - психологів є одним з необхідних чинників становлення їх як професіоналів. Завдання вузу – дати правильне уявлення про комунікативні властивості особистості, які необхідні висококваліфікованому фахівцеві, і за роки навчання сформувати, удосконалити ці якості.

Комунікативна компетентність психолога розглядається як складова портрета психолога в роботах Ю.Б. Алешіної, Р.С. Абрамової, Р. Кочюнас та інших. На думку дослідників комунікативна компетентність психолога є «серцевиною професіоналізму психолога», тому що спілкування з людьми становить сутність професії психолога [2; 4].

Джерелами комунікативної компетентності є природжені особливості особистості, виховання, життєвий досвід, загальна ерудиція і спе-

ціальні методи навчання. Професійна комунікативна компетентність не може бути сформована стихійно, необхідні спеціальна робота та психологічні умови.

Багато авторів відзначають, що в умовах ВнЗ найкращий навчальний ефект у навчанні комунікативної компетентності дають групи соціально-психологічного тренінгу, що представляє собою синтез усіх активних засобів навчання. Тренінг комунікативної компетентності полягає у виробленні соціально-психологічних умінь, пов'язаних з оволодінням процесами взаємозв'язку, взаємовираження, взаєморозуміння, взаємин, взаємовпливів. Допомагає відпрацювати навички переконання; вміння знайти аргументи на користь своєї позиції; розвинути вміння знаходити підхід до людей; розвиток вміння невербального засобу спілкування; навчити ефективним способам спілкування.

Проблеми теорії та практики формування комунікативної компетентності психологів за допомогою тренінгових технологій розглянуті в працях Н.Н. Богомолової, О.В. Винославської, Ю.Н. Ємельянової, Л.М. Карамушки, А.Г. Ковальової, С.В. Петрушиної, Л.А. Петровської, Є.В. Сидоренка, Н.Ю. Хрящової та ін. [1; 2].

Але, незважаючи на велику ступінь розробленості даної наукової проблеми, слід зазначити, що досліджень, які визначають вплив соціально-психологічного тренінгу на рівень комунікативної компетентності студентів-психологів НУЦЗУ, проведено не достатньо.

Саме під час навчання у вищому навчальному закладі відбувається первинне «освоєння» професії, визначаються життєва та світоглядна позиції молодшої людини, вивчаються способи взаємодії, форми поведінки і спілкування. Вибір методів та засобів вдосконалення орієнтації в нових умовах багато в чому залежить від комунікативної компетентності і визначається розумінням її природи. Головною проблемою є побудова такої системи навчально-освітнього процесу, яка б оптимально враховувала особливості та закономірності не лише особистісного розвитку студента, а й професійного становлення його як спеціаліста.

Мета: вивчити особливості комунікативної компетентності у студентів-психологів та розробити соціально-психологічний тренінг, спрямований на підвищення комунікативної компетентності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Поняття «комунікативна компетентність» є однією з важливих наукових категорій, вивчення якої почалося в 60-70-хх рр. ХХ сторіччя. Це поняття увійшло до педагогіки і психології разом із категорією «спілкування». На сьогодні існує значна кількість досліджень, присвячених цій проблемі. Разом із тим учені постійно вказують на виняткову важливість і точність визначення цього терміна, представники різних галузей знань описують це поняття з позиції власних інтересів і підкреслюють у ньому те, що є найсуттєвішим для науки.

Ідея комунікативної компетенції належить американському антропологу Д. Хаймсу (D. Hymes), який протиставив її лінгвістичній компетенції Н. Хомського (N. Chomsky) [5]. В основі лінгвістичної компетенції Н. Хомського лежали природжені знання основних лінгвістичних категорій і здатність дитини «конструювати для себе граматику» – правила опису речень, які використовуються у мовному середовищі. Ці знання носять емпіричний характер і функціонують у вигляді лінгвістичної інтуїції. Д. Хаймс уважав, що такий погляд на лінгвістичну теорію був невиправданий, і що цю теорію необхідно розглядати як частину більш загальної теорії, залучаючи комунікацію і культуру. У свою теорію про комунікативну компетенцію

Як зазначає у своїй роботі І.Д. Бех, поняття «комунікативна компетентність» (від лат. *communis* – роблю загальним, зв'язую, спілкуюся і *competens* (*competentis*) – здатний) означає сукупність знань про норми і правила ведення природної комунікації – діалогу, суперечки, переговорів і т. ін. [2].

К.М. Хоруженко це поняття розглядає як підготовленість людини до культурного спілкування з іншими людьми [1]. Девідом і Джулією Джері цей термін трактується як комунікативна здатність (способи, правила, за допомогою яких люди здійснюють комунікативні обміни та інтеракції з іншими людьми співтовариства) [4].

За В.В. Потаповим, обов'язковою умовою успішного перебігу процесу спілкування є комунікативна компетентність, яку він характеризує як систему внутрішніх ресурсів, необхідних для формування ефективної дії в певних ситуаціях міжособистісної взаємодії [2].

За О.О. Павленко, для спілкування, в тому числі успішної ділової комунікації, необхідно мати сформовану комунікативну компетенцію. Компетенції є сумою знань, умінь та характерних рис, що дозволяє особистості виконувати певні дії. Загальні компетенції – це ті, що не є специфічними для мовлення, але такі, що необхідні для будь-якого роду діяльності, у тому числі й мовленнєвої. Комунікативні, мовні компетенції – це такі, які забезпечують людині можливість діяти і спілкуватися за допомогою мови [4].

Так, М.М. Вятютнев відзначає, що комунікативна компетентність – це здатність використовувати мову творчо, цілеспрямовано, нормативно, у взаємодії зі співрозмовниками [2].

Н.І. Гез виділяє в понятті «комунікативна компетентність» знання про мову, навички й уміння застосовувати ці знання у мові згідно з різними ситуаціями спілкування [4].

За О.М. Казарцевою та Ю.С. Федоренко – комунікативна компетентність – це знання, уміння та навички, необхідні для розуміння чужих та породження власних програм мовленнєвої поведінки, адекватних цілям, сферам, ситуаціям спілкування [1].

Ю.П. Федоренко визначає компетентність як знання, навички, та вміння з галузей лінгвістики [4].

Аналізуючи подані визначення, можна зробити висновок про те, що поняття комунікативної компетентності згідно з метою навчання можна вважати явищем як лінгвістики, так і педагогіки, оскільки воно співвідноситься зі знаннями, навичками й уміннями, які найбільш точно відображають багатогранність комунікативної компетентності, її важливу роль у розвитку особистості. Як справедливо відзначає Ф. Деннінгхауз, комунікативна компетентність вимагає предметних знань. Комунікація не є лише мовленнєвою діяльністю, а становить специфічний аспект інших видів соціальної діяльності, її не можна виокремити в чистому вигляді, наприклад, абстрагувати із повсякденних справ або професійних занять [2].

Виклад основного матеріалу. Професія психолога відноситься до сфери «людина – людина», а поняття професійної компетентності пов'язане з успішністю, ефективністю та продуктивністю виконуваної ним діяльності.

Комунікативна компетентність у професії психолога забезпечує ефективне протікання комунікативного процесу, побудова ефективного комунікативного дії у певному колі ситуацій міжособистісної взаємодії, успішне функціонування в професійному середовищі.

Не зважаючи на велику кількість досліджень, пов'язаних з даною проблемою єдиного визначення поняття професійної компетентності так і не запропоновано.

Професійна компетентність в акмеологічному підході розуміється як професійна підготовленість і здатність суб'єкта праці (фахівця або колективу) до виконання завдань і обов'язків повсякденної діяльності. Вона виступає мірою й основним критерієм визначення його відповідності вимогам сукупної праці. Кожна зі сторін праці (професійна діяльність, повсякденні відносини, сам суб'єкт, що розвивається, і результати його праці – виробничі, досягнутий стан, дисципліна й інші реалізовані функції й завдання) може бути оцінена за допомогою критеріального модулю. Його показниками є об'єктивно необхідні знання, уміння, навички, а також професійні позиції, індивідуально-психологічні особливості (якості).

Відповідно до Ю.М. Жукова, Л.А. Петровської, П.В. Растянникова, професійна компетентність є засобом пристосування до середовища, оскільки професія творить людину відповідно до свого образу та подоби, визначаючи її інтереси, переконання, смаки, прагнення, бажання; формує загальні інтереси, подібності у індивідів, що займаються однією справою [1].

В.А. Горянина визначає професійну компетентність як систематизовану сукупність знань, високих моральних норм і професійного кодексу [1].

У своїй роботі Н.О. Антонова пише, що в рамках професійної стратифікації суспільства професійна компетентність розглядається як професійне покликання, професійний обов'язок, що формується в єдності стилю життя, професії та освіти [5].

Акмеологічний підхід вбачає професійну компетентність головним когнітивним компонентом професіоналізму особистості, який визначає сферу професійних поглядів, кола запитань, що вирішуються, систему знань, які постійно розширюються та дозволяє виконувати професійну діяльність з високою продуктивністю [4].

Згідно з В.М. Соколовим, професійна компетентність - це здатність ефективно вирішувати практичні завдання стосовно соціалізації особистості, яка розвивається, забезпечення внутрішніх умов діяльній інтеграції особистості в суспільство за рахунок розвитку ціннісних орієнтацій, формування практичних умінь діяльній соціально бажаної самореалізації [4].

Професійна компетентність психолога є складним психологічним утворенням, що забезпечує успішність його професійної діяльності й включає в себе систему діяльній-рольових (знання, уміння й навички) та особистісних (професійно важливих якостей) характеристик, важливе місце серед яких займає наративна компетентність.

Говорячи про психологічні складові професійної компетентності практичних психологів варто акцентувати увагу на когнітивному, операційному, комунікативному, моральному її компонентах. Під когнітивним компонентом професійної компетентності психолога-практика розуміємо накопичення знань, які утворюють його професійну лексику, що формується внаслідок розуміння специфічних текстів.

Одним із важливих напрямків у розвитку комунікативної компетентності майбутніх практичних психологів є застосування активних методів навчання.

Таким активним методом навчання є соціально-психологічний тренінг. Проблеми теорії та практики формування комунікативної компетентності психологів за допомогою інтерактивних технологій (в тому числі, соціально-психологічного тренінгу) розглянуті в працях Н.Н. Богомолової, О.В. Винославської, Ю.Н. Ємельянова, Л.М. Карамушки, А.Г. Ковальова, С.В. Петрушина, Л.А. Петровської, Є.В. Сидоренка Н.Ю. Хряцова та ін. [3].

У тренінг комунікативної компетентності можуть бути включені вправи метою яких є: зняття м'язових затисків, м'язових напружень, формування м'язової свободи в процесі спілкування, оволодіння навичками психофізіологічної саморегуляції, розвиток навичок довірливого уваги, спостережливості, розвиток навичок невербального спілкування, формування умінь управляти увагою партнерів по спілкуванню і т.д. [3].

В широкому розумінні слова під соціально-психологічним тренінгом розуміється практика психологічного впливу, яка базується на активних методах групової роботи. При цьому мається на увазі використання своєрідних форм навчання знанням, умінням і технікам в сфері спілкування, діяльності, особистого розвитку і корекції.

Таким чином, розвиток комунікативної компетентності займає особливе місце в підготовці майбутніх психологів. Оскільки професія практичного психолога належить до соціономічних видів праці, де спілкування зі сторони, що супроводжує трудову діяльність, перетворюється на професійно значущу, суттєву сторону. Одним із важливих напрямків у розвитку комунікативної компетентності студентів психологів є соціально-психологічний тренінг.

СПТ спрямований на оволодіння певними соціально-психологічними знаннями, розвитком комунікативних здібностей персоналу, рефлексивних навичок, здатності аналізувати ситуацію, поведінку, стан як членів групи, так і свій особистий, уміння адекватно сприймати себе і оточуючих. При цьому виробляються і корегуються норми особистісної поведінки та міжособистісної взаємодії, а також розвивається здатність гнучко реагувати на ситуацію, швидко змінюватись в різних умовах і різних групах.

У сучасній психологічній науці досить багато досліджень, присвячених різноманітним психологічним аспектам особистісного розвитку студентів, професійній діяльності та професіоналізації особистості. Ці питання розглядалися Б.Г. Ананьєвим у контексті специфіки студентського віку як важливої стадії особистісного розвитку [1], а Ю.В. Ушачевою, з позиції специфіки професійної підготовки майбутніх психологів [4].

Вказуючи на специфічність професійної діяльності практичного психолога, В.В. Рубцов та А.А. Маргаліс вирізняють психологічну компетентність як один із параметрів професіограми спеціаліста, визначаючи компетентність як особливий тип організації предметно-специфічних знань, що дає змогу приймати ефективні рішення у відповідній галузі діяльності [4].

У працях психологів розглядаються окремі сторони компетентності: компетентність у спілкуванні, інтелектуальна компетентність тощо. Вони зазначають, що практичному психологу на відміну від традиційного викладача, недостатньо володіти матеріалом (знаннями) і методикою його передачі. Специфіка професії вимагає додаткових видів компетентності, таких як, наприклад, комунікативна компетентність, тобто розвинені комунікативні навички (вербальні та невербальні), чутливість до групових процесів та вміння їх інтерпретувати [5; 6].

До складу комунікативної компетентності входить певна сукупність знань, вмінь, навичок, які забезпечують ефективний перебіг комунікативного процесу.

Не викликає сумніву думка Ф.І. Шаркова про те, що особистість фахівця вдосконалюється у процесі професійної діяльності роками, однак відносно будь-якої діяльності можна вирізнити низку професійно важливих якостей, рівень розвитку яких до початку оволодіння професією є достатнім для забезпечення певної успішності виконання, реалізації діяльності [4].

Висновки. На основі теоретичного аналізу проблеми розвитку комунікативної компетентності студентів-психологів за допомогою тренінгу, ми дійшли до висновків:

Комунікативна компетентність розглядається більшістю авторів, як система внутрішніх ресурсів, необхідних для побудови ефективної комунікації в ситуаціях особистісної взаємодії. До складу компетентності включаються когнітивні (орієнтованість, психологічні знання і перцептивні здібності), виконавські (соціальні установки, досвід, система відносин особистості) компоненти.

Комунікативна компетентність в професіях типу «людина - людина» стає професійно значущою, а для професії психолога комунікативна компетентність є основоположною, оскільки професія психолога передбачає постійне спілкування з людьми.

Одним з найбільш ефективних методів розвитку комунікативної компетентності є соціально-психологічний тренінг, що представляє собою синтез усіх активних засобів навчання.

Таким чином, провівши теоретичний аналіз психологічної літератури з проблеми нашого дослідження, можемо стверджувати, що комунікативна компетентність є невід'ємною складовою професії психолога. У зв'язку з цим при навчанні у вищому навчальному закладі студентам необхідно коригувати комунікативні вміння і підвищувати рівень комунікативної компетентності, а одним з найефективніших способів його підвищення є тренінг.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеева Л. Ф. Коммуникация — форма активности человека. Томск: ТГУ, 2003. 187 с.
2. Бодалев А. А. Психологическое общение. М.: Изд-во «Институт практической психологии», Воронеж: НПО МОДЭК, 1996. 256 с.
3. Петровская Л. А. Теоретические и методологические проблемы социально-психологического тренинга. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1982. 162 с.
4. Станкин М. И. Психология общения. М.: Моск. психол. соц. инт, 1996. 296 с.
5. Стернин И. А. Понятие коммуникативного поведения и проблемы его исследования. Воронеж: Изд-во ВГТУ, 2000. 82 с.
6. Сергієнко Н. П. Комунікативна компетентність як засіб підвищення стресостійкості працівників МНС. Проблеми екстремальної та

кризової психології. Зб. наук. праць. Харків: НУЦЗУ, 2012. Вип.12. С.122–129.

ТРАНСЛІТЕРАЦІЙНИЙ ПЕРЕКЛАД СПИСКУ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Alekseeva L. F. *Kommunikacija — forma aktivnosti cheloveka*. Tomsk: TGU, 2003. 187 s.
2. Bodalev A. A. *Psihologicheskoe obshhenie*. M.: Izd-vo «Institut prakticheskoy psihologii», Voronezh: NPO MODJeK, 1996. 256 s.
3. Petrovskaja L. A. *Teoreticheskie i metodologicheskie problemy social'no-psihologicheskogo treninga*. M.: Izd-vo Mosk. un-ta, 1982. 162 s.
4. Stankin M. I. *Psihologija obshhenija*. M.: Mosk. psihol. soc. int, 1996. 296 s.
5. Sternin I. A. *Ponjatie kommunikativno-go povedenija i problemy ego issledovanija*. Voronezh: Izd-vo VGTU, 2000. 82 s.
6. Sergienko N. P. *Komunikativna kompetentnist' jak zasib pidvishhennja stresostijkosti pracivnikiv MNS. Problemi ekstremal'noї ta krizovoї psihologii. Zb. nauk. prac'. Harkiv: NUCZU, 2012. Vip.12. S.122–129.*

УДК 796.07+612.821:159.9

Шахновский Д.В., начальник Центра кризисной психологической помощи МЧС Республики Беларусь, подполковник внутренней службы;

Толкач С.Н., заместитель начальника Центра кризисной психологической помощи МЧС Республики Беларусь, подполковник внутренней службы;

Сергеев В.Н., канд. истор. наук, доцент, доцент кафедры гуманитарных наук Университета гражданской защиты МЧС Беларуси.

ПРОГНОЗИРОВАНИЕ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СПАСАТЕЛЯ В УСЛОВИЯХ ЛИКВИДАЦИИ ЧРЕЗВЫЧАЙНЫХ СИТУАЦИЙ

Представлена работа посвящена важливій проблемі, пов'язаної з професійною ефективністю працівників органів і підрозділів з надзвичайних ситуацій. З урахуванням екстремального характеру діяльності рятувальника особливого значення набуває така характеристика як психологічна готовність. На виявлення ступеня готовності частково спрямовані процедури професійного відбору працівників. Разом з тим питань прогнозування результативності діяльності в умовах високого ризику приділяється недостатня увага. Існуючий інструментарій психологічного прогнозу не може дати повної картини і володіє недостатнім предиктивним потенціалом. У зв'язку з цим в статті пропонується використовувати методіку побудови особистісного прогнозу, до сильних сторін якої відноситься комплексний характер одержува-

них даних про особу рятувальника. Тим самим полегшується задача оцінки рівня професійно важливих якостей і прогнозу ефективності діяльності в виражених стрессогенних умовах, пов'язаних з ризиком для здоров'я і життя.

Ключові слова: органи і підрозділи з надзвичайних ситуацій, у професійному доборі, психологічний прогноз, ефективність діяльності, професійно-важливі якості, психологічна стійкість.

Представленная работа посвящена важной проблеме, связанной с профессиональной эффективностью работников органов и подразделений по чрезвычайным ситуациям. С учетом экстремального характера деятельности спасателя особое значение приобретает такая характеристика как психологическая готовность. На выявление степени готовности отчасти направлены процедуры профессионального отбора работников. Вместе с тем вопросам прогнозирования результативности деятельности в условиях высокого риска уделяется недостаточное внимание. Существующий инструментарий психологического прогноза не может дать полной картины и обладает недостаточным предиктивным потенциалом. В этой связи в статье предлагается использовать методику построения личностного прогноза, к сильным сторонам которой относится комплексный характер получаемых данных о личности спасателя. Тем самым облегчается задача оценки уровня профессионально важных качеств и прогноза эффективности деятельности в выраженных стрессогенных условиях, сопряженных с риском для здоровья и жизни.

Ключевые слова: органы и подразделения по чрезвычайным ситуациям, профессиональный отбор, психологический прогноз, эффективность деятельности, профессионально-важные качества, психологическая устойчивость.

Постановка проблемы. Профессиональная деятельность работников МЧС характеризуется воздействием значительного числа стрессогенных факторов и предъявляет повышенные требования к профессионализму и психологическим качествам личности, обеспечивающим эффективность деятельности в экстремальных условиях.

Экстремальный характер деятельности работников МЧС, значительные физические и нервно-психические нагрузки при ликвидации аварий, катастроф и других чрезвычайных ситуаций обуславливают актуальность и практическую необходимость разработки мероприятий и средств психологического отбора специалистов опасных профессий [8].

Опасная профессия требует от человека специальной психологической готовности к работе в экстремальных условиях, тем самым, предопределяя ведущее значение личностных характеристик индивидуума (мотивы, потребности, целевые установки, характер, воля); наличие достаточно выраженных врожденных задатков, обеспечивающих высокий уровень поддержания гомеостатических функций различных систем организма; исключительно пластичной нервной системы и т.д. Разумеется, перечисленные качества складываются в процессе профессионального становления, однако максимально эффективным их формирование будет в случае постоянной и системной работы по профессиональной диагностике и отбору на всех этапах [2; 3; 10].

Особое значение при этом имеет прогнозирование поведения человека в опасных для жизни ситуациях.

Место и роль психологического прогноза в системе профессиональной диагностики

На сегодняшний день психологический прогноз успешности деятельности кандидата на службу в органы и подразделения по чрезвычайным ситуациям Республики Беларусь основывается на заключении службы психодиагностики Центральной военно-врачебной комиссии МВД Республики Беларусь. Она достаточно широкая и позволяет прогнозировать поведение человека в процессе службы, но не учитывает специфики чрезвычайной ситуации ее масштабности, что не позволяет с уверенностью говорить об эффективности действия спасателя в этих условиях.

Прогноз поведения спасателя в критических ситуациях, поиск его внутренних ресурсов могут существенно облегчить адаптацию к условиям прохождения службы и выработать эффективные приемы по организации его деятельности непосредственными руководителями. При этом задача психолога состоит в том, чтобы получить базовую информацию о личности спасателя. Более того, эта информация должна представлять собой не просто набор психологических параметров, выраженных в той или иной степени, а некую систему данных, дающих с одной стороны, достаточно полное представление о личности спасателя, а с другой - позволяющих применить полученную информацию в конкретных практических целях [10; 11; 12; 13].

Психическая деятельность, согласно теории функциональных систем П.К. Анохина [1], строится по четкому алгоритму, который включает в себя стадии постановки цели, выработку алгоритма действий для ее достижения, применение алгоритма и постоянную проверку результата. Исходя из этого можно предположить, что несоответствие представления об ожидаемой ситуации ее реальному протеканию способно вызвать снижение продуктивности деятельности вплоть до отказа от её выполнения. Разумеется, при условии отсутствия готового алгоритма поведения в подобных ситуациях.

Формирование и коррекция образа спасателя, прогноз его поведения в критических ситуациях, поиск внутренних ресурсов личности могут существенно облегчить адаптацию человека к условиям прохождения службы и выработать эффективные приемы по организации его деятельности непосредственными руководителями. Мотивационная сфера личности позволяет достаточно четко охарактеризовать человека с точки зрения получения возможных механизмов во взаимодействии с ним [5; 9].

Мотивация - это один из важнейших факторов (как и способности, знания, навыки), который обеспечивает успех в деятельности.

Инструментальный компонент психологического прогноза и их предиктивный потенциал

Весьма интересная схема соотношения различных мотивов в побуждении сложных видов деятельности была предложена Б. Додоновым [4]. Согласно данной схеме, деятельность побуждается следующей группой мотивов:

- 1) удовольствие от самого процесса деятельности - параметр «П»;
- 2) прямой результат деятельности (созданный продукт, усвоенные знания и т.п.) - параметр «Р»;
- 3) вознаграждение за деятельность (плата, повышение в должности, слава) – параметр «В»;
- 4) избежание санкций (наказания), которые угрожали бы в случае уклонения от деятельности или недобросовестного выполнения – параметр «Н».

При применении этой схемы к конкретному человеку, получится краткая запись вида (примерно): П2Р5В5Н1.

Теперь уже посмотрев на такую формулу можно сказать, что данный человек более заинтересован в продукте своей деятельности и в возможности получить за нее вознаграждение, следовательно, наиболее эффективным методом управления его производительности будет культивирование заинтересованности в деятельности плюс периодическое материальное подкрепление результатов. Наказание же напротив принесет меньший эффект.

Но существует определенная сложность в получении информации о человеке. Во-первых, используемые при отборе методические средства не вытекают из доминирующих функций деятельности и выполняемых действий и применяются без учета специфики требований, предъявляемых профессией спасателя к человеку. Конечный эффект такого диагностического обследования характеризуется низкой прогностичностью, т.е. не позволяет адекватно оценить уровень профессиональной готовности будущего работника МЧС и раскрыть его потенциальные возможности.

Во-вторых, зачастую возникают ситуации, когда тестирование с помощью классических психодиагностических методик чаще всего трудноосуществимо. Это связано чаще всего с временными затратами [6; 13].

Поэтому, в этой ситуации, для описания личности спасателя наиболее адекватными предполагаются косвенные методы извлечения информации, основанные на искусстве наблюдения и биографических данных. Используя упомянутые методы, помимо составления психологической характеристики личности, можно производить сравнительный анализ сильных и слабых сторон человека.

Методика построения личностного прогноза деятельности спасателя

Для описания личности спасателя предполагается использовать следующую сформулированную экспертами агентства «Нью Имидж» и успешно применяемую ими на протяжении многих лет (с 1993 г.) схему, которая оказалась наиболее пригодной для практического применения:

Базовые свойства (темперамент, особенности мышления, восприятия, самооценка, родительские установки).

Компенсаторные свойства (способы адаптации, защитные механизмы в их позитивном и негативном для личности проявлении).

«Точки риска» (ситуации, являющиеся разрушительными для стабильности личности и ограничивающие эффективность поведения).

Ресурсы, которые необходимо развить или наработать.

Рекомендации по взаимодействию (в ряде случаев).

Методы оценивания состоят в следующем:

1. При анализе и наблюдении в ситуациях беседы, публичного выступления или публичного мероприятия с участием исследуемого лица ключевыми для его оценки являются невербальные признаки поведения, включающие следующие параметры:

Дистанция:

1. Первичное установление дистанции (в см, м)

2. Наличие изменений в дистанции в процессе взаимодействия (как и когда происходят)

Жесты:

1. Иллюстративные, усиливающие речь

2. Присоединяющие

3. Защитные:

- опорные

- закрывающие

4. «Сорняки»

5. Другие

Мимика:

1. Мышцы лица

2. Рот

3. Нос

4. Подбородок

5. Брови

6. Глаза

Контакт глаз:

1. Есть - нет

2. Продолжительность

3. Частота установления

4. В каких случаях устанавливается

Паралингвистика:

1. Акценты
2. Паузы
3. Междометия
4. Анекдоты, шутки, метафоры
5. Другое

Поза:

1. Общее положение тела
2. Спина, плечи
3. Голова
4. Руки
5. Ноги

Аудиальные характеристики речи:

1. Тон
2. Громкость
3. Четкость
4. Скорость
5. Темп

Присоединение к аудитории:

1. Сверху-снизу
2. Какая стратегия используется
2. Содержание речи, оценивается, исходя из качества и количества

следующих параметров:

Восприятие:

1. Отнесение событий к разным периодам времени:
 - какое время преобладает (прошлое, настоящее, будущее)
 - стратегия изменений временных параметров
 - какие события оказывают влияние на временное изменение
2. Позиции восприятия: я, вы, мы, они, отстраненная
3. Модальные слова, определяющие предпочитаемый канал восприятия (аудиальный, кинестетический, визуальный)
4. Стратегии восприятия (связи между характером ситуации с точки зрения ее негативности-позитивности и используемым каналом выхода информации).

Мышление:

1. Логика изложения:
 - причинно-следственные связи
 - вводные слова и предложения, уточнения

Поведенческие установки:

1. Референция:
 - внешняя
 - внутренняя
2. Способ действия

- процесс

- результат

3. Мотивация:

- удовольствие от самого процесса деятельности;

2) прямой результат деятельности;

3) вознаграждение за деятельность;

4) избежание санкций (наказания) (см. подход Б.Додонова [4]).

Кроме того, в ряде случаев возможно выделение «ценностных» слов, маркируемых интонационно, которые позволяют выявить внутренний план речи, ее контекстуальный смысл.

3. Биографические данные извлекаются из интервью и биографических справок. При этом важно сопоставление информации из разных источников для сведения к минимуму ее искажения. В ряде случаев можно получить еще более точную информацию в личной беседе с клиентом. Здесь принимаются во внимание важнейшие события жизни, отражающие ее процесс, восприятие собственного детства и влияний, которые оказывали на личность другие люди. Существенной может оказаться информация о семейных традициях, мифах и жизненных позициях родителей.

Диспозициональный аспект прогнозирования интервьюирования

Необходимо отметить что, экстремальные и чрезвычайные ситуации пагубно влияют как на физическое, так и на психическое здоровье человека. Спасатели, наблюдающие большое количество, пострадавших от чрезвычайных ситуаций, утративших имущество, потерявших близких, могут переживать события остро, порой до развития болезненных состояний, надолго выпадая из общего русла общественной жизни. В тоже время часть работников переживают травмирующие ситуации сравнительно быстро и относительно безболезненно. Про таких людей принято говорить «стойко перенес удары судьбы», «не сломился под невгодами» и т.д. Таких людей можно назвать стойкими, или - «психологически устойчивыми» [12].

Поэтому проводить интервью с кандидатом следует в контексте его психологической устойчивости к различным негативным ситуациям его жизни.

Под психологической устойчивостью можно понимать способность человека противостоять жизненным трудностям, неблагоприятному воздействию внешних обстоятельств, а также способностью адаптироваться к возникающим условиям [2; 8].

Некоторые авторы выделяют три важных аспекта психологической устойчивости (например, [2; 14]):

стойкость, стабильность;

уравновешенность, соразмерность;

сопротивляемость, резистентность.

При этом под стойкостью подразумевается способность противостоять трудностям, сохранять веру и постоянный уровень настроения.

Под уравновешенностью – соразмерность силы реагирования, активности поведения силе раздражителя, значению событий (величине положительных и отрицательных последствий, к которым он может привести).

Под сопротивляемостью – способность к сопротивлению тому, что ограничивает свободу поведения, свободу выбора.

Опираясь на эти и иные рассуждения можно считать психологическую устойчивость сложным и многофакторным качеством личности, в котором можно выделить биологически и социально обусловленные составляющие.

Несомненно, что первичная реакция на раздражитель обусловлена силой и типом высшей нервной деятельности, что можно определить как уравновешенность. В то время как стойкость и сопротивляемость можно охарактеризовать как систему убеждений и ценностей, веры в собственные силы, обусловленные социальной составляющей, происходящей от воспитания в семье, обучения в школе, вузе, обеспечивают контроль над эмоциональными и поведенческими реакциями, что в конечном итоге и позволяет выбирать эффективную стратегию поведения.

Иными словами, можно говорить о целостной системе убеждений, навыков и умений спасателя, позволяющей преодолевать трудности и последствия чрезвычайных ситуаций, и являющейся составляющими психологической устойчивости.

Важную роль в формировании психологической устойчивости спасателей, её ценностно-смысловой составляющей, является развитие и совершенствование волевых качеств [8; 9].

Учитывая особенности профессии спасателя - необходимость работы в задымленных помещениях, с воздействием высоких температур, опасностью обрушений и взрывов и, как следствие, значительное эмоциональное возбуждение, усложняющее сознательное управление поведением, - можно выделить такие важные для профессии волевые качества как настойчивость, смелость, самообладание.

Данные качества, являющиеся проявлением волевого усилия, обуславливают способность спасателя концентрироваться на достижении намеченной цели, способность принимать взвешенное решение в условиях риска для жизни, а также позволяют управлять собственным поведением [2; 8].

Поскольку самые тщательные оценки носят гипотетический характер, они осуществляются рядом независимых экспертов, а также проверяются и корректируются в процессе личной коммуникации (если она происходит) и наблюдения.

Косвенные методы оценивания психологических характеристик личности дисциплинируют исследователя, ответственность которого возрастает, т. к. его выводы не могут быть подтверждены статистическими нормами. Кроме того, такой подход щадит самооценку человека и экономит его личное время.

Заключение

Предложенная схема описания личности может быть использована и в других областях консультирования. Она содержит в себе позитивное начало - анализ ресурсов личности - и может принести практическую пользу.

Область применения данной технологии - анализ личности спасателя во взаимодействии с основными действующими лицами в процессе организации деятельности по предупреждению и ликвидации чрезвычайных ситуаций.

ЛИТЕРАТУРА

1. Анохин П. К. Очерки по физиологии функциональных систем. Москва, 1975.
2. Бариев Э. Р. Психодиагностические аспекты профессиональной надежности пожарных-спасателей. Чрезвычайные ситуации: предупреждение и ликвидация: Тез. докл. IV Междунар. науч.-практ. конф. Мн.: НИИ ПБ и ЧС, 2007. Т.1.
3. Бариев Э. Р. Сравнительный анализ психофизиологических характеристик пожарных-спасателей и успешности выполнения учебных задач по ликвидации чрезвычайных ситуаций. Психологический журнал. 2006. № 3.
4. Додонов Б. И. Эмоция как ценность. Москва: Политиздат, 1978. 272 с.
5. Занюк С. Психология мотивации. Теория и практика мотивирования. Мотивационный тренинг. Москва: 2001. 117 с.
6. Козулин А. В., Сагайдак Д. И., Годунов В. Н., Фролов Г. И., Богданович С. С., Новикова А. А. Информационные технологии в психофизиологическом прогнозе обучаемости и профессиональной эффективности. Высшая школа. 1998. № 3–4.
7. Кравченко Л. С. Прикладные психотехнологии: в 2-х ч. Часть 1. Управление стрессом. Учебно-методическое пособие. Минск, 2006.
8. Кремень М. А. Принятие управленческих решений в ситуации неопределенности (деловая игра): учеб.-методическое пособие. Минск: Акад. упр. При Президенте Респ. Беларусь, 2007.
9. Профессиональный отбор и аттестация сотрудников: учеб.-методическое пособие. Авт.-сост. Н.Н. Пыжова. Мн.: Акад. упр. при Президенте Респ. Беларусь, 2007.

10. Сагайдак Д. И. Психофизиологический статус и результативность представителей опасных профессий. Медико-экологические проблемы лиц экстремальных профессий: работоспособность, здоровье, реабилитация и экспертиза профессиональной пригодности: Материалы IV Междунар. науч.-практ. конгресса, Москва, 18-22 октября 2004 г. Москва, 2005. С. 132.

11. Сагайдак Д. И., Тетеркина Т. И., Фролов Г. И., Новикова А. А., Богданович С. С. Содержательный анализ профессионально значимых характеристик. Вышэйшая школа. 1999. № 2. С. 15–27.

12. Сагайдак С. С. Комплексная диагностика профессионального соответствия кандидатов для службы в органах и подразделениях по чрезвычайным ситуациям. «Формирование человеческого и социального капитала: проблемы педагогики, психологии и философии», I Международная науч.-практ. конф. (2012; Йошкар-Ола). I Международная научно-практическая конференция 15 ноября. 2012 г. Приволжский научно-исследовательский центр. Йошкар-Ола: Коллоквиум, 2012. С. 106–107.

13. Сагайдак С. С. Прогноз профессиональной надежности рядового и младшего начальствующего состава ОПЧС. Чрезвычайные ситуации: предупреждение и ликвидация: Сборник тезисов докладов V Междунар. науч.-практ. конф. В 3 т. Т. 3. Ред. кол.: Э.Р. Бариев и др., Минск, 8-10 июля 2009 г. Минск, 2009. С. 87–88.

14. Федотов С. Н. Проблема психологической устойчивости сотрудников ОВД. Человеческий фактор: проблемы психологии и эргономики. 2006. № 3. С. 28–35.

ТРАНСЛИТЕРАЦИОННЫЙ ПЕРЕВОД СПИСКА ЛИТЕРАТУРЫ

1. Anohin P. K. Ocherki po fiziologii funkcional'nyh sistem. Moskva, 1975.

2. Bariev Je. R. Psihodiagnosticheskie aspekty professional'noj nadezhnosti pozharnyh-spasatelej. Chrezvychajnye situacii: preduprezhdenie i likvidacija: Tez. dokl. IV Mezhdunar. nauch.-prakt. konf. Mn.: NII PB i ChS, 2007. T.1.

3. Bariev Je. R. Sravnitel'nyj analiz psihofiziologicheskikh harakteristik pozharnyh-spasatelej i uspešnosti vypolnenija uchebnyh zadach po likvidacii chrezvychajnyh situacij. Psihologicheskij zhurnal. 2006. № 3.

4. Dodonov B. I. Jemocija kak cennost'. Moskva: Politizdat, 1978. 272 s.

5. Zanjuk S. Psihologija motivacii. Teorija i praktika motivirovanija. Motivacionnyj trening. Moskva: 2001. 117 s.

6. Kozulin A. V., Sagajdak D. I., Godunov V. N., Frolov G. I., Bogdanovich S. S., Novikova A. A. Informacionnye tehnologii v

psihofiziologičeskom prognoze obučaemosti i professional'noj jeffektivnosti. Vyshhejšhaja shkola. 1998. № 3–4.

7. Kravchenko L. S. Prikladnye psihotehnologii: v 2-h ch. Chast' 1. Upravlenie stressom. Učebno-metodičeskoe posobie. Minsk, 2006.

8. Kremen' M. A. Prinjatje upravlenčeskikh rešenij v situacii neopredelennosti (delovaja igra): učeb.-metodičeskoe posobie. Minsk: Akad. upr. Pri Prezidente Resp. Belarus', 2007.

9. Professional'nyj otbor i attestacija sotrudnikov: učeb.-metodičeskoe posobie. Avt.-sost. N.N. Pyzhova. Mn.: Akad. upr. pri Prezidente Resp. Belarus', 2007.

10. Sagajdak D. I. Psihofiziologičeskij status i rezul'tativnost' predstavitelej opasnyh professij. Mediko-jekeologičeskie problemy lic jekstremal'nyh professij: rabotosposobnost', zdorov'e, reabilitacija i jekspertiza professional'noj prigodnosti: Materialy IV Mezhdunar. nauch.-prakt. kongressa, Moskva, 18-22 oktjabrja 2004 g. Moskva, 2005. S. 132.

11. Sagajdak D. I., Teterkina T. I., Frolov G. I., Novikova A. A., Bogdanovich S. S. Soderzhatel'nyj analiz professional'no znachimyh harakteristik. Vyshhejšhaja shkola. 1999. № 2. S. 15–27.

12. Sagajdak S. S. Kompleksnaja diagnostika professional'nogo sootvetstvija kandidatov dlja sluzhby v organah i podrazdelenijah po chrezvyčajnym situacijam. «Formirovanie čelovečeskogo i social'nogo kapitala: problemy pedagogiki, psihologii i filosofii», I Mezhdunarodnaja nauch.-prakt. konf. (2012; Joshkar-Ola). I Mezhdunarodnaja nauchno-praktičeskaja konferencija 15 nojabrja. 2012 g. Privolzhskij nauchno-issledovatel'skij centr. Joshkar-Ola: Kollokvium, 2012. S. 106–107.

13. Sagajdak S. S. Prognoz professional'noj nadezhnosti rjadovogo i mladšego nachal'stvujushhego sostava OPChS. Chrezvyčajnye situacii: predupreždenie i likvidacija: Sbornik tezisov dokladov V Mezhdunar. nauch.-prakt. konf. V 3 t. T. 3. Red. kol.: Je.R. Bariev i dr., Minsk, 8-10 ijulja 2009 g. Minsk, 2009. S. 87–88.

14. Fedotov S. N. Problema psihologičeskoj ustojčivosti sotrudnikov OVD. Čelovečeskij faktor: problemy psihologii i jergonomiki. 2006. № 3. S. 28–35.

Zamperini Adriano, Professor of Psychology of Violence at University of Padua (Italy), Director of the Center of Research and Services for Migration and Intercultural Studies (CIRSIM), University of Padua (Italy), e-mail: adriano.zamperini@unipd.it;

Sidoli Daniel, Psychologist, MSc International Crimes and Criminology at Vrije University of Amsterdam (Holland), e-mail: daniel.sidoli@me.com;

Menegatto Marialuisa, Ph.D. in Human Science with a Specialization in Psychotherapy, associate researcher at the Department of Philosophy, Sociology, Pedagogy and Applied Psychology, University of Padua (Italy), e-mail: marialuisa.menegatto@unipd.it

STATE TORTURE: THE ENDURANCE OF DENIAL NARRATIVES IN ITALY

Despite the introduction of a law against torture in 2017, Italy is a State which remains unprepared to face ‘its own’ torture. One way to understand such an issue better is to analyse how Italy has dealt with torture in the past. This case study analyses the only trial on torture ever held in Italy, which involved an accomplice to a terrorist group and a team of State torturers. Adopting the theoretical approach of legal storytelling, the legal process has been analysed using a qualitative method. The analysis showed that events have been construed in two different ways. The first is a story of “literal denial”: the Italian public were told that torture was never used by any of the country's authorities, and the story of the torture victim was not believed and was instead convicted.

The second is a story of “interpretative denial”. When a few policemen partially acknowledged the use of torture, denying it was no longer possible. This led to the authorities trying to neutralise the negativity which arose by adopting strategies of moral disengagement. Torture is almost never mentioned; the term is replaced with labels which are not so morally disturbing, such as common crime. These two stories have been spread by mass media, making dominant a storytelling characterised by literal and interpretative denial. This can be the precursor for a society to be led toward “implicatory denial”: “torture does not concern us”.

Keywords: collective memory, denial, legal storytelling, moral disengagement, political violence, torture.

Introduction. In 1989, Italy ratified the UN Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, committing itself to improving its penal law through the introduction of the crime of torture. Since then, no actual improvement has been made. However, after the sentence of the European Court of Human Rights (ECHR) on April 7th 2015¹ regarding the events that occurred during the G8 of 2001 in Genoa's Diaz School, the media hype that arose led the Italian Parliament to hurriedly prepare a controversial bill on torture: Italy's Parliament on July 2017 approved a long-awaited law criminalizing torture, but national and international critics said that it is incompatible with the U.N. Convention against Torture. Before the sentence, independent research projects had already documented that torture was perpetrated during the G8 of Genoa.²⁻⁵

Two of the writers also provided the ECHR with an expert scientific report on the tortures perpetrated in the prison of Bolzaneto.⁶ Thanks to the Court in Strasbourg, the Italian public 'discovered' that torture had been perpetrated in its own country by the police, a shock triggered by TV programmes and newspaper articles.

As demonstrated by Rejali,⁷ torture has not in fact disappeared from society. On the contrary, it evolved, becoming more subtle and hard to identify. Modern methods of torture have been developed during the years by western states, such as United States and France.⁸ In democratic societies torture is kept out of sight of citizens and becomes less bloody-thirsty since nowadays it can rely on medical, psychiatric and psychological knowledge as medical, psychiatric and psychological knowledge. Moreover, in order to conceal torture from citizens, democratic states use specific storytelling strategies. For this reason, Stanley Cohen⁹ argues that the history of torture can be addressed from at least three points of view: (a) the history of the deed: particular forms of human violence that are designated as 'torture' (for instance, the distinction between physical torture and "white" torture; b) the history of the law, with the oscillation between the extreme of tolerance and prohibition; c) the history of torture narratives: the words that hide or justify torture.

Also according to Cohen,⁹ this third story characterises particularly contemporary societies (both dictatorships and democracies); it has been increasingly utilised, especially after Abu-Ghraib and Guantanamo,¹⁰ in the public debate. Even before the rise of Islamic fundamentalist terrorism, numerous other events allow the analysis of the vocabulary of concealment and justification of torture. In fact, the modern dimension of torture can be seen in many different conflicts worldwide, too many to mention here. In Korea, for example, the CIA summoned North American psychiatric expertise to develop the model of manipulation of the human psyche which became known by the acronym DDD (Dependency, Debility, Dread).¹¹ After the failure in Indochina, the French saw torture as morally justifiable against "subversive" Algerians. The North American military school in Fort Bragg gathered the experiences gathered in these crisis areas and made them available to Latin American dictatorships, under the legitimate label of "national security". In these cases and others, States have opportunistically used the rhetoric of 'minor evils' in broader conflicts, such as the fight against terrorism, to erode human rights.¹² Few studies have been conducted on denial related to state violations. Most of these studies focus on macro events, such as the denial of the Armenian genocide¹³ and the Holocaust,¹⁴ and military dictatorship,¹⁵ whilst there are only a few examples of crimes committed by democratic states.^{16, 17}

The narrative through which contemporary societies deny, minimize or legitimize torture is worthy of greater investigation. One of these concerns political terrorism in Italy. Adopting the perspective of the history of the

narratives of concealment and justification of torture proposed by Cohen,⁹ this article analyses how histories of torture are intentionally marginalised and excluded from Italian collective memory through a case study. The results will be discussed and related to the issues of the Italian legislation on torture and to a pervading culture of impunity among police forces. Background

A special team of torturers

From the late 1960s, Italy faced a period of socio-political turmoil that lasted for two decades. During this period of time, several extremist groups, both right- and left-wing, started an armed struggle against the state and tried to undermine the democratic system. In this particular socio-political context, Italy witnessed the rise of the Red Brigades (BR), one of the largest and most durable left-wing terrorist organization of the post Second World War period that carried out more than 14,000 acts of violence during the first 10 years of its activity.¹² During its first phase, BR implemented the 'Armed Propaganda', a strategy consisting in actions mainly designed to acquire visibility. They then took the armed struggle to a higher level and targeted the representatives of the democratic system, such as parliamentarians and magistrates. This period started with the kidnapping of the public prosecutor, Mario Sossi, and ended with the murder of Aldo Moro, the leader of the largest political party at that time. After the killing of Aldo Moro, they targeted General James Lee Dozier. At that point in time, he was the deputy Chief of Staff at NATO's Southern Europe land forces headquarters and, in the eyes of BR, he represented the emblem of capitalism and United States power in Europe. On December 17th 1981, he was kidnapped in Verona and taken to a secret location. In order to find Dozier, Italian authorities assembled a pool of investigators, and unofficially asked for the intervention of the 'Hail Mary Five', a special team led by a functionary of the Italian counter-terrorism department Ufficio Centrale per le Investigazioni Generali e Operazioni Speciali (UCIGOS) under the command of 'Professor De Tormentis'. This nickname was given by Vice Commissioner Giuseppe Improta after he assisted on the interrogation techniques adopted by the Professor and his squad; it of course referred to the torment inflicted on suspects. The pool of investigators conducted an interrogation of Paolo Galati, who was not a regular member of BR, who disclosed where Dozier was being held. Then the Italian Special Weapons Attack Team, Nucleo Operativo Centrale Speciale (NOCS), successfully conducted an operation that freed Dozier and led to the arrest of five members of the BR.

NOCS was created by the Minister of the Interior, Francesco Cossiga, in 1974, at the suggestion of Prefect Emilio Santillo. As a special counter-terrorism unit, it has specialized in high-risk operations such as hostage rescue, the capture of dangerous criminals and VIP escorts. Its members are selected from the best martial arts experts that graduate from the Italian

Police Sports Group (Fiamme Oro) and are physically and mentally trained to operate under extreme circumstances. Since its creation, the special unit closely collaborated with the counter-terrorism bureau, then with UCIGOS.

The Vice Commissioner selected men willing to carry out special tasks from NOCS who formed the Hail Mary Five and on several occasions broke the law. In order to acquire information as quickly as possible during the interrogations, they utilized techniques of torture consisting of pouring several liters of water and salt directly in the throat of the detainee, mock executions and threatening death and beatings. All of this was performed under the direction of the Vice Commissioner, who was an expert in such techniques, which were also utilized by French soldiers during the Algerian War of Independence, and by Italian Fascist Police during the Regime.¹⁸

The motto of NOCS 'as silent as the night' (Sicut Nox Silentes) effectively represents the modus operandi of the Hail Mary Five; both their existence and operations were not legally recorded and their actions were covered up by their superiors. During operations, such as retrieving a prisoner from prison, they wore balaclavas and utilized vehicles not belonging to the police to conceal their identity and they took detainees to isolated locations, far from the sight of others (and "as silent as night".)

Enrico Triaca is one of the persons who underwent such treatment. He had been the printmaker in charge of printing the Red Brigades' press releases. After his arrest in 1978, he publicly stated that he had been tortured, but the authorities did not accept this. Moreover, he was prosecuted for calumny. This history illustrates the strategies of storytelling systematically used by the Italian Government to deny the involvement of police officers in acts of torture.

Denial and moral justification

According to Stanley Cohen,¹⁹ declarations of denial are statements that show that something never happened or what happened is of a different nature than what it seems. Denial appears through three main categories: literal, interpretative and implicatory. Literal denial consists of a flat refusal that something has happened, therefore the response is simply that a story is not accepted as true, or is false ("There has never been any violence" for example). In contrast, interpretative denial might recognize that something has happened, but confers on it a different interpretation of its meaning (such as "There has never been any torture, only an enhanced and legal interrogation"). Lastly, implicatory denial rejects every possible moral and psychological implication arising from the event, producing a condition of indifference²⁰ (as in "So what? I can't do anything about the kids being murdered by death squads in the streets of Brazil"). These categories of denial can be employed on three levels: on the personal level, when a single person denies related or familiar events; on the official level, when institutions and governmental organizations, often supported by mass media,

devote themselves to hiding illegalities or massacres; and, on the cultural level, when entire societies let troubling events slip into oblivion. To summarize, denial involves cognitive aspects (not recognizing what happened), emotional aspects (not feeling disturbing emotions), moral aspects (not recognizing injustice and responsibility) and aspects concerning the action (not taking action in order to cope or deal with events).

In the sphere of the official narration about torture, the hegemonic perspective of denial¹⁹ represents the operationalization on a large scale of strategies of moral disengagement.²¹ Albert Bandura²¹ argues that moral self-regulation can be selectively deactivated. He introduced the concept of moral disengagement to describe the process at the bottom of this deactivation; through moral disengagement, people feel free from guilt, an emotion that originates from behaviours that violate certain internalized standards of ethics. People can therefore make unjust and unethical decisions more easily. Moral deactivation is made possible through eight co-related mechanisms of disengagement. These mechanisms include moral justification, euphemistic labeling, advantageous comparison, displacement of responsibility, distribution of responsibility, disregarding or distortion of the consequences, dehumanization and attribution of blame. The first three mechanisms (moral justification, euphemistic labeling and advantageous comparison) operate in order to make reprehensible conduct more acceptable. Through euphemistic labeling, people adopt a neutral language in order to describe immoral behaviour as less damaging when such behaviours are compared with more harmful ones, making the perpetrator's actions less despicable.

The next three mechanisms (displacement of responsibility, distribution of responsibility, disregard or distortion of the consequences) are employed to distort or obscure the consequences of harmful actions. When people believe they have acted on the basis of superior orders, they can transfer the responsibility for their own actions to the authority, denying any personal responsibility for the damaging actions. Moreover, negative group behaviour can trigger the spread of responsibility, because not one of its members will feel individually responsible for the collective destructive behaviour. These two tactics of moral disengagement are particularly used in organizations where the members act as a team under the guidance of an authority. People also try to lessen the harmful effects of their actions by not considering or twisting the consequences associated with a particular act. As Milgram²² showed, when people have a clear awareness of the suffering they cause to a defenseless victim, they are less likely to continue their actions.

Finally, the mechanisms of dehumanization and attribution of blame affect those who suffer the harmful actions, altering the perception of others. Research has systematically proved the tendency of individuals to develop a 'us-against-them' mindset, based on the membership of a group;^{23, 24} this means that those who are located outside of the group are more exposed to

damaging actions not regulated by inhibitory ethical standards, since they are perceived as undeserving or even devoid of human qualities.^{4, 25} Similarly, the attribution of blame can exonerate the perpetrator, transferring the blame onto those who suffer damage. Therefore, moral disengagement is an essential precursor of unethical decision-making.

On several occasions, the denial of torture communicated through official discourse was “literal”: the event literally never happened.²⁰ For example, on March 22nd 1982 during a parliamentary session, the Minister of the Interior, Virginio Rognoni, spoke on behalf of the Italian Government, responding to the claim of torture of members of BR:²⁶ “The practice of ‘torture’ – a term which is repugnant, repudiated first of all by our consciousness of men – is extraneous, and so it must be, to the behaviours and rules of a democratic and civil state, in which – without any possible misinterpretation – the absolute respect for laws and for the rule of law must prevail. (...) Even in difficult and harsh periods such as these, of anger and dismay, we never surrender to any authoritarian temptation, nor to any suggestion of reply which goes beyond the institutional borders”. During his speech, Minister Rognoni also stated that such accusations are an attempt to discredit the state in the eyes of its citizens by “A terrorism which hates this state and attributes to it every sort of iniquity and vileness, especially attributing to it a violent face and practice”.²⁶ This example of literal denial seeks not only to state that nothing happened, but also labels the accusations of torture as “subversive propaganda”. Literal denial leads to the silencing of alternative narratives and the attempt to allocate a specific ‘truth’ in a hegemonic position. Political control of torture operates on different levels. Both literal and interpretive denial, the latter being when official discourse recognizes an event but tries to neutralize accusations against the state by giving it a different meaning, can be found in Italy.²⁰ These are discourses repeatedly pronounced inside the Italian Parliament and records of trials for cases of torture.

Method

Conceptual framework

In Italy, criminal proceedings involve a legal process through which the judicial bodies, in several phases, manage to establish and define the existence of a crime. Its starting point is the acquisition of the *notitia criminis* by the criminal police or the enquiring judiciary (public prosecutor). The validity of the crime report is verified during preliminary investigations. This phase involves collecting evidence and either leads to the motion being dismissed due to groundlessness, or the commitment for trial. The conclusion of this phase is a final decision reached by tribunal called the “first grade judgment”. The next step, which is not compulsory but is frequently made use of, corresponds to an appeal of this judgment made on behalf of either the defence or prosecution; it involves a discussion of the

points and arguments of the first verdict which are considered incorrect or an erroneous application of law. Even the final decision of this second stage can be contested, leading to a third stage of judgment named “Cassazione”, which ends the whole criminal proceedings. In all cases, the verdicts pronounced at these three stages are justified with a motivation for the sentences. Story and narration are therefore essential elements in the legal process, as they represent the main instrument available for organizing and interpreting partial information and fragmentary depositions.²⁸ Therefore, during a trial, judges do not just passively record the information gathered, but they actively elaborate on the evidence, which is often produced in a disorderly manner and at different times, and try to give the evidence an internal cohesion, shaping the elements into a story. Based on this story, judges make their decisions.

According to Bennett and Feldman,²⁹ such a story is a reconstruction of events in narrative form. Every story is characterized by five elements: agent, act, scene, agency and purpose. The judge can reconstruct different versions of what happened because several connections can emerge between the various elements of a story, generating different narrative plots. However, among these, one will be more plausible than the others. The criteria that define the plausibility of the story are coherence (as in lack of contradictions), credibility (as in conformity between the story and the knowledge of real or hypothetical events of everyday life), and completeness (a greater amount of considered evidence makes the story more plausible). If a judge builds a story that satisfies these criteria, this story will be accepted as the only explanation of the events and used as a basis to formulate a verdict. Conversely, if different interpretations of the events are equally plausible, the decision will be characterized by a greater level of uncertainty.³⁰

Once the judge chooses the most coherent story, he will compare it with the articles of the penal code, applying the concrete legal situation (namely the story) with the abstract legal situation (namely the code). Moreover, during the reconstruction of a story regarding torture, the argumentative rules utilized by judges to connect the five elements of the narration become crucial. During this process, legalism encourages interpretations and comments, enriching the dispute over the meaning of words and events. Legal discourse also facilitates interpretative denial by using an infinite set of manoeuvres or strategies.³¹ As JR Cohen has argued,³¹ legalism is conducted in a “wholly non-pictorial world” which invariably yields an opaque version of reality. In Italy, in the case of state violence during the Genoa G8 summit, from the beginning, institutions provided denial declarations in a unilateral way with the aim to silence the events. Until the time of the legal processes, when in front of hundreds of victims, dozens of lawyers and million citizens, that required a responsible account for what happened, it was no longer possible to deny all the events. So, as

well as to continue to deny some facts, the legal discourse constructed around the policemen's testimonies during the trials (Diaz and Bolzaneto) has been characterized by a wide range of interpretative denial and moral disengagement strategies supported by an embarrassing series of contradictions, vision changes, silences.⁵ Given the tendency of authorities' official speeches for denial, the strategies of moral disengagement described by Bandura²¹ become a useful instrument to understand the narrative connections utilized by judges to reach the narrative plot of the motivation behind the judgement.

Based on this conceptual framework, we analysed the first and only trial regarding torture held in Italy until now. The agents involved were an accomplice of a terrorist group and a team of state officials expert in the use of torture. The analysis has been conducted on the entire process of the case, from the first grade of judgement to the third.

Data Corpus

Our analysis was based on the content of the sentence pronouncement produced by the Appeal Court of Perugia, Penal Section, on October 15th 2013, through which the final decision was announced. The sentence contains the whole trial procedure, from the first stage of judgement to the third.

The content comprises of 5,614 words which were submitted to a process of thematic analysis. The events covered by the court case were the following. The sentence of the first grade of judgement of 7th September 1978 reports that, on 17th May 1978, Enrico Triaca was arrested in Rome during the investigations of the kidnapping and killing of Hon. Aldo Moro and the men of his escort. On the same day of his arrest, he was interrogated in the police headquarters of Castro Pretorio in Rome. During the interrogation, he spoke about his relationship with a person named Giulio, who he met in the summer of 1976. At that time, Giulio asked Triaca to open a printing works, and revealed himself to be a member of the BR disclosing the names of some of the members of the group. After the agreement, Triaca found a place suitable for opening a printing works and received a gun and an amount of money from Giulio, both recovered later during police searches. On 18th May, the day after his arrest, Enrico Triaca wrote and signed a statement containing some of the names of other BR members.

However, on 19th June the same year, Enrico Triaca retracted all the declarations made up until that moment and declared that he had been subjected to torture immediately before his first questioning. He specified that on the evening of 18th May, he was forced to get into a van with two men wearing vests and helmets. He was blindfolded and, after travelling on a stretch of road, he was taken out, undressed and tied to a desk. At this point someone covered his nose, while somebody else started pouring into his mouth water with powder added, which had an incomprehensible taste; he

was incited to confess. Then, after returning to the police headquarters, he was brought again to the security room. Even after such a retraction, in addition to other crimes, Enrico Triaca was committed for trial.

In 1978, the Tribunal of Rome VIII Penal Section condemned him for calumny due to his recantation and for what he stated about the episode of torture. The sentence was confirmed by the Appeal Court of Rome on October 26th 1984, and became irrevocable after the judgment of the Supreme Court of Cassation on October 4th 1985, which also rejected the related appeal.

Through a deed lodged on December 11th 2012 at the Tribunal of Rome, Enrico Triaca submitted an application for revision of the judgment. The application recalled the different phases of the criminal proceedings that led to the sentence arising from his retraction, which was the first time he spoke about the torture suffered.

On June 18th 2013, the Appeal Court of Perugia acquired the application for a revision and on October 15th 2013 acquitted Enrico Triaca of the crime of calumny.

Instruments and Procedures

The text has been analysed using thematic analysis,³² a qualitative method used for analyzing data by identifying patterns and organizing them into themes.³³ Themes that emerge from the analysis are important to the description of the phenomenon. Initially, the process involves a familiarization with the data by reading and re-reading the text with the creation of initial codes. Then, codes were grouped into potential sub-themes, and sub-themes into themes. Each theme was reviewed to ensure that it reflected both its associated coded extracts and the entire data set. Finally, themes were defined and refined by attributing clear definitions in categories. The coding scheme has been developed through deductive and inductive methods, aimed at including both patterns suggested by literature and patterns arising from textual data. Furthermore, following the narrative model of Bennet and Feldamn,²⁹ we identified the elements corresponding to the five categories which constitute a story: agent, action, place, psychological element and method of execution. Bennett and Feldman argue that, in a good story, all elements are connected to a central action and nothing is left standing on its own. The context provides a full and compelling account of why the central action should have developed in the way that it has. The five categories represent the anchor of the story. Lastly, the qualitative analysis software program Atlas-ti facilitated the management and retrieval of information.

Results

Through the narrative analysis of the legal proceedings, we identified two distinct themes inside the corpus of the text, that refer to two different stories, which are described below.

First theme: a story of 'literal denial'

The narrative structure of the legal proceedings from the first grade of judgment to the third is as follows:

1. Agent: Enrico Triaca;
2. Act: pressing charges for torture;
3. Scene: the place where torture was made is unspecified and unknown;
4. Agency: after being blindfolded and taken from the police headquarters, Triaca was put into a van and moved to an unknown place: two men wearing helmets and vests undressed him, tied him to a desk and, after covering his nose, started pouring into his mouth water that had powder added to it, which had an incomprehensible taste, he was incited to confess (waterboarding technique);
5. Purpose: Triaca is described as collaborative, inclined to confession and well-disposed to the questioning.

The first juridical story does not identify any practice of torture while, at the same time, identifies Enrico Triaca guilty of the crime of calumny. The core of the story is structured on the psychological traits of Enrico Triaca: he is described as a collaborative person that makes statements useful for the inquiry. He supplied new elements and his statements were confirmed more than once. Therefore, his spontaneous willingness to confess makes the torture scenario not credible. In juridical-narrative terms, the purposes of the agent would be the logical evidence in order to deny torture. From this analysis, a first theme emerged: literal denial. The Court of Rome, considering useless any additional enquiry called for by the defense, is illustrated by the following extract: "The reason why someone should have committed torture has not arisen"

The policemen called to testify denied that any form of violence was been used against Triaca, leading to the logical conclusion that it was unnecessary to resort to torture as the arrested was cooperative.

Triaca's lawyer tried to challenge such storytelling, inviting an in-depth investigation about the place where the torture had taken place and about the policemen, but without obtaining any result. In fact, the judge ruled unnecessary any sort of in-depth analysis requested by the defence.

The outcome, built on the psychological typology of the arrested, was never questioned and the judgments of the second and third stage confirmed the storytelling utilised during the first stage of the trial.

Second theme: a story of "interpretative denial"

Recently, some police officers and politicians released interviews and wrote books making partial acknowledgements regarding the use of waterboarding (which in the past was named algerina, as the technique was utilized by French soldiers in Algeria) to extort confessions from members of the Red Brigades. The most notorious case concerns Giuliano Amato, who

had already been Chairman of the Board of the Italian Government and Minister several times.³⁴ These new extrajudicial elements helped Triaca's lawyer to ask for the reopening of the calumny case. This is the narrative structure of the revised judgment:

1. Agent: police officers;
2. Act: performing torture;
3. Scene: the place where torture took place is unspecified and unknown;
4. Agency: after being blindfolded and taken from the police headquarters, Triaca was put into a van and moved to an unknown place: two men wearing helmet and vest undressed him, tied him to a desk and after covering his nose started pouring into his mouth water added with powder added to it, which had an incomprehensible taste, he was incited to confess (waterboarding technique);
5. Purpose: state security.

In the second story, elements 3 and 4 are identical to those in the first, while elements 1, 2 and especially 5, that is, agent, act and purpose, are different, as now the focus is on those who committed torture, namely, Professor de Tormentis and his team. In this case, the logical evidence of the first story (there was no reason to commit torture as the arrested party was willing to confess during the interrogation) cannot be invoked as a narrative link. In fact, some of the police officers called to testify confirmed what had already been circulated by the media.

From this analysis, the second theme of interpretative denial emerged, based on a sub-theme: moral disengagement. More specifically, on the one hand, the court supported the truthfulness of the charges made by Triaca (who will be acquitted from the accusation of calumny). On the other hand, the purpose of the second story will be characterised by reasoning concerning moral disengagement, strategies used to neutralise the negative event. This sub-theme includes four strategies classified in: moral justification, advantageous comparison, displacement of responsibility, euphemistic labeling.

The first category, moral justification, revealed that waterboarding was employed in order to cope with the emergency of terrorism, to protect citizens and, more specifically, to bring General Dozier's kidnapping to an end; here, some narrative fragments used to justify torture on the base of a testimony provided by Salvatore Genova (a "Hail May Five" member): "In order to face the emergency represented by General Dozier's kidnapping"; "On several occasions such practices were utilised during the investigation on General Dozier's kidnapping and to bring about Dozier's liberation".

The second category was advantageous comparison; what has been done is compared to events considered more negative than the first, for instance the danger represented by the increasing number of massacres

committed by BR. In a declaration, Nicola Ciocia (alias Professor De Tormentis), not explicitly admitting the practice of torture, reported that “The Red Brigades were the first to commit massacres and if not stopped with a determined action of the State, they would have continued”.

The third category, displacement of responsibility, morally disengages the torturers, shifting responsibility towards the top of the hierarchy; Salvatore Genova, a hail Mary member, declared that he and the other policemen conducted “practices of torture supported by high state officers”; they proved to be flawless executors as they appeared to efficaciously and efficiently accomplish their duties, obeying their orders and did not feel responsible for the harm inflicted.

Lastly, the fourth is euphemistic labeling: the term “torture” is replaced with indirect and ambiguous linguistic forms, such as: “use of peculiar techniques”, “those methods”, “special treatments”, “special practices”, “illicit practices”, “a practice designed to weaken the ability to resist and encourage to collaborate”.

Discussion

The torture suffered by Enrico Triaca analysed in this article is composed of at least two stories. The first one is a story of literal denial; it is a narration that tells Italian public opinion that the legitimate authorities of this country never resorted to torture, not even during the most dramatic moments of the violent 1970s and 1980s. The victim that asked to be considered as a victim of torture was not only ignored, but also condemned.

The second one is a story of interpretative denial. When, over the years, some of the people involved started to talk and acknowledge the truth, it was no longer possible to deny the torture, so (thanks to the strategies of moral disengagement) efforts were employed to neutralize the negative events represented by the torture. The police could no longer pretend that nothing happened, but they put forward the view that events were not as damaging as they appeared. Torture is almost never mentioned, preferring linguistic labels that are more neutral and less disturbing on the moral plane. Even when we talk about “illegal treatment”, the stakes were high: the security of the country against the barbarity of terrorism.

These stories have been elaborated and massively circulated by television and newspapers; for example, a daily newspaper named L'Unità, despite being a left-wing newspaper and usually critical towards the government, on 8th November 1978 published news regarding the sentence of calumny against Triaca with the following comment: “Triaca's trial is therefore closed, also because even one of his lawyers hinted that the story told by the member of the Red Brigades was only a bluff”. In a country where storytelling is dominated by literal and interpretative denial, a cultural base arises which enables the entire society to slip towards implicatory denial, as if torture has nothing to do with the Italian people, as if this issue

did not concern them at all.³⁵ Hence, there is inaction and lack of interest (the interest being depleted by a banal rhetoric of indignation and firmness) that characterize opposition to torture.³⁶

Essentially, Italy is a country that forgets its own torture. After the judgment of 2013 which, despite its limits, acknowledged that Triaca was telling the truth, the authorities did not systematically tackle the problem, nor establish any supervisory committee aimed at preventing torture, so that what happened would not happen again. Speaking about torture in Italy means speaking about removal, a removal that comes back again, as in the case of Genoa's G8 in 2001. In such a case, coherently with the national denial, it was an international institution (the European Court of Human Rights) that pronounced the forbidden words: "Torture in Italy".

Amnesty International³⁷ reported that "The Italian authorities [...] failed to established effective mechanisms to prevent arbitrary and abusive use of force by police. Neither have they adopted concrete measures to ensure investigation and prosecution of all law enforcement agents suspected of torture, excessive use of force and other human rights violations." These statements are consistent with the findings of the European Court, which further assessed that the police operation in the Diaz-Pertini school had been perpetrated with "a punitive aim, an aim of reprisal, seeking to cause the humiliation and the physical and mental suffering of the victims".³⁸ Once again, torture occurred in Italy, the authorities did not take any concrete steps to prosecute the perpetrators and, on the contrary, engaged in denial strategies.³⁸

Italy deals with the issue of torture only through inconclusive public debates, where victims ask for justice and the government denies the crimes. This situation occurred both at the time of the Red Brigades and after G8 2001 in Genoa. In the first circumstance, only the public acknowledgement of officials involved in the crimes led to a reconsideration of the events. On the contrary, after 2001, despite the consistency of evidence and special reports on the event, only the judgment of the European Court was able to properly address the issue and assess that torture had occurred. Even though, in both cases, the individual criminal responsibility of the perpetrators had not been established as a result of the Italian authorities lack of willingness to act.

Echeverria³⁹ states that "These crimes [torture] are systematic and/or widespread precisely in the countries where there are no remedies and safeguards in place to prevent and deter violations." In 2017, Italy has finally made a torture crime in its penal code. But the new law defines torture as a "common" crime (*reato comune*) rather than a "proper" crime strictly related to public officials (*reato proprio*). This, however, do not catch the essence of torture: abuse of power by the public official. It is quite clear that certain political groups and the police unions are inclined to oppose or at least limit criminalization of coercive conduct by law enforcement officials. Against

this background, the present article focused on the denial narratives in Italy, it serves the purpose of illustrating this kind of obstacle when a state is invited to introduce a separately defined offence of torture. In fact, the Italian Parliamentary debate over the definition of torture shows the presence of denial narratives: “torture does not concern us”; “it’s a common crime; “it is a crime already punished by ordinary laws”; and so on. The "bad" Italian law against torture, at least in part, is the result of a widespread culture of denial.

We are witnessing a global crisis on torture. In fact, the refugee crisis is a torture crisis. Many refugees have clear evidence of human rights abuses in the countries from which they came. Organized violence, including torture, is a tool of governments in many countries of the world.

Faced with torture, the task of psychologists is to offer their professional skills, paying particular attention to the articulation of the individual suffering with reference to the social context. Moreover, as researchers, psychologists are required to document and witness the drama of torture, often challenging hegemonic storytelling. In fact, at least regarding Italy, the prevention of torture requires a project of collective memory in order to overcome the current state of social denial. Researchers have the task of deconstructing the language of denial, identifying the methods of communication by which the political authorities and the police try to regulate the public memory of the practices of torture and reveal the strategies employed to delegitimise the testimonies of torture so as to avoid any moral censure. The official line on torture definitely plays a vital role in the construction and preservation of social legitimacy. A speech is closely related to the historical and political circumstances in which the "exceptional measures" were granted to, particularly, law enforcement bodies. So the control over knowledge is a crucial aspect in the exercise of power.

However, no narrative is omnipotent and omnipresent, and, in society, counter-narratives are formed and circulated. Therefore, there is a space for alternative speeches from the official storytelling. In this way, this article hopes to have enriched the debates regarding torture practised by the state, contributing to the knowledge of the processes of denial operating in Italian society.

REFERENCES

1. Affaire Cestaro c. Italie, Requête n. 6884/11 [Cestaro case against Italy, Request n. 6884/11]. Strasbourg: Cour européenne des droits de l’homme, Quatrième section. Luxembourg: 7 Avril 2015; available from: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/fra/pages/search.aspx?i=001-153473>
2. Zamperini A., & Menegatto M. (2011). *Cittadinanza ferita e trauma psicopolitico. Dopo il G8 di Genova: il lavoro della memoria e la ricostruzione di relazioni sociali* [Wounded citizenship and psycho-political trauma. After Genoa G8: memory work and reconstruction of social

relationships]. Napoli: Liguori.

3. Menegatto M., & Zamperini A. (2012). Genere e violenza di Stato durante il G8 di Genova [Gender and state violence at the G8 in Genoa]. *Rivista di Sessuologia*, 36, 2-3, 125-140.

4. Zamperini A., & Menegatto M. (2013). La violenza collettiva e il G8 di Genova. Trauma psicopolitico e terapia sociale della testimonianza [Collective violence and the Genoa G8. Psycho-political trauma and social testimonial therapy]. *Psicoterapia e Scienze Umane*, XLVII, 3, 423-442.

5. Zamperini A., & Menegatto M. (2015). Giving voice to silence: a study of state violence in Bolzaneto prison during the Genoa G8 summit. In F. D'Errico, A. Vinciarelli, I. Poggi & L. Vincze (Eds.), *Conflict and multimodal communication* (pp. 185-205). Cham/Heidelberg/New York/Dordrecht/London: Springer.

6. Zamperini A., & Menegatto, M. (2014). Relations technique-scientifique: les conséquences de la violence collective du sommet du G8 à Gênes, Requête Azzolina et autres/Italie n. 28623/2011 [Expert-scientific report: consequences of collective violence at Genoa G8, Request Azzolina et al./Italy n. 28623/2011]. Luxembourg, Strasbourg: Cour européenne des droits de l'homme.

7. Rejali D. M. (2007). *Torture and democracy*. Princeton: Princeton University Press.

8. MacMaster N. (2004). Torture: from Algiers to Abu Ghraib. *Race & Class*, 46, 1-21.

9. Cohen S. (2005). Post-moral torture: from Guantanamo to Abu Graib. *Index on Censorship*, 34, 24-30.

10. Bennett W. L., Lawrence R. G., & Livingston, S. (2006). None dare call it torture: Indexing and the limits of press independence in the Abu Ghraib scandal. *Journal of Communication*, 56, 3, 467-485.

11. Stone I. F. (1995). *The hidden history of the Korean war, 1950–1951*. New York: Barnes & Noble.

12. Martin G. (2015). *Understanding terrorism: challenges, perspectives, and issues*. London: Sage.

13. Bayraktar S. (2015). The grammar of denial: state, society, and Turkish–Armenian relations. *International Journal of Middle East Studies*, 47, 801-806.

14. Charny I. W. (2003). A classification of denials of the Holocaust and other genocides. *Journal of Genocide Research*, 5, 11-34.

15. Sutton B., & Norgaard, K. M. (2013). Cultures of denial: avoiding knowledge of state violations of human rights in Argentina and the United States. *Sociological Forum*, 28, 495-524.

16. White L. (2010). Discourse, denial and dehumanisation: former detainees' experiences of narrating state violence in Northern Ireland. Papers from the *British Criminology Conference*, 10, 3-18.

17. Del Rosso J. (2014). Textuality and the social organization of denial: Abu Ghraib, Guantanamo, and the meanings of U.S. interrogation policies. *Sociological Forum*, 29, 52-74.
18. Ebner M. R. (2011). *Ordinary violence in Mussolini's Italy*. New York: Cambridge University Press.
19. Cohen S. (2001). *States of denial: knowing about atrocities and suffering*. Cambridge: Polity Press.
20. Zamperini A. (2013). Banalità dell'indifferenza. Ambivalenza di un sentimento (non sempre) al servizio del male [Banality of indifference. Ambivalence of a feeling (not always) at the service of evil]. *Psicoterapia e Scienze Umane*, XLVII, 2, 349-368.
21. Bandura A. (1999). Moral disengagement in the perpetration of inhumanities. *Journal of Personality and Social Psychology*, 3, 3, 193-209.
22. Milgram S. (1974). *Obedience to authority: an experimental view*. New York: Harper & Row.
23. Brewer M.B. (1979). In-group bias in the minimal intergroup situation: a cognitive-motivational analysis. *Psychological Bulletin*, 86, 307-324.
24. Gaertner L., & Insko C. A. (2000). Intergroup discrimination in the minimal group paradigm: categorization, reciprocation, or fear? *Journal of Personality and Social Psychology*, 79, 77-94.
25. Bar-Tal D. (1989). Delegitimization: the extreme case of stereotyping and prejudice. In D. Bar-Tal, C. Graumann, A. W. Kruglansky, W. Stroebe (Eds.), *Stereotyping and prejudice: changing conceptions* (pp. 169-188). New York: Springer-Verlag.
26. Parliamentary acts of March 22th 1982. Italy.
27. Amsterdam A. G., & Bruner J. S. (2002). *Minding the law*. Cambridge: Harvard University Press.
28. Twining W. (2006). *Rethinking evidence: exploratory essays*. Cambridge New York: Cambridge University Press.
29. Bennett W. L., & Feldman M. S. (1981). *Reconstructing reality in the courtroom*. New Brunswick: Rutgers University Press.
30. Einhorn H. J., & Hogarth R. M. (1986). Decision making under ambiguity. *The Journal of Business*, 59, S225-S250.
31. Cohen, J. R. (2005). The culture of legal denial. *Nebraska Law Review*, 84, 247-312.
32. Starks H., & Trinidad S. B. (2007). Choose your method: a comparison of phenomenology, discourse analysis, and grounded theory. *Qualitative Health Research*, 17, 10, 1372-1380.
33. Braun V., Clarke V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3, 2, 77-101.
34. Amato G., & Graziosi, A. (2013). *Grandi illusioni: ragionando sull'Italia [Great illusions: thinking about Italy]*. Bologna: Il Mulino.

35. Scalia V. (2015). The rouge from within: the denial of torture in Italian prison. *Critical Criminology, First online*, 1-13.

36. Marchesi A. (2008). Implementing the UN Convention definition of torture in National Criminal Law (with reference to the special case of Italy). *Journal of International Criminal Justice*, 6, 195-214.

37. Amnesty International (2011). Italy: Still no justice 10 years after the Genoa G8. Press Release. Available at: <https://www.amnesty.org/en/press-releases/2011/07/italy-still-no-justice-10-years-after-geoa-g8/>

38. ECHR (2015). Cestaro vs. Italy - Police violence: Italian criminal law inadequate and not an effective deterrent. Press Release. Available at: <http://www.statewatch.org/news/2015/apr/genoa-judgment-press-release.pdf>

39. [Echeverria G. \(2006\). Redressing torture: a genealogy of remedies and enforcement. *Torture*, 16, 3, 152-81.](#)

ANNOTATIONS TO THE ARTICLES

Alexis Lorenzo Ruiz

PSICOLOGÍA EN EMERGENCIAS Y DESASTRES: CONTEXTUALIZACIÓN Y PRINCIPALES PERSPECTIVAS PARA CUBA Y AMÉRICA LATINA

The area of emergencies and disasters is now a problem that occupies and concerns most people, nations and scientists. Which makes it necessary and important for study and research. The objective of this work is to offer an integration of the current and prospective work of Psychology in Emergencies and Disasters (PED) for Cuba and Latin America. A combination of method theoretical level of science, the analytic - synthetic, the inductive - deductive, the historical - logical, with a predominantly descriptive character. Due to the insufficient link between professionals and institutions in Latin America and Europe, a wide range of bibliographic sources are included in this field to promote diffusion and dialogue on the subject. It corroborates the formation in the Region of a specialization in Psychology in emergencies and disasters; which exists as much in the training, investigation as in the professional performance in real conditions. However, this trend is not equally developed in each country. The strength in the Region stands out with a tendency to strengthen the integration of know-how, knowledge, skills and different forms of professional performance. Based on these criteria, the projections for the development of this theme are presented.

Keywords: Emergencies, Disasters, Psychology, Human Behavior, Cultural Historical Memory.

Arpentieva M.

PROBLEMATICS OF DEFORMATIONS OF PERSONAL SECURITY

The article is devoted to deformations of the personal safety of emergency workers. Discusses issues education and recovery "of the identity of safe type" and the transformation of dangerous personalities: the action which has led and may lead in future to more or less mass violence and other crimes, emergencies. Discusses the concept of "culture of violence", "pro-traumatic stress" and post-traumatic stress", methods of correction of stress conditions and the formation of a correct attitude towards violence (its culture). Discusses the capabilities and limitations of psychological rehabilitation of persons dangerous to themselves and others type. The author discusses the possibilities and limitations of psychological rehabilitation of persons dangerous to themselves and others around them. The author notes that one of the central tasks in the training and rehabilitation of special services officers is the upbringing and restoration of a "personality of a safe type", which cannot only survive in dangerous situations, but can help to survive to others. The value of security in his life and professional activity was relate to other values (morality, responsibility, health). This value has for the individual a pronounced and conscious "personal meaning". The professional attitude towards risk was ensure by the understanding by the rescuers of the meaning of their work. Only with this condition, the readiness for risk does not become an aspiration to rash risky actions, dangerous not only for the "rescuer" himself, but also for other people involved in an

extreme situation. The value of security acts as a condition for preserving both one's own life and mental health, and the life and health of victims of disasters. The safety of others, society as a whole, thus, is a function of observing the rules of personal security. Rescuers and other subjects included in the extreme situation (ES) need an understanding, a person's comprehension of the fact that everyone's safety was closely relate to the preservation of the somatic and mental health of others. That is why the role of the psychologist in the work of the special services and in the process of rehabilitation of primary and secondary victims of extraordinary events, terrorist attacks, wars is so great.

Keywords: safe personality, rehabilitation, forgiveness, understanding, psychological assistance, stress.

Balabanova L.

PSYCHOLOGICAL FEATURES REFLECTION OF THE INTERNALLY DISPLACED PERSONS

The article is devoted to the study of the psychological characteristics reflection of the internally displaced persons. Presence, in these peoples, unproductive types of the reflection, can be seen as a manifestation of psychological defense mechanisms in stressful situations. It is concluded that psychological help to the internally displaced persons should be directed to the development of the system reflection as the most productive type of the reflection.

Keywords: reflection, internally displaced persons, traumatic situation, value-semantic sphere of the individual.

Balabanova L., Yaitskaya K.

THE ORGANIZATIONAL ABILITIES OF THE FUTURE LAW ENFORCEMENT OFFICER AND THEIR MANIFESTATION

Organizational abilities are practical skills of a person connected with the organization of any business or interaction of people at its implementation, the ability to analyze the various situations arising in the process of activity, the ability to determine the order of tasks, to timely take informed decisions, to reconcile their ideas with real conditions and to ensure their fulfillment. The organizational abilities of the future law enforcement officer deserve special attention, because in most positions, law enforcement officers work in organizing activity. Therefore, the future specialists of law enforcement forces must develop such qualities as: communicative, initiative, responsibility, goal-oriented and stress-resistant.

Keywords: organizational skills, organizational activities, personality of professionals of law enforcement forces.

Bosnuk V.

CHARACTER OF PSYCHOLOGIST SES OF UKRAINE THROUGH THE PRISM OF PSYCHOSEMANTICS SPACE OF PSYCHOLOGISTS OF VARIOUS SORT OF ACTIVITY

Two basic directions of researches of character of psychologist are in-process determined. The first direction is sanctified to the problem of forming the social ideas about a specialist-psychologist and his mutual relations with the representatives of other professional groups. Other is presented by works devoted to the direct analysis of

profession of psychologist, specific features of professional activity and personality descriptions of psychologist.

In the article specified, that research of character of psychologist SES envisages an address to conformities to law of mass consciousness. And by basic direction that allows to decide a task to the reconstruction of character of psychologist SES of Ukraine psychosemantics comes forward in the system of categories and concept coordinates. By means of multidimensional scaling the location of psychologist-rescuer was determined in psychosemantics space of psychologists of various sort of activity. Yes, psychologist SES of Ukraine has the most near professional likeness with a military psychologist and criminal psychologist-lawyer.

Psychologist SES of Ukraine, in opinion of investigated, engages in a mainly psychological correction and rehabilitation, he has to work in uncomfot and dangerous terms, and also to have business with individual and with group psychological problems.

Keywords: character, psychologist SES of Ukraine, psychosemantics, multidimensional scaling.

Butko O., Kucherenko C.

THE INFLUENCE OF PROFESSIONAL AGRESSITY ON EFFICIENCY OF PROFESSIONAL TASKS PERFORMANCE BY SPECIALISTS OF EXTREME PROFILE

This article is devoted to the problem of the professional aggressiveness study of extreme profile specialists and its influence on their labor efficiency. Labor efficiency is understood as the extent to which a person successfully performs assigned tasks. To determine labor efficiency, all the resources used for it and the achieved results shall be taken into account. Within our investigation, we will pay attention to the subject's capability. Before assigned tasks are performed within the process of psychological preparation, specialists of extreme profile employees should be mentally detached, in other words they should be psychologically mobilized and be able to overcome the following difficulties of their job, which will provide a successful tasks performance. Analysis of psychological preparation shows, that the main place in its structure have such psychological features as, psychological ability and resistance. The needed attention for the investigation of professional aggressiveness is not funded. In our opinion, that is the main component for labor efficiency of safety structures.

Keywords: psychogram, professional aggressiveness, mine rescue workers, professional deformation, psychology, professional activity, labor efficiency.

Veremeychik V., Selyukova T.

FEATURES SELF-REGULATION AND SELF-PRESENTATION IN INDIVIDUALS WITH DIFFERENT LEVELS OF SELF-ESTEEM

The article deals with the phenomena of self-regulation and different strategies of self-presentation, and especially self-esteem. Studies examining the characteristics of self-regulation and self-presentation in patients with different levels of self-esteem.

Keywords: self-regulation, self-presentation, strategies of self, self-esteem.

Vinogradova K., Ilina Y.

LEADERSHIP AND THEIR MANIFESTATIONS FUTURE SPECIALISTS FORCE LAW ENFORCEMENT

Leadership - a socio-psychological phenomenon that is associated with dynamic processes in a small group; concept which characterizes the relationship of dominance and subordination in the group. Leader – is an individual who most clearly expressed by

certain qualities, resulting in his most productive professional activity. Leadership qualities are most important for future professionals of law enforcement forces in which the military have the ability to successfully manage subordinates and perform professional activities. The leaders should have developed qualities such as goal-setting, responsibility, initiative, stressresistance, communicative, emotional control, and requires normal self appraisal.

Keywords: leadership, experts of law enforcement forces.

Gerasimchik A., Bogdanovich A., Sergeev V.

**FEATURES OF PROFESSIONAL PSYCHOLOGICAL SELECTION OF
WORKERS OF THE MINISTRY OF EMERGENCY SITUATIONS OF THE
REPUBLIC OF BELARUS AT THE EARLY STAGES OF
PROFESSIONALIZATION**

The article is devoted to the consideration of the specifics of professional psychological selection in the system of the Ministry of Emergency Situations of the Republic of Belarus. The emphasis is on the study of selection in the early stages of professionalization, carried out in a higher education institution of the Ministry. The role and importance of selection are emphasized in connection with the special requirements imposed by the character of the professional activity of future officers-rescuers. Disclosed are the principles of selection, the application of which guarantees high reliability of results: purposefulness, complexity, objectivity, relevance, personal approach, personal-activity principle. The criteria, content and selection tools are analyzed. Its stages are indicated: a psychodiagnostic examination consisting of two or three stages, as well as a psychophysiological study for a number of categories. At the same time, the difficulties are also emphasized: incomplete legal regulation of procedure, recommendatory nature of conclusions, prevalence of quantitative methods. It is pointed out the need for further improvement and development of the system of professional psychological selection.

Keywords: professional selection, psychological selection, units and subdivisions for emergency situations, personal indicators, professional suitability, professionalization.

Germackaya E.

**CONDITIONS FOR THE FORMATION AND MANIFESTATION OF
PROFESSIONALLY IMPORTANT QUALITIES OF RESCUERS**

This work is devoted to the description of the conditions of work of firefighters, their professionally important qualities and psychological aspects of the formation of these qualities. The relevance of the study of this topic is due to the fact that professional activities of rescuers make high demands on their professionally important qualities. Studies to determine the professionally important qualities of rescuers, that is, those individual psychological properties that will allow rescuers to perform their professional duties quickly, efficiently and qualitatively in various conditions, including during the liquidation of emergencies, have been held repeatedly. The topic of formation and manifestation of professionally important qualities of rescuers in scientific works is given less attention. In the overwhelming majority of works, it is pointed out that the effectiveness of the professional activities of firefighters depends on both the genetically determined properties of the individual and the professionally important qualities, knowledge, skills acquired in the course of activity. The initial assessment of the level of development of professionally important qualities and their characteristics is carried out at the stage of staffing the bodies and units for emergencies by personnel within the framework of psychological selection. However, in the process of training and further service, professionally important qualities must be constantly developed and improved.

Keywords: extreme conditions of activity, professionally important qualities, psychological preparation, emergency situation.

Ivanchenko A.

ANTISTRESS AND EXECUTIVE-ORGANIZATIONAL ROLE OF THE PERSONALITY'S CREATIVE LIFE-ORIENTATION PHENOMENON

The creative life-orientation is stated as a personal phenomenon, an intrinsic dynamic orientation in the human existence and an initial stage in the hierarchy of extraordinary mental phenomena. Empirically revealed its anti-stress, anti-crisis and organizing role. It is shown that applying the author's innovative program/technology for the creative life-orientation activating in the framework of linguistic-educational «Self-organizing Psychological System» (on the example of a teaching dyad *teacher-students* while mastering the Italian language and culture of Italy), firstly, activates the process of creative self-disclosure of students, which leads to adequate identification in the society, life-satisfaction and optimism, successful life self-organization, psycho-somo-energetic balance of the organism and health normalization; and secondly, the creative life-orientation allows a person to abstract from crisis-stressful situations/facts, to seek the opportunities for the humanistically filled self-fulfillment, to focus on the positive, favorable aspects of the life and to dive into the positive life niche (which is especially valuable in the modern stressful social conditions). Besides, the results of the positive impact of the ancient East Asian psycho-philosophical recreational health improving arts/techniques/practices (including also the Reiki system) on the energy-physiological balance of the organism and the normalization of the psychosomatics (which are effective anti-crisis supplementary additional aids) are once again confirmed.

Keywords: creative life-orientation, anti-crisis, anti-crisis, self-organization, psychosomatics, health improving techniques.

Kokun O., Pischko I., Lozinska N.

STRESS FACTORS OF COMBAT ACTIVITIES THAT CONTRIBUTE TO MILITARY POSTTRAUMATIC STRESS DISORDERS

The article presents the results of the empirical studies characterizing features of manifestation of the most stressful combat factors that determine military servicemen's PTSD. These factors are: seeing frequently of people's death or injury at battles; being surrounded by enemies and danger of death; injuries and other very dangerous situation; fearing of own death; stressors of moral and ethical character; long term stains generating fatigue; stress factors of family life; smell of emissions, dead bodies etc.; physical destruction of armed insurgents (especially, at the first time); inability to change the conditions of own existence; visible corpses, blood; explosions, buzzing, roaring, crashing, shooting, destruction of buildings, equipment, structures and landscape; intense interpersonal conflicts.

Keywords: negative mental states, syndrome of post traumatic stress disorder, military servicemen, combat injuries, anti-terrorist operation.

Korchynska I., Kucherenko C.

NEW APPROACHES TO PSYCHOLOGICAL PROVIDING SERVICE TRAINING RESCUERS DSNS OF UKRAINE TO IN EXTREME CONDITIONS

This article describes the main idea of the approaches to psychological support of professional work in extreme conditions, provided the definition and content components of existing psychological support of professional work of rescuers of the State Service for Emergency Situations of Ukraine, describes the conditions which must be trained rescuers

to form in personality all necessary qualities behavior in various conditions by psychological components that are required to perform tasks that are before the rescue service staff, requirements for features of formation of emotional and volitional with regard to psychological personality traits rescue them in the performance of their professional duties, provided directions, which is necessary to develop volitional stability, much attention is paid to the process and consistency of training towards psychological preparation rescuers opened its main destinations.

Keywords: professional activity, professionally important qualities, psychological support, emotions and will.

Lefterov V., Nemertseva D.

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF POST-PENITENTIARY ADAPTATION OF FORMER PRISONERS

The article is devoted to consideration of the social and psychological aspects of post-penitentiary adaptation of persons released from places of imprisonment. The features of adaptation of prisoners to the social environment. Characterized and generalized social and psychological components of post-penitentiary adaptation, as well as the ways and directions of optimization of post-penitentiary adaptation released, including the activities of adaptation in prison terms and after release, changing the perception of the former convict into society, vocational rehabilitation, family support, etc. The necessity of improving the activities of state bodies and the public to create normal conditions for post-penitentiary adaptation of former prisoners.

Keywords: post-penitentiary adaptation, ex-prisoners, social, psychological components, vocational rehabilitation, activities of state bodies.

Lushnikova O., Kucherenko S.

FEATURES OF FORMATION OF PROFESSIONAL CHOICE OF A FUTURE SPECIALIST TO WORK IN EXTREME CONDITIONS

The article discusses various approaches to the study of problems of professional self-identity which assumes further implementation of activities in extreme conditions. Different views on the problem of professional self-identity, for operation in extreme conditions, as presented in the works of domestic and foreign psychologists.

The main factors influencing the process of professional self-determination, the errors that can make high school student in choosing a future profession related to extreme activities. Special attention is paid to the motivation of choice of profession, and comprehensive knowledge of high school about future careers.

Keywords: professional identity, profession, extreme conditions of professional activity.

Mironets S.

FORMING PSYCHOLOGICAL COMPATIBILITY OF PROFESSIONALS OF INTERNATIONAL HUMANITIES OF MISSIONS

The author presents the features of the formation of the combined rescue units of the International Humanitarian Missions, the specifics of their psychological support are determined, in particular the ambiguity and complexity of the formation of the psychological compatibility of specialists of such formations, which is related to the specifics and specific features of their activities.

Keywords: psychological support of activities, international humanitarian mission, psychological compatibility, rescue team.

Nazarov O., Kucherenko S., Kucherenko N.

DEVELOPMENT OF A COMPREHENSIVE PROGRAM OF PSYCHOLOGICAL SUPPORT FOR THE TRAINING OF FUTURE TECHNICAL OFFICERS

The article considers the main approaches to the development of a comprehensive program of psychological support for the training of future officers of a technical profile. The stages, functions, content of the psychological support for the training of future technical officers for activities in everyday, special and extreme conditions are defined, corresponding requirements are imposed for their professional training, the formation of the necessary motivation, emotional stability, technical thinking, organizational abilities, the corresponding psychological components of the personality of the technical officer profile.

Keywords: professional activity of a technical profile, psychological support, professionally important qualities of a technical officer.

Olefir V.

INTERACTION OF COGNITIVE RESOURCES IN THE PREDICTION OF THE RELIABILITY OF RESCUERS' ACTIONS

The results of structural modeling of three variants of interaction of an intellectual resource, style of self-regulation and reliability of professional action of rescuers in an emergency situation are presented. It is shown that the mediator model best matches the empirical data.

Keywords: cognitive resource, reliability, structural modeling, mediation analysis.

Prikhodko I.

MODERN SYSTEM OF PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF PROFESSIONAL ACTIVITY OF EXPERTS OF EXTREME PROFILE IN UKRAINE

The genesis of domestic scientific research of the problem of psychological support of professional activity of experts of extreme profile is analyzed. The general structural elements of the modern system of psychological support of professional activity of experts of extreme profile are determined and justified: the normative and legal support of psychological work with personnel in ordinary and extreme conditions; professional orientation of candidates for choosing an extreme type of activity; professional psychological selection of candidates for the implementation of an extreme activity; psychological maintenance of professional activity of experts of extreme profile. The main components of the psychological maintenance of the professional activities of specialists of the extreme profile are considered, including: psychological training of specialists for the implementation of professional activities in ordinary and extreme conditions; purposeful psychological selection of specialists for specific professional activities in extreme conditions; psychological assistance and support of specialists in the performance of professional activities in extreme conditions; psychological diagnosis of the personality to identify possible signs of negative mental reactions and conditions after the completion of professional activity in extreme conditions; psychological assistance and psychological rehabilitation of specialists, who need it, after completing their professional work in extreme conditions; psychological examination of persons, who need it, for the further implementation of professional activities in extreme conditions; psychological monitoring of specialists, who carried out professional activities in extreme conditions, and identification of persons with signs of PTSD and other mental disorders.

Keywords: extreme activity, psychological support, professional psychological selection, psychological maintenance, psychological help.

Safin A., Gurtovenko N.

**THEORETICALLY METHODOLOGICAL BASES OF RESEARCH OF
PROBLEM OF PSYCHOLOGICAL READINESS OF FUTURE TEACHERS TO
PROFESSIONAL SELF-REALIZATION**

The article is sanctified to the analysis of theoretically methodological bases of research of problem of psychological readiness of future teachers to professional self-realization. It is marked that the problem of readiness it is accepted to examine in connection with three basic stages of becoming, forming of personality of man: beginning of studies at general school, beginning of receipt of trade education (professional self-determination) and independent professional activity, where, actually, and there is a process of professional self-realization of personality. Readiness to professional self-realization of future teacher is determined as a process of realization to them as by personality of essential forces that are totality of internal possibilities of development of teacher's I-concept, that contains personality professional values and necessity of pedagogical self-development.

Keywords: psychological readiness, future teachers, professional self-realization, essential forces, internal possibilities of development, teacher's I-concept.

Svitlichna N., Ivanova Y.

**FREQUENCY OF TRIVOSITY ON THE EFFICIENCY OF STUDENT'S
EDUCATIONAL DIVISION OF KURSANTIV TA STUDENTIV**

In the article the problem of the influence of anxiety on the educational activity of cadets and students of the National University of Civil Defense of Ukraine, the influence of anxiety on the professional formation of future employees of the State Emergency Management Service is examined. The relevance of the research topic is determined by the fact that the level of anxiety in today's stressful and environmentally unfavorable external conditions becomes one of the determining factors in the formation of the person's personality.

Keywords: anxiety, anxiety, educational activity, personal, reactive anxiety, effectiveness of educational activity.

Skorynina-Pogrebna O., Voloshyna O.

**INDIVIDUAL FAMILY PERSONS OR DISASTERS IN YOUNG PEOPLE: THEIR
STRUCTURE AND CONTENT**

Justification of the structure and content of such definitions as life scenario, parental attribution, parental ban is presented in the given article. The question of influence of parental attribution and parental ban on life scenario is studied in the work. What bans are widely spread among the youth and what bans influence less the life scenarios of the modern person.

Keywords: attribution, bans, life scenario, responsibility.

Skorynina-Pogrebna O., Kalmykova M.

**PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF SELF-REGULATION
PERSONALITY**

The article presents statistical analysis of theoretical approaches to the problem of self-identity in modern scientific researches. The research devoted to basic functions of self-regulation, research conducted the analysis of self-regulation mechanisms.

Keywords: self-regulation, types, functions, mechanisms of self-regulation.

Stuliy T., Afanasyeva N.

CONSTRUCTION IDENTITY PERSONALITY IN THE PROCESS OF NARRATIVE PSYCHOLOGICAL HELP

The article presents an analysis of the problem of self-identity of a person who survived a traumatic event, and which has negative psychological consequences of trauma. It is proved that the injured person has problems with both personal identification and social identification. With the aim of restoring self-identification processes, a narrative approach can be used that is aimed at constructing a "healthy" human identity. Narrative assistance is provided through the restructuring of biographical narrative texts. But such a restructuring requires the activation of the narrative function of clients. This can be done in the process of individual psycho-counseling work using special psychotechnics. As a result of using narrative help, the integrity of the individual is restored, self-esteem is increased, perception of time is changing, which generally contributes to optimization of identification processes.

Keywords: self-identity, personality, narrative approach, autobiography narrative, narrative interview.

Tkachenko V., Afanaseva N.

COPING BEHAVIOR PECULIARITIES OF PEOPLE WITH DIFFERENT STYLES OF HUMOUR

Humour is the ability to understand humorous, fill enjoyment from cognitive evaluation of comic which appears in individual form of emotional and behavioral reactions. One of the most important functions is overcoming of stress and difficulties. The article is devoted to analysis of theoretical approaches of coping behavior and psychological aspect of humour. Conducted a research study of coping behavior characteristics of people with different styles of humour. Existence of statistically significant differences in the manifestations of coping behavior among subjects with different types of humour was proved during the study.

Keywords: coping behavior, coping strategies, humour, types of humour.

Ushakova I., Shovkun O.

DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL MOTIVATION OF NSES FUTURE WORKERS DURING THEIR STUDIES AT UNIVERSITIES

Motivating professional activity of NSES employees is an important element in ensuring the successful execution of their duties. Therefore, the relevance of this study is caused by necessity of identifying features of demonstration of motivational tendencies of NSES workers during their entry into the profession and the identification of different sources of activity of future rescuers which will be adequately reflected in the relevant performance indicators of professional activity and individual professional growth strategies. During the empirical study it was found out that significance of motives which are associated with obtaining professional knowledge and skills, prestige and utilitarian motives, motives of getting moral satisfaction when the work is being done and the desire to benefit the society with their work decreases during the process of professional development of NSES cadets. However, motivational force of material motives significantly increases.

Keywords: motivation, professional motivation, motives, needs, professional activity.

Chuyko O., Sergienko N.

**FEATURES OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF STUDENTS-
PSYCHOLOGISTS**

The article presents the analysis in modern scientific research about theoretical approaches to the problem of communicative competence. Research is directed on professional competence, show effective methods of development communicative competence.

Keywords: Competence, professional competence, socially-psychological training.

Shakhnovsky D., Tolkach S., Sergeev V.

**EFFECTIVENESS FORECASTING OF THE RESCUER IN EMERGENCY
SITUATIONS**

The presented work is devoted to an important problem related to the professional effectiveness of employees of emergency departments and units. Taking into account the extreme nature of the rescuer's activity, a special characteristic is the characterization of psychological readiness. To determine the degree of readiness, the procedures for the professional selection of employees are partly directed. At the same time, insufficient attention is paid to the issues of forecasting performance in high-risk environments. The existing toolkit of psychological prognosis can not give a complete picture and has insufficient predictive potential. In this connection, the article proposes to use the method of constructing a personal forecast, to the strong sides of which the complex character of the received data on the identity of the rescuer is relevant. This facilitates the task of assessing the level of professionally important qualities and forecasting the effectiveness of activities in stressful conditions, involving a risk to health and life.

Keywords: bodies and subdivisions for emergency situations, professional selection, psychological forecast, activity efficiency, professionally important qualities, psychological stability.

Наукове видання

ПРОБЛЕМИ ЕКСТРЕМАЛЬНОЇ ТА КРИЗОВОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Збірник наукових праць

Випуск 22

Підписано до друку 09.11.17 . Формат 60x84/16.

Папір 80 г/м². Ум.друк. арк. 20,6.

Тираж 300 прим. Вид. № 58/17.

Сектор редакційно-видавничої діяльності
Національного університету цивільного захисту України
61023, м. Харків, вул. Чернишевська, 94

www.nuczu.edu.ua

